DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

PROF. DR. AHMET ÖNKAL

19. BASIM

RASÛLÜLLAH'IN İSLÂM'A DAVET METODU

kardelen

Kitap Dünyası

RASÛLULLAH'IN İSLÂM'A DAVET METODU

Prof. Dr. Ahmet Önkal

KİTAP DÜNYASI YAYINLARI

Yayın No: 68

25.Baskı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika no: 16628

ISBN: 978-605-5959-71-5

Teknik Hazırlık: Fetullah Mercan

Kapak Tasarımı: Rûmî

Tashih: Keziban Ayhan, Hatice Sarıtaç, Ayşe Sarıtaç

Baskı, Cilt:

Enes Matbaası

Litos Yolu Fatih San. Sit. No: 12/210 Topkapı-İstanbul

Sertifika No: 12469

Mayıs - 2016

İstanbul

Kitap Dünyası Yayınları

Alayköşkü cad. Küçük sk. Civan Han No: 6 / D: 4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

www.kitapdunyasi.com.tr

bilgikitapdunyasi@gmail.com

RASÛLULLAHIN İSLÂM'A DAVET METODU

Prof. Dr. Ahmet Önkal

PROF. DR. AHMET ÖNKAL

1952 yılında Konya'da doğdu. Orta öğrenimini Konya'da yaptı. 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'ne İslâm Tarihi Asistanı olarak tayin edildi. 1980 yılında Asistanlığını tamamlayarak aynı Enstitü'ye Öğretim Üyesi olarak atandı.

"Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu" adlı çalışmasıyla 1985 yılında doktora derecesini aldı. 1987 yılında İslâm Tarihi Anabilim Dalı'nda Doçent, 1994 yılında da Profesör oldu.

Halen S.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dekanı olan yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

İslâm Tarihi Bilim Dalı ile alâkalı çeşitli eser, makale ve tercümeleri yayınlanmıştır.

KISALTMALAR

A. Fâiz = Ahmed Fâiz

a.g.e. = Adı geçen eser

A.S. = Aleyhisselâm

a.y. =Aynı yer

A. Zeydân = ‘Abdülkerîm Zeydân

b. = İbn

Bak. =Bakınız

Bidâye = İbni Kesîr, el-Bidâye ve’n-Nihâye

Bsm. = Baım, baskı

C. = Cilt

Cz. = Cüz

Çev. = Çeviren

Ef. = Efendi

F. Yeken = Fethi Yeken

Fi Zılâl = Seyyid Kutub, Fi Zılâli’l-Kur’ân

H. = Hicrî

Haz. = Hazırlayan

Hz. = Hazret-i

İ.A. = İslâm Ansiklopedisi

İbn Hanbel = Ahmed b. Hanbel, el-Musned

İbn Hişâm = İbn Hişâm, es-Sîratu’n-Nebeviyye

İbn Sa’d = İbn Sa’d, et-Tabakâtu’l-Kubrâ

Kândehlevî = Kândehlevî, Hayâtu's-Sahâbe

M. = Milâdi

M. A. er-Râşid = Muhammed Ahmed er-Râşid

M. Meşhûr = Mustafa Meşhûr

M. S. el-Vekîl = Muhammed es-Seyyid el-Vekîl

p. = page, sahife, sahifeler

R. A. = Radıyallâhu 'Anh

S. = Sallallâhu 'Aleyhi ve sellem

s. = sahife. sahifeler

Sad: = Sadeleştiren

S. Emîn = Sâdık Emîn

S. Kutub = Seyyid Kutub

S. Sâbık = es-Seyyid Sâbık

Tecrîd-i Sarih = Zebîdî, Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecred-i Sarih Tercemesi

Tefsîru'l-Menâr = Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Menâr

Thk: = Tahkik

tsz. = tarihsiz

v. = Vefatı

v.d. = Ve diğerleri

v. s. = Vesâire

y. y. = basım yeri yok.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 5
AÇIKLAMALAR 11
YEDİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 13
TAKRİZ 15
BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ 17

GİRİŞ

1-İSLÂM DAVETİNİN ANLAMI 21
a-Kur'ân-ı Kerim'de Davet: 23
b-Hadis-i Şerif'lerde Davet 27
c-İlgili Eserlerde Davet: 33

2-DAVETİN SAHASI 37
a-İman: 37
b-İbâdât: 37
c-Muamelât: 38
d-Ahlâkî Prensipler: 38

3-DAVETİN GEREKLİLİĞİ 41

4-DAVETTE METODUN ROLÜ 51

5-ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN DAVETLERİNDE METOT 55
a-Davete Hazırlık: 56
b-Davete Esastan Başlama: 57
c-Gizli Davet: 58
d-Alenî Davet: 59
e-Davette Hicret: 59
f-Hikmetle Davet: 60
g- Güzel Öğüt: 60
h- Mücadele ve Münakaşa: 61

i- Yumuşak Davranış ve Tatlı Söz: 62
j- Sert Davranış: 63
k- Sabır: 65
l- Mucize: 65

6- RASÛLÜLLAH'IN İSLÂM'A DAVET METODUNU İNCELEMENİN LÜZUMU 69

BİRİNCİ BÖLÜM

RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODUNUN YÖNLERİ 77

A- RASÛLÜLLAH'IN, GAYEYE ULAŞMAK İÇİN TAKİP ETTİĞİ MERHALELER AÇISINDAN DAVET METODU 79

1- DAVETE HAZIRLIK 81
a- Ruhî Hazırlık: 86
b- İlmî Hazırlık: 92
c- Bedenî Hazırlık: 98
d- Maddî Hazırlık: 101

2- KADROLAŞMA 105
a- Aile Efradına Tebliğ: 106
b- Güvenilen Şahıslara Tebliğ: 108
c- Dâru'l-Erkam'dan İdare Edilen Faaliyet: 112

3- KİTLELEŞME 117
a- Alenî Davet: 118
b- Kabileleri Davet: 122
c- Medinelilerin Müslüman Olmaları ve Biatlar: 125
d- Hicretten Sonraki Kitleleşme Faaliyetleri: 126
e- Davette Kur'an-ı Kerim: 128

4- DEVLETLEŞME 137
a- Akabe Biatları ve Hicret: 138
b- Mescid ve Ezan: 140
c- Hudut Tespiti ve Nüfus Sayımı: 141
d- Anayasa ve Andlaşmalar: 142
e- Cihad ve Gazveler: 144
f- Hudeybiye Musâlehası ve Diplomatik Davet: 170
I- İslâm'a Davet Mektupları ve Elçiler: 173
II- Gelen Heyetler: 177
g- Tebûk Gazvesi: 186
h- Veda Haccı: 188

B- PSİKOLOJİK UNSURLARI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU 191

1- MUHATAP AÇISINDAN 193
a- Muhatabın Vasıfları (Muhatabı Tanıma): 193
b- Kolaylaştırmak: 200
c- Hüsn-ü Muamele: 205
d- Sert Davranış (Ceza): 213
I- İkaz ve İnzâr: 214
II- Kırgınlık: 215
III- Azarlama: 221
IV- Gözdağı Vermek: 222
V- Tehdit: 223
VI- Takbih ve Tezyif: 224
VII- Beddua: 225
VIII- Keffaret: 226
IX- Sürgün: 226
X- Hapis: 227
XI- Hadd veya Ceza Tatbiki: 227
XII- Öldürtme: 228
e- Değer Vermek: 228
f- Yakınlaşma Tesisi: 231
g- Temel Özellik ve Hislere Hitap: 233
h- Müşterek Noktada Birleşmek: 237
i- Tekrar: 240
j- Hediyeler Vermek: 242
k- Mucizeler: 246

2- DAVETÇİ AÇISINDAN 253
a- Davetçinin Vasıfları: 253
I- Sağlam bir İnanç Sahibi Olmak: 253
II- Bilgili Olmak: 254
III- Örnek Bir Yaşayış ve Ahlak Sahibi Olmak: 254
IV- Gerekli Maddî İmkânlara Sahip Olmak: 254
b- Sabır ve Azim: 255
c- Ümitvar Olmak ve Ümit Bahşetmek: 258
d- Şefkat ve Merhamet: 262
e- Af ve Müsamaha: 264
f- Adam Kazanma Gayreti: 266
g- Tevazu: 268

h- Yaşayış: 271
i- Fizyonomik Yapı: 275
j- Dua: 278

C- SOSYAL MÜESSESELERLE İRTİBATI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU 281
a- Akrabalarla Ve Yakın Çevreyle Münasebetler: 283
b- Evlilik: 285
c- Reise İlgi: 289
d- İyi Bir Muhit Teşekkülü: 292
e- Yer ve Zaman: 294
f- Toplantı Tertibi: 297
g- Toplantı Yerlerine Gitmek (Çarşı, Pazar, Panayır): 298
h- Evlerde Ziyaret: 299
i- Mescid: 301
j- Suffa - Mektep: 305
k- Haberleşme ve Elçiler: 308
l- Ekonomik İlişkiler: 308

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKE VE MEDİNE DEVRİ DAVET METOTLARINA TOPLU BİR BAKIŞ 315

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RASÛLÜLLAH'TAN GÜNÜMÜZE DAVET 325

1- ÇAĞDAŞ DAVET HAREKETLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME 327

2- RASÛLÜLLAH'TAN SONRAKİ DAVETLERİN EKSİK VE AKSAK YÖNLERİ: 329

3- DAVETTE VASITALAR: 333
a- Rasûlüllah'ın Davet Vasıtaları: 333
b- Günümüzde Davet Vasıtaları: 334

NETİCE 337
BİBLİYOGRAFYA 345
İNDEKS 359

AÇIKLAMALAR

Eserimizde uyguladığımız bazı prensipleri, mütalaa esnasında göz önünde bulundurulması gerekeceği için başlangıçta belirtelim:

1- Araştırmamızda âyetlere atıfta bulunurken önce sûre numarası verilmiş, sonra sûre adı ve âyet numarası belirtilmiştir.

2- Hadislere yapılan atıflar, el-Mu'cem'e göredir. Yani Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i için cilt ve sahife numarası, Müslim ve Muvatta' için kitap ismi ve kitap içindeki hadis numarası, diğer altı hadis mecmuası için de kitap ismi ve bab numarası verilmiştir.

3- Dipnotlarda umumiyetle, isimlerden harf-i tarifler atılmıştır.

4- Dipnotlarda müellif ismi verilerek kitap isimlerinde yapılan kısaltmalar için ayrı bir liste çıkarmaya lüzum görülmemiştir. Bunlar için, müellif ismiyle bibliyografya listemize bakmak gerekecektir. Ama müellif ismi kullanılmadan yapılan kısaltmalara "Kısaltmalar" bölümünde işaret edilmiştir.

5- Dipnotta müellif ismi verilmeden a.g.e. veya a.y. şeklinde bir atıf yer alıyorsa bu, aynı sahifedeki bir önceki dipnotun son kaynağına işaret etmektedir.

6- Dipnotta "Bak" denildikten sonra sadece bir rakam veriliyorsa bu, eserimizin o sahifesine bakmak gerektiğine delâlet eder.

7- Şahıs isimlerinden sonra parantez içinde verilen rakamlar hicrî ve miladî olarak o zevatın vefat tarihlerini göstermektedir.

YEDİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Yedinci baskıyı nasib eden Allah'a hamdolsun...

"Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu", ilk yayınlandığı andan bugüne okuyucuların büyük rağbet ve ilgisini gördü. Şüphesiz bunun en önemli sebebi, konunun sahip olduğu büyük ehemmiyet ve İslâmî çalışmaların, Allah Rasûlü'nün davet faaliyetini ve faaliyeti sırasında O'nun izlediği metotları bilmelerinin kaçınılmazlığı gerçeği idi.

Memnuniyetle belirtelim ki İslâm davasının bağlıları bu gerçeği günden güne daha iyi kavramakta, gayretli İslâm âlimlerinin yıllar öncesinden başlattığı "Yeniden İslâm'a" çağrıları yavaş yavaş da olsa günümüzde yankılarını bulmaya başlamaktadır. İslâm namına kültürümüzde yer etmiş, anadan-atadan kulaklarımıza doldurulmuş, örf ve âdetlerimize, yaşayışımıza, hareket ve davranışlarımıza girmiş, hatta bazı İslâm eserlerinde sahifeler tutmuş bir takım bilgilerin Kur'an ve Sünnet ölçüsünde yeniden sorgulanıp yargılanmasına gerçekten ihtiyaç vardır ve bugün düne nisbetle yazılıp söylenemeyen bazı gerçekler müslümanların gündemine gelebilmektedir.

Yalnız dinini, indî ve şahsî görüş ve kanaatleri yerine Kur'an ve Sünnet'e göre belirleme noktasında bağnazlığı bir tarafa bırakıp hakkı olduğu gibi kabul etme olgunluğu ve zorunluluğunun tüm İslâm cemaatleri ve müslüman fertler arasında yaygınlaşmasına büyük ihtiyaç mevcuttur. Günümüzde İslâmî her çevrede sık sık sözü edilen İslâm birlik ve beraberliğinin en önde gelen şartı da budur. Taassubumuzu yenerek, ön yargı ve peşin hükümlerimizi bir tarafa bırakıp Kur'an ve Sünnet

çizgisini sıhhatle belirlemeye ve benimsemeye çalışmak, bizim dışımızdakilerin de hak yol üzerinde olabileceklerini kabul ederek onların gerçek delillere dayalı fikir ve düşüncelerini peşinen red ve inkar etmemek...

Her müslüman ayrı ayrı ve İslâm cemaatleri topluca böyle bir sorumluluğu, dinin kaçınılmaz bir vecîbesi olarak boyunlarında taşıdığına göre her şeyden önce tam bir teslimiyet içerisinde Kur'ân'ı yeniden anlamaya ve Rasûlüllah'ın İslâm'a davet faaliyetini incelemeye yönelmemiz gerekiyor.

İşte elinizde bulunan bu çalışma, böyle bir düşüncenin ve zarûretin mahsûlüdür. Kitabın yeni baskısında bazı kardeşlerimizin de istek ve ikazları doğrultusunda ilâve ve tashihi gerekli görülen bazı noktalarda -küçük bir takım- ilâve ve değişiklikler yapılmıştır.

Bu vesîle ile kitap üzerine takdir, tenkit ve düşüncelerini sözlü ya da yazılı olarak bana ileten ve belki de hepsine ayrı ayrı cevap verme imkânını bulamadığım tüm kardeşlerime teşekkürlerimi ve hayır dualarımı arzetmeliyim.

Cenâb-ı Hak'tan temennimiz, bizleri rızasına muvâfık, Rasûlü'nün uygulamalarına mutâbık kılmasıdır.

Yalnız Allah'a hamdeder, O'na boyun eğer ve O'ndan yardım dileriz. Ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır, O !.

Doç. Dr. Ahmet ÖNKAL
Mart 1992, Konya

TAKRİZ

Peygamberimiz Efendimiz Hz. Muhammed S. , İslâm Dinini insanlara sunarken, hidâyetin Yüce Rabbimizin bir ihsânı olduğunu biliyor ve kendisinin de yalnızca tebliğle mükellef kılındığının şuûrunda bulunuyordu. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Efendimiz, "Ey örtüsüne bürünmüş olan, kalk!" hitabından itibaren, tam bir imân ve sonsuz bir azimle insanları dalaletten hidâyete, zulmetten nura, küfürden imana, kısacası Tevhid'e davet etmiştir. Cenab-ı Mevlâ, Peygamber Efendimizin bu davet vazifesini Kur'an-ı Kerim'de şöylece zikretmektedir:

"Ey Muhammed! Sen öğüt ver! Esasen sen, sadece bir öğüt verensin. Sen onlara zor kullanacak değilsin." (Ğâşiye, 21-22)

"Ey Muhammed! Doğrusu seni şahid, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik ki, ey insanlar, siz de Allah'a, Peygamber'e inanasınız, O'na yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve O'nu sabah akşam tesbih edesiniz." (Feth, 8-9)

"Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır, onlarla en güzel şekilde tartış; doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir." (Nahl, 125)

"... Şâyet İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir. Yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görür." (Âl-u İmran, 20)

Yirmi üç yıla yaklaşan Peygamberlik hayatında, insanları daima imana, Kur'an yoluna çağıran Peygamberimizin takip

ettiği davet metodunun incelenmesi bizleri iki bakımdan ilgilendirmektedir. İlk olarak O'nun hayat ve şahsiyetinin iyi bir şekilde anlaşılıp tesbit edilmesi için takip ettiği İslâm'a davet usûlünün belirlenmesi gerekir. İkinci olarak, biz müslümanların, her devir ve zamanda, insanları aynı imana davet ederken O'nu, O'nun davet usûlünü bilmemiz gerektiği açık bir zarûrettir.

İşte "Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu" isimli elinizdeki bu değerli eser, genç ilim adamlarımızdan Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Siyer ve İslâm Tarihi Hocası Ahmed Önkal'ın bu konudaki önemli bir çalışmasıdır.

En eski İslâm kaynakları başta olmak üzere, pek çok araştırma ve incelemeye müracaat edilerek hazırlanan bu kitapta yazar, Rasûlüllah'ın Peygamberlik hayatının her safhasını İslâm'a davet bakımından ayrı ayrı değerlendirmeye ve bu daveti gerçekleştirmek için geçirilen safhaları, özellikle psikolojik ve sosyolojik taraflarıyla ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Bu çalışmanın bir başka hususiyeti, İslâm'a davet metodunun günümüzdeki çeşitli problemlerinin ele alınmasıdır.

Rasûlüllah'ın İslâm'a davet metodu'nun şahıslara, zamana ve zemine göre gösterdiği değişiklikler ve gelişmelerin ortaya çıkarılması, irfan hayatımızın çok muhtaç olduğu ehemmiyetli bir husustur. Bundan dolayı Sayın Ahmed Önkal'ı tebrik eder, kitabın ilgililere ve gençlere faydalı olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederiz.

06.04.1981

Doç. Dr. Mustafa FAYDA

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm Tarihi Kürsüsü Başkanı

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Günümüz müslümanı, İslâm'dan çok uzakta yaşamakta, bütün bir beşeriyet içine düştüğü ruh bunalımından kurtulmak üzere arayış içinde bulunmaktadır. İnsanlığa İslâm'ı tebliğ eden ve örnek bir toplum oluşturarak İslâm'a davet vazifesini bütün ümmetine miras vazife olarak tevdi eden Hz. Peygamber'den bir kaç nesil sonra maalesef O'nun ve Allah'ın müslümanlara yüklediği davet görevi, yeterince îfa olunmamış, İslâm cemaatinin fertleri, birer birer gayr-i İslâmî düşünüş ve yaşayışlara kayarak bu ümmetin örneklik ve hayırlılık vasfını izale etmişler, insanlığın dalaletine hidâyetin eşsiz prensiplerini nazarî ve amelî tebliğleriyle sunarak saadete vesile olmayı başaramamışlardır.

İslâm'ın ve insanlığın bu durumundan bütün müslümanlar sorumludurlar; ıslah-ı nefsten başlamak üzere bütün beşeriyyete İslâm'ı götürmek üzere çaba sarfetmek, var gücüyle gayret göstermek, onların üzerlerinden, îfası haricinde, kalkmayacak bir mükellefiyettir.

Allah'a şükürler olsun ki, bugün İslâm âleminde Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini bihakkın îfa etmek, İslâmî yaşayışa dönmek üzere harekete geçmiş bir kadro, iştiyaklı bir potansiyel var. Ama bu potansiyelin hareket ve faaliyetlerini sadece iyi niyetler, şahsî his ve duygular tayin edip yönlendirmemelidir. İslâmî davet faaliyeti, İslâm'ın iki kaynağı Kitap ve Sünnete uygun olduğu, ilmî çalışma ve planlamalardan kaynaklandığı müddetçe geçerlidir ve gerçekçidir. Davetinde de, hayatında da müslümanın örneği ve önderi, Rasûlüllah'tır; O'nda "Allah'ı ve ahiret gününü uman-

lar, Allah'ı zikredenler için güzel bir imtisal nümûnesi vardır." (33 Ahzâb: 21). 23 senelik kısa bir müddet içerisinde tarihte eşine rastlanamayan muazzam bir değişikliği meydana getirerek, nefsinden ve menfaatinden başka hiç bir kayıtla bağlı olmayan topluluklardan, devirlerine "Asr-ı Saâdet" dedirtecek, her devir için örnek bir cemaat oluşturan Rasûlüllah'ın davetinde, neticeye götürücü en müessir metotlarında bütün müslümanlar ve İslâmî hareket mensupları için örnekler vardır; uyulacak, aynıyla alınacak nümûneler vardır.

Bu sebeple günümüz davetçileri, Rasûlüllah'ın davet hayatını, uyguladığı davet metotlarını çok iyi bilmek, hareket ve faaliyetlerini Hz. Peygamber'in davetinden kaynaklandırmak mecburiyetindedirler. Bunun için de "Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu" hassasiyetle üzerinde durulması, dikkatle incelenmesi gerekli çok önemli bir konudur.

Esefle kaydedelim ki konuyla yakından ilgilendiğimiz üç seneyi aşkın bir zamandan beri bu çok mühim hususla doğrudan alâkalı hemen hemen hiç bir çalışmaya rastlayamadık. Arap âleminde neşredilmiş genel hatlarıyla daveti işleyen bazı kitaplar, konuya nispeten ışık tutuyordu. Bunlar arasından özellikle Abdülkerim Zeydân'ın "Usûlü'd-Da've" isimli kıymetli eseri, İslâmî esaslar ve müesseseleri uzunca izah eden birinci bölümü bir tarafa bırakacak olursak ikinci bölümüyle davet metotları hakkında genel bilgiler getiriyordu. Davet sahasındaki bilgi ve tecrübelerini günümüz davetçilerine derli toplu bir şekilde sunan muhterem Fethi Yeken'in "Muşkilâtü'd-Da've" adlı kitabı da özellikle davetçilerin yetiştirilmesi meselesi üzerine eğiliyordu. Türkçe çalışmalar arasında şüphesiz burada Sayın Süleyman Uludağ'ın "İslâm'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti" isimli kitabını zikretmeliyiz. Ancak bu eser, doğrudan doğruya Rasûlüllah'ın davet metotları konusuyla ilgilenmiyordu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Kur'an-ı Kerim okutmanı Sayın Şevki Saka'nın tefsir dalında "Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu" ismiyle yaptığı doktora çalışması da davette metot konusuna sosyo-psikolojik açıdan izah getirmiyordu.

Bu sebeple, doğrudan Rasûlüllah'ın davet metodunu inceleyerek günümüz davetçilerinin hareketlerinde takip edecekleri yol ve metotlara açıklık getirme çabasını gösterdiğimiz bu çalışmamızda biz, yukarıda isminden bahsettiğimiz araştırmalardan ve benzerlerinden istifade etmekle birlikte daha çok bizzat Hz. Peygamberimizin davet hareketini, fiillerini, sözlerini ve davranışlarını inceleyerek neticeye varmak, hüküm koymak yolunu denedik. Yani ana kaynak olarak, davetinde Rasûlüllah'a yön veren Allah Kelâmı Kur'an-ı Kerim'i, sahih hadis mecmualarını ve mûteber siyer eserlerini aldık. Şâyet isabet etmiş, doğruya işaret edebilmişsek bu, Allah'tandır; hatalarımız ise bize aittir ve bu satırların yazarı samimi tenkit ve ikazlara "bir tebliğin îfası" nazarıyla bakacak, müteşekkir kalacaktır.

Çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen, eseri inceleyip mütalaalarını serdeden ve konunun gelişmesini sağlayan hoca ve arkadaşlarıma, ve eserin neşrine imkân tanıyan Kitap Dünyası Yayınları mensuplarına şükranlarımı arzederken çalışmamızın ecrini ve tesirini Cenâb-ı Hak'tan niyaz ederim. Şüphesiz tevfik ve hidâyet Allah'tan, nusret ve inâyet O'ndandır.

Ahmet ÖNKAL
Nisan, 1980
KONYA

GİRİŞ

1- İSLÂM DAVETİNİN ANLAMI

Da'vet (الدَّعْوَةُ) kelimesi, DE'AVE (دَعَوَ) fiilinden masdar olup; " دَعَوَ " masdarının gelişine ve beraberinde bulunduğu harf-i cerre göre, çağırdı, davet etti, bağırdı, nidâ etti, isimlendirdi, sevketti, gelmesini istedi, dua veya bedduada bulundu, söz verdi, birisini yemek ve ziyafete çağırdı manalarına gelmektedir. Buradan isim olarak da'vet de, çağrı, nida, da'va, verilen söz, ahd-ü peyman, yemin, ziyâfet manalarını taşımaktadır. Ayrıca masdar bina-i merra olarak da kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ise " دَعَا " maddesi, yardım ve mağfiret dilemek, ibadet etmek, dua etmek, yalvarmak, bir işe sevk ve teşvik etmek, yardım istemek gibi manalara gelir.[1]

Değişik bir kullanış olarak Hz. Peygamber, Bizans İmparatoru Herakliüs'e, Mısır Mukavkıs'ına ve İran Meliki Kisra'ya gönderdiği mektuplarında " أَدْعُكَ بِدِعَايَةِ الْإِسلَامِ " demektedir[2] ki buradaki " الدِّعَايَةُ " davet karşılığıdır.[3] Bugün ise " الدِّعَايَةُ "den reklam, propaganda ve misyonerlik anlaşılmaktadır.[4]

---

1 " دَعَا "nın masdarları, " مَدْعَاةً دَعْوَةً دَعْوًى دَعَاءً " şeklinde gelmektedir. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab XVIII, 281-288; Ebu'l-Bekâ, Külliyât, s. 330; Râğıb, Müfradât, s. 169-170; Asım Ef. Kâmûs Terc. IV, 955.

2 Buhârî, Bed'u'l- Vahy 6, Cihâd 102, Tefsîru Sûrati Âli İmrân 4; Müslim, Cihâd 83; İbn Hanbel I, 263; Hamidullah, Vesâik, s. 46, 50, 76.

3 İbnu'l-Esîr, Nihâye II, 120-122; Askerî, Tasfîhâtu'l-Muhaddisîn II, 25-26.

4 Cübrân Mes'ûd, Râid, s. 669-672.

Bazan " الدَّاعِيَةُ " kelimesi," العَافِيَةُ " ve "العَاقِيَةُ" gibi " الدَّعْوَةُ " manasına masdar olarak kullanılır.[5]

Rasûlüllah'ın hadis-i şeriflerinde " الدَّعْوَةُ " ile ezan da kasdedilmiştir. Hz. Peygamber: " الدَّعْوَةُ فِى الحَبَشَةِ "[6] derken müezzini Hz. Bilal'in faziletine işaret etmektedir.[7]

" وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلاً مِّمَّن دَعَا إِلَى اللَّهِ "[8] âyetinin müezzinler hakkında nazil olduğunu belirten müfessirler de bu manayı te'yid etmişlerdir.[9]

Istılahta davet daha ziyade İslâm'a ve Allah'a izafesiyle, İslâm Dini'ni insanlara anlatarak benimsetmek ve tatbikini sağlamaya çalışmaktır. İslâm'ın şümulüne giren her konuda davet geçerlidir; dünyaya müteallık işlerde de, ahireti ilgilendiren durumlarda da söz konusudur. İslâm'a girip bağlananıyla, müslüman gibi görünen münafıkıyla, İslâm'ı kabul etmeyen ehl-i kitab ve müşrikiyle her sınıf insan davete muhataptır. Davet, irşad ve va'z-u nasihat ve tavsiyeyi, talim ve terbiyeyi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy anil-münker'i, inzâr ve tebşiri, hisbe ve tebliği içine alan şümullü bir mana taşır. Bütün bunlar, davetin müterâdifi olarak görülebilir.[10] İslâm'a daveti, sadece müslüman olmayanları resmen ve zahiren müslüman olmaya çağırıvermek şeklindeki bir anlayış yanlıştır. Kişilerin sadece kelime-i şehadet getirerek "Müslüman oldum" demeleriyle davet, o şahıs açısından bitmiş olsaydı iş ne kadar da kolay olacaktı!... Fakat Kur'an–ı Kerim'de davet, bu şekilde tarif ve tavsif edilmemiştir; Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sözleri ve tatbikatı bunun aksine cereyan etmiştir. Nihayet davetle iştiğal eden muhterem zevat ve bu konuda eserler veren kıymetli müellifle-

---

5 Râğıb, Müfradât, s. 169-170; İbnu'l-Esîr, Nihâye II, 120-122; İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab XXIII, 281-288; Ebu'l-Bekâ, Kûlliyât, s.330.

6 İbn Hanbel IV, 185.

7 İbnu'l-Esîr, Nihâye II, 120-122; Zemahşerî, Fâik I, 426-427.

8 41 Fussılet: 33

9 Taberî, Tefsîr XXIV, 118; İbn Kesîr, Tefsîr VII, 176; Râzî, Tefsîr XXVII, 125. Hadd-i zâtında bu âyetin içinde yer aldığı Fussılet Sûresi tamamıyla Mekke'de nâzil olmuştur. Ezân ise Medîne'de meşrû kılınmıştır. Bu durumda hükmün, nüzûlden sonra gerçekleştiği kabul edilecektir. Bak: Âlûsî, Tefsîr XXIV, 122.

10 İrşâdı işleyen S. Uludağ bu kanâattedir. Bak: Uludağ, İslâm'da Mürşid, s. 12-13.

rimizin hayat ve yaşayışları, görüş ve kanaatleri, bu dar anlayışı cerhetmiştir.

Bugün müslümanlar arasında ve hatta İslâm aydınlarında yanlış bir anlayış ve hatâlı bir kanâat vardır: Müslümanlara yönelik olarak gösterilen İslâmî faâliyetler ve onlara İslâm esaslarına uymak üzere yapılan çağrılar, "davet" olarak kabul edilmemekte, bu tür faaliyetler için tebliğ, va'z, nasihat, irşâd gibi tâbirlerin kullanılması gerektiği ileri sürülmektedir.[11] Bu yanlış anlayışın yaygınlığı dolayısıyla İslâm davetinin anlamı üzerinde biraz durmak lüzumunu hissediyoruz. Ayrıca her müslüman üzerine farz olan[12] davet görevinin, mes'uliyetten kurtulmak üzere yeterince îfa olunabilmesi için şümûlünün ve sahasının çok iyi bilinmesine zaruret vardır:

a- Kur'ân-ı Kerim'de Davet:

Rasûlüllah'ın şahsında bütün müslümanlara ve insanlığa hitap eden Kur'an-ı Kerim'de Allah ve İslâm'a davet emri, " أَدْعُ " dan başka " أَنْذِرْ ", " بَلِّغْ " ve " ذَكِّرْ " gibi değişik kalıplarla verilmiştir. Hz. Peygamber'in risaletini tebliğe ilk kez " يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ "[13] emriyle başladığını " وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "[14] hitabıyla da davetini izhar ettiğini biliyoruz. Davet ve tebliğle görevli olan Rasûl-ü Ekrem'in davetin iki temel unsuru olması açısından Kur'an-ı Kerim'deki vasfı, " الْمُبَشِّرُ = Müjdeleyici" ve " النَّذِيرُ = Korkutucu" dur: "Hakikat biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir korkutucu olarak gönderdik."[15] , "Biz seni bir müjdeci, bir korkutucu olmaktan başka (bir sıfatla) göndermedik."[16] Bir diğer âyet, bunlara her ikisini de kapsayıcı, toplayıcı bir vasıf daha ilâve eder: " وَدَاعِياً إِلَى اللَّهِ : Ey Peygamber, biz seni hakikaten bir şahid, bir müjdeci, bir

---

11 Şüphesiz müslamanlara İslâm'ın sunulması gayreti için bu tâbirler de kullanılabilir. Yanlış olan, sadece bu tâbirlerin kullanılması gerektiği ve davet lafzının yalnızca gayr-i müslimleri İslâm'a çağırma manasına geldiği şeklindeki anlayıştır.

12 Bak: 41-50.

13 74 Müddessir: 1-2.

14 26 Şu'arâ: 214.

15 48 Feth: 8.

16 25 Furkân: 56.

korkutucu ve Allah'a, O'nun emir (ve teysiri) ile bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik."[17] Peki, görevi tebşir ve inzâr olan mübeşşir ve nezîr Peygamber, inzâr ve tebşirini kime yapacaktır? Davetin muhatabı kimler olacaktır? "Şu Kur' an bana, sizi de, (sizden sonra) erişen(ler)i de inzâr etmekliğim için vahyolundu."[18] âyeti, müslim - kâfir farkı gözetmeden Kur'an'a ve Rasûlüllah'a erişen herkesi inzâra hedef tutmaktadır. Hz. Peygamber'in 23 senelik davet hayatı göstermiştir ki inzâr ve tebşirden etkilenen ve faydalananlar, Cenâb–ı Hakk'ın hidâyeti mutlaka gerekli olmakla beraber, düşünen, hakikatı görebilen, Allah' tan korkan, ahireti kabul eden inananlardır. O halde muannid, musırr kâfire olduğu kadar, inanan, Allah'tan korkanlara da sunulmalıdır İslâm daveti; inzâr onlara da yönelik olmalıdır. Nitekim Cenâb–ı Hak buyurur: "Rablerine (götürülüp) toplanacaklarından korkanları sen onunla (Kur'an'la) inzâr et."[19] "Sen ancak gâibâne Rabbinden korkmakta olanları, namazı dosdoğru kılanları sakındıracaksın."[20] Âyet, "namazı dosdoğru kılan" samimi, ihlaslı müslümanı bile inzâra konu yapmaktadır. Bir başka âyet, Kur'an'a ittiba eden ve Allah'tan korkan kimseye yapılacak inzârdan bahseder: "Sen ancak o zikre (Kur'an'a) uyan ve çok esirgeyici (Allah)'a gâibâne büyük saygı gösteren kimseleri inzâr edersin."[21]

Bunlardan başka Rasûlüllah'a ölülere ve arkasını dönüp kaçan sağırlara davetini duyuramayacağını, körleri sapıklıklarından ayırıp hidâyete erdiremeyeceğini, Allah'ın âyetlerine iman eden kimselerden başkasına söz dinletemeyeceğini[22] ; Cenâb–ı Hakk'ın tehdidinden korkanlara sadece Kur'an ile öğüt vermesi gerektiğini[23] ; tezkirin mü'minlere fayda vereceğini[24] zengin olduğu için kendini müstağni gören kimseye yönelerek, rağbet ederek onun temizlenmesinin kendisini

17 33 Ahzâb: 45-46.
18 6 En'âm: 19.
19 6 En'âm: 51.
20 35 Fâtır: 18.
21 36 Yâsîn: 11.
22 27 Neml:79.
23 50 Kâf: 45.
24 51 Zâriyât: 55.

ilgilendirmemesini, fakat ona koşarak gelen, Allah'tan korkan kimseyi bırakıp oyalanmasının kat'iyyen doğru olmadığını ve bir daha böyle yapmamasını[25] bildiren âyetler vardır.

Davet, tebliğ ve inzârda muhatabı ve vasıflarını böylece beyan eden âyetler yanında, Kur'an-ı Kerim'de kesinlikle daveti emreden, fakat davetin kime yapılacağına delâlet edecek mef'ûlü zikretmeyen âyetlere de rastlıyoruz.[26] Bu âyetlerde mef'ûlün zikredilmeyişi, hitâbın umûmi oluşuna işâret eder.[27] Meselâ "Rabbinin yoluna davet et."[28] Acaba davet kime yapılacaktır? Bu, âyette beyan edilmemiştir. Bildiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerim tek bir zümreyi hidâyete çağırmak için değil, bütün insanları saadete erdirmek üzere gönderilmiş bir kitaptır. Bunun için mef'ûlün zikredilmemesiyle umumilik arzeden âyetin şümulüne müşrikler, kitap ehli, münafıklar ve müslümanlar, yani bütün insanlar girmektedir.[29] İman etmiş olanlara "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ آمِنُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ"[30] diye hitap ederek onları Allah'a, O'nun peygamberine ve gerek o peygamberine âyet âyet indirdiği kitaba, gerek daha evvel indirdiği kitaba iman etmeye davet eden âyet-i kerime, gerçekten mânidardır. Burada zaten iman etmiş kimseler, yine imana yani imanlarında sebat ve gereğini îfaya davet olunmaktadır.[31] A'râf Sûresinin 156. âyeti, Rasûlüllah'ın vasıflarını belirtir. O:

1. Nebi'dir,

2. Ümmî'dir,

3. Ma'rufu emreder,

4. Münkerden sakındırır. Burada lafzan, bir peygamberin temel vasfı ve vazifesi olan insanları dalaletten hidâyete yöneltmeyi, Hakk'a çağırmayı, davetçilik ve mübelliğlik sıfatını göremiyoruz. Zira emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, onun yerini tutmaktadır. Müfessir er-Râzî'nin de dediği gibi

---

25 80 'Abese: 5-11.

26 Örnek olarak bak: 5 Mâide: 67; 16 Nahl: 125; 22 Hacc: 67; 28 Kasas: 87.

27 Âlûsî, Tefsîr, XIV, 254.

28 16 Nahl: 125

29 Saka, K. K.in Da'vet Metodu, s. 69.

30 4 Nisâ: 136.

31 Âlûsî, Tefsîr V, 169-170.

"وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ"[32] âyetiyle müslümanlara üç esas vazife verilmiştir:

1. Hayra da'vet,

2. İyiliği emr,

3. Kötülükten nehy.

Bunlar, birbirine atfedildiği için ayrı ayrı şeyler gibi görünüyor. Halbuki "hayra davet", cins ifade eden umumi bir lafız olup bu cinsin delalet ettiği manaya iki şey girer:

1. Yapılması gereken bir işe teşvik yani emr bi'l-ma' rûf,

2. Yapılmaması gereken bir şeyin terkine teşvik yani nehy 'ani'l-münker. Buna göre âyette önce cins zikredilmiş, sonra onun şümûlüne giren iki husus beyan edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'i terketmek, küfürle müsavi kabul edilerek laneti gerekli kılmıştır: "İsrail oğullarından olup da küfredenlere Davud'un da, Meryem oğlu İsâ'nın da diliyle lânet olunmuştur. Bunun sebebi, isyân etmeleri ve ifrâta sapmaları idi. Onlar işledikleri herhangi bir fenâlıktan birbirlerini vaz geçirmeye çalışmazlardı. Hakikat yapmakta devam ettikleri (o hal) ne kötü idi!"[33] Rasûlüllah S. da bu âyetin tefsiri olarak: "Benû İsrâîl arasında zulüm yaygınlaştığı zaman onlardan biri diğerini günâh irtikâp ederken görür ve önce nehiyde bulunurdu. Fakat ertesi günü o adamla oturup- kalkabilmek, yiyip - içebilmek için gördüğü münkerden nehyetmezdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onları birbirine düşürdü ve haklarında " لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا " âyetlerini inzâl buyurdu." der. Hadisin râvisi Ebû 'Ubeyde, ilave ediyor: "Hz. Peygamber, buraya kadar konuşurken bir yere dayanmıştı. Buraya gelince doğruldu ve "Evet, ya zalime engel olursunuz ve onu hakka çekersiniz, ya da bu durum sizin başınıza da gelir." diyerek ikâzda bulundu."[34]

---

32 3 'Alu İmrân: 104

33 Mâide: 78-79.

34 İbn Mâce, Fiten, 20; Tirmizî, Tefsîru Sûrati Mâide 7; Ebû Dâvûd, Melâhim 17. Hadisi Ebû 'Ubeyde'ye ilâveten 'Abdullah b. Mes'ûd'a da isnâd eden Ebû Dâvûd'un rivâyetinde emr bi'l-ma'ruf nehy 'ani'l-münker lafızları da tasrih olunur.

Şu halde emr bi'l -ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'de bulunmak, Allah'a ve İslâm'a davet etmek demektir. Nitekim İbn Kesîr, Tefsîr'inde Fussılet: 33 âyetinden bahsederken söz-fiil uygunluğuna temas ederek, başkasına ma'rufu emredip kendisi yapmayan, başkasından münkeri nehyedip kendisi işleyenlerin, âyetin şümulüne giremeyeceğini ifade etmektedir.[35] Böylece İbn Kesîr tarafından âyette geçen " الدَّعْوَةُ إِلَى اللَّهِ = Allah'a davet", emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker ile tefsir edilmiştir.

Ve nihâyet biz, bu bölümün sonunda, Hz. Ebû Hüreyre, Kaffâl ve Ebû Ca'fer el-Bâkır'dan gelen rivâyetleri kaydedelim. Müfessir el-Kurtubî naklediyor: "Ebû Hüreyre R.A. 'Alu 'İmran'ın 110. âyetini okudu ve "Biz insanların insanlara en hayırlısıyız. Çünkü durmadan dinlenmeden, fasılasız onları İslâm'a sevkederiz." buyurdu."[36] Âyette bu ümmetin hayırlı oluşu, iyiliği emretmeleri, kötülükten sakındırmalarıyla izah olunmuştur. Ebû Hüreyre'nin de beyan ettiği gibi bu vazifenin îfası demek, insanları İslâm'a sevketmek demektir.

Kaffâl, İbn Abbas'tan naklen aynı âyetteki: "İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız." cümlelerini, "Siz onlara şehadet getirmelerini, Allah'ın inzal buyurduklarını kabul etmelerini emredersiniz ve bu hususta savaşırsınız.' diye tefsir eder ve ekler: "Kelime-i tevhid, iyiliklerin en büyüğü ve başta gelenidir; vahdaniyeti tekzip ise, kötülüklerin en kabihidir."[37]

Ebû Ca'fer el-Bâkır'ın Rasûlüllah'tan naklettiğine göre ise "Sizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun" (3 'Alu İmran: 104) âyetindeki " الخَيرُ = hayır", Kur'ân'a ve Sünnet'e uymaktır.[38]

b- Hadis-i Şerif'lerde Davet

Hadis-i şerif'lerde İslâm davetinin şümullülüğünü izah ederken başlangıçta araya fasıla girmeden biraz önce kaydettiğimiz Rasûlüllah'ın Benû İsrail hakkındaki hadisine atıfta bulunalım. Hadis-i şerif'te Hz. Peygamber, İsrail oğullarının

---

35 İbn Kesîr, Tefsîr VI, 176.
36 Kurtubî, Tefsîr IV, 170-171.
37 Râzî, Tefsîr VIII, 192; İbn 'Abbâs, Tenvîru'l-Mikbâs, s. 54.
38 İbn Kesîr, Tefsîr II, 86.

birbirlerine düşürülmeleri ve lanetlenmelerinin sebebini gördükleri bir münkerden nehyetmemek olarak belirtiyor ve ümmetine ikazda bulunuyordu: "Ya zalime engel olursunuz ve onu hakka çekersiniz, ya da bu durum sizin başınıza da gelir."[39]

Emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'in terki, böylece lanetlenme sebebi olarak belirtilirken bir başka hadis, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münkeri, imanın bir gereği, İslâm'ın bir rüknü olarak gerekli kılıyor; el, dil ve kalb ile mücahede etmeyenin zerre kadar imana sahip olamayacağını bildiriyordu: "Cenâb-ı Hakk'ın benden önce, ümmetler arasında gönderdiği her peygamberin ashâbı ve havârileri vardır. Bunlar o peygamberin sünnetine ittiba eder, emirlerine uyarlar. Fakat onlardan sonra öyle nesiller gelir ki yapmadıklarını söyler ve emrolunmadıklarını işlerler. Kim onlara karşı eliyle mücahede ederse mü'mindir, kim diliyle mücahede ederse mü'mindir. Bunun ötesinde ise zerre kadar iman yoktur."[40] İmam Müslim'in rivâyet ettiği meşhur: "Sizden her kim bir münker görürse eliyle düzeltsin; gücü yetmezse diliyle, gücü yetmezse kalbiyle düzeltsin ki bu, imanın en zayıfıdır."[41] hadisi de bunu te'yit eder.

İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, duaların kabul olunmasını sağlayan mühim bir âmildir. Rasûlüllah S. buyururlar: "Dua edip de duanızın kabul olunmadığı an gelip çatmadan önce iyiliği emredin, kötülüğü nehyedin."[42] Rasûl-ü Ekrem'in diliyle "İnsanoğlunun emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker ve Allah'ı zikirden başka her sözü aleyhinedir."[43]

Görüldüğü gibi iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, her müslümanın mükellef olduğu bir vazife olarak karşımıza çıkmaktadır, hadis-i şerif'lerde ve Rasûlüllah'ın bu beyânları, müslümanlara davet vazifesini yükleyen: "Sizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun."[44] âyetini tefsir etme durumundadır. Son olarak kaydettiğimiz: "İnsanoğlunun emr bi'l-ma'ruf, nehy

---

39 Bak: 26

40 Müslim, Îmân 80; İbn Hanbel I, 458, 461.

41 Müslim, Îmân 78.

42 İbn Mâce, Fiten 20.

43 İbn Mâce, Fiten 12.

44 3 'Alu İmrân: 104.

'ani'l-münker ve Allah'ı zikirden başka her sözü aleyhinedir." hadisi ne kadar şümûllüdür! Şüphesiz, kişinin aleyhine olmayan her hayırlı iş, hadiste ifade edilen üç esastan:

1. Emr bi'l-ma'rûf,

2. Neyh 'ani'l-münker veya,

3. Allah'ı zikirden birine girecektir. İslâm davetinin ilk esas içerisinde yer alacağı ise, tartışılmaz bir gerçektir.

"Ey iman edenler, siz nefisleriniz (islah etmey) e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez."[45] âyetindeki " إِذَا اهْتَدَيْتُمْ : Siz doğru yolu bulunca" cümlesinin, " إِذَا أَمَرْتُمْ بِلْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ : Ma'rufu emredip, münkerden sakındırınca" şeklinde anlaşıldığını[46] belirttiğimiz zaman-kanaatimizce emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker'in davetin şümûlüne girdiğinde tereddüt kalmayacaktır.

Arapça, lisan zenginliği ve kelimelerin taşıdığı manaların çeşitlilik ve bolluğuyla tanınan bir dildir. Böyle bir dil içerisinde yer alan nasihat kelimesi ise, gerçekten apayrı bir özellik taşır. O, çok şümûllü bir kelimedir. Arap dilinde bu kelimenin içine aldığı manayı kapsayacak münferid bir başka kelime daha yoktur. Diğer bir deyişle Arap kelâmında dünya ve ahiret hayrını, bu kelimeden daha fazla toplayıcı bir başka kelime bulamayız. Hepimizin bildiği " الدِّينُ النَّصِيحَةُ : Din, nasihattir."[47] hadisi, nasihatın dinin temeli ve direği olduğunu ifade eder. Peki, nasihat kim için olacaktır? Hadisin devamı, ashabın sorusu üzerine konuya açıklık getiriyor: "Allah için, Kitabı ve Rasûlü için, müslüman devlet adamları ve bütün müslümanlar için." Acaba Allah'ın nasihata ihtiyacı var mı? Burada nasihat ne manaya geliyor ve Allah için nasihat nasıl olur? Bu soruların cevabını verebilmek için "nasihat" kelimesinin Arap dilindeki kök manasını göz önünde bulundurmak gerekir. Nasihat, kök manası itibarıyla sâdece "öğüt vermek" anlamına gelmez; bu mana biraz da kelime Türkçede alan daralmasıyla nasihat kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Aslında nasi-

---

45 5 Mâide: 105.

46 Beydâvî, Tefsîr I, 362; İbnu'l-'Arabî, 'Ârıdatu'l-Ahvezî IX, 13-14.

47 Müslim, Îmân 95; Buhârî, Îmân 42; Tirmizî, Birr 17; Nesâî, Bey'at 31; Ebû Dâvûd, Edeb 59; Dârimî, Rikâk, 41; İbn Hanbel I, 351, II, 297, 102-103.

hatın kök anlamı samimi olmaktır ve bunun gereği olarak yeri gelince öğüt vermek, nasihatın sadece bir bölümünü oluşturur. İşte bu anlamı göz önünde bulundurduğumuzda hadis-i şerifi anlayıp izah etmek güç olmayacaktır. Buna göre hadisi şöylece verebiliriz: "Din, Allah için, Kitâbı ve Rasûlü için, müslüman devlet adamları ve bütün müslümanlar için samimi olmaktır." Peki, bütün bu durumlarda samimiyet nasıl gerçekleşir; Allah için ve diğer unsurlar için nasihat, yani samimiyet nasıl olur? Bu hususu Müslim Şârihi İmam en-Nevevî şöyle izah eder:

Allah için nasihat:

O'na iman etmek, O'ndan şirki nehyetmek, sıfat ve vasıflarında bütün kemâl ve celâl sıfatlarının kabûlü ile ilhâdı terketmek, bütün noksanlardan O'nu tenzih, O'na itaatta bulunmak, günahlardan sakınmak, O'nun için sevip, O'nun için buğzetmek, O'na itaat edeni dost, isyan edeni düşman edinmek, O'na küfürde bulunanla cihad, Allah'ın nimetlerini itiraf ve onlara karşı şükür, bütün işlerde ihlas, bütün bu sayılanlara nailiyyet için dua ve Allah'a imana ve diğer saydığımız her şeye başkalarını teşviktir.

Kitabı için nasihat:

Kur'ân-ı Kerim'in Allah kelamı ve O'nun tarafından münezzel olduğuna, hiç bir kulun kelamına benzemediğine, hiç bir beşerin onun benzerini getiremeyeceğine iman, onu ta'zim ve güzelce okumak, huşû ile davranış, kıraatte harflere dikkat, içindekileri tamamen tasdik, ahkâmına vukûf, ilimlerini anlamak, öğütlerine kulak vermek, eşsizliklerini tefekkür, muhkemi ile amel, müteşabihine teslim, umûmunu husûsunu araştırmak, ilimlerini neşr, Kur'ân'a davet ve Kitabı için nasihat meyanında sıraladığımız hususların tamamına çağrıdır.

Rasûlüllah S. için nasihat:

Risaletini tasdik, getirdiği şeylere iman, emir ve nehiylerine itaat, ölüm ve diriminde O'na nusrat, O'na düşman olana düşman, dost olana dost olmak, zatına ta'zim ve saygıda bulun-

mak, yolunu ve Sünnetini ihya etmek, davetini yaymak, şeriatını neşretmek, Rasûlüllah'ın şeriatına yöneltilen töhmetleri izale etmek, bu şeriatın ilimlerini yaymak ve manalarının iyice anlaşılmasını sağlamak, öğrenilip öğretilmesine gayret, şeriata ta'zim ve iclalde bulunmak, tahsili esnasında edepli davranmak, ilimsiz olarak ondan bahsetmekten sakınmak, şeriat ehline ona nispetleri dolayısıyla hürmette kusur etmemek, Rasûlüllah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak, âdabı ile edeplenmek, ehl-i beytine ve ashabına muhabbet, Sünnetine bid'at sokan veya ashabına dil uzatanlardan ırak durmak ve buna benzer hususlardır.

Müslüman devlet adamları için nasihat:

Hak'ta onlara yardım ve itaat, onlara hakkı ve hayrı emretmek, rıfk ve lütuf ile tenbih ve öğütlerde bulunmak, gaflete düştükleri ve müslümanlar için yerine getirilmesi gerekli haklardan kendilerine ulaşmayan durumlarda ikâz ve irşâd, onlara karşı isyan bayrağı açmamak, insanları da onlara itaat için teşvik etmektir.

Bütün müslümanlar için nasihat:

Dünya ve ahiret işlerinde onları irşad, onlara ezada bulunmamak, bilmedikleri dinî hususları öğretmek, kavlen ve fiilen yardımda bulunmak, ayıplarını örtüvermek, onlara erişecek zararları engellemek, menfaatlerine olacak şeyleri celp, onlara ihlas ve tatlılıkla emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'anil-münker'de bulunmak, hepsine şefkat beslemek, büyüklere saygılı, küçüklere merhametli davranmak, güzel öğütlerle onlara istikamet vermek, onları aldatmamak ve haset beslememek... Ve nihayet müslümanlar için nasihat şümûlünde sıraladığımız bütün hususlarla ahlâklanmaya onları teşviktir."[48]

Böylece İslâm daveti ile doğrudan alâkalı "nasihat"ın şümûlünü gördükten sonra bu görüşümüzü te'yit eden "Bir kimse kardeşinden nasihat talep ederse o ona nasihat etsin."[49] hadisini söz konusu edelim. Hadiste nekre olarak geçen "Bir

---

48 Nevevî, Şerhu Müslim II, 37-40.

49 İbn Hanbel IV, 359.

kimse: رَجُلٌ " lafzı, müslim - gayr-i müslim her insana delalet etmez mi? Nasihatın gayr-i müslime de yapılmasını engelleyecek her hangi bir nass veya beyyine mevcut mudur? Elbette mevcut değil! Üstelik sapıklık içerisinde kalmış, hidâyete erememiş, hakkı görememiş birine hakkı ve hakikatı tavsiye, iyiliği ve hidâyeti nasihat, hidâyete erdiği halde şaşıran ve yanlışlara düşen kimseye yapılacak nasihat kadar lüzumludur. Yani nasihat, müslime de, gayr-i müslime de yapılacak olan İslâm daveti ile emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'e denk bir mefhumdur.[50]

Nitekim Hz. Nuh'un davetini söz konusu eden: "Size Rabbim'in risaletini tebliğ ediyor ve nasihatta bulunuyorum."[51] âyeti ile, Hz. Hud'tan bahseden: "Size Rabbimin risaletini tebliğ ediyorum ve ben sizin emin bir nasihatçınızım"[52] âyetinde besbelli ki "nasihat", "Allah'ın dinine davet" demektir. İmam Müslim'in Cerîr'den rivâyet ettiği: "Rasûlüllah'a namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek ve her müslümana nasihat etmek üzere biat ettim."[53] hadisinde ise, nasihatın, emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l münker'in yerini aldığı aşikârdır.

Diğer taraftan bu son iki âyette de olduğu gibi daveti ifade eden bir başka lafzın "tebliğ" olduğunu biliyoruz. "Ey Peygamber, Rabbinden sana inzal olunanı tebliğ et."[54] âyeti, Hz. Peygamber'e davet vazifesini îfayı emreden âyettir. Rasûlün vazifesinin ancak "belâğ" olduğunu belirten âyetlerde[55] belâğ hep, davet manasınadır. Kureyş'in Allah kelamını tebliğe engel olmalarından şikâyetle kendini kabilelere arzeden Hz. Peygamber'in de ifadesinde tebliğ tamamen İslâm davetini ifade eder.[56] Buralarda geçen davet karşılığı tebliğe sadece gayr-i müslimleri muhatap kabul etmemiz doğru olmaz. Hz. Peygamber, ashabına da, müşriklere de tebliğde bulunmuştur.

---

50 Ayrıca şu hadislere de bak: Buhârî, Büyû 68; İbn Hanbel II, 372, 412, III, 418 - 419.

51 7 A'râf: 62.

52 Aynı Sûre: 68

53 Müslim, Îmân 97.

54 5 Mâide: 67.

55 Bak: 3 'Âlu İmrân: 20; 5 Mâide: 92, 99 ; 24 Nûr: 54.

56 İbn Mâce, Mukaddime 13; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Dârimî, Fedâilu'l- Kur'ân 5.

Veda Haccı'nda zat-ı devletlerini çevreleyen hepsi de müslüman muazzam kitleye irad ettiği hutbede sık sık " أَلاَ هَلْ بَلَّغْتُ؟ : Dikkat edin, TEBLİĞ ettim mi?" buyururken O'nun kastettiğinden, bundan başkasını anlamamız mümkün değildir. Daha açık bir ifade ve " a=b, a=c olunca b=c kaidesi"nden hareketle tebliğ, davet karşılığıdır. Tebliğ, müslime de gayr-i müslime de yapıl-dığına göre davet de hem müslümanlar, hem de müslüman olmayanlar için geçerlidir.

Yeteri kadar açıklama yaptığımız düşüncesiyle son olarak davet maddesinin tasrih edildiği: "Kim, bir hidâyete davette bulunursa, o hidâyete uyanların nail olduğu ecrin tamamına, çağıran da erişir. Bu, diğerlerinin ecrini hiç eksiltmez. Kim de bir sapıklığa çağırırsa, o sapıklığa düşenlerin tamamının günahından, dalalet davetçisi de hissedar olur ve bu, onların günahını kat'iyyen azaltmaz."[57] hadisine temas edelim. Hidâyete ve dalalete çağıranlar kimlerdir? Hangi cins bir hidâyet veya dalalete çağırılmaktadır? Bunlar belirtilmiyor. Şu halde hadiste umûmilik vardır. İman etmiş birisi bir hayra veya kötülüğe çağırılabilir; müslüman olmayanın imana, İslâm'a veya daha da azgınlığa çağrılabileceği gibi... Hidâyet, her türlü hayırlı şeydir, dalalet de her türlü şerli şey.

Şu halde müslüman da davetin sahasına girer, müslüman olmayan da; İslâm davetinin muhatabı, her inanç ve akideden insandır; ister hak üzere olsun, ister batıl...

c- İlgili Eserlerde Davet:

Çağımızda davetle iştiğal eden muhterem zevat ve bu konuda eserler veren kıymetli müelliflerce davet lafzı hep, İslâmî hayatın yaşanmasına, İslâm prensiplerine dönülmesine yapılan çağrı için, İslâmî ıslahat, Kitap ve Sünnet'e dönme hareketleri için de kullanılmıştır. Elbetteki İslâm'ın esaslarından uzaklaşmış olanları, o esasın tatbikine çağırmak İslâm'a davettir. Biz burada sözü uzatmamak için yorumlara ve açıkla-

---

57 Müslim, ' İlm 16; Tirmizî, ' İlm 15; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Dârimî, Mukaddime 44; Muvatta', Kur'ân 41.

malara girmeden bu zevâtın konuyu delillendiren zaten gâyet sarih beyanlarından iktibaslarda bulunmakla iktifa edeceğiz:

"Müslümanlar, içinde bulundukları şu durumda öncelikle kendi aralarında yapmaları gerekli davet mes'uliyetini idrâk ederek, evvela kendi nefislerini ıslah etmeliler, davet öncelikle kendi safları arasında yayılmalıdır. Tâ ki onların dünya ve ukba işleri doğruya uysun; İslâm'ın manası, ahlâk ve fıtratı onların yaşayışlarında vücut bulsun ve bütün bunlardan onlar için diğer ümmetleri Allah'ın dinine çağıran açık bir lisan doğsun; onların hayatlarından bu ümmetlerin önüne zulmet dalgaları arasında, bozuk ve sapık mezhep ve fikirlerin karmaşıklığında İslâm'ın nurunu açıveren pasparlak, aydınlatıcı bir hat, bir yol tecelli ediversin. Onlar bu merhaleyi katedip de İslâm Dini'ni hayatlarında ve yaşayışlarında tatbik ettikleri zaman, başkalarını ve çevreyi davetin vakti gelmiştir. Bilmeliyiz ki, müslümanların bizzat nefislerini ıslah etmeleri, başkalarını İslâm'a davetin önemli bir bölümünü teşkil eder. Zira insanlar, daima ittiba etmek üzere örnek bir yaşayış ve ahlâk ararlar."[58]

"Aile, cemiyetin nüvesini teşkil eder. Ailede sadece aile reisi olan erkek, İslâm'ın esaslarına göre hareket ediyorsa, bu yeterli değildir. Ailede ve cemiyette kadının elbette ki müstesna bir yeri vardır. Bu sebeple davetçi, herşeyden evvel davetini ailesine yöneltmeli, aile ferterini terbiye etmeli ve herkesten evvel onları hazırlamalıdır."[59]

"Davetin çeşitli yönleri vardır. Önce müslümanların bizzat kendi aralarında davet: Sahih dine dönmek, ilâhî, sâfî, selim şekliyle İslâm'ı ortaya koymak için. İslâm'ı sadece şekil olarak bilen grup ve kişilere davet: İslâm'ın hakikat ve mahiyetini bilsinler diye. Avrupa'da davet: Çünkü orada ilhad, Materyalizm, bozuk inanç ve kokuşmuş felsefeler almış yürümüştür. Ve nihayet İslâm'ın nurunu söndürmek, İslâm yolunun, Muhammedî plânın prensiplerini bozmak için var güçleriyle hücuma geçmiş İslâm düşmanlarına davet."[60]

---

58 Bûtî, Hâkezâ Fe'l-Ned'u, s. 19, 23, 268.

59 Ahmed Fâiz, Tarîku'd- Da've I, 182-183.

60 Yalçık, Münhâcu'd-Da've, s. 7-8 (Dr. Abdülhalîm Mahmûd'un Mukaddimesi.)

"Bizzat İslâm ülkeleri dahilinde İslâm daveti sahası, mahdut bir nisbet müstesna, üzerlerine yüklendikleri emaneti kaldırabilecek güçte, vefâkâr, gerçek davetçilerden mahrûmdur."[61]

"Bugün kendilerine daveti sunduğumuz müslüman kitleler, İslâm'ın hakikat ve cevherinden uzak bir cemiyette gelişip büyüdüler. Bu cemiyetlerde fasit ve batıl âdet ve taklitler hakim idi; bunlar insanların ruhuna işlemiş, hayatlarını kalıplaştırmıştı. İşte bu sebeple davetçiler, müslümanları bu fasit âdet ve taklitlerden kurtarmaya İslâm'ın âdap ve ahlâkını onlara kazandırmaya, İslâm kalıbıyla onları kalıplandırmaya gayret göstermeliler."[62] "Müslümanların ekseriyeti teşkil ettiği cemiyetlerde görünüşte müslüman gibi olan, fakat iman etmemiş gruplar görülür. "Münafık" diye isimlendirilen bu tipler, davette üçüncü sınıfı teşekkül ettirirler. Nihayet müslüman olduğu halde imanı zayıf, günahlar irtikap eden bir asîler grubu vardır. Bunlar da davete muhatap dördüncü sınıftırlar."[63]

"... Yumuşak davranmaktan maksat, yağcılık, riyâ ve münafıklık değildir. Öğüt ve iyiliği, kalp ve gönülleri etkileyecek bir tarzda yumuşak ve tesirli bir üslupla tebliğ etmektir. Özellikle davet, müslümanlara yapılıyorsa..."[64]

"Davetçinin yeni İslâm'a girmiş olanları, sadece İslâmiyet'i kabul etmiş olmalarıyla, müslüman saflarına katılmalarından sonra terketmemesi lâzımdır. Eski hastalıkları olan gayr-i İslâmî telâkkilerin muhtelif nevilerinden az veya çok bazı kalıntılardan böyle kimseler henüz kurtulmamış olabilirler. Bu da, onların İslâm'dan çıkmalarına veya hidâyet üzere olduklarını sanmalarına rağmen hidâyetin icabettirdiği hayatın dışında yaşamalarına sebep olabilir. Bu sebeple davetçi, eski hastalığa karşı muhâtabı koruyacak, dinî hususiyetleri gösterecek ve dinde onu sabit kılacak şekilde İslâmî mana ve mefhumları öğretmek mecburiyetindedir."[65]

---

61 Zehebî, Müşkilât, s. 20

62 Mustafa Meşhûr, Tarîku'd-Da've I. 26.

63 Abdülkerîm Zeydân, Usûlu'd-Da've. s. 365.

64 64 - Fethi Yeken, Müşkilât, s. 120.

65 65 - A. Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 425.

"Istılahta davet, insanları hayra toplamak ve onlara iyiliği emredip, kötülüğü yasaklayarak doğru yola delâlette bulunmaktır."[66] ki pek çok İslâm aliminin beyan ettiği gibi iyiliklerin başında Allah'ın varlığı ve birliğine iman, kötülüklerin başında da O'na şirk ve isyan gelir.[67] Bu açıdan, imam-hatip ve vaizlerin faaliyetleri de davet ve irşâda girmekte[68] , cumaları bayram günlerinde ve haccın îfası için toplanmalar davetin birer vesilesini teşkil etmektedirler.[69]

Netice olarak diyebiliriz ki, İslâm daveti, davetçinin kendi şahsından başlayarak, suya atılan taşın etrafından hâlelenen halkalar misâli, sırasıyla ailesi ve akrabalarına, komşu ve yakınlarına intikal eden, önce müslümanları, sonra bütün bir insanlığı şümûlüne alan mukaddes bir vazife ve geniş anlamlı bir kelimedir; hayatın her safhasında ve sahasında cereyan eden bir hâdise, bir ibâdettir. O, İslâm'ın temel şartı ve esâsıdır.[70]

---

66 Muhammed S. el-Vekîl, Üsüsü'd-Da've, s. 9, 26.

67 Emr bi'l-ma'ruf nehy 'ani'l-münker ve da'vetten bir bölüm oluşu hakkında daha geniş bilgi için bak: Seyyid Şerîf, Ta'rîfât, s. 30; Râğıb, Müfradât, s. 331-332, 505; İbnu'l-Esîr, Nihâye III, 216-217, V, 114-115; İbn Kesîr, Tefsîr VI, 176; Merâğî, Tefsîr IV, 30; Kurtubî, Tefsîr IV, 47; İbn Teymiyye, Hısbe, s. 66; Elmalılı II, 1155, IV, 2625-2626; A. Zeydân, a.g.e., s.165, 167, 299; Behî, Tezkira, s. 374; 'Adevî, Da'vetü'r-Rusûl, s. 204; Muhammed A. er-Râşid, Muntalak, s. 87-90, 201-202; Sâdık Emîn, ed-Da'vetü'l-İslâmiyye, s.39; Kavakçı, Hisbe Teşkilâtı, s. 15-22, 54; Saka, K. K.'in Davet Metodu, s.18; Çakan, Hakkı Tavsiye, s. 33-36.

68 Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 336.

69 Ğazzâli, a.g.e. s. 306.

70 İslâm davetinin taşıdığı bu geniş mana, davetle ilgili hemen hemen bütün kitaplarda göze çarpmaktadır. Biz, okuyucu yeteri kadar bilgiye ve kanaate sahip olmuştur, düşüncesiyle konuyu daha faza genişletmiyoruz. Tafsilât için bibliyografyada verdiğimiz eserlere müracaat olunabilir.

2- DAVETİN SAHASI

Bütün bu açıklamalardan sonra, davetçinin çalışacağı alan, davetin cerayan edeceği saha ve konuların tespit olunması, bizim için güç olmayacaktır. Kısa bir ifade ile Kur'an'ın getirmiş olduğu bütün esaslar ve Rasûlüllah'ın yaşayışı, sözleri ve takriri davetin sahasını teşkil etmektedir. Biz bu sahayı muhtevasını nazar-ı itibâra alarak, alışılmış bir tasnifle şöylece sıralayabiliriz:

a- İman:

İnsanları kötülüklerden uzaklaştırıp, iyiliklere yönelten en büyük âmil, şüphesiz ki inanç sistemidir. Allah'a bağlı, sıhhatli ve kuvvetli bir iman olmaksızın yapılan ibâdetin hiç bir anlamı yoktur; ahlâkî değerler, ruhunu kaybetmiştir. Bu sebeple davetin cereyan edeceği ilk saha, tartışma kabul etmez ki muhatabın inanmasını sağlamak, imanını tashih ederek, mevcut akîde bozukluklarını ve inancına girmiş bid'at ve hurafeleri yok etmektir. Nitekim bütün peygamberlerin davetlerini incelediğimiz zaman onların her şeyden evvel, tek Allah'a ibadete çağırdıklarına, Peygamber Efendimizin davetinin hemen başlangıcında şirk ile mücadele ve mücahede ettiğine şahit oluyoruz.

b- İbâdât:

Böylece sağlam bir inanç temin edildikten sonra her şey bitmiş değildir; elbette imanın tezâhürleri oacaktır. Kişinin inandığı Rabbi ile irtibatını sağlayan yegâne unsur, çeşitli şekil ve şartlarıyla ibadetlerdir. İbadeti olmayan bir iman, eksiktir;

zayıftır. Hatta dinin şartları durumunda olan ibadetler îfa olunmadığı zaman o dinin ve imanın hiç bir değeri yoktur. Müslüman olmak üzere Hz. Peygamber'e gelen Taif heyetinin, bazı şartlar arasında namazdan muaf tutulmalarını da zikretmeleri üzerine Rasûlüllah S.: " Rukûu olmayan dinde hayır yoktur."[71] buyurmuştur. Hz. Ebûbekr R.A. Efendimizin, zekât vermekten imtina edenlere karşı, imanlarını nazar-ı itibara alarak kendisine karşı çıkan Hz. Ömer ve diğer bazı ashâbın muhalefetine rağmen savaş ilan ederek cihadda bulunduğunu biliyoruz.[72] Şu halde imanla beraber ibadete çağırmak da davetçinin görevi olacaktır. Nitekim Peygamber S. Efendimiz, Arap kabilelerine davetçi olarak gönderdiği ashâbına gittikleri yer halkını "kelime-i şehadete, hergün beş vakit namaz kılmaya ve zekât vermeye" çağırmalarını, bu ibadetleri imanla beraber zikrederek emretmiştir.[73]

c- Muamelât:

Din, sadece ahiretle ilgilenen, iman ve ibadet esasları üzerine oturan bir sistem değildir. Bilâkis o, dünya ve ukbâyı içine alır. Kişinin dünya ve ahirette saâdetini temin edecek prensipler vaz' eder. Öyle olunca elbette bir inanç etrafında toplanmış cemâat fertlerinin birbirleriyle olan münâsebet ve alâkalarının inanç açısından tanzim edilmesi, onlarla ilgili prensip ve kâideler getirilmesi gereklidir. Konulan bu prensiplerin, emir veya yasakların mutlaka zamanında ve yerli yerince yapılması, kişinin şahsı ve cemiyetin diğer fertleri açısından önemlilik arzeder. Bu öneme binaen, "muamelât" diye isimlendirdiğimiz fertlerin birbiriyle olan münasebetlerinde de davetin geçerli olacağı şüphesizdir.

d- Ahlâkî Prensipler:

İslâm nazarında ahlâkın kaynağı, dindir. Din, kendisinden bir bölüm olarak ahlâkî kâideler ve değerler koymuş, inananlardan bunlara uymalarını istemiştir. Bu kâideleri, dinin dışında saymak ve küçümsemek, kat'iyyen doğru değildir. Tezimiz açı-

---

71 İbn Hanbel IV, 218; Ebû Dâvûd, İmâret 26.

72 Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 72-75.

73 Buhârî, Zekât 1.

sından cümleyi yeniden ifade edecek olursak, ahlâkî herhangi bir prensibe davette bulunmak, dine davettir, hakka davettir, Allah'a davettir. Rasûlüllah S. Efendimiz "Ben ancak ahlâkî faziletleri tamamlamak için gönderildim."[74] buyururken risâlet esprisini, ahlâka dayandırarak İslâm'ın ahlâkî prensiplere ne derece ehemmiyet verdiğini ortaya koymuştur. Şu halde İslâm'ın koyduğu ahlâkî prensipler de davet sahasına girmektedir.

Peki, bütün bu sahalarda davetin yapılmasına lüzum var mıdır acaba? Şimdi bu konuyu inceleyelim:

---

74 Muvatta', Husnü'l-Hukuk8; İbn Hanbel II, 381.

3- DAVETİN GEREKLİLİĞİ

Kainatın kendisine müsahhar kılındığı, iyiliği ve kötülüğü ayırdedecek akıl ve vicdana sahip, ilâhî emir ve risalete muhatap insanoğlu, bir takım emir ve nehiylerle, prensiplerle mükellef ve yaptıklarından mes'uldür. Kişi, yaptığı iyiliğin ve kötülüğün karşılığını görecektir. Ona iyilik ve kötülüğü gösterecek güç ise, akıl ve vicdana yön veren dindir. Bildiğimiz gibi ilâhî din, insanlığın dünya ve ahiret saaadetini temin için Cenab-ı Hak tarafından vaz' olunan ve peygamber vâsıtasıyla tebliğ olunan prensipler manzûmesidir. Bu açıdan beşer tarihine bakacak olursak ilk insan, ilk peygamber ve ilk davetçi Hz. Adem' dir. Ta Adem A.S. dan beri sürüp gelen hak-batıl mücadelesinde zaman zaman insanoğlu, hak ve hakikatten sapmış, doğrudan ayrılmış ve sapıklığa dalmıştır. Onu düştüğü zulmet bataklığından çıkaracak hidâyet önderlerine lüzum hasıl olmuş ve Cenab-ı Hak çeşitli kavimlere peygamberlerini göndermiştir. Peygamberlerin gönderilmesi ve davetle görevlendirilmesi, elbette İslâm'a davetin gerekliliğinin en büyük ve en başta gelen delilidir.

İnsanlar tabiatları icâbı her zaman irşâda, öğüt ve nasihata muhtaçtırlar.[75] Dün nasıl insanlık, peygamberlere muhtaç idiyse bugün de son peygamberden sonra onların vârisleri alimler ve davetçilere muhtaçtır. Ferdin sadece kendisini ıslah etmesi ve nefsiyle meşgul olması, yeterli değildir. Kişi aynı zamanda cemiyetin ıslahı ile de mükelleftir. Zira fert, cemiyetin tesirindedir. Bu tesiri nazar-ı itibara alarak insan, içinde

---

75 51 Zâriyât: 55; 87 A'lâ: 9–10.

yaşadığı toplumun, inançları paralelinde olmasına gayret gösterecektir. Diğer taraftan müslümanın yaşadığı cemiyet, İslâmî bir cemiyet olmadıkça, mü'minin İslâmî kalıplara uymasını kolaylaştıracak bir mahiyeti bulunmadıkça müslüman şahsın, kendi hayatını bu İslâmî şekle sokması mümkün değildir. Gayr-i İslâmî bir toplumda veya gayr-i İslâmî havayla karışık bir cemiyette müslümandan İslâm'ı tam yaşaması istenilemez. Bu bakımdan fert, davetle mükelleftir.[76] Bu şekilde İslâmî bir cemiyetin ve cemaatin teşekkül ettiğini kabul edelim. Bu cemaatin dışında kalan, fakat ona sempati duyan, İslâm'ı incelemeye ve öğrenmeye yönelen kimseler, bir takım ilmî ve fikrî şüphelerle karşı karşı kalabiliyorlar. İslâm'ı öğrenmek ve yaşamak arzusu içerisinde bulunan bu insanlara İslâm'ı sunacak ilim sahibi, örnek yaşayışlı ve Allah'ın rızasını gözeten ihlâslı davetçilere ihtiyaç vardır. İslâm'a karşı belirmiş ilmî ve fikrî şüpheler mevcut olmasa bile Şark'ta ve Garb'ta İslâm düşmanları vardır ve bunlar, var güçleriyle İslâm'ı bozmak, tahrif etmek için uğraşmaktadırlar. Bunlara karşı İslâm'ı koruyacak, ithâm ve itirazlara cevap verecek, İslâm'ı yayacak kimselere, davetçi erlere duyulan ihtiyaç açıktır.[77] Allah yoluna davet, İslâm dininin hayatıdır. Çünkü din, davetle gelişmekte ve davetle yaşamaktadır.[78]

Davetin gerekliliği ve bir görev olacağı hususunda bu satırlardan sonra emir ifade eden ve davetin faziletini belirten pek çok âyet ve hadis-i şeriften bazılarını kaydedelim. Kur'ân–ı Kerim'de İslâm'a daveti, müslümanlara farz kılan bir çok âyet–i kerime vardır. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya müslümanlara hitap ederken, bir kısmında hitap, Rasûlüllah'a olmakla beraber, şümûlü bütün müslümanlaradır. Cenab-ı Hakk'ın Rasûlüne hitabında aslolan, istisna edilmediği müddetçe bu hitaba ümmetinin de dahil olmasıdır. Davette ise böyle bir istisna olmayıp Cenab-ı Hakk bu İslâm ümmetine, Allah'a davet vazifesinde Rasûl-ü Ekrem'ine

76 A. Zeydân, Usûlu'd–Da've, s.124-128.
77 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s. 3-6.
78 Saka, K. K.'in Davet Metodu, s. 26

ortak kılarak ikramda bulunmuş, şeref bahşetmiştir.[79] Böyle olunca "Ey bürünüp (örtüsüne) sarınan (Habibim), kalk, artık (kâfirleri) azab ile korkut."[80] "Yakın akrabanı inzâr et."[81] , "Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et."[82] "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et."[83] gibi âyet-i kerimelerde hitap Rasûlüllah'ın şahsında bütün müslümanlaradır ve inananlar Allah'a davetle mükellef tutulmuşlardır.[84]

"(İnsanları) Allah'a davet ve (kendisi de) iyi amel (ve hareket) eden ve "şüphesiz müslümanlardanım." diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?"[85] âyetinde Allah'a davetin başka şeylerden daha güzel, daha iyi olduğu belirtilmiştir ve hakka davet, amel-i salihten ve müslüman olduğunu ilandan önce zikredilmiştir. En güzel ve en iyi olan bir amelin vacip olması gereklidir. Çünkü vacip olan bir şey, vacip olmayan her şeyden daha güzeldir. O halde bir şeyin en güzel olabilmesi için vacip olması gereklidir. Buna göre Allah'a davet, amellerin en güzeli olarak vaciptir.[86]

Vücubunun, bir cemaata mı, yoksa bütün bir ümmete mi terettüp ettiği hususunda biraz sonra mütalaada bulunacağımız "Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki (onlar herkesi) hayra çağırsın, iyiliği emretsin, kötülükten vaz geçirmeye çalışsın."[87] âyetinin delaleti apaçıktır ve hitap, doğrudan doğruya bütün müslümanlaradır. Bundan birkaç âyet sonra "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vaz geçirmeye çalışırsınız."[88] buyurulurken insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oluş, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya bağlanmış, emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker

---

79 MA. er-Râşid, Muntalak, s. 89.
80 74 Müddessir: 1-2.
81 26 Şu'arâ: 214.
82 5 Mâide: 67.
83 16 Nahl: 125.
84 Ayrıca bak: 6 En'âm:51; 7 A'râf:199; 22 Hacc:67; 28 Kasas: 87; 42 Şûrâ: 15 v.d.
85 41 Fussılet: 33.
86 Râzî, Tefsîr XXVII, 126; Kâsimî, Tefsîr XIV 5205.
87 3 Âlu İmrân: 104.
88 3 Âlu İmrân: 110.

gerekli görülmüştür. Ma'rufu emir, münkeri nehy, samimi, ihlaslı müslümanların vasfıdır.[89]

Hadis-i şeriflerde de bu, böyledir. Hz. Peygamber'in yol üzerinde toplanıp konuşmayı yasakladığı ashabı, bunun kendileri için kaçınılmaz olduğunu ifade edince O, yolun hakkının verilmesini istemiş ve yol hakkının harama bakmamak, eziyete meydan vermemek, selam almak ve emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'de bulunmak olduğunu belirtmiştir.[90] İnsanoğlunun Allah'ı zikr ve iyiliği emir, kötülüğü nehiyden başka sözlerinin aleyhine oluşunu ifade eden hadis[91] , müslümanlara davette bulunmayı emretmekte, emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'in sadaka olduğunu beyan eden Hz. Peygamber[92], ümmetini bunlara teşvik etmektedir.

İslâm toplumunda görülen bir hata, işlenilen bir suç, müslümanlar tarafından el ile, dil ile veya bunlara güç yetmiyorsa kalb ile tashih ve tamir edilecektir ki sadece kalben buğz, en aşağı derecedir[93] ve artık bu üç şıkkın ötesinde hadiselere aldırış etmeyen "bana ne"cilerde zerre miktarı iman yoktur.[94]

İslâm, "her koyun kendi bacağından asılır" görüşüne yer vermez. Bu yanlış anlayıştan hareketle "Ey iman edenler, siz nefisleriniz (i ıslah etmey)e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez."[95] âyetini kendilerine delil edinip kabuğuna çekilenlere Hz. Ebubekr Efendimiz gerekli ikazı yapmıştır.[96]

Önceden de belirttiğimiz gibi[97] "kendiniz doğru yolu bulunca" demek, "iyiliği emrederek, kötülükten sakındırarak İslâm'a davet ettiğiniz zaman" demektir.

Kendilerince imamlığı hak olan tek idareci, ma'sum imam çıkmadıkça ma'rufu emrin caiz olmadığı kanaatinde yalnız

---

89 9 Tevbe: 71-112.
90 Müslim, Selâm 3.
91 İbn Mâce, Fiten 12.
92 Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn 84.
93 Müslim, Îmân 20; Tirmizî, Fiten 10.
94 Müslim, Îmân 80; İbn Hanbel I, 458, 461.
95 5 Mâide: 105.
96 Tirmizî, Fiten 8.
97 Bak: 23-24.

başlarına kalan Râfizîlerden[98] başka bütün İslâm alimlerince farziyeti kabul edilen İslâm'a davet faziletli bir ameldir. Hak dine davet, itaatlerin en mütekâmili, ibadetlerin en başta gelenidir. Davetçi, davetle iştiğali sebebiyle fazilet sıfatlarını iktisab ve noksanlarını izale eder.[99] Bu sebeple Hz. Peygamber, kişi için kendi vasıtasıyla bir kimsenin hidâyete ermesi ve doğruya yönelmesinin, dünyadan ve dünyadaki her şeyden, çok kıymetli ve cins, kırmızı bir sürü deveden daha hayırlı olduğunu ifade buyurur.[100] Böylece ashabına anlayabilecekleri şekilde maddî bir mukayese ile meseleyi izah eden Rasûlüllah, ahirete inanan, sevap ve günahı kabullenen bu insanlara şöyle de söyler: "Kim bir hidâyete çağırırsa o kimseye, hidâyete uyanlara verilen ecir ve sevap kadar ecir ve sevap verilir; bu, onların ecrini kat'iyyen azaltmaz."[101]

İslâm davetinin önem ve gerekliliğini tebarüz ettiren bir başka husus da nasslarımızda bu görevi terkedenlerin acı akibet ve cezalarının belirtilmiş olmasıdır. Davetin lüzumuna kâil oluş açısından bu cümleyi değişik bir ifadeyle yeniden tekrarlayacak olursak, davetin yapılmasındaki ehemmiyet ve fazilete eş olarak terki de, o ölçüde büyük kınama, ceza ve akıbeti gerekli kılar. Allah'ın âyetlerini ve doğruyu tebliğ etmeyenler, Allah'ın ve lanet etme şanına erenlerin lanetine uğrarlar: "Hakikat, indirdiğimiz o açık açık âyetlerimizi ve doğruyu -biz kitapta insanlara onu pek aşikâr bir surette bildirdikten sonra- gizleyenler (yok mu?) İşte onlar(ın hali:) onlara hem Allah lanet eder ve hem lanet etmek

---

98 Kavakçı, Hisbe Teşkilatı, s.24; Ğazzâlî, İhyâ' II, 315. Râfizîler (Ravâfid), İslâm âlemindeki sapık fırkalardan birisi olan Râfıza (Râfıda)'ya mensup kimselerdir. Râfıza tabirinin genel olarak Şî'a için kullanıldığı görüşü yanında, bu kelimenin İmamiyye ile aynı zümreye delalet ettiğini, Abdullah b. Sebe'in taraftarı olan Sebeiyye'nin ilk Râfizileri teşkil ettiğini veya Ravâfız'ın Zeydiyye, Keysâniyye ve İmâmiyye'den müteşekkil bir fırkaya ad olduğunu söyleyen alimler de vardır. Râfizîler, Hz. Ebubekr ve Hz. Ömer'in halifeliğini reddedip, bu görüşlerini kabul etmeyen kendi reislerini de terketmişlerdir. (Bak: Abdülkâhir el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar, s. 32; İ. Ansiklopedisi IX, 593).

99 Râzî, Tefsîr XXVII, 124.

100 Buhârî, Cihâd 102, 143, Fedâilu Ashâbi'n-Nebî 9, Meğâzî 38; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 34-35; Ebû Dâvûd, İlm 10; İbn Hanbel V, 238, 333.

101 101- Müslim, İlm 16; Tirmizî, İlm 15; İbn Mâce, Mukaddime 14; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Muvatta, Kur'ân 41; Dârimî, Mukaddime 44.

şanından olanlar lanet eder."[102] Nitekim işledikleri kötülükleri görenler ve bilenler nehyetmediği için İsrail oğulları bu lanete uğramış,[103] Hz. Peygamber de onların durumunu mevzu-u bahs ederek ümmetini sakındırmıştır.[104] Mü'minlerin aksine, kötülüğü emir ve iyilikten vaz geçirmeye çalışma, münafıkların vasfıdır: "Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin (tamamlayıcı) parçasıdırlar (hepsi birbirine benzer). Onlar, kötülüğü emrederler, iyilikten vaz geçirmeye uğraşırlar."[105]

Sünnete göre emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münkerin terki, duaların kabul edilmemesine sebep olur: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız veya Allah'ın taraf-ı ilâhîsinden size bir ceza göndermesi pek yakındır. Bu durumda O'na dua edersiniz de kabul etmez."[106]

Elbette fenalıkların yaygınlaştığı, Allah'ın haramlarının işlenip emirlerinin çiğnendiği, bozgunculuğun kol gezdiği, bütün bunlara karşı da fertlerin hiç ses çıkarmadığı cemiyete Allah'ın felaketlerini umumi kılması, O'nun tabii kanunlarındandır.[107] Nitekim Cenab-ı Hak buyurur: "Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz."[108] Rasûlüllah, bu durumu bir teşbihle ne güzel ifade eder: "Allah'ın hudutlarına riâyet edenle, bu hususta ihmalkâr davranan kimsenin durumu, bindikleri geminin kamara ve güvertesini paylaşmak üzere kur'a çeken bir grup insanın durumuna benzer. Kur'a neticesinde bir kısmı aşağıya, bir kısmı yukarıya yerleşirler. Kamaradakiler, su ihtiyaçlarını karşılamak üzere güverteye çıkmak mecburiyetindedir ve bu esnada oradakilerin üzerine su sıçratarak onları rahatsız etmektedirler. Bundan kurtulmak için kamaradakilerden biri eline bir balta alarak geminin dibini delmeye başlar. Güvertedekiler gelip sorarlar: Hayrola, ne

---

102 2 Bakara: 159.

103 5 Mâide: 78-79.

104 İbn Mâce, Fiten 20; Tirmizî, Tefsîru Sûrâti Mâide 7; Ebû Dâvûd, Melâhım 17; İbn Kesîr, Tefsîr II, 618-619.

105 9 Tevbe: 67.

106 Tirmizî, Fiten 9; İbn Mâce, Fiten 20.

107 A. Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 124-128

108 8 Enfâl: 25.

oluyor? O, cevap verir: Su alırken size eziyet ediyoruz; suya da ihtiyacımız belli... Şâyet onlar buna engel olurlarsa kendileri de kurtulurlar, onları da kurtarırlar. Yok, seyirci kalırlarsa kendileri de, onlar da hepsi birden boğulurlar."[109] Davetin lüzum ve farziyetini belirtip, terkinin cezasını ortaya koyduktan sonra İslâm davetini kimin yapacağını, davetin kime gerekli olduğunu tespit edelim. Bu hususta üç görüş vardır:

a- Davet farz-ı kifayedir: Müslümanlara davet görevini veren " وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ "[110] âyetindeki " مِنْ " harf-i cerri, teb'îz manası taşır. Buna göre âyet, "Sizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun" demek olur. " مِنْ " in burada tebyin manasına olduğunu söyleyenler varsa da bu doğru değildir. Zira avamm-ı nas, davet görevini bihakkın yerine getiremez. Davette bulunmak, ma'ruf ve münkeri, bunların hangi usûllerle ve hangi şekillerle sunulması gerektiğini bilmeyi zaruri kılar. Cahil bir kimse, davet yapmaya kalkışırsa olur ki ma'rufu yasaklayıp, münkeri emreder. Yumuşak davranılacak yerde sert, sert bulunulacak durumda yumuşak ve gevşek olabilir. Öyle olunca daveti, ilim ehli, bir takım sıfatları haiz, muhatabın durumunu bilen kimselerden müteşekkil bir grup yapacaktır. Şâyet bu gruptan hiç kimse vazifesini yapmazsa, veya müslümanlar içinde böyle bir topluluk bulunmazsa işte o zaman fert fert bütün müslümanlar mes'ul ve mükellef olurlar.[111]

Diğer taraftan fasit bir şart olmakla beraber bazıları emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker için müslüman devlet adamlarının, valilerin iznini şart koşmuşlar ve izinlilerden başka hiçbir kimsenin bu vazifeyi yapamayacağını söylemişlerdir.[112] Bu görüşe göre bazılarınca davet için hususi izin bile gerekli görülürken bu mühim görevi umuma teşmil ile, halka altından kalkamayacakları yük yüklemek doğru değildir.

---

109 Buhârî, Şehâdât 30; Tirmizî, Fiten 12.

110 3 Âlu İmrân: 104.

111 İbn Teymiye Hisbe, s.27,73; İbn Kesîr, Tefsîr II, 86-87; Zemahşerî, Keşşâf I, 304-305; İbn Cuzeyy, Teshîl I, 205; M.A. er-Râşid, Muntalak, s. 92-93; Ğazzâlî, İhyâ II, 306-307

112 Ğazzâlî, İhyâ II, 315.

b- Davet farz-ı ayndır: Mezkur " وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ " âyetinde hitap, aşikârdır ki bütün müslümanlaradır ve harf-i cerr, tebyin içindir. O zaman cümle: " كوُنُوا أُمَّةً = Siz hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülükten sakındıran bir ümmet olunuz" demek olur. Aynen: " لِيَكُنْ لِي مِنْكَ صَدِيقٌ " denildiği zaman bundan " لِتَكُنْ صَدِيقًا لِي = Sen, bana arkadaş ol." manasının anlaşılacağı gibi.[113] Nitekim "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız."[114] âyeti de bu manayı teyit eder.

Elbette davet için ilim şarttır. Fakat ilim, bölünüp parçalanamayan bir şey değildir. Bir meseleyi bilen, diğerini de bilmeyen bir kişi birincisinin alimi, ikincinin cahilidir. Buna göre kişinin o bildiği şeye davette bulunması kadar normal ve haklı bir şey olamaz. O halde her müslüman bildiği nispette Allah'a davetle mükelleftir; ister bu müslüman avamm-ı nastan olsun, ister allame-i cihan.[115] Böylece davete girişen kişi, şüphesiz İslâmî bir anlayışa sahip olması mutlaka gerekli olduğu için, zamanla kültürünü geliştirecek ve davette kendisine lüzumlu her türlü bilgi ve malzemeyi elde etmeye gayret göstere-cektir.[116]

Ayrıca " وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ " âyetinden başka, davetin bütün müslümanlara gerekli olduğuna delalet eden nass ve beyyineler de vardır. Mesela: "De ki(Habibim:) İşte bu, benim yolumdur. Ben (insanları) Allah'a (körükörüne değil) bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de, bana tabi olanlar da (böyleyiz)"[117] âyeti, Rasûlüllah'a inanan ve uyan her müslümana, davet vazifesini yüklemektedir. Hz. Peygamber de: "Burada hazır olan, olmayana tebliğ etsin."[118] derken ale'l-umum her müslümanı, tebliğle mükellef tutmaktadır.[119] Herkesin bir çobana benzedi-

---

113 Tefsîru'l-Menâr IX, 290-291.

114 3 Âlu İmrân: 110.

115 M.A. er-Râşid, Muntalak s.98; F. Yeken, Keyfe Ned'û, s.7; Kâsimî, Tefsîr IV, 920-921; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 336-337.

116 F. Yeken, a.g.e. s. 33-34

117 12 Yûsuf: 108.

118 Buhârî, İlm 9, 10, 37, Hacc 132; Ebû Dâvûd, Tatavvu 10; Tirmizî, Hacc 1; Nesâî, Hacc 111; İbn Mâce, Mukaddime 18; Dârimî, Menâsik 72; İbn Hanbel IV, 31-32, V, 4, 37.

119 A. Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.299-301.

ğini ve herkesin idaresi altındakilerden mesul olduğunu beyan eden hadis-i şerif[120], davet farizasını her müslümana yüklememekte midir?![121]

Devlet adamlarının izni meselesine gelince; bu şart fasittir. Zira bu konuda varid âyet ve hadislerin tamamı, münkeri gören herkesin onu tağyirini amirdir. Bu, umum ifade eder. İmamın izni ile tahsise kalkışmak ise, hiç bir delile dayanmaz ve ancak bir tahakküm olur. Diyelim ki izinsiz emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker'de bulunan bir kimsenin yaptıklarından idareciler memnundurlar, razıdırlar. Bu takdirde fiilen izin vuku bulmuştur ve mesele yoktur. Fakat devlet adamları bu işten hoşnut olmuyorlarsa o zaman bizzat davetçiye karşı devlet adamlarının bu davranış ve kızgınlıkları, bir münker teşkil eder ve tashihi gerekir. Peki, o takdirde idarecinin izni, nasıl olur da gerekli görülebilir?! Zalim reisin yaptıklarını tenkit için onun izni, nasıl lüzumlu sayılabilir?![122]

İslâm topluluklarının Allah yolunda, sağdan soldan yöneltilen tehlikelerle sarsılmadan, heva ve heves ateşleri gayeye ulaşmalarını engellemeden, her türlü şüphe ve töhmeti bertaraf ederek dimdik ayakta durdukları ve metin adımlarla ilerledikleri devrelerde, -bazı alimlerin dedikleri gibi- İslâm'a davet vazifesi, farz-ı kifaye sayılmış olsa bile bugün bu vazife Allah'a karşı sadık her müslümanın boynuna borçtur, farz-ı ayndır. Zira bugün mal, güç, kadın, fikir gibi bütün dünya imkanları Allah yolundan ve O'nun rızasına ulaşmaktan saptırmada birleşerek seferber olmuşlar, İslâm'ı ve müslümanları hedef almışlardır. Bugün her müslüman bu tehlikelerle karşı karşıyadır ve dinini, imanını, İslâm'ını korumak, İslâm binasını saran müthiş yangını söndürmek için diğer müslümanlarla elbirliği etmek mecburiyetindedir.[123]

---

120 Buhârî, Cum'a 11, Ahkâm 1; Müslim, İmâret 20; Ebû Dâvûd, İmâret 1, 13; Tirmizî, Cihâd 27; İbn Hanbel II, 5, 54, 55.

121 M.S. el-Vekîl, Üsüsü'd-Da've, s.26.

122 Ğazzâlî, İhyâ II, 315; M.A. er-Râşid, Muntalak, s.153.

123 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s.3-6.

c- Önceki iki görüşü birleştiren bu şıkkı ifade etmek üzere "davet, şartlı olarak farz-ı kifayedir." veya "şartlı olarak farz-ı ayndır." diyebiliriz.

Buna göre, " وَلْتَكُنْ مِنكُمْ أُمَّةٌ " hitabı, bütün müslümanlaradır. Buradaki " مِن " in teb'iz ifade ettiği görüşü yanında tebyin manasına olduğu görüşü de vardır. Bundan ayrı olarak emrin umuma olduğunu ve bütün müslümanların hayra davetle mükellef bulunduğunu belirleyen başka deliller de mevcuttur. Ama davetin neticeye ulaşabilmesi, davetçinin muvaffakiyeti için onda bir takım vasıf ve şartların bulunması gerçeği de ortadadır. Mesela başka ülkelerde davet için, o memleketin dili ve sosyal durumunu bilmek gereklidir. Bu durumda müslümanlar, kendileri güç ve imkanları nisbetinde davetle meşgul olacaklar, ayrıca sadece davetle iştigal eden bir davetçiler grubu teşekkül ettirerek bu gruba girecekleri seçmek, maddeten ve manen destek olmak, çalışmalarına yardımcı olmak, faaliyet ve programlarında onları devamlı kontrol altında bulundurarak İslâmî esaslara riâyeti sağlamak, İslâmî düşünce ve hareketten ayrılanları ikaz etmek, gerekirse üzerlerinden bu vazifeyi almak ve başkalarını tayin etmek gibi kendilerine düşen görevleri yerine getirerek davet faaliyetinden kendilerini uzak ve ayrı görmeyeceklerdir.[124]

Biz de bu son görüşün geçerlilik ve gereklilik yönüyle daha kabule şâyan olduğu kanaatindeyiz.

---

124 M.A. er-Râşid, Muntalak, s. 94; Merâğî, Tefsîr IV, 22-23; Tefsîru'l- Menâr IV, 26-38 (Burada M.Reşid Rızâ, üstadı M. Abduh'un da aynı görüşte olduğunu kaydeder).

4- DAVETTE METODUN ROLÜ

Fransızca bir kelime olan metot (méthode), yol, usûl, tarz, biçim, yöntem karşılığı olup genel olarak "bir gayeye ulaşmak için tutulan kısa, doğruluğu ve başarılı olduğu denenmiş, mantıklı hareket veya işi tutma tarzı olarak tarif edilmektedir. Tatbik edildiği saha ve ulaşılmak istenen gayenin çeşitlilik ve başkalığına göre metot, bir değil, çok ve çeşitli olabilmekte, hatta bazı hallerde kompleks bir karakter arzedebilmektedir. Bu yönlerini nazar-ı itibara alarak yapılmış çeşitli metot tariflerinden bazılarını burada kaydedelim:

"Her hangi bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş bir yoldur."

"Bir amaca en çabuk ve en emin bir surette ulaştırmayı mümkün kılan vasıtaların hey'et-i mecmuasıdır."

"Metot, herhangi bir iş görmek, bir teşebbüsü neticelendirmek için şuurlu bir surette seçilmiş olan yolların, vasıtaların hey'et-i mecmuasıdır."

"Bilinmeyen hakikatları keşfetmek, yahut bilinen bir şeyi başkasına ispatlamak, tebliğ etmek ve öğretmek için riâyet edilecek kuralların, kullanılacak vasıtaların tümüdür."[125]

Usûl (أُصُولٌ) ise, arapçadır ve asl (أَصْلٌ)'ın cem'idir. Kelime manasıyla her şeyin alt kısmına delalet eder ki buna "kök" ve "dip" denir. Asl, bir şeyin aslı esasına, müstenid olduğu şeye, temele,

---

125 Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi IV,151, Felsefe Sözlüğü, S. 325; Meydan Larousse VIII, 682; Özön, Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü, s.145; Aytuna, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, S.343-344; Pazarlı, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, s.4-5

kanun ve kaideye, hasep ve nesebe, kendisine ihtiyaç duyulan şeye, evla ve daha uygun olana, medlûle nispetle delile, mercûha nispetle râcihe de ıtlak olunur.[126] Usûl, aynen metot gibi yukarıda belirttiğimiz manalarda dilimize girmiş bir kelimedir.

Metot, her ilmin temelidir; metotsuz ilim, faydasız bir sermayedir. Filozof Descartes, şöyle der: "Metotsuz olarak bir hakikata varmaktansa hiç varmamak daha iyidir. Metotsuz kimse, yolunu kaybeden kaptandır; ayağının altındaki hazineyi görmeden diyar diyar dolaşıp hazine arayan kimse gibidir."[127]

Bir ilaç ne kadar müessir olursa olsun, hastaya verilmedikçe faydası görülmez.[128] Hastaya verirken de, hasta bünyeye ve hastalığın durumuna göre doktorun tavsiyesine veya prospektüse riâyet edilmezse hiç bir netice alınmaz, hatta hastanın ölümüne kadar giden çok ters bir netice ortaya çıkabilir.

Buradan hareketle diyebiliriz ki davette metot, davetin bir parçasıdır; davetten bir bölümdür. Şayet metot, hatalı ve uzaklaştırıcı ise sadece davanın yüceliği kifâyet etmez.[129] Davetçi, gayesine ulaşabilmek için sıhhatli ve doğru olan usûl ve metotlara başvurmak zorundadır. Kaynaklara ve İslâmî esaslara bağlı olmayan, fakat çabucak neticeye ulaşmak isteyen, nefsini sadece iyi his ve hamasî duygularıyla tehlikelere atıveren kimseler, davet ve tebliğde müspet netice almaktan uzaktırlar. Bunlar dış görünüşüyle kısa bir müddet arzuladıklarına nail olduklarını zannetseler de, sağlam temeller üzerine oturtulmadan yükseltilmiş bir binanın ergeç çöküverdiği gibi, sonunda hüsranla karşı karşıya kalacaklardır; onların sadece iyi niyetleri ve ideallerinin üstünlüğü yeterli değildir.[130]

İslâmî davet yükünü, yalnızca bu duygularına dayandırarak yürütmeye çalışan kimse, ıslah etmekten çok ifsad edecek, iyilikte bulunuyorum zannıyla kötülükte bulunacak,

---

126 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab XIII, 16-17; Ebu'l-Bekâ', Külliyât, S.87- 93; Âsım Ef, Kâmûs Terc. III, 1151.

127 Pazarlı, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, s.4-5.

128 Saka, K.K.in Davet Metodu, s.1.

129 M. Meşhur, Tarîku'd-Da've I,

130 A. Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 400-4001

İslâm'a yaklaştırmayı arzularken çok defa insanları O'ndan uzaklaştıracaktır.[131]

Şu halde maruf, maruf ile, güzellikle emredilmeli, davet körükörüne değil, basiret üzere yapılmalıdır.[132]

Bizzat Cenab-ı Hak, davetçilere metodik çalışmayı emretmekte, onlara yol göstermektedir: "(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel (yol) hangisi ise onunla yap."[133] "Ehl-i kitap ile ancak en güzel (metot) hangisi ise onunla mücadele ediniz."[134] ve "De ki (Habîbim:) İşte bu, benim yolumdur. Ben (İnsanları) Allah'a (körükörüne değil) bir basiret üzere davet ediyorum. Ben de bana tabi olanlar da (böyleyiz)."[135]

Bu eserimizde ortaya koymaya çalışacağımız gibi Rasûlüllah S. davetinde, yaşayışıyla, davranışlarıyla ve sözleriyle en geçerli metotları uygulamış; çevreye davet için gönderdiği ashabına da bazı metotları tavsiye ederek uymalarını istemiştir: "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz".[136] "Halkın seviyesine iniiniz".[137] Davette takip edilecek metot zamana ve zemine göre, muhatabın psiko-fizik durumuna uygun şekilde değişebilecek, İslâm'ın müsamaha ölçüleri içerisinde yenilenecektir.[138] Hatta aynı muhataba tek bir delil, bıkkınlık verecek tarzda tekrarlanıp durulmayacak; sayısız deliller de olsa yavan bir üslupla sunulmaya uğraşılmayacaktır. Bilakis deliller güzelce sıralanacak ve duruma göre gerekli olan metot hangisiyse ona başvurulacaktır. Rasûlüllah S.Efendimiz çok çeşitli üslûp ve değişik metotlar uyguladığı halde inanmayan muannid müşrikler, Kur'an-ı Kerim'i dinle-

---

131 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s. 24; Abdülbedî, Keyfe Ned'û, s. 13

132 İbn Teymiye, Hısbe s. 85; Râzî, Tefsîr XVIII, 225; Kâsimî, Tefsîr IX, 3611; Elmalılı IV, 2934

133 16 Nahl: 125.

134 29 Ankebut: 46

135 12 Yûsuf: 108.

136 Buhârî, İlm 11, Cihâd 164; Müslim, Cihâd, 5, 6, 8; Ebû Dâvûd, Edeb 17; İbn Hanbel I, 239, 283, 365, IV, 399, 412.

137 Ebû Dâvûd, Edeb 20; Müslim, Mukaddime.

138 F.Yeken, Muşkilât,s.11,122, Keyfe Ned'û, s.40-43; Kâsımî, Tefsîr IX, 3611-3612; Tefsîru'l-Menâr IX, 291-292; Çakan, Hakkı Tavsiye, s.65-66, 76 -77, 80-81; Domenach, Politika ve Propaganda, s.73.

mek ve O'na inanmaktan nehiyde bulunarak davete kesinlikle sırt çevirirlerken elbette tek ve yavan bir üslupla neticeye ulaşmak, muvaffakıyyete ermek beklenemez.[139]

Şu halde davette muvaffakiyyet için uygulanabilecek metotlar neler olabilir, bu önceden tespit edilecek ve mutlaka riâyet olunacaktır. Bugün yeryüzündeki İslâmî hareketlerin değişik vecheler arzetmeleri ve bazı noktalarda birbirlerine ters düşen, tezat arzeden davranışlar içinde bulunmaları, hareket metot ve stratejilerini iyi tespit edememiş olmalarından ileri gelmektedir. Bilinmelidir ki vüsulsüzlüğümüz, usûlsüzlüğümüzdendir; çıkış noktasını ve hareket planını tespit etmemiş, metodunu ortaya koymamış hiç bir hareket gayeye eremeyecektir.

Davette bu derece ehemmiyeti olan metot acaba peygamberlerin davet ve tebliğlerinde nasıl bir yer almıştır? Onların metotları ne olmuştur? Şimdi bu konuyu inceleyelim:

---

139 Tefsîru'l-Menâr VII, 324.

5- ÖNCEKİ PEYGAMBERLERİN DAVETLERİNDE METOT

Kur'an-ı Kerim'de Rasûlüllah'tan S. önceki peygamberlerin kıssalarına zaman zaman yer verilir. Şüphesiz ta Hz. Adem'den başlayan hakkı tebliğ ve İslâm'a davet faaliyeti, son peygamber Hz. Muhammed'in ve O'nun yolundan giden davetçilerin devam ettirdikleri görevin bir bölümüdür.[140] Öyle olunca bu kıssaların Kur'an-ı Kerim' de zikrediliş gayesinin, davetin her safhası ve sahası için bütün davetçilere örnekler sunmak, metot ve programlar takdim etmek, onlara, nuruyla yollarını aydın-latacak ve hidâyete götürecek kandiller sergilemek, önderler ortaya koymak olduğunu söyleyebilir; okuyanlar ve arayanlar için öğüt ve ibretler almalarını sağlamak olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim bizzat Kur'an-ı Kerim, bu hususa işaret eder: "Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için birer ibret vardır."[141] Ve tefekkürle, tedebbürle, peygamberlerin yolundan giderek Kur'an kıssalarından istifadenin zaruretine delalette bulunur: "Artık sen (Habîbim) kıssayı (onlara) anlat. Belki iyice düşünürler."[142]

Hususiyle davetçiler açısından meseleye bakacak olursak peygamber kıssalarının Kur'an'da zikrinden maksat, onların metotlarını kavrayarak, yaşayışlarına vukûf kesbederek ve Allah yolunda çektikleri meşakkatlere muttali olarak davet-çilerin davette sebatlarını sağlamak, azimlerini bilemektir.[143] Bakınız

---

140 Adevî, Da'vetu'r-Rusül, s.48.

141 12 Yûsuf: 111.

142 7 A'râf: 176.

143 Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ s.106.

Cenab-ı Hak, Rasûl-ü Ekrem'ine nasıl hitap eder: "Peygamberlerin haberlerinden -onunla kalbini tatmin ve tespit edeceğimiz- her çeşidini sana kıssa olarak anlatıyoruz."[144] Sonra hitabı bütün müslamanlara yöneltir: "İbrahim'de ve O'nun maiyyetindekilerde sizin için hakikaten güzel bir örnek vardır."[145]

Kıssalarına umumiyetle Kur'an'da rastladığımız peygamberlerin davetlerindeki metotlarına böylece dikkat çekildikten sonra, onların uyguladıkları metotlar için yine Kur'an-ı Kerim'e müracaat edelim: "Dediler: Ey Nuh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri gittin."[146] Âyet, başvurulması gerekli her türlü çare ve metoda Hz. Nuh'un müracaat ettiğini müşriklerin ağzından belgeliyor.[147] Bir başka âyet de, bu her türlü metot ve çarelerin detayını veriyor bize: "(Nuh) dedi ki: Ey Rabbim ben kavmimi hakikaten gece-gündüz davet ettim, fakat benim davetim, (imandan) kaçma(ların)dan başka (bir şeyi) artırmadı. Hakikaten ben, senin kendilerini yarlığaman için onları ne zaman davet ettiysem parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerine büründüler; ayak dirediler; büyüklük tasladılar da tasladılar. Sonra ben onları hakikaten en yüksek ses (im) le (alenen) çağırdım. Sonra da onları hem ilan ederek davet ettim, hem kendilerine gizli gizli söyledim. Artık, dedim, Rabbinizden mağrifet dileyin. Çünkü O, çok yarlığayıcıdır."[148]

Peygamberlerin, davetlerinde gereken her türlü metodu kullandıkları ve bu metotlardan istifadenin davetçiler için gerçekten lüzumlu olduğuna ait bu ön bilgilerin ışığında şimdi de Rasûlüllah'tan önceki peygamberlerin davet metotlarına toplu bir bakış atfedelim:

a- Davete Hazırlık:

İleride bir bölümde[149] detayını vereceğimiz gibi davet, meşakkatli bir görev ve yük olup, bu mukaddes yükün ağırlığını taşıyabil-

---

144 11 Hud: 120.
145 60 Mumtehine: 4.
146 11 Hud: 32.
147 Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s.14,27; Merâğî,Tefsîr XXIX, 82-83.
148 71 Nûh: 5-10.
149 Bak: Eserin BİRİNCİ BÖLÜMÜ "DA'VETE HAZIRLIK" konusu.

mek için ruhen, bedenen ve ilmen davete hazırlıklı olmak gerekir. Bilindiği gibi peygamberlerin sergiledikleri davet ve çağırdıkları akide, kendi zekalarından veya hamiyet ve gayretlerinden kaynaklanmamakta, ihtiyaçları neticesinde cemiyetin kendi kendisine doğurduğu bir netice olarak kesinlikle kabul edilmemektedir. Bu davet için insanlar arasından birini seçip görevlendiren bizzat Cenab-ı Hak'tır ve O, seçtiği kullarına risaleti sıhhatle idameleri için bir takım hasletler bahşetmiştir.[150] Yani bizzat Cenab-ı Hak, Peygamberlerini davete hazırlamış ve tebliğe hazır hale getirmiştir. Mesela, Hz. Musa'da peygamber olmadan önce haksızlığa ve zulme tahammül edemeyip derhal, hadisenin üzerine giden bir ruh vardı. Bu sebeple Mısır'dan çıkmadan evvel birisini öldürmüştü. Fakat fesadın kökünü kurutmadan, ferdî hadiselerde fevrî hareketler, meseleyi halletmeye kâfi değildi. O zaman H. Musa, kuvvetli bir imana sahipti, fakat tecrübeleri yoktu. Cenab-ı Hak, onun fikrini ve görüş ufkunu genişletecek şekilde bu cemiyetin içinden aldı ve uzak bir çölde, salih bir zatın, Şuayb'ın A.S. denetiminde eğitime tabi tuttu. Bir müddet sonra Hz. Musa, fesat yuvasına tekrar dönüyordu. Fakat yetiştirilmiş ve davete hazırlanmış olarak...[151]

Peygamberlerine ilim ve hikmet veren de O idi: "Allah, O'na (Davud'a) saltanat ve hikmeti verdi ve daha dilemekte olduğundan da bazı şeyler öğretti."[152] "Biz her birine (Davud'a ve Süleyman'a) hikmet ve ilim vermiştik."[153]

b- Davete Esastan Başlama:

Bütün peygamberler davetlerine önce esastan başlamışlar ve her şeyden evvel insanları tevhide, Allah'ın varlığını ve birliğini kabule çağırmışlardır.[154] Peygamberlerin gönderilmesine ihtiyaç

---

150 Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s.32, 42-50. Bu hasletler, sıdk, emanet, tebliğ, fetanet, ayıplardan selamet ve ısmet olup "Peygamberlerin Sıfatları" başlığı ile akaid kitaplarında izah edilirler.

151 Behî, Tezkira, s.270; S.Kutub, Tasvîr, s.162,289; Bidâye I, 241-247.

152 2 Bakara: 251.

153 21 Enbiyâ: 79. Ayrıca bak: 27 Neml: 15; 3 Âlu İmrân: 48; 5 Mâide: 110; 12 Yûsuf: 22;38 Sâd: 20,35; 43 Zuhruf: 63.

154 Nedvî, en-Nubuvve vel-Enbiyâ, S.39-43; Adevî, Da'vetu'r-Rusûl s. 153. Bu hususla ilgili örnekler için bak: 7 A'raf: 59, 65, 73, 85; 11 Hûd 50, 61, 84; 16 Nahl: 36; 21 Enbiyâ: 25; 23 Mü'minûn: 23, 31, 32.

duyulan her zemin ve zamanda şüphesiz, cemiyette zalim (ezen) ve mazlum (ezilen) tabakalara, ictimaî pek çok yara ve problemlere, ahlâk sükûtuna şahit olunacaktır. Şayet peygamberler, başlangıçta bu meseleleri davalarına basamak yapmak isteseler, mesela ictimaî bir bayrak açarak eşrafa ve mevki sahiplerine karşı alt tabakayı, zulüm gören, ezilen zümreyi kışkırtarak harp ilan etselerdi, herhalde ekseriyeti etraflarında toplar ve belki de muvaffak olurlardı. Hakimiyeti, böylece halkı ezen bir azınlığın elinden alarak insanları önce kendi kuvvetlerinin kulu yaptıktan sonra, gönderilişlerindeki esas gayeyi teşkil eden tevhid akidesini yerleştirmek için uğraşırlar ve onları Allah'ın saltanatına kulluk ettirmek üzere çalışabilirlerdi. Fakat Cenab-ı Hak, peygamberlerini aslâ böyle bir yöne tevcih etmedi. Veya peygamberler birer ahlâkî ıslahatçı olarak ortaya çıksalar ve her şeyden önce cemiyette her an göregeldikleri ahlaksızlığa karşı mücadele bayrağı açsalardı her halde fıtratı salim, temiz ahlaklı, ruh safiyetine sahip insanlar, onlar etrafında çevrelenir; peygamberler de, bu vesileyle etraflarına toplanan bu ahlâk dâîlerine tevhid akidesini empozeye gayret gösterebilirlerdi. Fakat Cenab-ı Mevla, böyle bir yola da sevketmedi, peygamberlerini. Bütün bunlar olsaydı, ne olacaktı? Her şeyden evvel, muvaffakıyyete erip-ermemeyi bir tarafa bırakalım:

" لاَ إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ " sancağı arka planda kalacak, tevhid davasına gölge düşecek, onların davetlerinin Rabbanî oluşu, şüphelere mâruz kalacaktı. Bu sebeple bütün peygamberler, hiçbir şiarın " لاَ إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ " şiarından üstün olamayacağı, bu sancağın yanına bir başka sancağın daha çekilemeyeceği esasından hareket ettiler ve davetleri boyunca daima tevhid motifini ön planda tuttular.[155]

c- Gizli Davet:

Bu tevhid motifinin münkirlere arzedilmesinde tebliğ tarihi göstermiştir ki davetçilerin, davete inananların ve

155 Fî Zılâl VII, 80-84; Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s.31-33; Adevî, Davetu'r-Rusül s.153; M.S.el-Vekîl, Üsüsü'd-Da've, s. 52-62. Günümüzde işçiyi işverene karşı ezen ezilen edebiyatı ile kışkırtan sendikalaşma faaliyet-lerinin ve insanlığın saadeti için sadece ahlâk problemine eğilen filozofların çıkmazı, işte bu noktada düğümlenmektedir; onların esas ve temelleri bozuk ve sapıktır.

davete muhatap kılınanların hayatî tehlikelerle karşı karşıya kalmaları ihtimali bulunabilir veya davetin bizzat kendisi açısından, engellenmesi söz konusu olabilir, bu durumlarda da davetin ızhar edilmesinde hiç bir fayda yoktur; gizlilik ehemmiyet arzetmektedir. Peygamberlerin davetlerinde bu safhanın mevcudiyetinden elbette bahsedebiliriz. Zira Cenab-ı Hak, Hz. Nuh'un ifadesiyle " وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَاراً = Onlara gizli gizli söyledim."[156] buyurmaktadır. Yani Hz. Nuh'un davet merhalelerinden ilkini, gizli davet teşkil etmekte idi.[157]

d- Alenî Davet:

Tehlike ve endişeler zâil olduğu zaman artık davet ızhar olunmalı ve hiç bir kimseye "davete muhatap olmama" mazereti bırakılmamalıdır. Yine misalimizi Hz. Nuh'tan alalım: "Sonra ben onları hakikaten en yüksek ses (im) le çağırdım. Sonra da onları ilan ederek davet ettim."[158]

e- Davette Hicret:

Diyebiliriz ki hicret, peygamberlerin müşterek hususiyetlerindendir. Kavminden gördüğü eziyetler, davetin neşri imkanının tamamen ortadan kalkmış olması, peygamberleri yeni bir metot uygulamaya zorlar ve onlar, Allah'ın emriyle inananlarıyla beraber kalkıp Allah'ın bir başka arzına konarlar, tebliğ yine devam eder: "İbrahim dedi ki: 'Hakikat ben Rabbime (Rabbimin emrettiği yere) hicret edeceğim!'".[159] Evet, Hz. İbrahim, Cenab-ı Hakk'a rahatlıkla ibadet edebilmek üzere Şam ve Filistin tarîkıyla Mısır'a, Mısır'dan yine Filistin'e hicret etmiş[160], Hz. Musa, müminlerini Firavun'un elinden kurtarmış[161], Hz. Lut, eşi dışında aile efradıyla birlikte yurdunu terketmişti.[162]

---

156 71 Nûh: 9

157 Merâğî, Tefsîr XXIX, 82-83; Adevî, Davetu'r-Rusûl, s.27.

158 71 Nûh: 8-9.

159 29 Ankebût: 26.

160 Bidâye I, 149-150; Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s.168-170.

161 20 Tâhâ: 77; Bidâye I, 268-280.

162 7 A'râf: 82- 83; Bidâye I, 149-150, III, 66-67.

f- Hikmetle Davet:

Bütün bu merhalelerin uygulanmasında muhataplara nasıl davranılacak, hangi usûllerle hitap edilecektir acaba? Cenab-ı Hakk'ın Rasûlüne "(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel yol ve şekille mücadele et."[163] buyurarak hatt-ı hareketini tespit ettiğine nazarla, aynı usûl ve yolların önceki peygamberler tarafından da davetlerinde uygulanmış olduğunu söylememiz, garipsenmemelidir. Hikmet, beyyine ve burhan, delil ve huccetlere mebnî, akla ve düşünceye hitap etme olup Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerine bahşettiği bir lütuftur. En'âm: 89 âyetinde Allah-ü Teala, bütün peygamberlere hikmet verdiğini beyan eder: "Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir." Ayrıca kendilerine hikmet verilen peygamberlerin isimlerinin tasrih edildiği âyetler de vardır: "Biz her birine (Davud ve Süleyman'a) hikmet ve ilim vermiştik."[164]

Elbette bütün peygamberler, rakip, muhasım ve muhatablarının durumlarına göre önce onların akıllarını erdirmeye uğraşacak, deliller serdedeceklerdir.[165]

g- Güzel Öğüt:

Belli silsileler halinde sıralanan delil ve neticeye götürecek huccetler, değerlendirebilecek bir kapasite ve aklî safiyet ister. Avamm-ı nastan bir kimse, sıralanan deliller karşısında hiç bir şey anlamadan şaşırıp kalacak, çarpık bir düşünce ve zihniyet sahibi ve şartlı bir kafa yapısı maliki için söylenilen beyyinelerin tamamı ters gelecek, kabule şayan görülmeyecektir. İşte o zaman bu insanların anlayabileceği bir lisanla ve ruhlarına hitap ederek nasihatta bulunmak, güzel güzel öğütler vermek gerekli olur. Yerine göre korkutmak (inzar), yerine göre müjdeler vermek (tebşir) icabeder. İnzar ve tebşir, bütün peygamberlerin davetinde yer alan müşterek bir metottur.[166]

---

163 16 Nahl: 125.

164 21 Enbiyâ: 79. Diğerleri için bak: 57. sahifedeki 153. dipnot.

165 Fî Zılâl XIV, 110-111.

166 Adevî, Davetu'r-Rusül, s.19.

Hz. Nuh, rıfk ve mülâyenetle kavmine tavsiye ve nasihatlarda bulunmuş,[167] Hz. İbrahim, insanları güzellikle Allah'ın yoluna çağırmıştır.[168] Zaten bütün peygamberlerin görevi budur.

h- Mücadele ve Münakaşa:

Kalblerine Cenab-ı Hakk'ın mühür vurduğu imansızlar, her türlü delil ve beyyineyi, apaşikâr gerçekleri gördükten sonra da diretecekler, karşı koyacaklar, Allah'ın nurunu söndürmek için uğraşıp duracaklardır. Böyleleriyle mücadele ve münakaşalarında -Allah'ın selamı onlar üzerine olsun- peygamberler, en güzel ve en iyi üslup ve metotları seçmiş, aşırı davranmamış, onların seviyesizliğine aslâ düşmemişlerdir. Mesela Hz. İbrahim A.S. kafirlerden geri kalarak irili ufaklı, taştan tahtadan bir sürü putu elinde baltayla yerle bir eder. Sadece en büyüklerini bırakır ve baltayı onun boynuna asar. Müşrikler döndükleri zaman gördükleri manzara, onlar açısından fevkalâde müthiştir ve ilâhlarına bunu yapan mutlaka zalimlerdendir. Şüphelenilen tek şahıs, İbrahim'dir; O, getirilir ve topluluk karşısında sorguya çekilir. Cevap gayet yerinde, ibretli ve düşündürücüdür: "Bilakis şu büyükleri yapmıştır bu işi. Eğer konuşuyorlarsa soruverin bunlara!" Herkes, kendi nefsine yönelir ve asıl zalimlerin kendileri olduğunu itiraf eder.[169] Fakat bunu ilan edivermek, imanı kabul edivermek... Hayır, işte bunu yapmak kolay değil!. Ve mücadelesinden galip çıkan Hz. İbrahim, her şeye rağmen yine de "ateş dağı"na atılır.

Cenab-ı Hakk'ın lütuf ve keremiyle o, ateşten kurtulmuştur. Kendini ilâh ilan eden Nemrud, Hz. İbrahim: "Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür." derken "Ben de diriltir, öldürürüm." demektedir. Böyle azgın bir mürike kelime ve harfleri boğazına tıkayacak bir cevap gereklidir ve Hz. İbrahim, en güzel cidâlle gerekeni yapar ve "Allah, güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir." deyiverir. Artık kafir, donakalmıştır ve verilecek hiç bir cevabı yoktur.[170]

---

167 Adevî, a.g.e. s.13.

168 Bidâye I, 141.

169 21 Enbiyâ: 58-67.

170 2 Bakara: 258; Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s. 168.

Münakaşa ve mücadelede dikkat edilecek en büyük husus, peygamberlerin yolundan giderek onların yaptığı gibi, aşırılık ve seviyesizliklerden kaçınmak, fayda sağlamadığı, muhatap veya duruma şahit olan başkaları nazarında davayı yüceltip, şüpheleri izale etmediği durumlarda kat'iyetle böyle bir şeye girişmemektir. Zaten usûlüne ve metoduna uygun olmayan, güzel yol ve şekillerle yapılmayan, ahlak ve âdap ölçülerine muğayir mücadele, fayda değil zarar tevlid eder; en azından abesle iştiğal olur.

i- Yumuşak Davranış ve Tatlı Söz:

"Tatlı söz, yılanı deliğinden çıkarır." diye dilimize yerleşmiş bir atasözü vardır. Gerçekten de yumuşak davranış ve güzel söz, insan kalbine etki eden, onu rikkat ve harekete getiren mühim bir psikolojik unsur durumundadır. Dava ve ideallerin neşrinde başvurulacak yegane müessir metot olarak güzellik ve tatlılıkla iknayı görmek gerekir. Bizzat günümüz hadiseleri doğrulamıştır ki baskı ve terör, düşünce ve fikirler üzerinde kurulan tahakküm, ancak anarşi ve huzursuzluk doğurmakta, haklı veya haksız bir davanın neşrine imkan tanımamaktadır. Ta evvelden beri mevcut olagelen bu hakikat ışığında, peygamberlerin davet metotları olarak yumuşaklık, tatlı söz ve güzellikle iknayı uyguladıklarını, bütün insanlara merhamet ve şefkat duygusuyla hareket ettiklerini, rahatlıkla, tereddüt etmeden söyleyebiliriz. Davet konusunda biraz kafa yormuş, bir kaç kitap okumuş olanlar bilirler ki Firavun gibi azılı bir müşrik ve sapığı İslâm'a davetle Hz. Musa ve Harun'u görevlendiren Cenab-ı Hak, onlara takip edecekleri metodu da peşinen belirlemiştir:

"... فَقُولَا لَهُ قَوْلاً لَّيِّناً ...= Firavun'a gidin. Çünkü o, hakikaten azdı. (Gidin de) ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut Allah'tan korkar. "[171]

Görüldüğü gibi ilâhlık iddiasına kalkışan bir kişinin nasihat dinleyip Allah'tan korkması ümidi ancak yumuşak söze bağlıdır.

---

171 20 Tâhâ: 43-44.

Bu durumu yakinen bilen peygamberler, her şeyden evvel bu metot ve yolu tatbik etmişlerdir.[172] Allah-ü Teala, Rasûlü İbrahim'in sıfatlarını bize bildirir: "İbrahim, cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir zat idi."[173]

j- Sert Davranış:

Dik kafalı, iyilik ve güzellikten anlamayan, gözünü dünya ve dünyalık bürümüş tipler vardır. Nasihat edersiniz, anlamaz; deliller getirirsiniz, dinlemez; kendi haline bırakırsınız, size ve etrafına ateş püskürür, durmadan fitne saçar. Acaba böylelerine anlayacakları dilden hafif bir tehdit, küçük bir sert davranış gerekli midir? Evet, davet sahibi bazı durumlarda bu silâha başvurma mecburiyetinde kalabilir.

Hz. Süleyman, "güç-kuvvet sahipleri, çetin savaş erbabı" olmakla böbürlenen[174] Sebe' idarecilerine ve melikesine İslâm'a davet mektubu gönderir. Besmele'den sonra mektupta şunlar yazılıdır: "Bana karşı baş kaldırmayın. Müslümanlar olarak bana gelin."[175] Kesin bir emir ve aksi takdirde neticeyi düşündürmeye zorlayan sert bir ifade... Melike, hâlâ hile peşinde ve Hz. Süleyman'ın tavrını, tansiyonunu ölçme sevdasındadır. Göz alıcı bir sürü hediye gönderir elçileriyle. Acaba Süleyman, dünya malı ve şaşaasına rağbet eden sadece bir hükümdar mıdır? Fakat Hz. Süleyman, duruma vâkıftır ve getirdiği mallarla tersyüz eder elçiyi: "Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? İşte Allah'ın bana verdiği (nimetler ki onlar) size verdiğinden daha çok hayırlıdır. Belki siz hediyenizle böbürlenirsiniz. Dön onlara. Andolsun önüne geçemeyecekleri ordularla onlara gelir, onları, hor ve hakir oldukları halde oradan çıkarırım."[176] Bu sefer ifade, daha net, apaçık ve çok serttir. Bu titreten ve dize getiren davranıştan sonra bir de değiştirilmiş hâliyle tahtını karşısında gören ve eşsiz sanat şaheserlerini müşahede eden Belkis için Hz.

---

172 Bidâye I, 108,141; Adevî, Da'vetu'r-Rusül, s.13,39-51, 170 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.60.

173 11 Hûd: 75.

174 27 Neml: 75.

175 Aynı Süre: 31.

176 27 Neml: 36-37.

Süleyman'ın maiyyetinde âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim olmak (müslüman olmak) tan başka çare yoktur.[177]

Hz. Nuh, senelerce kavmini sabırla davet eder. Fakat onların O'ndan dinledikleri şeyler, küfürlerini ve inatlarını artırır sadece. Üstelik oğullarına, etrafındakilere de Nuh'tan sakınma-larını sıkı sıkı tenbih ederler. Allah'ın bu sabırlı peygamberine inanan az bir grup da, şimdi fitneye mâruzdur. Azgınlar, onları da yoldan çıkarmak için uğraşmaktadırlar. Artık senelerdir devam eden, sabırla süregelen yumuşak davranış metodu, yerini sert davranışa bırakmalıdır ve Allah'ın her an murakabesinde bulundurduğu peygmberlerinden biri olarak Hz. Nuh, Rabbine nida eder: "Ya Rabbi, yeryüzünde kafirlerden yurt tutan hiç bir kimse bırakma."[178] Sebep bellidir: "Çünkü eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar."[179] Dua, kabul edilmiştir; tufan kopar. Hz. Nuh'ta kavminin, yakınlarının ve oğlunun boğulmak üzere olduğunu görünce rikkat ve merhamet damarları kabarabilir; her şeye rağmen onlara yine de acıyabilir. Fakat hayır! Bu noktada mutlaka sert davranmak gereklidir ve Cenab-ı Hak, O'na sert davranışı talim ve emir buyurur[180]: "Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."[181] Yani görecekleri azabın def'ini talep için dua etme, sert davran.[182]

---

177 27 Neml: 44. Hz. Süleyman, Belkis'in müslüman olarak geleceğini bilmektedir. Ona bir sürpriz yapmak ve onu denemek için, Hüdhüd'ün sitayişle bahsetiği Belkis'e ait tahtı kimin getireceğini sorar. Cinden bir ifrit: "Sen makamından kalkmadan ben, onu sana getiririm." der. Nezdinde kitaptan bir ilim olan bir kimse ise: "Ben gözünü yumup açmadan önce onu sana getiririm." der. Hz. Süleyman bakar ki Belkis'in tahtı yanında duruyor. Adamlarına bu tahtın bazı yerlerini değiştirerek bilinmez hale getirilmesini emreder. Derken Belkis gelir; Hz. Süleyman sorar: "Senin tahtın böyle mi idi?" Kadın, şaşkınlık içerisindedir: O mu, değil mi? Her şeye rağmen zeki, yaman bir kadındır; her iki ihtimali de içine alacak şekilde: "Sanki bu, o!" diye cevap verir. Nihayet bir köşke getirilir. Girişte ayakları altından su aktığını zannederek ayaklarını sıvar. Hakikat-ı halde orası, sırçadan mamul, düzeltilmiş ve çok şeffaf bir açıklıktır. Bütün bunlardan sonra artık iman gereklidir. Bak: 27 Neml: 38-44; Bidâye II, 18-30; Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s.294-308.

178 71 Nûh: 26.

179 Aynı Sûre: 27.

180 Bidâye I, 109.

181 11 Hûd: 37.

182 Beydâvî, Tefsîr I, 561.

Çünkü ancak bundan anlayan ve bunu hak eden için sert davranıştan başkası fayda temin etmediği gibi, ihmali, çevrede fitne ve fesada sebep teşkil eder.

k- Sabır:

Hiç şüphesiz davet metotları içinde en önemli motiflerden birisi, sabırdır. Çilesi olmayan dava yoktur ve çile çekmesini bilmeyen, acılara göğüs geremeyen, sabırsız davranan dava sahipleri, muvaffakıyyete eremezler. Ta Hz. Adem'den bu yana istisnasız bütün peygamberler, eziyet ve sıkıntılara mâruz kalmışlar, işkence görmüşler, yalanlanmışlar, iftiralara hedef tutulmuşlardır. Fakat bütün bu çektikleri, onları sabır ve sebattan ayıramamıştır. Bu konuyu delillendiren pek çok âyetten biz ancak bir kaçına işaret edelim: "Andolsun, senden evvelki peygamberler de yalanlanmıştı da tekzip edildikleri ve ezaya uğradıkları şeylere karşı sabretmişlerdi."[183] "O halde (Habibim) peygamberlerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret."[184] "Eğer siz (beni) tekzip ederseniz, sizden evvelki ümmetler de (peygamberlerini) tekzip etmişlerdi. Peygamberlerin üzerine düşen (vazife) ise apaçık tebliğden başkası değildir."[185]

l- Mucize:

Bütün peygamberlerin davetlerinde müşterek bir nokta olarak mucizeler yer alır. Her peygambere, peygamberliğine alâmet olarak verilmiş bir veya bir çok mucizeler vardır. Rasûlüllah S. Efendimiz buyururlar: "Peygamberlerden hiç bir peygamber yoktur ki ona beşerin mağlup olarak inandığı bir mucize verilmiş olmasın."[186]

Mucizeler karşısında inanmayanların tutumu, umumiyetle yine menfi olmuş, onlar gördüklerinden ibret almaksızın eski küfür ve şirklerinde ekseriyetle inat etmişlerdir. Hz. Musa'nın asası karşısında secdeye kapanarak yüce Allah'ın azamet ve

---

183 6 En'âm: 34.
184 46 Ahkâf: 35.
185 29 Ankebût: 18.
186 Buhârî, İ'tisâm 1; Müslim, Îmân 239; İbn Hanbel II, 341, 451.

kudretini idrak eden Firavun'un sihirbazları[187] gibi hakikatı görüp iman edenler azdır.

Peygamberlerin davet metotları içerisinde mucizelerin de mevcudiyetine böylece temas ettikten sonra, Cenab-ı Rasûl'ün davet metotları arasında mucizelerin yerini daha genişçe incelemek üzere konuyu kapatıyoruz.[188]

Maddeler halinde vermeye çalıştığımız peygamberlerin davetlerinde uyguladıkları metotlar, elbette bu kadarla bitmez. Mesela her hangi bir davaya çağıran bir kimsenin her şeyden evvel o davanın prensip ve esaslarını bizzat kendisinin yaşayarak güzel bir örnek sergilemesinin gerekliliği ortadadır. Yani yaşayış, davet metotları içerisinde mühim bir yer tutar. Peygamberlerin tamamı da, davet ettikleri hususları herkesten önce bizzat kendileri yaşamışlar, düşmanları bile onları takdir etme mecburiyetini hissetmiştir. Mesela Medyen, Hz. Şuayb'a "Hakikaten sen, halim ve doğru davranan bir kimsesin."[189] demek durumunda kalmıştır. Davet esnasında, davetten uzaklaştırmamak için muhatap ve muhtevada tedrîce riâyet şarttır. Mesela Hz. İbrahim A.S. davetine ilk kez babasından başlamış, sonra çevresine hitap etmiştir.[190] Şuayb A.S. diğer peygamberler gibi davetine esastan, tevhidten başlamış, sonra ölçü ve tartıda dikkati emretmiştir.[191]

Ele geçirilen fırsatı değerlendirerek her fırsatta daveti sunma da, peygamberlerin davet metotlarından biri kabul edilmelidir. Hz. Yusuf, haksız olarak atıldığı zindandan oranın zulmü ve sıkıcılığına rağmen, kendisini "iyilik edenlerden" görerek rüyalarını tabir etmesini isteyen iki mahpusun taleplerini ganimet bilmiş, fırsatı değerlendirerek onların sorularına cevap vermeden önce şöyle demişti: "Ey zindan arkadaşlarım, darma dağınık bir çok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye galip, kahhâr olan bir tek Allah mı? Sizin

---

187 7 A'râf: 120; 20 Tâhâ: 70; 26 Şuarâ: 46.

188 Bak: Kitabımızın "Psikolojik Unsurları Açısından Rasûlüllah'ın Davet Metodu" başlığının 'k' fıkrası.

189 11 Hûd: 87.

190 Bidâye I, 141; Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s.49-51.

191 7 A'râf: 95; Adevî, a.g.e. 153.

O'nu bırakıp taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları kuru adlardan başkası değildir. Allah, bunlara hiç bir bürhan indirmemiştir. Hüküm, Allah'tan başkasının değildir. O, kendisinden gayriye ibadet etmememizi emreylemiştir. Doğrusu din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."[192]

Nihayet biz, peygamberlerin kavimleri, milletleri içerisinde onlardan bir fert olarak onlara yakınlıklarını, onların daima iyiliklerini istediklerini ihsas ettirerek davette bulunduklarını belirtelim. Çoğu kez, peygamberlerin topluluklarına hitap ederken "Ey kavmim" diyerek kendilerini onlara nispet ettiklerini görürüz.[193] Hz. İbrahim, babasını davetinde "Babacığım, babacığım" diye tekrar ederek[194] rabıtaların en kuvvetlisi olan babalık rabıtasını devamlı ona hatırlatmak istemektedir.[195]

Bütün bu hususlara ait tafsilatın verilmesi, burada zikredilmeyen tâlî meselelerin beyanı ve karşılaşılan pek çok misalin aktarılması, karşımıza müstakil, hacimli bir çalışmayı gerekli kılan orijinal bir konu çıkaracağı için biz, burada bu kadarla iktifa ediyor ve çalışmamızı Rasûlüllah'ın davet metoduna inhisar ettiriyoruz. Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

---

192 12 Yûsuf: 39-40; Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s.115-117.

193 7 A'râf: 65,67; 11 Hûd: 50-60 âyetlerinde olduğu gibi.

194 19 Meryem: 41-45.

195 Adevî, a.g.e. s.49-51.

6- RASÛLÜLLAH'IN İSLÂM'A DAVET METODUNU İNCELEMENİN LÜZUMU

İhtiyar dünyanın her an yenilenen sakinleri, bugün, dinî inanış ve yaşayışlarının ötesinde ideolojik yönden iki ana gruba ayrılmış, iki blok ülke teşekkül ettirmiştir: Sağ blok ve sol blok.. Veya sağcılar ve solcular... Mahiyeti ve aslı itibariyle ne sağa, ne de sola meyyal İslâm'ın mensupları ise, bu blok ve gruplar karşısındaki yer ve tutumlarını maalesef henüz tespit edememiş olup şaşkınlık ve kargaşalık içerisinde bocalayıp durmaktadır. Ne kadar hazindir ki devlet ve millet olarak sola kayan ülkelerimiz olduğu gibi, aynı derecede hüzünle ifade edelim, fertler ve idareler halinde sağa yanaşan İslâm beldeleri de vardır. Ve bu İslâm beldeleri ve ülkeleri içerisinde günden güne artan, önüne geçilmez boyutlara ulaşan sağ-sol kavgaları, anarşi ve terör alabildiğine hız ve güç kazanmaktadır. Oysa ki müslüman ne sağcıdır, ne de solcu.[196] Onun İslâm dışı bütün güç ve gruplar karşısında müstakil, sarsılmaz, üstün bir yeri vardır. Günümüz müslümanı bunu idrak ederek yerini almak, kendi ideal ve gayesinde olan fert ve devletlerle birleşerek İslâm'ın üstünlüğünü sağlamak, boşuna bocalayan ve çarpışan, insanlığı fitne ve fesada sürükleyen bid'at ve dalalet dâîlerine

---

196 Bizde umumiyetle sağcı ve solcu lafızları yanlış anlaşılmaktadır. Hakikat-i halde sağcı, kapitalist düzen ve rejimi, Kapitalizm ve Liberalizmi tutan ve savunan kimsedir. Solcu da, Sosyalizm ve Komünizme mensup, devletçi, sosyalist ve komünistir. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Ashâbü'l-Yemin" ve "Ashâbü'ş-Şimâl" i, sağcı ve solcu diye anlayıp tercüme etmek yanlıştır. Geniş bilgi için bak: Bulaç, Çağdaş Kavramlar, s. 202, 208; Şimşek, Oku Mecmuası, Sayı: 185, s. 5-6.

"dur!" demek, onları da hidâyetin sınırsız dairesine almak mecburiyetindedir.

Adı müslüman olduğu halde İslâm dışı ideoloji ve fikirlere gönül vererek yalnızca İslâm'ın mevcudiyetini, fiilen inkar eden bu zavallılar yanında gönlünde ve kalbinde, ruhunda ve kafasında Allah'ın sultası ve vahdaniyetini bir tarafa bırakarak mal ve mülk sevgisini, mevki ve makam hırsını putlaştırarak İslâm'dan fersah fersah uzaklaşmış günümüz ve cemiyetimiz insanı, Rasûlüllah'ın tulû ediverdiği dönemde bütün bir beşeriyet ve Arap toplumu, ne derece İslâm davetine muhtaç idiyse, aynı derece ve tonajda, belki de daha ziyadesiyle kendisine davetin sunuluvermesine ihtiyaç sahibidir. "Belki de daha ziyadesiyle" diyoruz, zira Rasûlüllah gününün müşriki, putunu ilan etmişti, dert apaçık idi, sapık, şirkini kabulleniyordu. Ama günümüz müşriki, şirkini gönlünde ve sevgisinde gizlemiş; hastalığını kabul etmiyor; tedavi istemiyor!... Ona usta, maharetli, hazik bir hekim lâzım. Maharetinin en ince noktalarına kadar inerek, korkutmadan, ürkütmeden, kaçırmadan, nefret ettirmeden, en uygun metot ve üslupları kullanarak hidâyet ilaç ve şifasını sunmak üzere!.. Elbette burada baş vurulacak yol, uygulanacak usûl ve üslup, kullanılacak metot ve yöntem, çok çok önemlidir. Peki, acaba bu usûl ne olacaktır? Biz tereddüt etmeden, çekinmeden, oyalanmadan ve yanılmadan, düşünerek ve bilerek diyoruz ki, bu noktada gayeye erişmek için, muvaffak olabilmek için tek yol, Rasûlüllah S. Efendimizin yol ve metodudur.

Zira Cenab-ı Hak, bize dünya ve ahireti ilgilendiren her hususta ve her zamanda Allah Rasûlüne itaatı ve O'nun yolundan gitmeyi emreder. Kur'an-ı Kerim'de: "Ey iman edenler, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin." şeklinde vârid pek çok âyet-i kerime vardır.[197] Bizzat Hz. Peygamber, bizlere Sünnetini sıkı sıkıya tavsiye ve emir buyurmuştur: "Size iki şey bırakıyorum, onlara sarılırsanız dalalete düşmezsiniz: Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün Sünneti."[198] O'nun sünnetini terk ise, müslümanı

197 Mesela: 3 Âlü İmrân: 32,132; 4 Nisa: 59; 5 Mâide: 92; 8 Enfâl: 1, 20, 46 v.d.

198 Muvatta', Kader 3; Ebû Dâvûd, Talâk 40; Dârimî, Mukaddime 24; Talâk 10; İbn Hanbel I, 75, III, 212, 286, IV, 206, V, 30.

sapıklığa götürür: "Şâyet Nebinizin Sünnetini terk ederseniz sapıtırsınız."[199] ve "Benim Sünnetimle amel etmeyen benden değildir."[200]

Rasûlüllah'ın davet metodu, sözleri, fiilleri, davranış ve tutumlarıyla ortaya çıkacağı için, bunlardan müteşekkil Sünnet mefhumu içerisine haliyle o da girecek ve bu metoda uymak, ittiba etmek, bizler için yukarıdaki nassların ışığında tatbiki zaruri, dinî bir vecibe olacaktır.

Dine davet esnasında herhangi bir metoda uyma mecburiyeti ortadadır. Mutlaka bir metot veya metotlara başvurma zarureti mevcut olduğuna göre Rasûlüllah'ın metotları, uyulmaya çok çok daha lâyıktır. İbn Ömer'in dediği gibi Allah'ın ve Rasûlünün Sünneti, falancanın sünnetinden daha ziyade ittibaya lâyıktır."[201]

Çünkü "Andolsun ki Rasûlüllah'ta sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü umar olanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir imtisal nümunesi vardır."[202]

O'nun hayatı, Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim âyetleriyle ortaya koyduğu kendisine davetin ilahî usûl ve metotlarının amelî olarak sergilenişidir. Davetçinin karşılaşacağı bütün vaziyetleri veya onlara benzer, onlara çok yakın durumları Rasûlüllah'ın hayatında bulmak mümkündür.[203]

Bu sebeple İslâm'ın ilk davetçisi Hz. Peygamberin İslâm'a davet hareketini ve davet metotlarını dikkatle ve ibretle incelemeye, İslâmî faaliyetlerde uygulamaya mecburuz.

Bilinmelidir ki, İslâm ve İslâm tarihi düşmanlarının, hedeflerine ulaşabilmek için başvurdukları vasıtalardan birisi de, İslâmî mâlumat ve hakikatlardan ümmetin cahil bırakılmasıdır. Gençliğin yetiştirilmesinde eğitimin oynadığı rolü göz önünde bulundurarak ilk, orta, lise ve yüksek okullarda okutulan tarih

---

199 İbn Mâce, Mesâcid 14; Ebû Dâvûd, Salat 46; Nesâî, İmâmet 50; İbn Hanbel I, 382, 415, 419, 455.

200 İbn Mâce, Nikâh 1; Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5; Ebû Dâvûd, Tatavvu 27, Savm 45; Dârimî, Savm 17, Nikâh 3.

201 İbn Hanbel II, 56-57.

202 33 Ahzâb: 21.

203 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.326.

kitaplarına bakınız, ders veren muallimleri dinleyiniz; İslâm tarihine, İslâm davetine, Rasûlüllah'ın şahsiyet ve yaşayışına verilen yeri esefle göreceksiniz. Bir Fransız Jean Dark'a veya Fransız İhtilali'ne veya Avrupa İttihadı'na ait sayılıp dökülen bir sürü kuru ve değersiz bilgi yanında İslâm daveti, davetin merhale ve metotları, cahiliye çağında davetin ikamesi ve karşı faaliyetler hakkında hemen hemen hiç bir şey söylenmediğini görecek, hatta ve hatta İslâm'a yapılan hücumlar ve itirazlara, itham ve iftiralara şahit olacaksınız.[204] Bu sebeple de İslâmî gayret ve hamiyet sahibi bir kaç genç, bütün bu yanıltıcı ve saptırıcı bilgilere rağmen ta gönlünün derinliklerinden kopup gelen bir heyecan ve aşkla İslâm için hizmet etme iştiyakını nasıl dindireceğini araştırırken metodunu iyi tespit edememiş, yanlış uygulamalar ortaya koymuş, birleştirme yerine bölücü olmuş şu veya bu grubun zebûnu olacak, cemiyet içerisinde tasvip edilmeyen, fakat İslâm adına yapılan faaliyetler cereyan edecektir. Sebep gayet açık: Rasûlüllah S. Efendimizin İslâm'a davet metotlarının bilinmemesi ve uygulanmaması!...

Bundan ondört asır önce uygulanan metotların bugün geçerli olup olmayacağı, bazılarınca tartışma konusu yapılmak istenebilir. Öncelikle şunu ifade edelim ki bu konunun hemen arkasında yine ondört asır önce Hz. Peygamber'e inzal buyurulan Kur'an-ı Kerim ve ahkâmının füze ve atom çağında gülünç kalacağı, bu kimseler tarafından gündeme getirilecektir. Müslüman inanır ve yakînen bilir ki İslâm hak din, Kur'an tek rehber ve Rasûlüllah son peygamberdir. Onların getirdikleri hükümler, bütün çağlara ve nesillere hitap eden eşsiz prensipler, her asrın ihtiyaçlarına cevap verecek emsalsiz esaslardır. Hidâyet ve takva peygamberi Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'an ve bizzat yaşayarak sunduğu Sünnet, kıyamete kadar bütün bir insanlığa hak yolunun delili ve önderi olarak kalacaktır.

Bu meyanda, bundan sonraki bölümlerde ortaya koymaya çalışacağımız Hz. Peygamber'in davet metotlarının bugünün ilim ve teknikleri sayesinde erişilebildiği kadarıyla kıymet ve

---

204 Haccî, Nazarât, s.23-28.

değerinin meydana çıktığını söyleyebilir, gelişen imkânlar muvacehesinde ileride O'nun usûl ve üsluplarının çok daha iyi anlaşılarak takdir edileceğini, binaenaleyh her devirde örnek alınacağını ifade edebiliriz.

Diğer taraftan, asırlar geçse, insanlar ölüp insanlar doğsa, medeniyetler ilerleyip, teknikler gelişse de kâinat üzerinde cereyan eden hadiseler mahiyetleri itibariyle pek fazla değişiklik arzetmemektedirler. İlk yaratıldığı andan itibaren mükemmel olan Ademoğlunun tabiatındaki özellikler, psikolojik unsurlar devamlı var olagelmiş, sosyal münasebetler Hz. Adem'den itibaren başlamıştır. Hak-batıl mücadelesi, her asırda bir takım müşterek özellikler arzederek bulunmuştur. Bu sebeple Rasûlüllah'ın S. mücadele verdiği düzen ve toplum ile günümüz davetinin sunulacağı düzen ve toplumların pek çok noktada birleştiğini söylemek mücerret bir iddia sayılmaz herhalde.

Nihayet, İslâm'ın müsamaha ettiği ölçüler içerisinde, İslâmî prensip ve esaslara ters düşmemek kaydıyla İslâm daveti metoduna bir esneklik getirilerek zaman ve zemine göre, muhatabın durum ve seviyesi nazar-ı itibara alınarak metotta devamlı bir yenilenme ve değişmenin gerekliliğine temas edelim. Hadd-i zatında Hz. Muhammed'in hayatı boyunca İslâm'a daveti esnasında uyguladığı çok çeşitli metotlar, duruma göre hareket etmeyi doğrulayan ve gerekli kılan bir unsur durumundadır. Elbette bir çevre ve bölge ile diğer bölge ve çevreler arasında, değişik iklim ve muhitlerde, ayrı ayrı zamanlarda sayısız farklılıklar olacak, bunlara dikkat, metot değişikliğini gerekli kılacaktır.[205] Ayrıca günümüz tekniğinin geliştirdiği imkân ve vasıtalardan hakka ve hayra hizmette müslümanın istifade etmesi, başkalarının istifadesinden daha önce gelir. Bu şekilde günün getirdiği üslupları İslâm davetçisi, hayra yöneltecektir.[206]

Yalnız başta da söylediğimiz gibi, değişen ve gelişen metotlar, İslâm'a ve Kur'an'a uygun olmalı, Rasûlüllah'ın davet metotlarının ruhuna mutabık kalmalıdır. Elbette bunun tesbiti, bu ölçünün muhafazası ve devamlı murâkabesi için

---

205 F.Yeken, Muşkilât, s.11, 122, Keyfe Ned'û, s.42-43; Tefsîru'l-Menâr VII, 324, IX, 291-292; Abdulcelîl Şilbî, Mecelletu'd-Da've, Sayı: 392, s. 16.

206 Çakan, Hakkı Tavsiye, s. 65-66, 80-81.

herşeyden evvel Hz. Peygamber'in İslâm'a davet metodunun çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

Son olarak biz bir noktayı daha tebârüz ettirelim: Daha önce de belirttiğimiz gibi metodun tariflerinden birisi "Bir gayeye en çabuk ve en emin bir surette ulaştırmayı mümkün kılan vasıtaların heyet-i mecmuası" şeklindedir.[207] Muhakkak ki metodun uygulanmasından, gayeye en kısa zamanda ve hata ve yanlışlıklara düşülmeden ulaşma talep edilir. Biz biliyoruz ki Rasûlüllah S.Efendimiz 23 sene gibi çok kısa bir süre içerisinde tarihte eşine rastlanmayan muazzam bir değişikliği meydana getirmiş, nefsinden ve menfaatinden başka hiç bir kayıtla bağlı olmayan bir topluluktan devirlerine "Asr-ı Saâdet" dedirtecek, her devir için örnek bir cemaat oluşturmuştur. Dost düşman, istisnâsız herkesin kabul etmek mecburiyetinde olduğu bu muhteşem inkılabı, İslâm inkılabını sağlayan ve gerçekleştiren davetin metotlarını elbette hassasiyetle incelemek gerekir.

İşte bu sebeplerle, biz bu çalışmamızda şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış, bâkir denilebilecek bu çok önemli konuya gücümüzün yettiği kadar ışık tutmaya gayret göstereceğiz. Cenab-ı Mevla'dan temennimiz, bizi doğruya hidâyet etmesi, hatalardan salim kılması ve kusurlarımızı bağışlamasıdır. O'ndan muvaffakıyyet talep ediyor, çalışmalarımızın tesirini halketmesi niyazıyla İslâm daveti için, İslâmî gayret ve faaliyetler için nusratını diliyoruz; O'na yalvarıyor, O'na yöneliyoruz. Hidâyet O'ndan, nusrat O'ndandır. Karar O'nun, idare O'nundur.

---

207 Bak: 51

BİRİNCİ BÖLÜM

RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODUNUN YÖNLERİ

A- RASÛLÜLLAH'IN GAYEYE ULAŞMAK İÇİN TAKİP ETTİĞİ MERHALELER AÇISINDAN DAVET METODU

B- PSİKOLOJİK UNSURLARI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU

C- SOSYAL MÜESSESELERLE İRTİBATI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU

RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODUNUN YÖNLERİ

Rasûlüllah'ın 23 senelik daveti boyunca başvurduğu pek çok ve değişik metotları, çeşitli yönlerden incelemek mümkündür. Herşeyden önce biz, biraz sonra tafsilatını vereceğimiz gibi, tarihî seyri içerisinde gelişen, ilerleyen Hz. Peygamber'in davet hareketini, bizzat bir metodun uygulanışı olarak görmekteyiz.

Ayrıca insan fıtratında yer alan duygular, hisler ve özellikler vardır. Psikolojik unsurlar diye isimlendirebileceğimiz bu motiflerin insan düşünce ve fikriyatına, inanç ve yaşayışına tesir ettiği bir gerçektir. Ve bugün bu hususları detaylıca araştıran müstakil bir ilim dalı olarak psikoloji karşımıza çıkmıştır. Rasûlüllah'ın davetinde bu unsurların kullanıldığı, neticeye mutlaka müessir olduğu da inkâr edilemez. Diğer taraftan insan, bir cemiyet içerisinde yaşama, hemcinsleri ile haşır-neşir olma mecburiyetindedir; diğer insanlarla devamlı irtibat ve münasebetler halindedir. Sosyoloji ilminin hudutlarına giren bu irtibat ve münasebetlerden davette azamî ölçüde istifadeye de, Rasûlüllah'ın davet metotları arasında yer vermek gerekir.

Bu noktalardan hareketle biz, Rasûlüllah Efendimizin davet metodunu, bölük pörçük malumat ve dağınık bilgiler halinde sunmak yerine, derli-toplu, şümullü ve toplayıcı üç ana bölümde incelemek istiyoruz:

A- Rasûlüllah'ın gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleler açısından davet metodu,

B- Psikolojik unsurları açısından Rasûlüllah'ın davet metodu ve

C- Sosyal müesseselerle irtibatı açısından Rasûlüllah'ın davet metodu.

Elbette bu çok önemli ve çok şümullü konu, daha değişik yönlerden ve daha değişik üsluplarla da işlenebilir. Şimdiye kadar buna benzer ve buna yakın olarak yapılan bir kaç çalışmada umumiyetle "(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel usûl ve şekillerle mücadele et."[208] âyetinden hareketle metot, üç kısımda incelenmiştir:

1- Hikmetle davet,

2- Güzel öğütle davet ve

3- En güzel şekliyle mücadele[209]

Fakat biz, eserimiz incelendiği zaman daha iyi anlaşılacağı gibi, sadece bu son üçlü taksimat ile konunun işlenmesinde pek çok önemli noktanın dışarıda kalacağı ve çalışmanın eksik olacağı kanaatindeyiz. Biz, kaynakların araştırılması esnasında elde ettiğimiz bilgileri ve konu hakkındaki düşüncelerimizi, belli bir plân dahilinde, mümkün mertebe eksik bir husus bırakmamaya gayret göstererek kaydettik. Samimi ikaz ve tenkitlere bu satırların müellifi, müteşekkir olacaktır. Hamd ve minnet Allah'adır.

---

208 16 Nahl: 125.

209 Bak: Saka, K. K.'in Da'vet Metodu; Çakan, Hakkı Tavsiye; Uludağ, İslâm Düşüncesinin Yapısı ("Kur'an-Hadisin Tebliğ Usûlü ve Hitap Tarzı" bölümü, s. 177-188).

A- RASÛLÜLLAH'IN, GAYEYE ULAŞMAK İÇİN TAKİP ETTİĞİ MERHALELER AÇISINDAN DAVET METODU

Metodun, birbirine yakın çeşitli tariflerinden birisi, "Herhangi bir gayeye ulaşmak için önceden çizilmiş bir yol"[210] şeklinde idi. Yani hareketten önce, tespit edilen gayeye ulaşabilmek için hangi merhale ve safhalardan geçileceğini, hangi yollara başvurulacağını plânlamak metot oluyor.

Bu açıdan Kur'an-ı Kerim'in "Yeryüzünde hiç fitne kalmayıp din tamamıyla Allah'ın oluncaya dek mücadele" şeklinde ifade ettiği[211] Cenab-ı Hakk'ın vahdaniyeti ve İslâm'a davet gayesini gerçekleştirmek üzere, risalete intihap olunduğu andan itibaren hayatı boyunca takip ettiği merhaleler, seyrettiği safha ve devreler, O'nun İslâm'a davet hareketinde, takip ettiği metodu ortaya koyar. Daha açık ifadesiyle tarihî seyri içerisinde gelişen, ilerleyen Hz. Peygamber'in davet hareketi, bizzat bir metodun uygulanışıdır.

Kur'an âyetinin delaletiyle biz biliyoruz ki Rasûlüllah, vahiyle ve tebliğle ilgili hususlarda boş yere kendiliğinden bir şey konuşmamakta, bir şey yapmamaktadır;[212] O'nun Sünneti bu yönüyle vahye dayanır. Dârimî, Hassân'dan, Cebrail'in aynen vahyin inzalinde aracı olduğu gibi Sünnetin inzalinde de aracı olduğunu

---

210 Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi IV, 151; Aytuna, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, s. 343-344.

211 8 Enfâl: 39.

212 53 Necm: 3.

nakleder.[213] O halde Hz. Peygamber'in davet boyunca takip ettiği merhaleler, vahye müstenid bir metodun sergilenişinden ibarettir.

Bu sebeple biz, İslâm davetinin sahasıyla iştiğal eden her müslümanın siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında Rasûlüllah'ın hayatı ve davetiyle ilgili olarak verilen malumatı çok iyi değerlendirmesi ve çalışmalarına, faaliyetlerine ışık tutacak dökümanlar olarak dikkatle kullanması gerekliliğine inanıyoruz. Bu gözle konuya baktığımız zaman klasik siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında hadiselerin isimleri serlevha edilerek işlenilen konuları, muhtevalarını nazar-ı itibara alarak dört kısımda toplayabiliriz. Veya değişik bir ifade ile Hz. Peygamber'in gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleleri, dört ana madde halinde sıralayabiliriz:

1- Davete hazırlık,

2- Kadrolaşma,

3- Kitleleşme ve

4- Devletleşme.

Şimdi artık biz, metot açısından bu başlıklar altında Rasûlüllah'ın İslâm'a davet hareketini inceleyebiliriz. Yalnız peşinen şunu belirtelim ki tarihî seyri içerisinde hadiseleri ele alırken kastımız, bu hadiselerin cereyan ediş tarzları ile ilgili tafsilatlı ve muhtelif bilgileri klasik bir siyer ve İslâm tarihi üslubu ile okuyucuya aktarmak değildir. Elbette biz, kaydettiğimiz gibi, konuyu metot açısından ele alacağız ve bazan hadisenin cereyanına küçük bir atıfta bulunacağız. Bu sebeple olaylar hakkında geniş bilgi almak isteyenler, dipnotlarda işaret ettiğimiz kaynaklara müracaat etmelidirler.

---

213 Dârimî, Mukaddime 49. Vahy-Sünnet ilişkisi çerçevesi içerisinde Sünnet'in, kaynağını vahiyden alıp almadığı konusu üzerinde İslam alimlerinin öteden beri farklı görüşleri ve tartışmaları vardır. Biz, bütünüyle Sünnet'in, yani Peygamber Efendimizin bütün söz, fiil ve davranışlarının tamamiyle vahiy mahsulü olduğunu düşünmüyoruz. Fakat Hz. Peygamber'in bütün faaliyetlerinde sadece ve sadece kendi aklı, düşünce ve muhakemeleri, tecrübeleri, toplumun örf ve âdetleri ile hareket ettiğini iddia etmenin de doğru olmayacağı kanaatini taşıyoruz. Dolayısıyla Rasûlüllah Efendimizin dini ve tebliği alâkadar eden konularda vahyin ışığında hareket ettiğini kabul ediyor ve bu konularda O'nun her adımını aldığı bir vahiyden sonra ve ona göre attığını söylemek mümkün olmasa bile devamlı vahyin kontrolünde olduğu için dinî bir hususta ve tebliğ konusunda şayet yanlış bir uygulaması, sözü veya davranışı olursa mutlaka Cenab-ı Hak tarafından îkaz ile bu yanlışlığın tashih olunacağını düşünüyoruz. İşte bu yönüyle din ve tebliğle alâkalı Sünnet'in doğrudan veya dolaylı olarak vahye dayandığını kabul ediyoruz.

1- DAVETE HAZIRLIK

İslâmî davet vazifesini yürütmek, sabır ve tahammül, azim ve irade, şefkat ve merhamet, ümit ve istikamet, tevazu ve vakar gibi ruhî olgunluklar, tebliğ esaslarına vukufiyet, muhatabın psikolojik ve sosyolojik ahvalini teşhis, ikna kabiliyeti, beyyine ve delillere dayalı konuşma gibi ilmî seviye, güçlüklere dayanabilecek, yorulma bilmez, basit sebeplerle yıpranıp çöküvermeyen, davetin her türlü yükünü çekebilecek kuvvetli bir bünye ve davetin müesseriyyeti için bir takım maddî imkânlar isteyen meşakkatli ve mukaddes bir iştir. İşte böyle bir vazifeye önceden ruhen, ilmen, bedenen ve maddeten hazır olmak gerekir.

Rasûlüllah'ın davetinde bu merhalenin, O'nun ta doğumundan, hatta nesebi söz konusu edilecek olursa çok önceden başladığını ve hayatı boyunca devam ettiğini görürüz. Elbette O'nu bu davete hazırlayan ve devamlı O'na yön veren, bizzat Cenab-ı Hak idi. "Şüphesiz ki Allah, risaletini nereye vereceğini çok iyi bilendir."[214] ve O, Rasûlü'nü kavminin şereflileri arasından özellikle intihap etmiştir. Hasep ve nesebe fazlasıyla düşkün Arap toplumu gözler önüne getirilirse, risaleti ve davet esaslarını inkara yoktan bahaneler arayan aklı ermez bu güruhun itiraz ve tasallutlarından kurtulmak ve davanın hakkaniyetine zede getirmemek üzere peygamberin soylu bir aile ve sülaleden gelmesi, zaruret kesbeder. Zaten Cenab-ı Hakk'ın sünneti, peygamberlerini kavimlerinin saygı değer ve nesepçe üstün olanlarından seçmektir.[215] Nitekim hicretin altıncı senesi

---

214 6 En'âm: 124.

215 Sibâ'î, Hz. Muhammed ve Hayatı, s.33-34.

başlarında Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubunu alan Bizans İmparatoru Herakliüs, durumu tahkik için huzuruna çağırdığı Ebû Süfyan'a kavmi arasında Hz. Muhammed'in nesebinin nasıl olduğunu sorma zaruretini hissetmiş, henüz o zaman daha müşrik olan Ebû Süfyan da, Rasûlüllah'ın nesep itibariyle en şereflilerinden olduğunu ikrar etmişti. Herakliüs'ün bilgisine göre Cenab-ı Hak, peygamberlerini kavimlerinin saygı değer ve nesepçe üstün olanlarından intihap ederdi ve Muhammed'de bu vasıf vardı.[216] Bizzat Hz. Peygamber, ta Hz. Adem'den itibaren kendisine gelinceye kadar daima en hayırlı kabile, en hayırlı sülale, en hayırlı aile ile nesebinin teşkil edildiğini beyan ediyor[217] ve cahiliyyenin her türlü sapıklık ve ahlâksızlıklarına rağmen bütün soyu boyunca kendisinin daima zinadan değil, nikahtan doğduğuna dikkatleri çekiyordu.[218]

Böyle temiz bir nesepten gelen Hz. Peygamber'in doğumundan kısa bir müddet önce babasını kaybetmesi, hayatının ilk bir kaç senesini Kureyş'ten uzak bir çölde geçirmesi ve anne kucağına dönmesinden çok kısa bir müddet sonra ondan da uzak düşmesi, arkasından dedesine de hasret kalması, hep Rasûlüllah'ı davete hazırlayan silsilenin bir düğümü, bir halkası kabul edilemez mi?! Her halde bütün bunları birer tesadüf saymamak gerekecektir. Muhtemel ki Cenab-ı Hakk'ın iradesi, müstakbel peygambere anne ve babasının terbiyesinde büyüdüğünde onların tevcih ve irşadıyla böyle bir davaya kalkıştığı iddia ve itirazını başlangıçta kesip atıveriyor, mal ve makam hırsından uzak yetişen Hz. Muhammed'e böyle bir ithamın yapılmasını önlüyordu.[219]

Süt annesi Benû Sa'd'lı Halime nezdinde iken cereyan eden Şerh-i Sadr hadisesi, biliyoruz ki O'nun da tabiatında mevcut Şeytan'ın ve nefsin hazzını izale ederek davete hazırlığı simgeleyen manevi bir ameliyat idi.[220]

---

216 Buhârî, Cihâd 102, Bedu'l-Halk 6; Müslim, Cihâd 74; Taberî, Târîh II, 647-648; Bidâye IV, 263-265.

217 Buhârî, Menâkıb 23; Müslim, Fedâil 1; Tirmizî, Menâkıb 1; İbn Hanbel I, 210, II, 373, 417, IV, 107, 166.

218 İbn Sa'd I, 61; Bidâye II, 255-256.

219 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 50-51.

220 İbn Hişâm I-II, 164-165; Süheylî, Ravd I, 188-191.

Rasûlüllah'ın çocukluk ve gençlik devresine ait bir kaç hadiseyi daha gözler önüne getirelim: Büvâne, bütün Mekke halkının iştirak ettiği senelik bir bayramdır. Bayram günü Kureyş'liler putlar önünde kurban keser ve tâzimde bulunurlar. Hz. Peygamber, her sene bir mazeret bularak hoşlanmadığı bu bayrama iştirakten imtina etmektedir. Fakat bir keresinde amcası Ebû Talib ve halaları, bunu bir başkaldırı olarak telakki ederek O'na ziyadesiyle baskıda bulunur ve O'nu gazab-ı ilahî ile tehdit ederler. Artık Hz. Muhammed, bayrama çaresiz katılmak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat merasimler başladığı anda O, yüzü bembeyaz, titreyerek hala ve amcalarının yanına gider. Ne olduğu sorulunca kim olduğunu bilmediği şahısların kendisine bu müşrik bayramlarına katılmayı menettiklerini anlatır. Artık halaları böylesi merasimler için O'nu zorlamazlar.[221]

İbn İshak'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber, çocuklarla oynarken oyun icabı taş taşımaktadır. Diğerlerinin yaptığı gibi omuzu taştan yaralanmasın diye izârını omuzuna atmak ister. Haliyle bu durumda avret mahalli açılır. Tam bu esnada görmediği birisi O'na sert bir yumruk vurur ve "Bağla izârını!" diye ikazda bulunur.[222] Daha sonraki devrede Rasûllah 35 yaşında iken Kâbe'nin tamiri için taş taşıma esnâsında da aynen böyle bir hadisenin vukûunu kaynaklarımız bize intikal ettirirler.[223]

O, Ebû Talib'in yanındayken kıtlık yılları, nüfusu kalabalık bu ailenin geçimine destek olmak üzere O'nu Mekke'nin koyunlarını gütmeye mecbur bırakır, bir başka çoban arkadaşı daha vardır yanında. Bir gün hiç görmediği ve çok merak ettiği Mekke gençlerinin gece eğlencelerine iştirak etmek geçer gönlünden. Bir başka sefer kendisi diğerinin koyunlarına göz-kulak olmak kaydıyla sürüsünü arkadaşına emanet eder ve şehre iner. Daha şehrin girişinde kulağına tef sesleri gelir; ayakları O'nu çeker oraya. Sorar: "Burada ne var?" "Düğün!" derler ve şenliği seyretmek üzere oturur. Oturur, fakat kulaklarına ve gözlerine Cenab-ı Hak bir ağırlık

---

221 Halebî, İnsân I, 123; İbn Seyyidi'n-Nâs, Uyûn I, 45.

222 İbn Hişâm I-II, 183.

223 Buhârî, Menâkıb 25; Müslim, Hayd 76,77; İbn Hanbel III, 295, 310, 333, 380; İbn Sa'd I,145; Süheylî, Ravd I, 208-209.

verir ve bir uyuklamadır tutar O'nu. Ta sabahleyin güneş yükselip de sıcaklığı, duvar kenarında uyuya kalmış genç Muhammed'e vurduğu zaman ancak uyanabilir ve alelacele telaşla sürüsünün başına döner. Kısa bir müddet sonra aynı arzu ve istekle yine böyle bir gece şehre gelir. Fakat aynı şeyler cereyan eder ve Cenab-ı Hak, Rasûlünü cahiliye âdet ve ahlâksızlıklarından korur. Artık O da, bir daha böyle bir abesle iştiğal etmez.[224]

Bir keresinde putlar adına kurban edilmiş bir et O'na takdim olunur; fakat O: "Ben putlara adananı yemem" diyerek bundan sarf-ı nazar eder.[225]

Bütün bunlardan anlıyoruz ki Allah'ın Rasûlü, peygamberlerde bulunan ismet (günahlardan masumiyet) sıfatı muktezasınca[226] Cenab-ı Hak tarafından günahlardan ve hatalardan korunuyor, davet için itina ile yetiştiriliyor ve tebliğe hazırlanıyordu.

İslâm, birden bire, hiç hazırlıksız, aniden gelivermedi. İnsan, aniden karşılaştığı, önceden bilmediği bir şeyi garip görme, ona karşı çıkma tabiatındadır.

---

224 İbnu'l-Esîr, Kâmil II, 38; İbn Seyyidi'n - Nâs, Uyûn I, 44-45.

225 Buhârî, Zebâih 16, Menâkıbu'l-Ensâr 24; İbn Hanbel II, 69, 89, 127; Halebî, İnsân I,123-124.

226 Peygamberlerin vasıflarından birisinin ismet olduğunu biliyoruz. Peki, günahlardan masumiyeti ifade eden ismetin şümulü ne olacaktır?

Günahları, kebâir (büyük günahlar) ve sağâir (küçük günahlar) diye ikiye ayıracak olursak hemen belirtelim ki peygamberlerin, peygamberlikten sonra kebâir işlemeyeceklerinde ittifak vardır. Peygamberlik sonrası sağâirin işlenebileceğini söyleyerek, bu sebeple peygamberlerin ıtâb ve îkaz olundukları fikrini savunanlar da azınlıktadır. Şu halde -bu azınlığın görüşü bir tarafa- peygamberlik sonrası peygamberler kebâir ve sağâirden masumdurlar.

Peygamberlik öncesine gelince; bu hususta iki görüş vardır:

a- Aynen nübüvvet sonrasında olduğu gibi kebâir ve sağâirden masumdurlar. Zira onlar, en güzel örnek ve ahlâk timsalidirler. Davet öncesi halleri, davet safhasına da tesir eder. İttiba olunmaları için masum olmaları gerekir. Zaten Cenab-ı Hak onları ihtiyar etmiş ve nübüvvet için hazırlamıştır.

b- Kebâirden de, sağâirden de masumiyet ancak nübüvvet sonrası olur. Zira önceden insanlar, onlara ittiba ile mükellef değildirler. Peygamberlik öncesi onlar da, şer'e muhatap olmayıp aynen diğer insanlar gibidirler. Yalnız fıtratları ve akl-ı selîmleri faaliyettedir. Fıtrata ve akl-ı selîme aykırı düşecek bir günahı kat'iyyen irtikap etmezler. Ama insanlıklarına zarar getirmeyecek, şeref ve haysiyetlerine leke düşürmeyecek basit bazı yanılgıları olabilir. Bak: Sâbûnî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ s. 57-59.

Tahrif edilmiş olmasına rağmen önceki mukaddes kitaplar, son peygamberin geleceğini bildiriyor, ehl-i kitap bu peygamberi bekliyordu.

Bu bekleyişe cevap vermek üzere elbette son peygamberin hayatında davet için hazırlıklar olacak ve bu hazırlıklar muvacehesinde insanlar aradıklarını, beklediklerini O'nda göreceklerdi.

Yukarıda sıraladığımız hadiseler yanında Rasûlüllah'ın peygamberliğinden önce karşılaştığı bir takım güçlükleri, geçirdiği hayat tecrübelerini, Harbu'l-Ficâr ve Hılfu'l-Fudûl'e katılmasını, insanlığın bu bekleyişine cevap verecek Hz. Peygamber'in ailevî, nefsî, iktisadî, harbî, siyasî, dinî, ictimaî ve harekete yönelik sahalarda hazır hale getirilmesi olarak kabul etmeliyiz.[227]

Kâbe tamiri hadisesinden sonra O'na uzlet ve halvetin (yalnızlık ve Allah'la başbaşa olmanın) sevdirilmesi[228] ile her sene bilhassa ramazan ayı boyunca Mekke dışında Hira dağında bir mağarada tahannüste (Allah'ın varlığını ve nimetlerini tefekkürde)[229] bulunmaya başlaması, Rasûlüllah'ın davete hazırlığında önemli bir safhayı teşkil eder.

Böyle bir uzlet anında O'na verilen ilk emir ve tebliğ vazifesiyle başlayan davet boyunca da hazırlık devam etmiş, Cenab-ı Hak, O'nun, gerçekten ağır bir yük olan davete hazır olmasını emretmiştir: "Ey (esvabına) bürünen (Habibim), gece(nin) birazından gayri (saatlerinde) kalk (namaz kıl!); (gecenin) yarısı miktarınca; yahut ondan birazını eksilt; yahut (o yarının) üzerine (ilave edip) artır. Kur'an'ı açık açık, tane tane oku. Hakikat biz, sana ağır bir söz vahyediyoruz."[230] ve O'na teheccüd namazını farz kılmıştır: "Gecenin bir kısmında da uyanıp sırf sana mahsus fazla (bir ibadet) olmak üzere

---

227 İmâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s.45-53.

228 Buhârî, Bed'ül-Vahy 3, Tefsîru Sûrati Alak 1; Müslim, Îmân 252; İbn Hanbel VI, 232, III, 377.

229 Buhârî, Bed'ül-Vahy 3, Tefsîru Sûrati Alak 1; Ta'bîr 1; Müslim, Îmân 252; İbn Hanbel IV, 233.

230 73 Muzzemmil: 1-5.

onunla (Kur'an ile) gece namazını kıl."[231] Rasûlüllah da hayatı boyunca O'nu davete hazırlayan, azim ve şevkine kuvvet veren bu namazı hiç terketmemiştir.

Rasûlüllah'ın davetinde hazırlık safhasının mevcudiyetini belgeleyen bu bilgilerden sonra O'nun hangi şekillerde ve nasıl hazırlandığı hususu üzerinde biraz durmak istiyoruz. Zira İslâm adına faaliyet gösteren grup ve teşkilatlarda bizce en büyük eksikliklerden birisi budur. Davete hazır olmadan, davetin esas ve özünü kavramadan, ruhuna ve benliğine mal etmeden, karşı grup ve kliklerin fikir ve pozisyonlarını teşhis ve tahlile lüzum görmeksizin İslâm'ı tebliğe kıyam, davaya ve bu uğurda çalışan samimi, kıymetli davetçilere kıymaktır. Bu sebeple İslâmcı güçlerin Hz. Peygamber'in davete hazırlık şeklini çok iyi bilmeleri ve hayatlarında tatbik etmeleri gerekir. Ne zaman ki hazırlık, davete başlamayı gerekli kılar ve yeterli olur, işte o zaman dışa dönük cihâd başlar.

Biz, bu konuya başlarken davetin ruhî olgunluk, ilmî seviye, kuvvetli bir bünye ve bir takım maddî imkânlar isteyen meşakkatli ve mukaddes bir vazife olduğunu belirtmiş, bu sebeple de bu göreve önceden ruhen, ilmen, bedenen ve maddeten hazır olmak gerektiğine işaret etmiştik. Şimdi Rasûlüllah'ın davete hazırlık merhalesini bu başlıklar altında inceleyeceğiz:

a- Ruhî Hazırlık:

Davete hazırlık merhalesinin bu şekline nefsî hazırlık ve ahlâkî hazırlık da diyebiliriz. Çağdaş İslâm davetçilerinden Hasan el-Hudaybî der ki: "İslâm'ı önce göğüslerinizde, gönüllerinizde hakim kılınız; yer yüzünde, beldenizde de İslâm hakim olacaktır."[232] Evet, İslâm daveti önce davetçinin kendi nefsinden başlar. Bu sahada yapılacak ilk iş, İslâmî bir şahsiyete ve iradeye sahip olmak, nefsi tezkiye etmek, masiyetlerden, günahlardan, ayıp ve ahlâksızlıklardan arınmaktır.[233] Nefsine ihtimam göstermeyen bir davetçinin Cenab-ı Hak'tan hidâyet ve nusrat

---

231 17 İsrâ: 79.

232 Mustafa Meşhûr, Tarîku'd-Da've I, 27.

233 F.Yeken, Muşkilât, s.145-146, Keyfe Ned'û, s. 16; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 268, Hâkeza fel-Ned'u, s.19; Ahmed Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 217; Sadık Emîn, ed-Dâvetu'l-İslâmiyye, s.81; Huseyn Muhammed Yusuf, Bidâyetu'd-Dâıye, s.10-11.

beklemeye hakkı yoktur. Zira "Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah, onların durumlarını değiştirmez."[234]

Bu sebeple herşeyden önce davetçi selîm bir akide sahibi olmaya çalışacak, davasına azim ve iradeyle sarılacak, bozuk inanç, fikir ve düşüncelere kalbinde, ruhunda, gönlünde yer vermeyecektir.[235] O'nun kalbi, zuhuru muhtemel fitneler için hazırlıklı olmalıdır. Fitnenin olmadığı sükunet ve saadet devresinde belki bu hazırlığın lüzumu hissedilmez; fakat ortalık karışmaya, fitne dalgaları kabarmaya başladığı zaman ortaya çıkıverir. Aynen nefes darlığı olan astımlı bir hastanın temiz, açık berrak havada gayet sıhhatli, rahat dururken hava dumanlanıverdiği, sis çöküverdiği veya rüzgâr tozu dumana kattığı zaman nefesinin daraldığı, boğulduğu, rahatsızlaştığı gibi... Veya bir havuz düşünelim: Suları durgundur; içinde gömük vardır, çamur vardır, fakat dibe çökmüş, su berraklaşmıştır. Bu havuza küçük bir taş attığınız zaman doğru gider bu taş, gömüğü harekete geçirir ve bir de bakarsınız havuzun içi karışıvermiş, bulanmıştır. Küçük bir taş, böylece karışıklığı ortaya çıkarır. Fakat bu havuzdaki suyun tertemiz olduğunu düşünün; dibinde çamur, gömük, kir-pas yok, safi, berrak bir su... Böyle bir havuza atılan taş, onun güzelliğini artırır. Taşın atıldığı merkezden başlayarak haleler, daireler meydana gelir. Suya akseden ağaçlar, eşya ve tabiat hareketlenir ve bir canlılık sergilenir; taşın yaptığı iş, ancak onun güzelliğini artırmak olur. İşte hazırlıklı, tertemiz, ihlaslı bir kalbe de fitnelerin, sapık cereyan ve fikirlerin yapacağı da ancak budur.[236] Fakat kendini kontrol altında tutmayan, hazırlığı olmayan kalbler, ergeç bu toplumun çirkefliklerine bulaşacak, sapıklık ve ahlâksızlıklarından müteessir olacaktır.[237]

Sonra davetçilerin mazbut bir yaşayışı, ibadetlere son derece bağlı bir anlayışı ve her nev'i ile nefsinde tatbik ettiği güzel ahlâkı olmalıdır. Şüphesiz onlar, davette bulunurken insanlar onların sözlerinden çok, yaşayışlarına, ibadetlerine ve

---

234 13 Ra'd:11.

235 M.Meşhûr, a.g.e. I, 109-113.

236 M.A. er-Râşid, Avâik, s. 32.

237 F.Yeken, Muşkilât, s. 48-49.

ahlâklarına bakacaklar, kendileri için onların örnek olmasını bekleyeceklerdir. İşte bu durumda davetçiler yapmadıklarını söyleyenler, insanlara iyiliği emredip kendi nefislerini unutanlar ve kendileri sakınmadıkları halde insanları kötülükten nehyedenler pozisyonlarına düşmemelidirler.[238]

Bu açıdan Rasûlüllah'ın hayatına baktığımız ve O'nun davet için ruhî hazırlıklarını incelediğimiz zaman, biraz önce zikrettiğimiz peygamberliği öncesinde cereyan eden bazı hadiselerde görüldüğü gibi, ta doğumundan itibaren şirkin ve cahiliyyenin her türlü pislik ve ahlâksızlıklarından korunmuş olduğunu görürüz: Melekler tarafından göğsü yarılarak kalbinden Şeytanın hazzı alınmış ve kalbi yıkanmıştır; putlara perestişten men edilmiş, onlar adına kurban edilen etten yememiştir, sefahat ve eğlence hayatından alıkonulmuş, abesle iştiğaline meydan verilmemiştir, avret mahallini açarak bir edep dışı hareketi icrası önlenmiştir. Kavmi arasında ahlâkı ve davranışları ile takdirler kazanarak "el-Emin" vasfına lâyık görülmüş ve peygamberliğinden sonra da en azılı düşmanları tarafından bile zaman zaman O'nun doğruluğu, yalan söylememesi, ahde vefası, mecburen ikrar olunmuş, O'nu yalanlayıp duran Mekke müşrikleri, hicretine kadar emanetlerini gözleri arkada kalmadan emniyetle bırakabilecekleri birisi olarak hep yine O'nu görmüşlerdir. Evet, bütün bunlar, ruhen davete hazırlanmanın çeşitli yönleridir.

Hz. Peygamber'in davete ruhen hazırlanmasında uzletin ise, şüphesiz ayrı bir yeri var. 35'inden sonra gençlik ve olgunluk devrelerinin kaynaştığı yaşlarda Hz. Peygamber, insanlardan, cemiyetin her türlü kargaşalık ve dağdağalarından uzakta Hira dağında ve bir mağarada kendini Allah'a veriyor[239]; O'nun varlığını ve birliğini, kulları üzerindeki nimetlerini düşünüyor. Sonra kullara bakıyor, onların isyanını, dalaletini, düştükleri ahlâksızlıkları ve rezillikleri, acı ve acıklı hallerini gözleri önüne getiriyor. Cenab-ı Hakk'a karşı kulluklarını ve şükürlerini yerine getiremediklerinin acısıyla kıvranıyor ve yalnız

---

238 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.333; Zehebî, Muşkilât, s.23-29; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 268. Hâkezâ fe'l-Ned'u, s. 19; M.Meşhûr, Tarîku'd-Da've I, 109-113; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 191.

239 Bidâye III, 5; Taberî, Târîh II, 298; İbn Haldûn, Târîh II, Bakıyye 6.

başına Allah'a kulluk ediyor, O'na yöneliyor, O'na yalvarıyor, şükrünü îfa ediyor... Uzlet, kulun Rabbi ile başbaşa olduğu anlardır; Allah ile irtibat ve sılayı sağlayan yegane unsur, kişiyi ruhen olgunlaştırıp geliştiren en mühim vesiledir. Ve Hz. Peygamber'in uzletinde umumen bütün müslümanlar, hususuyla İslâm davetçileri için önemli bir dalalet, güzel bir tevcih vardır: Bir müslümanın ve davetçinin İslâm'ı, her ne kadar faziletlerle donanmış, ibadetlerin her türlüsüyle bezenmiş de olsa, bütün bunlara ilaveten nefs murakebesi yaptığı, Allah'ın murakebesini üzerinde hissettiği, kainatın eşsizliği ve bu eşsizlikteki Allah'ın azametini düşündüğü uzlet ve halvet saatlerini eklemedikçe kemale ermiş olamaz. Zevcini, çocuklarını, dünya meclislerini, ticaret meşgale ve telaşelerini terkederek, her gün bir kaç saat uzlet... Modern tağutların kurbanı haktan inhiraf etmişleri hidâyete erdirmede yardımcısı olmasını niyaz ederek Allah'a yönelmek üzere... Kendini muhasebeye çekmek, davetteki eksikliklerini telafi etmek ve davete hazırlanmak üzere uzlet... Katiyyen cihâddan ve bir takım sıkıntılardan, fedakarlıklardan kaçmak üzere değil... Veya yaygın bir yanlış anlayışta olduğu gibi insanlardan tamamen uzaklaşarak, dağları ve mağaraları veya loş hücre ve odaları mesken tutarak sadece kendi nefsiyle uğraşmak üzere değil...[240] Evet, her müslüman ve davetçi için ruhî hazırlıkta uzlet gereklidir ve Rasûlüllah S. bunun örneğini vermiştir.

Bu şekilde devam edegelen hazırlık, davet yükünü tahammül edecek bir merhaleye geldiği anda hareket başlayacak ve davetçi tebliğe yönelecektir. Peki, bu noktada artık ruhî hazırlık bitmiş, sona ermiş midir? Hayır, aslâ!.. Hadd-i zatında hazırlık safhasıyla hareket merhalesini kesin hat ve çizgilerle birbirinden ayırmak katiyetle mümkün ve doğru değildir. Davet boyunca hazırlık yine devam edecektir. Zira davetçi, her an Rabbi ile irtibat halinde olma mecburiyetindedir; her vakit O'nun lutfedeceği destek ve inâyete muhtaçtır.

İşte bu sebeple davetinin hemen başlangıcında, nüzul sırasına göre tertip olunmuş Hz. Osman ve Cafer es-Sadık'ın mushaflarında

---

240 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 354-355; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 64-66; M.A. er-Râşid, Muntalak, s. 128; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 198.

Alak ve Nûn Sûrelerinden sonra üçüncü sırayı, İbn Abbas mushafında da bunlara ilaveten Duhâ'dan sonra dördüncü sırayı alan Muzzemmil[241] Sûresi'nde Cenab-ı Hak, Rasûlüne hazırlığa devamı emrediyordu: "Ey (esvabına) bürünen (habibim) ! Gece(nin) birazından gayri (saatlerinde) kalk (namaz kıl). Gecenin yarısı mikdarınca. Yahut ondan birazını eksilt; yahut (o yarının) üzerine (ilave edip) artır. Kur'an'ı da açık açık, tane tane oku."[242] Hazırlık gerekliydi, çünkü: "Hakikat biz sana ağır bir söz vahyediyoruz."[243] Telakkisi ağır, mükellefiyeti ağır, daveti ağır bir söz...[244] Ve bu ağır mükellefiyyet için gece namazı emrediliyordu. Zira "Gerçek, gece (yatağından ibadete) kalkan nefis (yok mu), hem (istenen huzû ve ihlasa) uygunluk itibariyle daha kuvvetlidir, hem kıraatce daha sağlamdır."[245] Hiç bir azık ve hazırlık, gece namazının yerini tutamazdı, O, davetçiyi Allah'a bağlı, ruhu aydın, kalb gözü açık, zihni parlak, düşüncesi ateşli, Rabbanî bir kul olmaya hazırlayan,[246] gelecek ağır emirlerin icrasına kabiliyet ve istidat kesbetmek üzere nefislerin terbiyesi ve mücahede kuvvetlerinin terakki ve inkişafı için ihzarî bir riyazat olan[247] bir vesile, Cenab-ı Hakk'ın bir lütuf ve ihsanı idi.[248] Şüphesiz ki bu kalbi yaratan Cenab-ı Hak, onun girdisini çıktısını, gizlilik ve sırlarını, tesir altında kalacağı an ve durumları en iyi bilendi ve O, gece namazını emrediyor, Rasûlüne teheccüdü farz kılıyordu: "Gecenin bir kısmında da uyanıp sırf sana mahsus fazla (bir ibadet) olmak üzere onunla (Kur'an ile) gece namazı kıl."[249] Allah'ın sevgilisi olduğu, geçmiş ve gelecek günahları mağfur olduğu halde, O, teheccüdle emredilirken -takat getiremeyecekleri için diğer müslümanlara farz kılınmayan- teheccüde, gece namazına ilk davetçi Hz. Peygamber'in yolundan gitmek isteyenlerin ne kadar da çok ihtiyacı vardır! Davet yolunun ve ahiret yolculuğunun azığı işte budur. Yolculuğa azıksız ve hazırlıksız çıkılmayacağını bilenler, İslâmî faaliyetlerde

241 Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s.86.
242 73 Muzzemmil: 1-4.
243 Aynı Sûre: 5.
244 Buhârî, Bed'u'l-Vahy 2; Kâsimî, Tefsîr XVI, 5959.
245 73 Muzzemmil: 6.
246 F.Yeken, Kavârib, s.100-101.
247 Elmalılı VIII, 5429.
248 F.Yeken, Kavârib, s.100-101.
249 17 İsrâ: 79

gayret gösterenler, bu azığı elde etmeye ihtimam göstermeliler.[250] Nitekim Rasûlüllah Efendimiz de bize gece namazını tavsiye eder: "Size gece namazını tavsiye ediyorum. Şüphesiz o, sizden önceki salih kulların âdetidir. Sizin için de Rabbinize yakınlık, günahlarınıza keffaret, hatalardan selamet ve bünyeyi hatalardan koruma vesilesidir."[251]

Yukarıda verdiğimiz, Rasûlüllah'a gece namazını emreden her iki âyette de bir husus dikkatimizi çekiyor. Birincisinde gece kalkması O'ndan istenildikten sonra deniliyor ki: "Kur'an'ı da açık açık, tane tane oku."[252] İkincisinde ise Kur'an ile gece namazı kılması emrediliyor.[253] Şu halde ruhen davete hazırlanmada Kur'an'ın gerçekten büyük fonksiyonu vardır. Askerî bir harekette ikmal ve bakımı sağlayan lojistik, ne derece önemliyse İslâmî faaliyette de kişiyi davete hazırlayan, onun manevî gıdasını temin eden ve ikmalini yapan Kur'an-ı Kerim'in o derece ehemmiyeti vardır.

Nihayet biz burada, davet boyunca devam edecek ruhî hazırlığın başka nüveleri olarak Hz. Peygamber'in titizlik ve itina ile tatbik ettiği, ümmetine bir sünnet ve örnek olarak sunduğu diğer nafile ibadetlere dikkat, bolca dua ve istiğfar, zikir ve tesbihi de kaydedelim. Şüphesiz bütün bu hususlarda O'nu Cenab-ı Hak, irşad ve tevcih ediyor, talimatını veriyordu[254]: "(Ey Habibim) Günahının yarlığanmasını iste. Akşam, sabah Rabbini hamd ile (tenzih ve) tesbih et."[255] "(Habibim) ne derlerse sen (şimdilik) sabret. Rabbini güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce hamd ile tesbih (ve tenzih) et."[256] Hz. Peygamber de, bu tevcih doğrultusunda bütün bir hayatının ortaya koyduğu gibi daveti için her an Rabbine iltica ediyor, hazırlığını ikmalde bulunuyordu.

Ruhî hazırlığı sağlayan unsurlar olarak belirttiğimiz bu hususların yanında, hiç şüphe ve tartışma götürmez bir gerçektir ki, farz

---

250 F. Yeken, Muşkilât, s. 76-77; Behî, Tezkira, s. 208.

251 Tirmizî, De'avât 101.

252 73 Muzzemmil: 4.

253 17 İsrâ: 79.

254 F.Yeken, Kavârib, s. 65-70; Ğazzâlî, Maallâh, s. 188-218; Bûtî, Hâkeza fe'l-Ned'u, s.29-30; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 196-217.

255 40 Mu'min (Ğâfir): 55.

256 50 Kâf: 39.

olan ibadetlerin dosdoğru, yerli yerince, zamanında, eksiksiz ve ihlasla îfası en başta gelen şarttır. Henüz ibadetlerin ruhuna erememiş, cemaat şuuruna varamamış, üzerine farz olan hususları bile tam bilmeyen ve vecibelerini îfada gevşeklik ve ihmalkârlık gösterenlerin -günümüzde olduğu gibi- İslâmî davet yükünü taşıma, cihâd bayrağını çekme gibi büyük iddialarla ortaya çıkmaları, ne hazindir! Elbette bu sahayı onlara sorumsuzca ve idraksizce dolduruvermek üzere boş bırakan müslümanlar, vebal altındadırlar ve davet vazifesini samimiyet ve ihlasla yürütecek, ehl-i takva, ehl-i hal, ilim ve ahlâk sahibi, davete her yönüyle hazır davetçi elemanlar yetiştirmekle mükelleftirler.

b- İlmî Hazırlık:

Biz, bu bölümde müslümanlar için ilmin gerekliliği ve fazileti üzerinde durmayacağız. Bu konuda pek çok âyet ve hadisler ve gerçekten kıymetli çalışmalar vardır.[257] Fakat biz, davet açısından ilme duyulan ihtiyaç ve ilmî hazırlığın lüzumunu tespit etmek istiyoruz. Davetçinin, davasına sadakatle bağlılığı, bütün bir insanlığın hidâyeti için son derece arzulu ve haris olması, bir takım ruhî olgunluklarla muttasıf ve ahlâkî meziyetleri haiz bulunması, elbette davetin muvaffakiyeti için yeterli değildir. Davetçinin davetine başlamadan evvel gayet güzel bilmesi gerekli bazı hususlar vardır. Bu bilgileri elde etmeden, yani ilmen davete hazırlanmadan davetten netice almak söz konusu olamaz. Başlangıçta belirtelim ki ilim, amelden önce gelir. İbn Abdi'l-Berr'in merfû ve mevkûf olarak[258] Hz. Muâz b. Cebel'den rivayet ettiği

---

257 Örnek olarak bak: 2 Bakara: 269; 3 Âlü İmrân: 18; 7 A'râf: 179; 13 Ra'd: 19; 43 Nahl: 78; 20 Tâhâ: 114; 30 Rûm: 59; 39 Zumer: 9; 58 Mücâdile: 11; 62 Cum'a 2; 68 Kalem: 1; 96 Alak: 1-5; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Muvatta'ın "kitâbu'l-Ilm"leri; İbn Abdi'l-Berr, Câmi'u Beyani'l-İlm; S.Sâbık, Da'vetu'l-İslâm s. 51-64.

258 Merfû ve mevkûf, birer hadis ıstılahı olup Peygamber S. Efendimize isnad olunan söz, fiil ve takrirlere "merfû haber" denir. Merfû haberin rivâyet silsilesinde sahâbî, tâbiî veya bir başka ravi atlanmış olabilir. Bu, haberin "merfû" oluşuna engel değildir. "Mevkûf haber" ise, bir sahâbîye ait olarak bir söz, bir fiil veya bir takririn aktarılmasıdır. Mesela, "Hz. Ömer şöyle dedi", "Hz. Ali şöyle yaptı" veya "Hz. Ebûbekr'in huzurunda şöyle denildi, böyle yapıldı da O, bu yapılan ve söylenenleri yadırgamayıp ikrar etti." şeklindeki rivâyetler "mevkûf haber" dirler. (Bak: Subhi es-Sâlih, Ulûmu'l-Hadîs, s. 208, 216.)

bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz, ilim öğrenmeyi emir siğasıyla ifade ettikten sonra hadisin sonlarında: "İlim, amelin önderidir; amel, ilme tabidir" buyuruyorlar.[259] Cenab-ı Hak da: "Allah'tan başka bir tanrı yoktur.' hakikatını bil ve günahının yarlığanmasını dile."[260] buyurarak istiğfarla ortaya konulacak amelden önce, bilmeyi zikretmektedir. Hadd-i zatında yapılacak şey ne olursa olsun, onu yapmadan önce bilmek gerekir.[261] Dört duvar arasında, yaşadığı cemiyet ve insanlardan uzak, kitaplarıyla başbaşa kalmaktan öte işi olmayan çok kıymetli alimin davranışı ne kadar hatalıysa, ilim ve bilgiden tamamen mahrum, hareket ve aksiyon adamı olma sevdasındaki zavallının icra ettiği faaliyet de, o kadar yanlış ve hatalıdır, hatta daha zararlıdır. Zira biri cemiyeti kendi haline bırakıyor, vazifesini yapmıyor. Diğeri ise, din adına yıkıyor, insanları davadan uzaklaştırıyor ve nefret ettiriyor. İşte bu sebeple davette ilmî hazırlık, gerçekten çok önemlidir.

Herşeyden evvel davetçi, davet ettiği esas ve prensipleri çok iyi bilecek, İslâm'ı her yönüyle güzelce öğrenecektir. İslâm'a göre hak ile batılı, hayır ile şerri, maruf ile münkeri, doğru ile yanlışı, hidâyetle dalaleti, güzel ile çirkini ve faydalı ile zararlıyı ayırdedecek bilgiye sahip olmalıdır ki hep üzerinde çalışacağı bu konularda herhangi bir yanlışlığa düşmesin, maruf yerine münkeri emredip, münker yerine maruftan sakındırmasın ve çeşitli yönlerden İslâm'a yöneltilen itham ve saldırılara, İslâm'ı bilerek cevap verebilsin, O'nu koruyabilsin.[262] Diğer taraftan içinde yaşadığımız asrın insanı, şahsî yaşayışında olsun, ailevî münasebetlerinde olsun, iktisadî muamelelerinde olsun karşılaştığı hayat problemlerini çözemeyen fikir, dava ve dinlere rağbet etmemekte, bütün bu meselelerin hallini bağlandığı inançtan beklemektedir. Özellikle gençler, ruhlarını sükunete kavuşturacak, iç huzuruna erdirecek, her ihtiyaçlarına cevap verebilecek mütekâmil bir hayat görüşüne muhtaçtırlar. İslâm dini, bütün bu karmakarışık ve güç isteklere geniş ve esaslı

---

259 İbn Abdi'l-Berr, Câmiu Beyâni'l-İlm, s.66-67.

260 47 Muhammed: 19.

261 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.315.

262 İbn Teymiye, Hisbe s. 85; Ğazzâlî, İhyâ II, 325-32, 333; S.Sâbık, Da'vetu'l-İslâm, s.59; Saîd Havva, I, 198-200; F.Yeken, Muşkilât, s.66-67.

çözümler getirmektedir elbette. Fakat mesele şu: Bu insan kitlelerine hitap etmekte ve edecek olan davetçi kadro, bu problemlerin çözümlerini ve gerçek cevaplarını çıkararak sunabilecek kapasite ve idrakte midir? İşte bu noktada hazırlanmadaki kusur ve eksiklikler, gözlerimiz önünde ortaya seriliveriyor.[263]

Şu halde mübelliğ, her şeyden önce bütün yön ve detaylarıyla İslâm'ı öğrenmeye gayret göstermelidir. Bunun için de o, Kitap ve Sünneti her şeyin üstünde tutacak, onları anlayacak, onları kavrayacaktır. Elbette bunlara bağlı olarak müctehid imamların görüşlerine de vâkıf olma zarureti vardır.[264]

Böylece sağlam bir İslâmî kültüre sahip olan davetçi, içerisinde davet yaptığı zaman ve mekanın, muhit ve çevrenin, muhataplarının şart ve durumlarını da bilmeye muhtaçtır. Muhatabın fikrî ve dinî durumu, psikolojik ve sosyal yapısı bilinmeden ona ikaz ve irşada başlamak verimsiz ve neticesiz çaba göstermek olacaktır. Bu yönlere nazarla İslâm davetçisi, yaşadığı asırdaki dinî, fikrî, ilmî, ekonomik cereyan ve faaliyetleri, İslâm dışı çalışmaları da tanıma mecburiyetinde olduğuna göre tarih, coğrafya, psikoloji, felsefe, dinler tarihi, iktisat gibi müspet ilimlerle de irtibat halinde olacaktır.[265]

Ayrıca, dilin davet üzerindeki tesirine işaret etmek gerekiyor. Hitabın güçlü dillerde toplulukları sürükleyici ve harekete geçirici tesir ve niteliği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple davetçi, güzel ve etkili, beliğ ve mûciz konuşmalı, en azından hitabettiği dilin bütün özelliklerine vâkıf olarak dil hatalarına düşmemeli, muhatapları nezdinde gülünç ve hakir bir durumda kalmamalıdır. Söyledikleri gayet açık ve net olacak, kolayca anlaşılacak ve etkileyecektir. Ana dili Arapça olmayan mübelliğler de behemehal Arapçayı öğrenmek mecburiyetindedirler. Zira İslâm'ın temel kaynakları, Kitap ve Sünnet Arapça, ana kaynaklar hep Arapçadır. Ve davetçi ana kaynaklara inmek, İslâm'ı temelden bilmek zorundadır. Bir de âlemşümul İslâm mefkuresini bütün

---

263 Zehebî, Muşkilât, s.23-25.

264 Zehebî, a.g.e. s.25; F.Yeken, Muşkilât, s.66-67; Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 220; Sâdık Emîn, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, s.81.

265 Ğazzâlî, Ma'allâh s.220,222-226; Zehebî, Muşkilât, s.25-29; M.S. el- Vekîl, Üsüsü'd-Da've, s. 40; S.Emîn, ed-Da'vetu'l İslâmiyye, s. 81.

cihana yaymak üzere her davetçi, günün geçerli bir yabancı dilini öğrenmelidir.[266] Netice olarak diyebiliriz ki davetçi çeşitli yönlerden tam bir fikrî dolgunluk, derin anlayış, aklî yetenek ve geniş kültürüyle de davete hazır hale gelmelidir.[267]

Peki, bütün bu sahalarda Hz. Peygamber'in hazırlığı ne olmuş, nübüvvet öncesinde ve sonrasında davete ilmen nasıl hazırlanmıştır?

Öncelikle belirtelim ki diğer sahalarda olduğu gibi her şeyden önce Rasûlüllah'ı ilmen de davete hazırlayan bizzat Cenab-ı Hak idi ve O, O'na Kur'an'ı, ahkamını ve bilmediklerini öğretiyordu: "Allah, sana kitabı ve hikmeti indirdi ve (evvelce) bilmediklerini sana öğretti. Allah'ın senin üzerindeki lütf-u inâyeti çok büyüktür."[268] Kur'an'ı O çok esirgeyici (Allah) öğretti."[269] Umumiyetle bu talimlerde vasıta-i vahy olan Cebrail A.S. aracı oluyordu. Binaenaleyh Rasûlüllah'ın talimi, O'na nispet olunabilir: "Onu müthiş kuvvetlere malik olan (Cebrail) öğretti."[270]

Şimdi bu ön bilgi ışığında Hz. Peygamber'in hayatına şöyle bir nazar atfedelim:

O, fasih bir lisan öğrensin diye doğumundan bir kaç ay sonra ana kucağından alınarak bir kaç sene kalmak üzere Arap lisanının bütün özelliklerini ve safiyetini muhafaza eden uzak bir badiyeye gönderilmiş, süt anneye verilmişti.[271]

Rivayete göre dedesi Abdülmuttalib'in bir belediye meclisinde diğer azalarla ciddi meseleleri müzakere etmek üzere Kâbe gölgesindeki bir halı üzerinde her oturuşunda küçük Muhammed, oyuncaklarını bırakıp mecliste hazır bulunmak üzere gelmeyi sever, büyükbabasının yanındaki ilk yere oturmayı isterdi. Amcaları O'na mani olmak isterler, fakat dedesi her zaman şöyle derdi: "O'nu bırakınız, kendisinin büyük bir adam olduğuna

---

266 Zehebî, Muşkilât, s.32.

267 F.Yeken, Muşkilât, s.76-77, 101-102.

268 4 Nisâ: 113.

269 55 Rahmân: 2.

270 53 Necm: 5.

271 Süheylî, Ravd I, 187-188; Zurkanî, Şerhu'l-Mevâhib I, 141-142; Âmirî, Behcetu'l-Mehâfil I, 41.

inanıyor ve ümit ederim olacaktır. Bakın o, ne kadar hikmetlidir." Hakikaten O, uslu idi ve aslâ meclis, O'nun kendilerini rahatsız ettiğinden şikâyet etmedi.[272] Demek ki küçüklüğünden beri cemiyet meseleleri onu ilgilendiriyor, meşgul ediyordu.

Yanında bulunduğu Ebû Talib ailesinin maişet teminine yardımcı olmak üzere çobanlık yaptığı devrelerde[273] O, tabiatla başbaşa kalıyor, kainatı seyrediyor, Allah'ın azamet ve vahdaniyetini idrak ediyordu. Bu şekilde geçirdiği saatlerde tefekkür ve aklî istidlalleri kuvvet kazanıyor, Cenab-ı Hakk'ın peygamberlerine bahşettiği özel fetanet vasfının gereği olan parlak zekası gelişiyor, yönleniyordu; ahlâk-ı hamîde sahibi oluyor, insanların eziyet ve mihnetlerine göğüs gerebilecek sabırlı, metin bir vaziyet kesbediyordu.[274]

Gençlik devresinde başladığı ticarî faaliyetleri, O'na Arap Yarımadası'nda ve komşu devletlerde bulunan çeşitli kabileleri ve insan topluluklarını görme ve tanıma imkanı vermiş[275], her tipten insan ile yüzyüze gelen ve onlarla münasebetler kuran Hz. Muhammed, bu gördüğü cemiyetlerin sosyal ve idarî yapıları, dinî durumları, fikir ve inanışları hakkında bilgi sahibi olmuş, insan psikolojisi üzerinde bir hayli tecrübeler kazanmıştı.[276] Elbette, hiç bir zaman O'nun bu tecrübe ve bilgilerine dayanarak kavmini ve insanlığı ıslaha teşebbüs ettiği söylenemez. Dinde aslolan, vahiydir. Ancak vahyin tebliğinde bir takım bilgilere istinad, tecrübelerden istimdad mümkündür ve gereklidir de; zaten sünnetullah'ın icrası da, ta Hz. Adem'den beri İslâm'ın tebliğinde böyle olmuştur.

Nihayet nübüvvetten bir kaç sene önce başlayan uzlete geliyoruz. Bu devrede Hz. Peygamber'in tefekkür ile Allah'a ibadet ettiğini kaynaklarımız bize bildiriyor.[277]

---

272 Hamidullah, İ.Peygamberi I,42; İbn Hişâm I-II, 168; Belâzurî, Ensâb I, 81; Bidâye II,281.

273 İbn Sa'd I, 125-126; İbnu'l-Cevzî, Vefâ I, 142.

274 İbnu'l-Cevzî, Vefâ I, 142.

275 Taberî, Târîh II, 277-282; İbnu'l-Esîr, Kâmil I, 37-40.

276 Hamidullah, İ. Peygamberi I, 34.

277 Buhârî, Bedu'l-Vahy 3, Tefsîru Sûrati Alak 1; Müslim, Îmân 252; Bidâye III, 5; Taberî, Târîh II, 298; İbn Haldun, Târîh II, Bakıyye 6.

Artık bu yaşlar Hz. Peygamber'in hazırlığının ikmal edilerek ilmî ve fikrî yönler de dahil olmak üzere her hususta O'nun olgunluğa ulaştığı anlardır; Allah Rasûlü daveti sunmaya hazır hale getirilmiştir. Cebrail'in ilk vahyi getirmesinden hemen öncesine ait sahih bir senetle tâbiî Âmir eş-Şa'bî'den İmam Ahmed'e intikal eden şu maktû haber[278] bir hayli önemlidir: "Rasûlüllah'a peygamberlik 40 yaşlarında verildi. Peygamberliğinin başlangıcında, henüz Kur'an nazil olmadan üç sene İsrafil A.S. O'na mukarin oldu; bu müddet içerisinde O'na bazı şeyler öğretiyordu. Sonra üç sene dolunca artık Cebrail A.S. geldi ve 10 sene Mekke'de 10 sene de Medine'de olmak üzere 20 sene vahyin nüzulüne aracı oldu. Böylece Hz. Peygamber, 63 yaşında vefat etti."[279] Buna göre Rasûlüllah, kendisine peygamberlik verildikten sonra, Kur'an nazil olmadan ve davet başlamadan ve İsrafil a.s. yönetiminde daha sıkı bir eğitim ve öğretime tabi tutulmuş oluyor.

Artık Cebrail A.S. ile irtibattan sonra da Cenab-ı Hak, yukarıda verdiğimiz âyetlerde görüldüğü gibi bu vasıta ile O'na bilmediği şeyleri öğretiyordu. Bir peygamberin bilmesi gerekli görülerek kendisine yöneltilen soruların cevaplarını Hz. Peygamber, hep bu Cenab-ı Hakk'ın lütuf ve ihsanı ile veriyordu. Mesela Medine'ye hicretinde orada bulunan yahudilerin büyük alimlerinden Abdullah b. Selam Hazretleri, Rasûlüllah'a gelerek, kendisine cevabını peygamberden başka kimsenin bilemeyeceği üç şeyi soracağını söyledi ve kıyametin ilk alametinin ne olduğunu, Cennet ehlinin ilk yiyecekleri şeyin ne olduğunu ve doğan çocuğun anne ve babasına neye göre benzediğini, çektiğini sordu. Bunun üzerine Rasûlüllah buyurdular: "Hemen şimdi Cebrail bunları bana haber verdi ki kıyametin ilk alameti, insanları doğudan batıya sürükleyen bir ateşin çıkması; Cennet ehlinin ilk yiyecekleri şey, balık ciğeridir ve erkeğin sperması, kadının

---

278 "Maktû haber" tâbiînden nakledilen söz, fiil ve takrirler için kullanılan bir hadis ıstılahıdır. (Bak. Subhi es-Sâlih, Ulûmu'l-Hadîs, s.209.)

279 İbn Kesîr'in el-Bidâye III, 4'te İmam Ahmed'ten naklettiği bu haberi, bizzat İbn Hanbel'de bulma imkânımız olmadı. İbn Kesîr, rivâyetinde senedin sıhhatine işaretle Şihâbuddîn Ebû Şâme'nin haberi teyîdini kaydeder. Ancak bilindiği üzere bu haber, İslâm tarihçileri tarafından doğru kabul edilmemiştir.

spermasını geçerse çocuk erkeğe, kadının sperması, erkeğin spermasını geçerse çocuk kadına çeker." Bunun üzerine Abdullah b. Selam, kelime-i şehadet getirerek samimi bir müslüman oldu.[280]

Rasûlünü böylece gerekli hususlarda aydınlatan ve bilgi sahibi kılan Cenab-ı Hak, ayrıca O'nu ilmî hazırlığa teşvik etmekte ve buyurmaktadır: "De ki (ey Habibim): "Rabbim, benim ilmimi artır."[281] Hz. Peygamber de bu emre uyarak dua etmektedir[282]: "Allahım, bana öğrettiğinle faydalanmayı nasib et. Bana faydalı olacak şeyi öğret ve ilmimi artır. Hamd, her halükârda Allah'a mahsustur."[283]

Cenab-ı Hakk'ın Rasûlünü bu şekillerde ilmen davete hazırlaması, davette gerekli her türlü malumata şamil idi ve her çeşit bilgiyi içerisine alıyordu. Nitekim Peygamber Efendimiz buyururlar: "Bu makamımda bana gösterilmemiş olan hiç bir şey yoktur. Hatta Cennet ve Cehennemi bile gördüm."[284] Netice şu ki Cenab-ı Rasûl, ilmen davet için her an hazırlık içindeydi ve ümmetine, yolundan gidecek davetçilere ilmî hazırlığın gerekliliği hususunda bizzat kendi hayatında yaşayarak güzel bir imtisal nümunesi ortaya koymuştu.

c- Bedenî Hazırlık:

Davasına sadakatla bağlanan, bütün bir beşeriyeti hidâyet yoluna sevkederek Cenab-ı Hakk'ın rızasına nailiyet için uğraşıp didinen davetçi, kendisini hummalı bir çalışma içerisinde bulacaktır. Yorulup yığılma bilmeden, durup dinlenmeden, büyük bir azim ve iştiyakla çalışma... Böyle bir çalışmaya ayak uydurabilmek, diğer taraftan da Cenab-ı Hakk'a karşı ibadet ve itaatla vecibe ve vazifelerini îfa edebilmek, malumdur ki, her türlü güçlük ve sıkıntılara, eziyet ve meşakkatlere tahammül edebilecek, göğüs gerebilecek, yorulma bilmez, basit sebeplerle

---

280 Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Bakara 6; İbn Hanbel III, 108, 271; Bidâye III, 210-212.
281 20 Tâhâ: 114.
282 İbn Kesîr, Tefsîr IV, 540-541; S.Sâbık, Da'vetu'l-İslâm, s. 54-55.
283 İbn Mâce, Mukaddime 23.
284 Buhârî, İlm 24, Cuma 29.

yıpranıp çöküvermeyen, davetin her türlü yükünü çekebilecek kuvvetli ve sıhhatli bir bünyeyi gerekli kılacaktır.[285]

Bu sebeple bütün müslümanları birer davetçi olarak tavsif eden İslâm, davetçilerinde böyle bir bünyenin mevcudiyetini istemiş, bedenin sıhhatini temin eden ve sıhhati koruyan her vesile ve çareyi meşru görüp emretmiş, sıhhate zararlı her şeyi de yasaklamıştır.

Rasûlüllah S. Efendimiz "Kuvvetli mümin, zayıf müminden Allah katında daha hayırlı ve daha sevimlidir."[286] buyurarak müslümanları bedenen ve bünye olarak davete hazır olmaya teşvik etmiş; İslâm, cesedin sıhhat ve selameti için:

1- Bedenin, elbisenin ve çevrenin temizliğini emretmiştir: Bu hususta abdest ve guslün farziyeti, misvakın tavsiyesi, tırnak bakımı ve traş gibi temizliği sağlayan unsurlara ait nassların serdi, konuyu genişleteceği için umumi ve şümullü bir ifade olarak Cenab-ı Hakk'ın lisanıyla "Allah'ın çok temizlenenleri sevdiği"ni[287] ve Rasûlüllah'ın diliyle "Allah'ın temiz olduğunu ve temizliği sevdiği"ni[288] kaydetmekle iktifa edeceğiz.

2- İslâm'ın helal kıldığı temiz rızıklarla beslenmeyi şart koşmuştur: Cenab-ı Hak buyurur: "Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (maddeten ve manen) en temiz olanlarından yeyin."[289] Ve hangi şeylerin maddeten ve manen temiz olduklarını, haramlık ve helallıklarını nasslar tayin eder. Ayrıca cisme zarar veren ve bedende bir çok hastalık ve aksaklıkların doğmasına sebep olan çok yeme, israf yasaklanır: "Yeyin, için; israf etmeyin."[290] Müslümanlar acıkıncaya kadar yemeyen, yeyince de doymadan sofradan kalkan bir topluluktur.

3- Bizzat İslâmî ibadetlerin yorucu ve bitkin hale getirici olmaksızın muntazam bir şekilde sportif hareketleri ihtiva etmesine ilaveten, güreş, atletizm, yüzme, atıcılık ve binicilik gibi spor faaliyetlerini tavsiye etmiştir: "Atınız ve bininiz.

---

285 F.Yeken, Muşkilât, s. 76-77; M.Meşhûr, Tarîku'd-Da've I,112-113.
286 İbn Mâce, Mukaddime 10.
287 2 Bakara: 222; 9 Tevbe: 108.
288 Tirmizî, Edeb 41.
289 2 Bakara: 172.
290 7 A'râf: 31.

Bence atmanız, binmenizden daha hayırlıdır."[291], "Atıcılığı öğrenip de sonradan terkeden bizden değildir."[292]

4- Hastalıkları tedaviyi gerekli görmüş ve tıbbî öğütler vermiştir: "(Hastalıklarınızı) tedavi ediniz. Çünkü Allah, ihtiyarlık müstesna, yarattığı her hastalığın mutlaka ilacını da yaratmıştır."[293]

Bütün bu hususlarda Hz. Peygamber'in azamî dikkat, itina ve titizlikle icraatta bulunarak davete her an bedenen hazır olduğu, inkar edilmez bir gerçektir. O, tavsiye ve emirde bulunduğu temizlik esaslarına, elbette herkesten önce kendisi riâyet etmiştir. Nübüvvetinden önce ve sonra haramları ve temiz olmayan şeyleri yememiş, putlar adına kesilen kurban etini yemekten imtina etmiş[294], kat'iyyen içki içmemiş[295] ve hayatı boyunca et ve ekmekle, pişmiş yemekle arka arkaya üç öğün karnını doyurduğu görülmemiştir[296]. O'nun Hz. Aişe ile çeşitli zamanlarda yaptığı iki koşu müsabakasını biliyoruz. Birincisinde Hz. Aişe yarışı kazanmış, ikincisinde ise o, artık şişmanladığı için Hz. Peygamber, onu geçmiş ve "Şimdi ödeştik" demişti.[297]

O'nun, Kureyş'in Rukâne isimli meşhur pehlivanı ile güreştiğini, hatta arka arkaya üç defa güreşin tekrarlandığını ve her seferinde Rasûlüllah'ın onun sırtını yere getirdiğini, bu vesile ile Rukâne'nin müslüman olduğunu kaynaklarımız tasrih ediyor.[298] Muhtemel hastalıklara karşı bir tedbir olarak, Mekke'nin vebası, vücut gelişimine zarar vermesin diye doğumundan birkaç ay sonra Mekke'den uzakta, havası temiz ve gelişimine

---

291 Müslim, İmâret 169; Ebû Dâvûd, Cihâd 23; Nesâî, Hayl 8; İbn Mâce, Cihâd 19; Dârimî, Cihâd 14.

292 Müslim, İmâret 169; Ebû Dâvûd, Cihâd 23; Nesâî, Hayl 8; İbn Mâce, Cihâd 19; Dârimî, Cihâd 14.

293 Tirmizî, Tıb 2; Ebû Dâvûd, Tıb 1, 11; İbn Mâce, Tıb ; İbn Hanbel III, 156, IV, 278. Rasûlüllah'ın tıbbî sünnet ve tavsiyeleri için bak: Buhârî, Ebû Dâvûd Tirmizî ve İbn Mâce'nin "Kitâbu't-Tıb" ları; İbn Kayyım, Zâdü'l-Meâd III, 77-235; Zurkânî, Şerhu'l-Mevâhib VII, 47-159.

294 Buhârî, Zebâih 16, Menâkıbu'l-Ensâr 24; İbn Hanbel II, 69, 89, 127; Halebî, İnsân I, 123-124.

295 Suyûtî, Hasâis I, 221; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I,77.

296 Müslim, Zühd 32; İbn Mâce, Et'ıme 48; Tirmizî, Zühd 38; İbn Hanbel VI, 42.

297 Ebû Dâvûd, Cihâd 61; İbn Mâce, Nikâh 50; İbn Hanbel VI, 39, 129, 182, 261, 264, 280.

298 Ebû Dâvûd, Libâs 21; Tirmizî, Libâs 42; Bidâye III,104.

müsait bir badiyede süt anneye küçük Muhammed'in gönderildiğini biliyoruz[299] ve kaynaklarımız bize O'nun tıbbî sünnet ve öğütlerini naklederler.[300]

İşte O'nun bedenî yönden davete yaptığı bu nevi hazırlıklar, sıhhatli ve muvaffak bir davet hareketini sergilemiş, Rasûlüllah S.Efendimiz, kısa bir müddet içinde sayıları bir kaçı geçmeyen bedenî şikâyeti dışında sıhhatli bir şekilde İslâm inkılabını gerçekleştirmiştir.[301]

d- Maddî Hazırlık:

Ruhî, ilmî ve bedenî yönden bihakkın yetişmiş, hazırlığını ikmal etmiş davetçiler için son derece mühim olmamakla beraber, sahip olunacak bir takım maddî imkanların, davetin neşrinde müessir olacağı hususu da gözden ırak tutulmamalıdır. Güç ve kuvvetin, insanlar üzerindeki etkisi nazar-ı itibara alınırsa maddî hazırlıkların bir kenara bırakılamayacağı kendiliğinden anlaşılır. Bu sebeple bir kaç cümle önce bizim "Ruhî, ilmî ve bedenî yönden bihakkın yetişmiş, hazırlığını ikmal etmiş davetçiler için son derece mühim olmamakla beraber" deyişimiz, yanlış anlaşılmamalı, buradan bizim maddî hazırlıkları küçümsediğimiz, ehemmiyet ve müessiriyyetini inkar ettiğimiz manası çıkarılmamalıdır. Biz, bununla böyle ihlaslı, gayretli, samimi ve hazırlıklı İslâm davetçilerinin maddî yönden pek fazla sıkıntı çekmeyeceklerini, azimli çalışmalarının onlara gereken imkanları sağlayacağını, Cenab-ı Hakk'ın nusratı ile onları teyit edeceğini kastediyor, maddî yönden zorluklarla karşılaşsalar bile dava ve davet için bunun, onların azim ve iradesini kıramayacağını, önlerine engel olamayacağını belirtmek istiyoruz. Bunun aksi nasıl düşünülebilir ki, Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'inde: "Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve (cihad için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanı ve sizin de düşmanınız (olanlar)ı ve bunlardan başka sizin bilmeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini

---

299 İbn Hişâm I-II, 160; İbn Sa'd I,108.

300 Bak: 293. dipnot.

301 Bedenî hazırlık için bak: S.Sâbık, Da'vetu'l-İslâm, s. 45-50.

korkutasınız. Allah yolunda ne harcarsanız (ecri) size eksiksiz ödenir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."[302] buyururken?! Yine bunun aksi nasıl düşünülebilir ki Rasûlüllah S. Efendimizin davet hayatı, davet öncesine kadar uzanmamakla beraber, bir takım maddî hazırlıkların sergilenişini bize aksettirirken?!...

Davetçiler için İslâm'a davet faaliyetlerinin organize edildiği, çalışma plan ve programlarının belirlendiği ve davete muhatap olanlarla, diğer davetçilerle görüşülüp konuşulduğu, haberleşmeye ve davetin neşrine kolaylık sağlayacak bir teşkilat merkezine mutlaka ihtiyaç duyulacaktır. Hz. Peygamber gününde de davette böyle bir merkeze ihtiyaç vardı ve O, Mekke'de Dâru'l-Erkam'ı, Medine'ye hicretten sonra da Mescid'ini diğer faaliyetlerin icrası yanında bu iş için tahsis etmişti;[303] İslâmî eğitim-öğretim çalışmaları ve evi-barkı olmayan kimsesiz ashabın pansiyon problemini halletmek üzere Mescid'in hemen bitişiğinde Suffa'yı inşa etme ihtiyacını duymuştu.[304]

Umumiyetle O, devlet planında İslâm davetini ilgilendiren, çeşitli yerlere çeşitli maksatlarla seriyyeler göndermek veya bir gazveye çıkmak gibi durumlarda askerî birliğin her türlü ikmalini, at, deve gibi binit; ok, yay, mızrak, kılıç, zırh, kalkan gibi silah alet ve edevatını; yiyecek ve yedek malzeme gibi mühimmatını ashabına havale ediyor, kendi imkanları çerçevesinde ihtiyaçlarını karşılayamayanlar için İslâm'ın müntesiplerine verdiği infak ruhunu harekete geçirerek maddî imkanları hazırlıyordu. Bizans'a karşı tertiplenen Tebûk Gazvesi hazırlıkları esnasında Hz. Ebûbekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın fedakârlıklarını İslâm tarihi kaynakları ve tercüme-i ahval kitapları söz konusu ederler.[305]

Hz. Peygamber'in, zamanı geldikçe ve anında hazırladığı bu maddî imkanların, günün değişen ve gelişen şartları söz konusu

---

302 8 Enfâl: 60

303 Rasûlüllah'ın davetinde Dâru'l-Erkam'ın ve mescidin icra ettiği fonksiyonu ayrıca inceleyeceğiz. Bak: Elinizdeki kitabın 98-101. sahifeleri ile Birinci Bölüm, "Sosyal Müesseselerle İrtibatı Açısından Rasûlüllah'ın Davet Metodu" konusunun "9-MESCİD" maddesi.

304 Suffa hakkınca bak. Kitabımızın mezkur konu "10-SUFFA MEKTEB" maddesi.

305 İbn Hişâm III-IV, 517-518; Belâzurî, Ensâb I, 368; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, s. 40; İbnu'l-Cezvî, Sıfatu's-Safve I, 241.

edilirse davetin hemen başlangıcında, hatta çok öncesinden düşünülerek ve planlanarak hazırlanması, davetçilerin maddî yönden davete hazırlıklı olmaları gerektiği kabul edilecektir. Her şeyden evvel, Rasûlüllah'ın Dâru'l-Erkam'ı ve Mescid'i gibi günümüz davetçilerinin de çeşitli ülke ve beldelerde devamlı birbirleriyle irtibat ve haberleşme halinde bulunan teşkilatları ve merkezleri bulunmalıdır. Günün getirdiği ve gerektirdiği neşir imkan ve vasıtalarına davetçiler sahip bulunacaklar, sesli yayın organları (mikrofon, radyo, televizyon, telsiz, telefon vs), basılı yayın organları (kitap, dergi, gazete, bülten, broşür, bildiri, afiş, pankart, reklam vs.) ve hem göze, hem kulağa hitap eden sinema, tiyatro gibi araçlar onlara hizmet edecek, bütün bunlarla ilgili tesislere davetçiler sahip olacaklar, davetleri için bu maddî imkanları hazırlayacaklardır. Duruma göre davetten önce veya davet devam ederken ruhî, ilmî, bedenî, maddî ve malî hazırlıklarını tamamlayan, bu merhaleyi ikmal eden davetçi acaba davet seyri açısından davetine hangi noktadan başlayacaktır? Davetçilerin efendisi Hz. Peygamber'in, gayesine ulaşmak için takip ettiği merhalelerde hazırlık safhasından sonra hangi merhale yer almaktadır? Şimdi bunu inceleyelim:

2- KADROLAŞMA

Davasını tebliğe başlayan davetçinin yapacağı ilk iş, sunulan mesajlar etrafında sımsıkı kenetlenecek, düşünce ve idealine samimiyetle bağlanarak müdafaası ve neşri uğrunda her türlü fedakârlığa katlanacak elemanlar, fertler yetiştirmek, yani bir kadro oluşturmak, kadrolaşmayı sağlamaktır.

Dilimize İtalyancadan geçen kadro, "Bir işin yürütülmesi için gereken kişilerden meydana gelen örgüt" diye tarif ediliyor.[306] Yetiştirilmiş, eğitilmiş fertler topluluğu, cemaat, teşkilat... Tarif, herhangi bir işin yürütülmesi için kadroya gereken ihtiyacı gayet güzel ifade ediyor. Elbette bir fikrin, bir dinin, bir idealin yayılması hususunda hiç bir imkan ve hiç bir usûl, insanın, ferdin yerini tutamaz[307] ve o fikir, din, ideal veya sistem açısından her şeyden evvel kendisine bağlanan fertlerin eğitimi, ön plânda büyük ehemmiyet taşır.[308] Kadrosu olmayan bir düşünce ve hareket, ne yapabilir? Onun arzu ve emelleri, malihulya ve kuruntu olmaktan öteye geçebilir mi?! Alınan kararları ve yapılacak işleri tenfiz gücü olmayan bir çabanın durumu, aynen sıfırları toplamaya çalışıp durmak gibi değil midir?![309] Şu halde yapılacak iş, gereken kadroyu kurmak üzere harekete geçmektir.

İslâm davetinin ilk tebliğcisi Hz. Peygamber de, faaliyetini başlattığı ilk merhalede bunu gerçekleştirmek üzere ilk adımını bu noktadan attı. Biraz sonra izah edeceğimiz gibi ailesine

---

306 Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi III, 188; Hayat Büyük Türk Sözlüğü, s.634.

307 Çakan, Hakkı Tavsiye, s.91

308 S.Emîn, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, s. 77.

309 M.A. er-Râşid, Muntalak, s.172.

ve yakînen tanıdığı, güvendiği şahıslara davayı benimsetmekle işe başladı ve arzulanan kadroyu gerçekleştirinceye kadar hep bu yönde çalıştı; bir başka düşünce, bir başka faaliyet, O'na herhangi bir yanlış adım attıramadı.

O, gece yarısı Kâbe'de namaz kılarken Kâbe'nin içi putlarla dopdoluydu. Kimsenin görmediği bu saatte putları yerle bir edivermek... Hayır, hayır... Böyle bir şeye kat'iyyen teşebbüs etmedi. Zira biliyordu ki ertesi gün aynıyla putlar yerlerine yine dikilecektir, hatta daha iyisiyle... Veya şirkin azılı elebaşlarından birini, müminleri vasıtasıyla öldürtüp şirki yok etme çabasına girmedi. Zira biliyordu ki bu metot, geçerli değildir ve tedavi böyle olmaz; kaynak sabit kaldıkça daha gösterişli, daha cazibeli putlar yapılarak yerine konacak ve korunacak, daha azılı müşrikler çıkacak ve bela kesilecektir. Halbuki kaynak kurutulduğu anda İslâm'a sırt çevirenler dost olacak, put yapan ve tapan eller, artık putları devirecektir.[310] Bunun için de her şeyden önce yardımcılar toplamak, inananlar sağlamak, bağlananlar bulmak, kadro kurmak gereklidir.

İşte bu gereklilikten hareketle Hz. Peygamber, kadro çalışmasına girişti.

a- Aile Efradına Tebliğ:

Herşeyden evvel ailesi efradı kendisini desteklemeli, O'na inanmalı, kadronun ilk elemanları olmalıydılar. Aile, cemiyetin nüvesini teşkil ediyordu. Ailede sadece ferdin, erkeğin, inandığı esaslara göre hareket etmesi yeterli değildi. Kadının toplumda ve ailede muhakkak ki müstesna bir yeri vardı; bu sebeple de mübarek davetçi, her şeyden evvel davetini ailesine yöneltmeli, aile fertlerini eğitmeli ve onları davete hazırlamalıydı.[311]

Diğer taraftan davette tedrîcîlik (azdan çoğa, basitten mürekkebe azar, azar, basamak basamak hareket) gerçekten önemli bir unsurdu.[312] Davetçi bütün bir beşeriyete ve alemlere hitap edebilmek için muhatapta tedrice riâyet edecek, aşağıda

---

310 M.Meşhûr, Tarîku'd-Da've I,41; Behî, Tezkira, s. 270-271.

311 A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 182-183.

312 Canan, Les Méthodes, p.31.

görülen şemadaki davet halkalarına uyarak işe önce kendisini davete hazırlamakla başlayacak ve ailesi ve yakın akrabaları ile kadrosunu oluşturarak gayesine doğru ilerleyecekti. O'nun davetine muhatap, tedricen gelişen halkaları şöylece sıralamak mümkündü:[313]

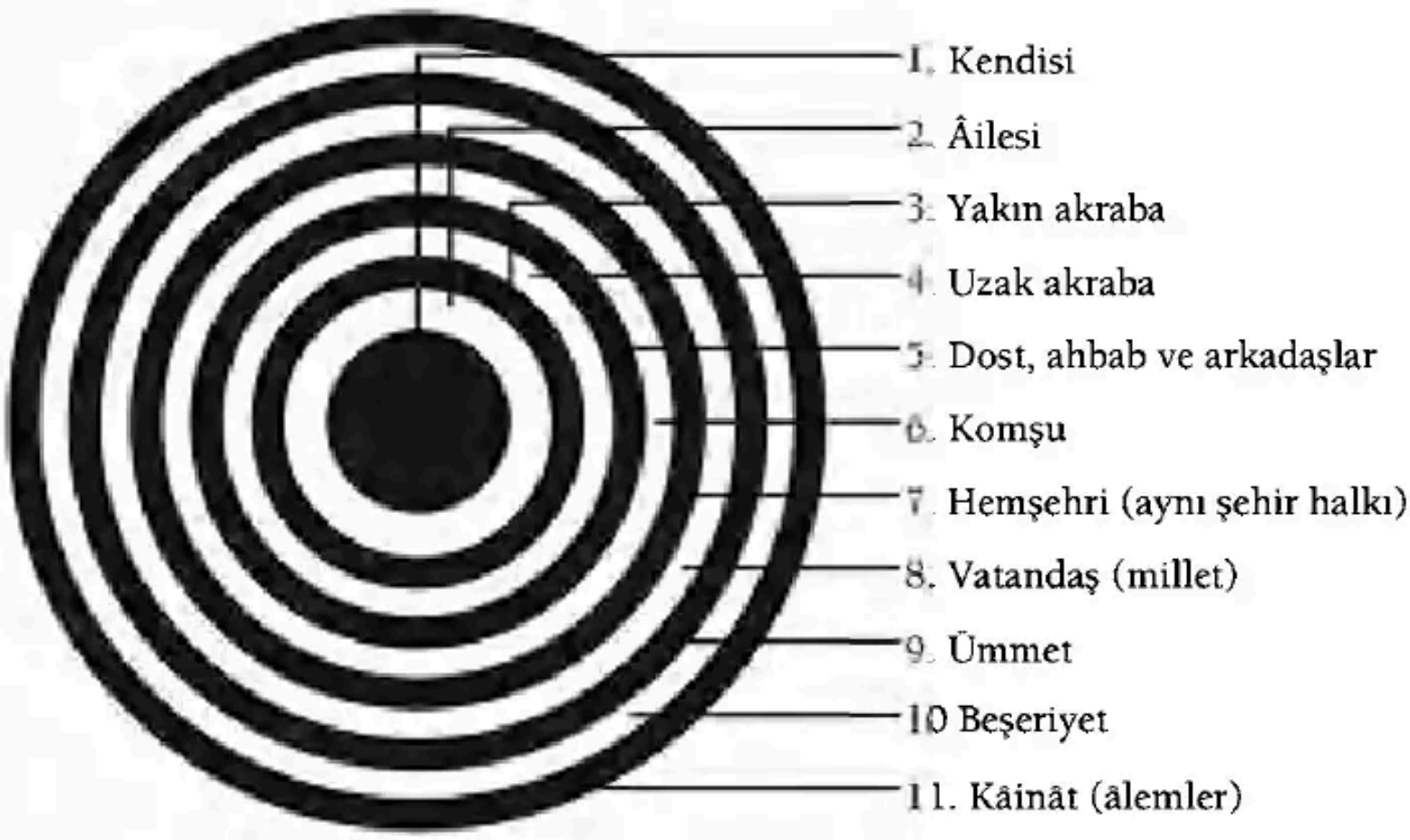

Bütün bu ünitelere davetin sunulabilmesinin yolu, nefsî hazırlıklardan sonra kadrosunu oluşturmaya ailesinden başlamaktı. Şahsını ve hanesini ıslaha gayret göstermemiş birisinin kalkıp da cihana sulh ve salahtan dem vurması elbette gülünç ve inkar konusu bir şey olacaktı.

Hz. Peygamber S. bunu çok iyi biliyordu. Zevcesi Hz. Hatice'ye kendisine vahyin ilk gelişini anlatırken, henüz "inzar" emri verilmemişken bile sadık eşinden kendini tasdiki bekliyordu. Ve muhterem validemiz, zerre kadar tereddüt etmeden derhal O'na iman etti; üstelik teskin ve tesellide bulundu. Hayatı boyunca İslâm'a davet kadrosunun ilk neferi olarak devamlı zevcini destekledi, şevk ve azmini artırdı; O'nun hayatında ebediyyen unutamayacağı müstakil ve müstesna yere gerçekten lâyık olduğunu ispatladı.[314]

---

313 Canan, Les Méthodes, p.33; Uludağ, İslâm'da Mürşid, s.46-53; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 408-409.

314 İbn Sa'd VIII, 17-19; İbn Hazm, Cevâmiu's-Sîra, s.45.

Hz. Hatice'den başka Hz. Muhammed S. ailesinde küçük Ali ve âzadlı köle ve oğulluk Zeyd b. Hârise vardı. Bunlar da daha ilk anlarda kadroda yerlerini aldılar; Hz. Hatice'den sonra ilk iman edenler onlardı.[315]

Rasûlüllah'ın en büyük kızı Hz. Zeyneb, O, ilk vahyi telakki ettiği zaman, ancak hicretten bir kaç yıl sonra müslüman olan Ebu'l-Âs b. er-Rabî ile evli idi ve ilk müslüman olanlar arasında kaynaklarımızın tasrih etmemesine rağmen babasının davetine icabette tereddüt etmeyenler arasında sayılmalıdır. Amcası Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile nikahlı Rukayye ile yine Ebû Leheb'in oğlu Uteybe ile nikahlı Ummu Gülsüm, İbn Sa'd'ın beyanına göre anneleri Hatice iman ettiği zaman iman etmişler ve diğer kızkardeşleri ile beraber Rasûlüllah'a biat etmişlerdi.[316] Buradan, Hz. Zeyneb'in de ilk iman ve biat edenler arasında olduğunu çıkarmamız mümkün değil midir?! Rasûlüllah'ın hakemlik yaptığı Kâbe tamiri senesinde doğan Hz. Fatıma ise, henüz o zaman beş yaşında bulunuyordu.[317] Hadiseleri değerlendirecek bir yaşa geldiği anda kadronun ve muhatapların ilk halkasından olarak Hz. Peygamber'in ona davette bulunduğu ve müspet netice aldığından şüphemiz olmamalıdır.

b- Güvenilen Şahıslara Tebliğ:

Böylece kadrolaşma başlamış, davayı tebliğde ilk adım atılmıştır. Fakat İslâm, inkılapçı bir sistemdir. Tüm görüntü ve şekilleriyle, her türlüsüyle cahiliyye inanış ve yaşayışını reddeder, cahiliyye ve dalalet düşüncelerine, geleneklerine, sistem ve hayatına tamamıyla karşıdır. Bunlarla (antitez) kendi nizamı (tez) arasında sentezi asla kabul etmez. İşte bu özellik, İslâm hareketinin daha çok reaksiyonlara, çile ve meşakkatlere maruz kalmasına sebep olmuştur. En sonunda meşakkat, diğer fikrî ve siyasî hareketler içerisinde bu hareket için özel bir kavram haline gelmiştir.[318] İslâmcı kadro, bütün meşakkatlere göğüs germesini, sabretmesini bilir. Onun şahsı, zevkleri ve

---

315 İbn Hişâm I-II, 246-248.
316 İbn Sa'd VIII, 30-31, 36-37.
317 İbn Sa'd VIII, 19.
318 F.Yeken, Muşkilât, s.18-19, 232.

rahatı, bu uğurda fedadır. Ancak davanın kendisidir önemli olan. Dış güçler, baskı ve reaksiyonlar, davanın neşrini engelleyip davaya zarar getirince işte o zaman davet gizli yapılmıştır. Bugün hücre faaliyeti diye isimlendirilen ve tamamen batıl güç ve ideolojiler eliyle yürütülen gizlice kadrolaşma çalışması, fikirler ve yaşayışlar üzerinde tahakküm kurulan her devrede var olmuş, bazı devrelerde -günümüzde çok daha belirgin hale geldiği gibi- inandığı sapık fikir cereyanları uğruna bütün bir ülkeyi, giderek beşeriyyeti Cehennem haline getirecek, hak ve hakikati, hidâyet ve saadet prensiplerini tamamen imhaya yönelik tehlikeli ve korkunç boyutlara ulaşmıştır. Oysa ki İslâm, kâinatta ilahî hitaba muhatap bütün varlıkları kardeş yapma mefkuresiyle hareket ederek bütün bir beşeriyyet ve âleme sulh ve sükûn, saadet ve hidâyet getirme azim ve idealindedir. Ama dide-i huffaş (yarasanın gözü) ziyadan gocunacak ve ona amansız düşman kesilecektir. İslâm tarihinde bu adavet, alenî davet ve harekette davaya meyledenlere engel olup, onlara zararlar ulaştırarak, bir takım tehlikelere yol açınca işte o zaman gizli davet merhalesinde seyretmek, kadrolaşmayı gizlice sağlamak gerekli olmuştur.[319]

Rasûlüllah S. Efendimizin davete başlayışından itibaren geçen üç sene işte bu merhalenin uygulanışıdır; gizli davet devresidir. Bu merhalede Hz. Peygamber ve O'na inananlar gizlice ibadet ediyor, namaz kılıyor ve davet çalışmalarını gizlice sürdürüyorlardı. Davet, sadece kendisine güvenilen, teklifi kabul etmese bile sır telakki ederek saklanmasını bilen kimselere ve İslâm'ı kabul için istidadı olduğuna inanılan, cahiliyyenin bid'at ve sapıklıklarından tiksinerek doğru yolu arayış içerisinde olan Hakk'a meyyal kişilere sunuluyordu.[320] Mesela ilk iman edenler arasında yer alan Hz. Ebûbekr ve Osman, daha önceden Rasûlüllah'ın arkadaşları idiler.[321] Peygamberliğinin ilk günlerinde amcası oğlu Muhammed'i ve yengesi Hatice'yi namaz kılarken gören küçük Ali R.A. alışık olmadığı bu ibadetin mahiyetini sormuş, Hz. Peygamber onu İslâm'a davet ettiği

---

319 Sibâî, Hz. Muhamed ve Hayatı, s. 41-43.

320 Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 81.

321 Hudarî, Nuru'l-Yakîn, s.41; Dahlân, Sîra I, 93-94.

zaman da babasıyla istişare talebinde bulunmuştu. Fakat gizliliğe tam riâyet şarttı ve Rasûlüllah, kendisini, iman etmemekle beraber hayatı boyunca koruyan ve canı kadar seven amcası Ebû Tâlib'e bile meselenin açılmasından hoşlanmadı; amcası oğlundan kabul etmezse de meseleyi hiç kimseye söylememesini istedi.[322] İslâm'ın neşrinde büyük gayret ve fedakârlıkları olan Hz. Ebûbekir, kendisine güvendiği ve arkadaşlığı olan kimselere tebliğde Rasûlüllah'a yardımcı oluyordu.[323] Kendisinin, dördüncü iman eden olduğunu söyleyen Benû Ğıfâr'dan Ebû Zer, cahiliyye pisliklerinden uzak kalmış, hidâyet yolunu arayan birisiydi,[324] Amr b. Abese, putlardan ve insanların dalaletinden hep uzak kalmıştı.[325]

Rasûlüllah, gizli davette bulunuyordu, bulunması gerekiyordu. Zira davet faaliyetiyle ilgili olarak O'nun söylediği her söz, yaptığı her iş ya bir vahye dayanıyodu[326] ya da vahyin bulunmadığı konularda şahsî düşünce ve kararlarıyla bir icraatta bulunmuşsa ve bu icraat, duruma ve ilahî iradeye uygun değilse mutlaka Cenab-ı Hak tarafından Peygamber Efendimiz ikaz ediliyor ve icraatı tashih olunuyordu. Bu sebepledir ki Cebrail'in Hz. Peygamber'e vahyi getirdiği gibi Sünnet'i de getirdiği nakledilmiştir.[327] Rasûlüllah'ın ashabına namaz kıldırırken cehrî kıraati sebebiyle bunu duyan müşriklerin Kur'an'a, O'nu indirene ve getirip tebliğ edene sövmeleri üzerine "Namazında pek bağırma, sesini o kadar da kısma. İkisinin arası bir yol tut."[328] âyetinin nazil olduğunu beyan eden Müslim ve Nesâî hadisini[329] şerheden Nesâî şârihi Sindî, ayette "cehr" den maksadın, dini ilan ve tebliğ olduğunu beyan ederek, tebliğde zemin ve zamana, seviyeye göre hareket ederek icabında gizli

---

322 Kândehlevî, I, 87-88.

323 İbn Hişâm I-II,250.

324 Bidâye III, 34-36; İbnü'l-Esîr, Kâmil II,59.

325 Kândehlevî I, 89-90.

326 Necm Sûresi'nin 3 ve 4. âyetleri mealen şu şekildedir: "O, hevadan konuşmaz. O, vahyedilen vahiyden başka bir şey değildir." Elbette bu âyette söz konusu edilen şey Kur'an-ı Kerim'dir ve Hz. Peygamber'in kendi kafasından değil, Rabbi tarafından indirilen vahyi okuyup tebliğ ettiği belirtilmektedir.

327 Dârimî, Mukaddime 49.

328 17 İsrâ: 110.

329 Müslim, Salât 145; Nesâî, İftitâh 80.

davetin lüzumlu olduğunu bildirir.[330] Elbette tebliğler, fayda yerine zarar tevlid ediyorsa izhara lüzum yoktur.

Diğer taraftan Rasûlüllah'ın gizli daveti ile ilgili iki değişik mütalaada daha bulunabiliriz:

I- Rasûlüllah'ın İslâm'a davetin başlangıcında üç sene müddetle gizli hareket etmesi, hiç şüphesiz kendi nefsi hesabına korktuğundan değildi. O, inzar emrini aldığı zaman çok iyi biliyordu ki kendisi insanlara gönderilmiş bir peygamberdir; O'nu bu davet vazifesiyle gönderen Allah da, bütün insanların şer ve belalarından Rasûlünü korumaya, kurtarmaya muktedirdir. Şayet Cenab-ı Hak, O'na başlangıçta alenî daveti emretmiş olsa O, bir an bile tereddüt etmez, hemen davete koyulurdu. Fakat Cenab-ı Hak, başlangıçta O'na gizli hareket etmesini, ancak İslâm'a meyli olabilecek kimselere, güvenilebileceklere bu daveti sunmasını emretti. Ta ki bu davranış kendisinden sonraki davetçiler için bir talim, onlar için ihtiyat tedbirlerinin alınıp, zahirî esbaba tevessülün ve davetin gaye ve hedeflerine ulaşabilmek için başvurulması gerekli, akl-ı selimin ve salim düşüncenin öngördüğü vesilelere sarılmanın meşruiyetine bir irşad olsun. Bu devrede Rasûlullah'ın davet metodu, imam olması yönünden şer'i siyaset kabilindendir; yoksa nebi olması yönünden Allah'tan tebliği gerekli ameller cinsinden değil... Binaenaleyh İslâm daveti ile meşgul olanlar için yaşadıkları asrın ve çevrenin gerektirdiği şartlara göre davetteki esneklikle hareket etmeleri caizdir. Rasûlüllah'ın hayatı, bunun en büyük mesnedi, en güzel örneğidir.[331]

II- Gizli davetin yapıldığı uzun seneler içinde şâyet Rasûlüllah, alenen tebliğde bulunmuş olsaydı iman eden az bir grubun sayısı, mümkündür ki kat kat fazla olacaktı. Fakat o devrede Hz. Peygamber, kalbinde İslâm'a meyli olanlardan başka hiç kimseye İslâm'ı alenen tebliğ ile mükellef tutulmamıştı.[332] Kalbinde İslâm'a meyli olanlar, hakikate gönül verenler, bu uğurda güçlüklerle karşılaşınca göğüs germesini biliyorlardı. Muhtemel ki başlangıçta herkese davette bulu-

330 Sindî, Hâşiye II, 178.

331 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 76-77.

332 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 63.

nulsa ve akıntı halinde insanlar İslâm'a giriverseler, en ufak bir zorlukta yüz çevirecekler, belki de İslâm'ın içinde aleyhte çalışan çok tehlikeli bir grup teşekkül ettireceklerdi.

Bu bakımlardan gizliliğe riâyet gerekiyordu.

c- **Dâru'l-Erkam'dan İdare Edilen Faaliyet:**

Bu şekilde gizlice devam eden kadrolaşma faaliyetinin organize edildiği, müminlerin eğitim ve idaresinin yapıldığı, İslâm'a meyilli şahıslara telkin ve tebliğe müsait bir teşkilat merkezine ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Henüz yeni müslüman olmuş kadro elemanlarının iman ve ibadet esaslarını öğrenecekleri, Rasûllerinden bizzat tatbikatını görerek zihinlerine ve gönüllerine yerleştirecekleri, diğer dava arkadaşlarıyla görüşüp mefkurelerinin neşri için elbirliği edip çalışıp çabalayacakları bir yer olarak Hz. Peygamber, Mekke'de Dâru'l-Erkam'ı seçti. İlk inananlardan el-Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi... Bu ev Kâbe'ye çok yakın Safa tepesi civarında bulunuyordu; hacca ve umreye gelen yabancıların her an için uğrayabilecekleri merkezî bir yerde idi.[333] Ayrıca Kureyş'in Kâbe civarındaki toplantı yerlerini ve Mekke Site-Devleti'nin hükûmet binası veya millet meclisi binasını teşkil eden Dâru'n-Nedve'yi kontrol altında bulundurabilecek, müşrikleri her an gözetlemeye müsait hakim bir noktada bulunuyordu. Şüphesiz bu stratejik ehemmiyet ve evin mühtedilerin tamamını içine alabilecek şekildeki hacmi, Hz. Peygamber'in orayı intihabına müessir olmuştur.

Acaba Rasûlüllah S. nübüvvetin kaçıncı senesinde Dâru'l-Erkam'ı daveti için merkez kabul etmiş ve ne zamana kadar orada kalmıştı? Kaynaklarımız bu hususta kesin bilgi vermiyor. Günümüzün kıymetli siyer alimi Muhammed Hamidullah: "Mekke'lilerin müslümanlara ve Rasûlüllah'ın bizzat kendisine zulümleri iyice artınca Peygamberimiz evini terkederek el-Erkam'ın evine sığınmak mecburiyetinde kaldı. Rasûlüllah'ın bundan gayesi, zulümden kurtulmak değil; dini daha rahat yayma imkanını bulmak idi. Bu inziva bir kaç yıl devam etti."

---

333 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 64-65; Hasen İbrahim, Târîhu'l- İslâm I, 80; Arnold, İntişâr-ı İslâm Târihi, s. 44.

der.[334] Buna göre Rasûlüllah'ın alenî davetten sonra Erkam'ın evine sığındığı kabul edilecektir. Zira müslümanlara ve bizzat Hz. Peygamber'e işkencelerin artırılması davetin ızharından sonradır. İslâm Ansiklopedisi'ne Erkam maddesini yazan Reckendorf da kesin konuşmamakla birlikte bu görüşü benimser: "Omar'ın ihtidasından biraz sonra Peygamber al-Arkam'ın evini bırakmıştır. Orada ne zaman ve ne kadar kaldığı kat'i olarak malum değildir. Fakat 615-617 seneleri arasında kalmış olması muhtemeldir."[335] Arnold, bize Dâru'l-Erkam'a giriş tarihini verir: "Hz. Muhammed, risaletinin dördüncü senesi kendi ikametgâhından çıkıp ilk iman edenlerden el-Erkam'ın evinde oturmaya başladı."[336]

Ashab-ı kiramdan Ammâr b. Yâsir ile Suheyb b. Sinân er-Rûmî'nin ilk iman edenlerden olduklarını biliyoruz.[337] Belâzurî'nin imanlarını ilk ızhar edenlerin Ebûbekr, Bilâl, Habbâb, Suheyb ve Ammâr olduğunu nakletmesi,[338] onların alenî davetten önce müslüman olduklarına delalet eder. İbn Sa'd'ın nakline göre ise Ammâr b. Yâsir ve Suheyb, Dâru'l-Erkam'da müslüman olmuşlardır: Ammâr b. Yâsir diyor ki: "Dâru'l-Erkam'ın kapısında Rasûlüllah orada iken Suheyb b. Sinân'la karşılaştım ve sordum: "Ne arıyorsun?" Cevabı aynı soru oldu: "Sen ne arıyorsun?" Bunun üzerine: "Muhammed'in yanına girip sözünü bir dinlemek istiyorum." dedim. Suheyb de aynı şey için geldiğini belirtince bareberce Rasûlüllah'ın huzuruna girdik. O, bize İslâm'ı arzetti ve biz, müslüman olduk. Sonra akşam oluncaya kadar orada kaldık. Akşam olunca gizlice oradan ayrıldık."[339] Bütün bu bilgilerden Hz. Peygamber'in nübüvvetinin dördüncü senesinden önce de Dâru'l-Erkam'dan İslâm'a davet faaliyetini idare ettiğini çıkaramaz mıyız?!

Hangi şekilde olursa olsun; ister alenî davet ile eziyetler artınca Erkam'ın evi intihap olunsun, isterse daha öncesin-

---

334 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 79.
335 Reckendorf, "Erkam", İ.A. IV, 316.
336 Arnold, İntişâr-ı İslâm Târihi, s. 44.
337 İbn Hişâm I-II, 260-262.
338 Belâzurî, Ensâb I, 158.
339 İbn Sa'd III, 247; Belâzurî, Ensâb I, 158; Kândehlevî I, 117.

den buradan faaliyet başlasın -doğrusunu Allah bilir- son rivayetten de anlaşıldığı gibi alenî davet devresinde olsa bile Hz. Peygamber, kadrolaşma faaliyetinde gizli harekete gereken ehemmiyeti vermekte, her türlü ihtiyatî tedbire baş vurmaktadır. Müslümanlar ve İslâm'a meyilli olanlar da şüphe ve şimşekleri üzerlerine çekmemek için dikkatli davranmak mecburiyetini hissetmektedirler. Az nüfuslu bir şehirde, dar bir muhitte büyük bir ihtimalle birbirlerini önceden tanıyan Dâru'l-Erkam kapısındaki Ammâr ve Suheyb, şüphe ve tereddütle "ne aradıklarını" birbirine sormakta, verecekleri cevap, ağızlarından kaçıracakları bir söz ve gizliliğe dikkat etmemenin, bir takım tehlikelere mal olabileceğini bilmektedirler. Onlar, Dâru'l-Erkam'a girip müslüman olduktan sonra gece karanlığı basıncaya kadar oradan çıkmalarına müsaade etmeyen ve çıktıktan sonra da gizlice evlerine gitmelerini tenbih eden, herhalde bizzat Rasûlüllah S. olmalıdır.

Dâru'l-Erkam'dan bu şekilde gizlice kadrosunu oluşturmak üzere İslâm'a davet faaliyetini yürüten Hz. Peygamber'in bu merhalesi, şüphesiz İslâm'ın neşrinde büyük ehemmiyeti ve değeri olan bir merhaledir; burada yapılan çalışmalar, İslâm'ın cihan hakimiyetini sağlamak üzere atılan adımları perçinleyen kıymetli çalışmalardır. Mekke'de İslâm'ın yayılmasında ve İslâm'ın kitleye mal edilmesinde Dâru'l-Erkam'ın gerçekten büyük rolü olmuş, kibar-ı sahabeden pek çoğu, burada müslümanlığı kabul etmiştir. İslâm'ın neşrinde bir dönüm noktası ve atılım başlangıcı telakkisiyle müslümanlardan pek çoğu, İslâm'a giriş tarihlerini Dâru'l-Erkam'dan faaliyetin yürütüldüğü günlerden itibaren hesaplayarak tespit etmişlerdir.[340]

Dâru'l-Erkam'da müslümanlara yönelik olarak yapılan çalışma, İslâm dairesine girenlere tam bir İslâmî anlayış ve ruh kazandırarak onları davaya sadık birer eleman, kadronun fedakâr birer ferdi haline getirme, davetin neşri için çaba gösterecek birer davetçi olarak yetiştirme olarak kabul edilmelidir. Hz. Peygamber'in İslâm'a davetinde metot olarak davetçiler yetiştirmesi ve çevreye davetçiler göndermesi, mühim bir

340 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s.64-65; Hasen İbrahim, Târîhu'l- İslâm I, 80; Arnold, İntişâr-ı İslâm Târihi, s. 44.

unsurdur. Dâru'l-Erkam'dan yetişen muvaffak davetçi Mus'ab b. Umeyr'in I. Akabe Biatı'ndan sonra Medine'de yaptığı fevkalâde faaliyet ve İslâm Devleti'ne Medine'yi hazırlaması nazar-ı itibara alınırsa davetçilerin davetteki fonksiyonu ve davetçiler yetiştirmenin önemi anlaşılmış olur. İşte Hz. Peygamber, hicretten sonra Mescid'de ve Suffa'da yaptığı bu faaliyeti, hicretten önce Dâru'l-Erkam'da yürütüyor, davasına sadık davetçiler yetiştiriyor, kadrosunu oluşturuyordu.[341] Zira O, biliyordu ki, davetin temel merhalelerinden ilki, kadrolaşmadır.[342]

Davetçi, bir taraftan kadrosu ile iştiğal ederken, bir taraftan da kadrosunu genişletmek, halkla bütünleşmek, kitleleşmek mecburiyetindedir. Kadrolaşma faaliyeti içerisinde ve bu çalışma esnasında bir taraftan kitleleşme icra olunmalı, halka inilip, taban teşekkül ettirilerek kamuoyu oluşturulurken de kadro güçlendirilmeli, kadrolaşma tamamlanmalıdır. Bu sebeple kadrolaşma ve kitleleşme birbirlerine dayalı, birbirleriyle iç içe iki merhaledir. Bunları kesin hatlarla ayırmak ve sadece birisi üzerinde durmak doğru değildir. Davetçi, davetin gayeye ulaşmasında temel merhalelerden olan kadrolaşmaya da, kitleleşmeye de gereken ehemmiyeti vermek mecburiyetindedir.

Rasûlüllah S. Efendimizin takip ettiği yol, uyguladığı metot da böylece olmuştur. O, kadrosunu yetiştirirken ve bunun için de hemşehrileri ile devamlı irtibat halinde iken belli bir merhaleye gelince efkar-ı umumiyyeye yöneldi, davası etrafında teşekkül edecek kitleye hitap etti. Şimdi biz kadrolaşmadan sonraki safhayı meydana getiren kitleleşme üzerinde duralım:

---

341 Kândehlevî I, 167-172,III, 691-694; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 431-432; Sibâî, Hz. Muhammed ve Hayatı, s.42-43; Arnold, İntişâr-ı İslam Târihi, s. 53-54.

342 F.Yeken, Muşkilât, s.45-46, 74-75; Behî, Tezkira, s.270-271; M.A. er- Râşid, Muntalak, s.150-170; Abdulbedî, Keyfe Ned'û, s.15.

3- KİTLELEŞME

Kitle kelimesi, basit manasıyla milliyetleri, cinsiyetleri, meslekleri ve kendilerini bir araya toplayan âmil her ne olursa olsun rasgele bir fertler topluluğunu ifade eder. Bu şekliyle kitle, alelade kalabalık ve yığınlardır. Fakat ona ruh verdiğimiz ve psikolojik açıdan baktığımız zaman büsbütün değişik bir mana çıkar karşımıza. Belli bir maksatları, aynı istikamette düşünceleri olmaksızın, umumi bir meydanda herhangi bir sebeple toplanmış binlerce kişi, asla psikolojik bir kitle teşkil etmez; ama bazı anlarda yarım düzine adam, bir kitle haline gelebilir veya birbirlerini hiç görmediği halde bir millet, bir kitle oluşturabilir.[343] Bu haliyle kitle, aynı gayelere, aynı fikir ve hislere, aynı inanış ve yaşayışa sahip insanlar topluluğudur, cemaattır, ümmettir.

Bir davanın, bir nizamın, bir rejimin, bir dinin veya bir fikrî ekolün neşri, ortaya çıkabilmesi ve arzularını gerçekleştirebilmesi için böyle bir kitleye, tabana, kamuoyu oluşturmaya ihtiyacı vardır;[344] kitleye dayanmayan bir hareket, tabanın tasvip etmediği bir faaliyet ve efkar-ı umumiyyenin kabul etmediği bir çalışma, temeli olmayan, sağlam temeller üzerine oturmayan bina gibi çökmeye mahkumdur.

Bu sebeple İslâmî davet vazifesini yüklenenler, bu gerçeği göz önünde bulundurarak kadrolarını oluştururken, davete sahne olmak üzere seçtikleri mahalden ve bizzat müslümanlardan başlayarak çevreye doğru genişlemek kaydıyla halkla temasa geçerek, öncelikle onlara daveti sunmak, onları İslâmî

---

343 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, s.29-31.

344 Çakan, Hakkı Tavsiye, s.30.

yönden eğitmek, bir taban oluşturmak, halkla bütünleşmek, kitleleşmek mecburiyetindedirler.[345] İslâm, bu yönde yapılan çalışma neticesinde ortaya çıkan ve hak üzere olan topluluğa "cemaat" ismini vererek, bu mefhum üzerinde hususuyle durur; cemaate büyük önem verir ve cemaatten bir adım ayrı kalanın İslâm dairesinden uzaklaştığını ilan eder.[346]

Bu bakımdan Rasûlüllah S. Efendimiz, davetinin ilk senelerinde kadrolaşma çalışmalarının yanında kitleye yönelmiş İslâm'ın emrettiği cemaat ve ümmeti ortaya koymak üzere faaliyet göstermiştir. Şüphesiz O'nun kitleleşme faaliyetinin en belirgin safhası, daveti ızhar ile, alenî tebliğ ile başlar, çevredeki Arap kabilelerine davetin sunulması, bu çalışmanın devamıdır; Medine'lilerin müslüman olmaları, kitleleşmeyi tahakkuk ettirmiş, hicretten sonra Hz. Peygamber, Medine civarındaki kabileleri İslâm'a davetle ve onlarla anlaşmalar yaparak bu faaliyetini sürdürmüştür. Şimdi bunlara kısaca temas edelim:

a- Alenî Davet:

Peygamberimiz, üç sene süren gizli davetten sonra Cenab-ı Hak'tan aldığı " وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ =En yakın akrabalarını inzar et"[347] ve " فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ = Emrolunduğun şeyi ızhar ve ilan et"[348] emirleri üzerine davetini ızhar etti. Bu müddet içerisinde sayıları yüzü geçmemekle beraber Allah ve Rasûlünü nefislerinden bile çok seven, bağlandıkları din ve ideal uğrunda her şeylerini, hatta nefislerini bile fedada asla tereddüt göstermeyen bir kadro teşekkül etmişti. Müşriklerin eza ve cefaları zulüm ve baskıları bunların davaya sebat ve bağlılıklarını arttırmaktan başka bir etki göstermeyecek, muhite azim ve sabır, fedakârlık ve çilekeşlik nümunesi veren örnek insanları tanıtmaktan başka bir şeye yaramayacaktı. Bu sebeple artık gizli faaliyet ilan edilebilir, hücre elemanları varlıklarını haykırıp hakkı anons edebilirlerdi. Ve Hz. Peygamber ilan emrini aldı; en yakın akraba inzar olunacaktı.

---

345 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s.19; Nedvî, Târîhu'd-Da've, s.176.

346 Ebû Dâvûd, Sünnet 27.

347 26 Şuarâ: 214.

348 15 Hıcr: 94.

Elbette davetin ızhar olunduğu ilk çevre yakın akraba olmalıydı. Yakın akraba dış çevreyle irtibatı kolaylaştıran bir davet halkasıydı, diğer insanlara hitap için bir basamak teşkil ediyordu. Diğer taraftan bir kişinin davranış ve durumlarını, inanış ve düşüncelerini, yaşayış ve fiillerini elbette yakınları diğer insanlardan daha iyi bilirler. Bir peygamber, bir hak davetçisi için, kendisini yakînen tanıyanlara karşı inandırıcı olmak daha kolaydır. Meseleyi ters yönden ele alalım: Şayet yakınlar ve akrabalar inanmazlar ve bağlanmazlarsa bu, diğer insanlarda tereddüt ve şüphelere sebep olabilir: "Acaba onu yakînen tanıyanlar niye inanmıyorlar? Demek ki kendilerine intikal etmediği halde veya teşhis edemedikleri halde yakınlarının bilip de ondan dolayı kabul etmedikleri bir şey var." Evet müşrikler, Rasûlüllah'ı tanımayanlar ve İslâm'ı bilmeyenler için bu silahı kullandılar ve pek çok kez, müessir de oldu. Hz. Peygamber'in amcası, azılı müşrik Ebû Leheb, yeğeni Muhammed'in peşini kat'iyyen bırakmıyor, O, karşılaştığı birisine İslâm'ı tebliğ ile Kur'an tilavet ederken Allah düşmanı: "İnanmayın buna! Kişiyi, kavmi, kabilesi, yakını, akrabası daha iyi tanımaz mı?! Ben amcasıyım bunun; yalancıdır bu, mecnundur. Sakın sizi aldatmasın!" diye haykırıyor, insanları ürkütüyordu. Bu durumda onlar da: "Sana tabi olmadığına göre hısımların ve ailen seni daha iyi tanıyor olmalıdır" diyerek kesinlikle daveti reddediyorlardı.[349] Habeşistan'a hicret eden müslümanları yakalayıp geri getirmek üzere Necâşî'nin huzuruna çıkan heyet, kendilerini bu mültecilerin annelerininbabalarının, yakın akrabalarının ve reislerinin gönderdiğini söylüyor, bunların akıllarının ermediğini ekliyorlardı.[350]

Yakınlar ve akrabalar, davet için büyük bir destek olma gücüne de sahiptiler, korkunç bir engel olma tehlikesine de... Bütün bu sebeplerle davet, ızhar olunurken, ilan edilirken ön plânda yakın akrabalar tutulmalıydı. Hz. Peygamber de böyle yaptı. Cenab-ı Hak'tan aldığı emirle hısımlarından otuz veya kırkbeş kadarını verdiği bir ziyafetle evinde topladı ve onlara

---

349 İbn Sa'd I,216; İbn Kayyım, Zâdu'l-Meâd II, 56; Halebî, İnsân II, 2-3.

350 İbn Hişâm I-II, 334-335; Diyârbekrî, Târîhu'l-Hamîs I, 290.

inzar ve tebşirde bulundu.[351] O, konuşmasını bitirir bitirmez Ebû Leheb'in itiraz ve tasallutu ile karşı karşıya kaldı ve önceden iman etmiş küçük Ali'den başka kendisine yardımcı olacağını söyleyen çıkmadı.[352] Fakat O, bilâhare her fırsatta tekrarlayacağı yakın akrabasını davet görevini îfa etmiş, Cenab-ı Hakk'a karşı sorumluluğunu yerine getirmişti.

Şimdi sıra uzak akrabalarda idi; davet dairesi biraz daha genişleyince onlar, muhatap oluyorlardı. Rasûlüllah'ın uzak akrabaları, dışardan gelip yerleşmiş, anlaşmalı olarak bulunan bir grup hariç tutulursa hemen hemen bütün Mekke halkını teşkil ediyor, Onun bütün Mekke'lilerle soyca karâbeti bulunuyordu.[353]

Rasûlüllah'ın zamanı, gazete ve radyo asrı, hoparlör ve mikrofon devri değildi. O halde bu kalabalık akrabalar grubunu ve dağınık Mekke vadisi sakinlerini belli bir zamanda, belli bir yere getirmenin, onların ruh ve düşüncelerine tesir ederek iş ve güçlerini, zevk ve safalarını bıraktırmanın, heyecan ve süratle etrafında toplamanın yolu ne olmalı? Rasûlüllah, Arap idi. Arap âdetlerini ve geleneklerini, onların parolalarını, bütün bunların fert ve cemiyette bırakacağı tesirleri biliyordu. Bu sebeple en ulvi gayeyi gerçekleştirme yolunda bildiği bu gelenek ve paroladan istifade etti.

Araplar, içlerinden biri bir tehlike sezdiği, yahut ansızın hücuma geçip gaflet anındaki insanları ele geçirecek bir düşman hissettiği veya kimsenin haberi olmadan pusu kuran bir hasmı farkettiği zaman hemen bir dağın tepesine veya yüksekçe bir yere çıkarak üst perdeden "Ya Sabâhâh!" diye haykırmayı âdet edinmişti. Bu haykırış üzerine halk korkuya kapılır, hazırlıklarına sarılır, alelacele büyük tehlikeyi veya hücuma geçecek olan düşmanı karşılamak için çıkarlardı. Onları yataklarından kaldıran, rahatsız eden, zevk ve safalarından ayıran bu tehlike neydi? Hayatlarında bırakacağı tesir ve açacağı zarar nerelere kadar uzanıyordu? Pek çoğunu öldürecek, mallarını yağma edecek, develerini, davar ve sığırlarını sürüp götürecek, bir çok zararlar meydana getirecek bir düşman mı?

---

351 Bidâye III, 39-40; Kândehlevî I, 154; İbnu'l-Esîr, Kâmil II, 61.

352 Bidâye III, 40; İbnu'l-Esîr, Kâmil II, 62-63.

353 Buhârî, Tefsîru Sûrati'ş-Şûrâ, 1.

Bu tehlike ve zararlar, aslında büyük ve gerçek zararlar olmakla beraber nebilerin ve mana erlerinin gözlerinde küçük ve değersiz şeylerdi. Zira onlar, kâinatı yaratan ve intizama koyan varlığı, O'nun sıfatlarını ve haklarını tanımama tehlikesinin çok daha büyük olduğunu biliyorlardı.

O asrın insanlarının, bilhassa Mekke vadisi sakinlerinin yaşadığı cahiliyye hayatının, o hayat için bir sembol ve alamet haline gelen kötü ahlâk ve günahlarının zarar ve tehlikeleri, elbette daha büyüktü. "Putlara tapıyorlar, laşe yiyorlar, fuhuş bataklığında yüzüyorlar, akrabalık bağlarını koparıp atıyorlar, komşuya fena muamelelerde bulunuyorlar, içlerinden kuvvetli olan, zayıf olanı adeta yiyordu."[354] Rasûlüllah, onların ruhlarında, inançlarında ve ahlâklarında yaşayan bu düşmanı, dış düşmanların hepsinden daha zararlı ve daha tehlikeli görüyordu. İçlerinden kaynayıp fışkıran bu tehlike, cahiliyye hayatları boyunca kendilerinde ve daha evvel yaşayan Araplarda görüp tanıdıkları bütün tehlikelerden daha büyüktü. Kendi kendilerine olan düşmanlıkları da, rakip ve hasım olan bütün kabilelerin, muharebe halinde oldukları bütün orduların düşmanlıklarından daha şiddetli ve daha tesirli idi. Hayatlarının seyir ve gidişatı "kulları için küfre razı olmayan"[355] ve yeryüzünde fesat çıkmasını hoş görmeyen kadir ve kahir Allah'ın gazabına sebep olurdu.

Hal böyle olunca Rasûlüllah, en yakın tepeye Safa'ya çıktı: Bütün gücüyle, var kuvvetiyle "Ya Sabâhâh!" diye haykırdı.[356]

Etrafına toplanan Mekke halkına soy soy, isim isim hitap ederek tebliğde bulundu. Netice, yine amcası Ebû Leheb'in şen'î müdahalesi ile menfi oluyordu.[357]

---

354 Habeşistan'a hicret eden müslümanları yakalayıp geri getirmek üzere Necâşî'ye müracaat eden Kureyş heyetine karşı müslümanları temsilen Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Necâşî huzurunda yaptığı konuşmadan alınmıştır. Bak: İbn Hişâm I-II, 336.

355 39 Zümer: 7.

356 Nedvî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, s. 12-14.

357 Buhârî, Vesâyâ 10; Müslim, Îmân 355; Nesâî, Vesâyâ, 6; Tirmizî, Tefsîru Sûrati'ş-Şuarâ 2-3, Tefsîru Sûrati Tebbet; İbn Hanbel I, 307, II, 360, 398, 399, 519, V, 60, VI, 187; Bidâye III, 38-39.

Bu şekilde başlayan alenî davet günden güne gelişti; Rasûlüllah yavaş yavaş davet dairelerini genişletiyor, bir halkadan diğerine geçiyordu. Dost ve arkadaşlarına, komşularına ve Mekke'de bulunan her gördüğüne daveti sunuyordu. Nihayet davet hudutları kısa zamanda genişleyerek Arap Yarımadası'nın dört bir tarafından hac, umre veya ticaret için Mekke'ye gelen vatandaşlara hitap yöneltildi:

b- Kabileleri Davet:

Cenab-ı Hakk'ın Rasûlünü göndermek üzere seçtiği mukaddes şehir Mekke, coğrafî, ictimaî, iktisadî ve ruhî yönlerden tam bir merkez olma vasfını haiz bir ziyaret, bir uğrak ve konak mahalli idi. İslâm'ın intişar ettiği devrede daha meskun Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının her birine de yakın, Arap Yarımadası'nın ortasındaki bu yer, gerçekten eskilerin "Dünyanın göbeği" demelerine lâyıktı. Ziraata ve sınaata pek elverişli olmayan bölgede şehirleşme ve medeniyet gelişmemiş, bunların yerine geniş ölçüde hareketlilik önem kazanmıştı. Geçim temini için en geçerli meslek, ticaretti. Bu sebeple Araplar, ticaret kervanları ile Suriye, Mısır, Irak, İran, Yemen ve Habeşistan'a gidiyorlardı. Yarımada'nın kuzey ve güneyini birbirine bağlayan kervan yolları üzerinde içte yegane şehir Mekke, Medine ve Taif idi. Ticarî teşkilatı ile Mekke daha birleştirici bir yol vazifesi görüyordu. Diğer taraftan ataları Hz. İbrahim ve İsmail'in inşa ettiği dinî merkez, Allah'ın Evi Kâbe Mekke'de bulunuyor ve her sene Yarımada'nın dört bir tarafından Araplar büyük bir heyecan ve coşkunluk içerisinde tazim ve saygıyla dinî vecibelerini îfa için koşarak oraya geliyorlardı.[358]

Bütün bu üstünlükleri sebebiyle Mekke, hemen hemen her zaman, hususuyle hac mevsimlerinde çeşitli yerlerden gelmiş Arap kabileleri ile dolup taşıyordu. Hac gününden iki-iki buçuk ay önce oraya gelen misafirler, şevvalden itibaren kurulmaya başlanan edebî, sınaî, ticarî birer fuar durumundaki Ukâz, Mecenne ve Zü'l-Mecâz panayırlarında hacca kadar kalıyor,

358 Hamidullah, İ. Peygamberi I, 25-28.

alış veriş yapıyor, eğlence ve şölenler tertip ediyor, toplantı ve kurultaylar aktediyorlardı.[359]

Cihanşümul bir dava için bunlar, gerçekten ele geçirilmez fırsat ve imkanlar idi. Hz. Peygamber S. alenî davet emrini aldığı andan itibaren Mekke'de kaldığı on sene içerisinde bu imkandan istifade etti ve fırsatları değerlendirdi; on sene devamla durmadan, dinlenmeden, yılmadan, ümidini kaybetmeden Mekke'ye gelen hacılara, mu'temirlere, tacir veya misafirlere İslâm'ı anlattı, Kur'an okudu.[360]

Kabilelerin kaldıkları yerlere giderken çoğu zaman nesep ilmine vâkıf sadık arkadaşı Ebûbekr, bazan Ali, bazan da Rasûlüllah'ın talebiyle henüz iman etmemiş olmasına rağmen kabilelerin yerlerini göstermek üzere amcası Abbâs, O'na refakat ediyordu.[361]

Rasûlüllah'ın bu kitleleşme faaliyetleri esnasında çeşitli kabilelerden değişik insanlar nezdinde gördüğü alâka muhtelif oluyordu: Kaba, kibar, kaçamaklı, alaylı; fakat daima menfi... O ise, birbirini takip eden muvaffakıyyetsizliklere rağmen büyük bir sebatla gayretlerine devam ediyor, her fırsatta davetini tekrarlıyordu.[362] O'nun azmine, şevkine muhatapları ve düşmanları bile şaşırıyor ve bazıları: "Senin bizden ümidi kesme vaktin gelmedi mi?" diyorlardı.[363]

Kavmi, kabilesi arasında yaptığı çalışmalar, tecrübeler, O'na Mekke'lilerin İslâm davasının cemaati olamayacaklarını ifade ettiği zaman O, karşılaştığı diğer kabile mensuplarına: "İçinizden beni kavmine götürüp himaye edecek biri yok mu? Kureyş, Rabbimin kelamını tebliğime engel oluyor!"[364] diyerek İslâm'ı

---

359 Halebî, İnsân II, 2.

360 Halebî, İnsân II, 2; Bidâye III, 138-146; Kândehlevî I, 127.

361 Kândehlevî I, 141, 148. Sikâye (hacıların su ihtiyacını karşılama) gibi mühim bir görevin Hz. Abbas'ın üzerinde olduğu nazar-ı itibara alınırsa kabilelerin yeri ve durumu hakkında onun bilgisinin ehemmiyeti anlaşılır. Diğer taraftan mutlaka, bu görevi îfa eden birinin kabileler üzerinde nüfûzu olacaktır. Bu hususlardan faydalanmak üzere henüz iman etmemiş bile olsa Hz. Abbas'tan Rasûlüllah'ın yardım talebi, garip karşılanmamalıdır.

362 Hamidullah, İ.Peygamberi I,98.

363 Saîd Havvâ, Rasûl I, 107.

364 Ebû Dâvûd, Sünnet 20; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'an 24; İbn Mâce, Mukaddime 13; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'an 5.

kabullenecek bir efkâr-ı umumiye aramıştı. Gelenler içerisinde bu cesaret ve imanı gösteren birisi çıkmayıp, nübüvvetinin onuncu senesinde arka arkaya himayekârı Ebû Tâlib ve en büyük desteği zevcesi Hatice'yi de kaybedince[365] mahzûn Peygamber, bizzat kendisi, yanına âzadlı kölesi Zeyd b. Harise'yi de alarak İslâm'ın neşri için yeni bir zemin olur, İslâmî bir kitle belki teşekkül ettirilir düşüncesiyle Taif'e gitti. Fakat heyhat!.. Taifliler, İslâm cemaatını oluşturma şuurundan çok çok uzakta ve her türlü nezaket kaidelerinin de dışında idiler. Allah Rasûlünü ayakları kan revan, canını Taif çıkışında azılı birer müşrik Utbe ve Şeybe b. Rabîa'nın bağına atma zorunda bıraktılar.[366]

Fakat O'nda yılmayan bir azim, kırılmayan bir şevk, bitmeyen bir ümit vardı. 1914'te muharebeler esnasında Paris'i kurtaran Mareşal Foch, galibiyetten sonra tek meziyetinin "kat'iyyen ye'se düşmemek" olduğunu söylerken davetçilerin Efendisini örnek almış olmalıdır. Birinci Cihan Harbi'nde bir taraftan Fransızlar Marn'a girerken karşı taraftan asker darmadağın olmuş ric'at ediyordu. Bu perişan ve acı manzara karşısında General Joffre küplere biniyor, komutanlara emirler yağdırıyordu. Tam bu kargaşalık esnasında Mareşal Foch, General'e şu telgrafı çekti: "Merkez kuvvetlerim yıkılıyor, sağ cenahım geriliyor. Fakat vaziyet mükemmeldir. Taarruza geçiyorum." Ve askerine taarruz emri verdi; bu taarruz da Paris'i kurtardı. Mücadele en fazla şiddetlendiği ve en ümitsiz safhaya girdiği, yani merkez yıkıldığı ve kuvvetler çekilmeye başladığı zaman, vaziyet son derece mükemmeldi... Asla ye'se düşmemek, ümidi kaybetmemek gerekiyordu.[367]

Rasûlüllah'ın yaptığı işte buydu. Daveti sunduğu herkes O'nu inkâr etmişken, Taifliler taş ve hakaret yağmuruna tutmuşken Cenab-ı Hakk'ın gönderdiği helak meleğine karşı O, bu gözü dönmüş, taş yürekli insanların nesebinden Allah'ın birliğini haykırarak O'na ibadet edeceklerin çıkabileceğini ümit ediyor ve düşmanlarının hidâyetini diliyordu.[368] Bu hadiseden

---

365 İbn Hişâm I-II, 415-418; Taberî, Târîh II, 343-344.

366 İbn Hişâm I-II, 419-421; Bidâye III, 135-137.

367 Dale Carnegie, Söz Söylemek, s.106.

368 Buhârî, Bedu'l-Halk 7; Müslim, Cihâd 111.

bir kaç sene önce nübüvvetin yedinci yılında müslümanlara ve Hz. Muhammed'i himaye eden Haşim Oğullarına karşı başlatılan ve üç sene müddetle bütün şiddet ve vahşetiyle devam eden ictimaî ve iktisadî boykot ve muhasara esnasında çok zor şartlara rağmen gece - gündüz demeden alenen veya gizlice davetine devam ediyor, bir an bile, zulüm şöyle biraz tavsayıncaya kadar tehirini asla düşünmüyordu. Allah'ın sulhu aylarında baskı biraz azalınca kuşatıldıkları Ebû Tâlib Mahallesi'nden müslümanlar da çıkıyorlar ve önderlerinin yanında davayı neşr için gayret gösteriyor, çaba sarfediyorlardı.[369] Rasûlüllah'ın ve ashabının Mekke'de yaptığı bu kitleleşme çalışması, Medine'lilerin müslüman olmaya başlamaları ile nihayet muvaffakıyyette ilk adımını atıyor, altı Hazrec'linin İslâm'ı kabul etmeleri adeta tutacak yoğurdun mayası oluyordu.

c- Medinelilerin Müslüman Olmaları ve Biatlar:

Tarihî seyrini ve hadisenin cereyan ediş şeklini siyer kaynaklarımızın detaylıca verdiği bi'setin 11. senesinde vuku bulan, Medine'de meskun Hazrec kabilesinden altı kişinin müslüman olması, münferid ihtidaların dışında İslâm'ın geniş bir kitlede kabul görmesini sağlayan mesut bir hadise oldu. Rasû-l-ü Ekrem, bir ümit ışığı olarak parlayan bu zemine inananlarıyla beraber gidip yepyeni bir devlet nizamını sergileme niyetindeydi. Fakat iki kardeş kabile olan Evs ve Hazrec arasında öteden beri süregelen muhasara dolayısıyla hâlâ kırgınlıklar vardı; senelerce süren Bu'âs savaşlarının acıları ve yaraları henüz unutulmuş değildi. Bu sebeple devleti ikameden önce halka inmeye, onları kardeş yapmaya, efkâr-ı umumiyyeyi İslâm'a göre oluşturmaya ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı çok iyi bilen Hz. Peygamber, yeni mühtedi altı Hazrecli'den, kendi kabileleri arasında olsun, Evs arasında olsun İslâm'ı yaymalarını istedi ve onlar bunu kardeş kabile ile aralarındaki husumetlerini dindirecek, yaralara merhem sürecek, eski muhabbeti ve karabeti sağlayacak bir vesile bilerek, ertesi sene yine hac mevsiminde,

---

369 Bidâye III, 84-88; Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s. 126; Saîd Havvâ, Rasûl I, 103; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 89.

şimdi karşılaştıkarı bu yerde Akabe'de buluşma vadiyle yurtlarına döndüler. Şimdi onlar, samimi birer İslâm davetçisi idiler; memleketlerinde her gördüklerine yeni dinden bahsediyorlar, Medine'de her evde mutlaka İslâm'dan söz ediliyordu. Bi'setin 12. senesi on Hazrec'li ve iki Evs'li Rasûlüllah'a söz verdikleri vakitte gelerek biat ettiler. Buna "Birinci Akabe Biatı" diyoruz.

Hazrec'li davetçilerin gayretiyle İslâm, Medine'de bir hayli yayılmıştı. Fakat tabanın ekseriyetini henüz teşkil etmediği için bu kadarıyla kitleleşme çalışması, bir ileri merhaleye geçiş için kifâyetli değildi. Müslüman olanların tam bir İslâmî şuurla davaya bağlanmaları, İslâm'ın prensiplerini çok iyi öğrenmeleri gerekiyordu; bir de oyların çoğunu teşkil edecek kamunun İslâm lehine oluşturulması lüzumluydu. İşte bu faaliyetleri yürütmek üzere bu Biattan sonra Hz. Peygamber, muvaffak İslâm davetçisi Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye gönderdi.

Hz. Mus'ab'ın bir sene müddetle Medine'de yaptığı çalışma, o kadar iyi netice vermişti ki bir sene sonra, nübüvvetin 13. senesinde o, Rasûlüllah'ın yanına döndüğü zaman beraberinde 75 Medine'li müslüman bulunuyor ve bunlar "İkinci Akabe Biatı"nda "Kendi malları ve canları gibi Rasûlüllah'ı ve ashabını koruyacaklarına" söz veriyorlar, and içiyorlardı.[370]

Böylece müslümanlara yepyeni bir ufuk doğmuş, İslâm daveti neşrinde en mühim merhalelerden biri olan "kitleleşme"yi gerçekleştirmiş, bir taban oluşturmuştu. Elbette bu tabanın aynı inanış ve yaşayışta tutulması, genişletilmesi ve kuvvet kazandırılması, Akabe Biatlarının sağladığı hicretten sonra da devam edecekti. Nitekim Hz. Peygamber, çeşitli vesilelerle hicretten sonra da kitleleşmeye gereken ehemmiyet ve değeri verdi.

d- Hicretten Sonraki Kitleleşme Faaliyetleri:

Aynı gayeye inandıklarını sadece söyleyiveren insanların bir araya gelmeleri, bizim üzerinde durduğumuz kitleyi meydana getirmez. Bu takdirde kitle, basit manasıyla kuru kalabalık ve boş yığınları ifade eder. Allah Rasûlü'nün teşekkül ettirdiği

370 İbn Hişâm I-II, 428-443; Bidâye III, 148-165; İbn Kayyim, Zâdu'l Meâd II, 56-58.

kitlede fertler arasında tesanüd ve teâvün vardı, muhabbet ve kardeşlik, birlik ve beraberlik vardı. Zaten bu unsurlar bir ümmetin, bir milletin, bir topluluğun kalkınması ve saadeti için mutlaka gerekli rükünler idi.[371]

Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinden sonra zaten manen bu anlayışa sahip ashabını, Ensâr ve Muhacirîni, vaktiyle Mekke'de muhacirler arasında yaptığı gibi biraraya getirdi. Ve şeklen de bir Ensârî ile bir Muhaciri kardeş ilan etti; kitlesini, bir binanın birbiriyle iç içe tuğlaları gibi birbirine bağladı. Bu sözde ve formalitede kalan bir kardeşlik değildi; aynı ailenin fertleri gibi kaynaşan bu örnek insanlar -miras âyetleri nazil oluncaya kadar- birbirlerine vâris bile oluyorlardı.[372]

İçte kitle arasında bu sağlandıktan sonra Medine çevresindeki Arap kabileleri ile görüşüp konuşmak, onların yeni İslâm Devleti'ne karşı durum ve tavırlarını tespit etmek ve kitleyi genişletmek gerekiyordu. Diğer sebepler meyanında bu gayeyi gerçekleştirmeye de matuf olmak üzere Hz. Muhammed, henüz hicretin birinci senesi dolmadan civara seriyyeler gönderdi. Birbirini takip eden bir kaç seriyyeden sonra bizzat kendisi de sayıları fazla olmamakla beraber yanına aldığı Muhacirîn ile çevreye çıktı; Medine'ye komşu kabileler ile görüştü. Mesela bunlardan birinde, hicretin ikinci senesinde Uşeyra Gazvesi'nde Benû Mudlic ve Benû Damre ile andlaşmalar imzaladı.[373] Her ne kadar o zaman bu kabileler İslâm'ı kabul etmemiş iseler de İslâm'ı ve İslâm Devleti'nin varlığını tanıyorlar, gönüllerinde İslâm'ın yer etmesine, İslâm kitlesinin birer ferdi olmalarına zemin hazırlanmış oluyordu.

Daha sonraki senelerde Hz. Peygamber'in sırf İslâm'a davet maksadıyla gönderdiği seriyyelerini, hatta bizzat gazvelerini bu safhanın devamı veya gerçekleşmiş bu merhalenin takviyesi olarak da mütalaa edebiliriz. Bütün bu gazve ve seriyyeler, İslâm'ın devamlı inkişaf ve intişarını sağlıyor; Arap Yarımadası halkının İslâm cemaatine girişini temin ediyordu.

---

371 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.156-158.

372 İbn Hişâm I-II, 504-507; İbn Sa'd I, 238-239; Bidâye III, 226-229.

373 İbn Hişâm I-II, 598-599; İbnu'l-Esîr, Kâmil II, 112; Bidâye III, 246-247.

e- Davette Kur'an-ı Kerim:

İslâm'ın intişarında, davetin fertler tarafından kabulünde, İslâmî bir kadronun oluşturulması ve kitlenin gerçekleştirilmesinde Kur'an'ın gerçekten müstesna bir yeri, mühim bir fonksiyonu vardır.

Her şeyden önce dinî bir davet ve hidâyet kitabı olan Kur'an-ı Kerim,[374] düşünenleri, arzulayanları doğruya ve Hakk'a götüren, öğütler veren, dinleyenleri, işitenleri ilahî cazibesiyle saran, çeken, ruhunun derinliklerine nüfuz eden mukaddes kelamdır: "Gerçek bu Kur'an, (insanları) öyle bir şeye (yola) doğrultup götürür ki o, en adil ve en doğru bir yoldur."[375] "Andolsun ki biz, Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırmışızdır. O halde var mı bir düşünen?"[376] "(Habibim) de ki: "Bana şu hakikatlar vahyolunmuştur: Cinden bir zümre (benim Kur'an okuyuşumu) dinlemiş de (şöyle) söylemişler: Biz, hakiki hayranlık veren bir Kur'an dinledik ki o, Hakk'a ve doğruya götürüyor. Bundan dolayı biz de ona iman ettik."[377] "Çünkü o(Kur'an) bir öğüttür. Binaenaleyh dileyen onu beller."[378] Vukû bulacak her türlü fitneye karşı insanı selamette kılan, önceki insanların haberlerini, sonrakilerin durumlarını, inananlar arasında varılacak hükmü ihtiva eden, hak ile batılı ayırdeden, bîhude bir şey olmayan, kendisini terkeden azgını Cenab-ı Hakk'ın helak ettiği, onun dışında hidayet arayanı Allah'ın dalalete düşürdüğü, Mevla'nın dosdoğru ipi, zikr-i hakîmi, sırat-ı mustakîmi olan, kendisine bağlanan arzuların sapıtmadığı, onunla dillerin yanılmadığı, alimlerin kendisine doyamadığı, çok tekrardan dolayı tazeliğini asla kaybetmeyen, üstünlüğü ve mucizeliği kat'iyyen nihayete ermeyen, cinlerin dinledikleri zaman: "Gerçekten biz, hayranlık veren bir Kur'an dinledik" demekten kendilerini alamadıkları, kendisiyle konuşanların doğru söyledikleri, onunla hüküm verenlerin isabetle adil davrandıkları, onu tatbik edenin ecir gördüğü, ona çağıranın dosdoğru yola hidâyet olunduğu[379] ilahî vahiy, Rabbanî sözdür.

---

374 S.Kutub, Tasvîr, s. 117, 127.
375 17 İsrâ: 9.
376 54 Kamer: 22, 32, 40.
377 72 Cin: 1-2.
378 80 Abese: 11-12.
379 Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 1.

Şu halde İslâm'a ve Allah'a davette ondan istifade etmek, ona göre harekette bulunmak, onunla faaliyeti yürütmek, mutlaka gereklidir. Nitekim Cenab-ı Hak, Rasûlüne davetinde Kur'an'a sımsıkı sarılmasını, onunla hareket etmesini açıkça emreder: "Binaenaleyh sen, sana vahyolunan (Kur'an)a kuvvetle sarıl."[380] "Bu Kur'an bana onunla sizi ve her ulaşanı inzar etmem için vahyolundu."[381], "Rablerine (götürülüp) toplanacaklarından korkanları sen onunla (Kur'an ile) inzar et."[382], "Benim tehdidimden korkacaklara (sadece), Kur'an ile öğüt ver."[383], "Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Ta ki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın."[384] Çünkü Kur'an'la yapılan davet, en büyük ve en mukaddes cihaddır: "O halde kafirlere boyun eğme de bununla (bu Kur'an ile) onlara karşı olanca savaşınla büyük bir mücahede yap."[385]

Kur'an-ı Kerim'de Rasûlüllah'a davet metodunu beyan eden âyette: "(Habibim, insanları) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et."[386] buyurulur. Taberî'ye göre hikmetten kasıt, Kur'an-ı Kerim'dir. Güzel öğüt ise, yüce Allah'ın varlığını ortaya koyan ve O'na ubudiyyeti sağlayan Kur'an-ı Kerim'deki mev'ıza ve ibarelerdir.[387] Bu duruma göre hikmetle ve güzel öğütle davet, doğrudan doğruya Kur'an âyetlerini okuyarak ve açıklayarak yapılan davet olup,[388] Cenab-ı Hak tarafından Rasûlüne bu yol emredilmektedir.

Hz. Peygamber'in böylece Cenab-ı Hak'tan aldığı Kur'an-ı Kerim'le davet emrini aynıyla uyguladığından şüphemiz olmamalıdır. O'nun metodu, önce tatlı sesi ile ve vecd içinde Kur'an-ı Kerim'den bazı âyetler okumak, sonra onları tefsir etmek ve dinleyenleri imana davete dayanıyordu.[389] O, İslâm'a davet

---

380 43 Zuhruf: 43.
381 6 En'âm: 19.
382 Aynı Sûre: 51.
383 50 Kâf: 45.
384 16 Nahl: 44
385 25 Furkân: 52.
386 16 Nahl: 125.
387 Taberî, Tefsîr XIV, 194; İbn Kesîr, Tefsîr, IV,235.
388 Saka, K.K.in Davet Metodu, s.69.
389 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 74; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 433.

ettiği herkese Kur'an-ı Kerim okuma itiyadında idi.[390] Eğer zevcesi Hatice, arkadaşı Ebûbekr, amcasının oğlu Ali, mevlası Zeyd ve emsali gibi imana gelmelerinde her şeyden önce Hz. Muhammed'in şahsiyetinin sebep olduğu bir kaç kişiyi istisna edersek Hz. Muhammed'in kuvvet ve kudreti, İslâm'ın gücü ve topluluğu olmadığı ilk davet yıllarında inananların hemen tümünün, kabile reislerinin, şairlerin, namlı şahsiyetlerin ve kimsesiz insanların imanında rol oynayan biricik müessir âmil ya da kesin sebeplerin başında Kur'an-ı Kerim geliyordu.[391] Hatta sadece ilk yıllarda iman edenler değil, değişik bir takım güç ve kuvvet, reise ittiba, madde sevgisi gibi sebepler dışında bütünüyle Arap ve acemin ihtidasında asıl âmilin Kur'an olduğunu söyleyebiliriz.[392]

Onun gerçekten öyle bir tesiri, öyle bir gücü ve hakimiyeti vardı ki, bu cazibe ve kudret karşısında hiç bir mukavemet dayanamıyordu. Onun tesiri, gönülleri derinlerden sarıyor, ruhları zelzeleye veriyor ve her vesile ile muhatabını etkisi altına alarak başka bir yol tutmasına imkan vermiyordu.[393]

Usûl-ü tefsircilerin ve Kur'an ilimleri alimlerinin detayını verdikleri, hatta müstakil eserlerle zengin bir literatür ortaya koydukları dil ve üslup yönünden, telif yönünden, ihtiva ettiği ilimler ve mana yönünden, beşeriyetin ihtiyaçlarını karşılaması yönünden, tabiat ilimleri yönünden, gayb haberleri yönünden, Peygamber tarafından tebdil edilmemesi ve O'nun tarafından bile eşinin konulamaması gibi pek çok yönlerden icaza sahip olan Kur'an'ın[394] bu tesirini müşrikler çok iyi biliyorlardı ve hakikatını bildikleri halde sırf küfürde inatları sebebiyle Kur'an okunduğu zaman parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar ve tepiniyorlardı: "Dinlemeyin şu Kur'an'ı. Gürültü yapın, yay-

390 Kândehlevî I, 117-118.

391 S.Kutub, Tasvîr, s.9; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 443-447.

392 Tefsîru'l-Menâr IX,323.

393 Fî Zılal XIX, 46-48.

394 Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s.162-168. İ'câzül Kur'ân için bak: Bâkıllânî, İ'câzul-Kur'ân; Râfiî, İ'câzu'l-Kur'ân; S.Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân; Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân; Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân; Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân.

gara koparın. Belki galebe çalarsınız."[395] Kur'an'ı dinleyen ve düşünenlerin Rasûlüllah'ın etrafında toplanıp bir güç, kuvvet olacaklarından endişe ediyorlar, tüyleri diken diken oluyordu. Rasûlüllah'ın amcası ama baş düşmanı Ebû Leheb, O'nun canına kastediyor ve avanesini "Araplar onun etrafında toplanmadan şu Muhammed'in işini bir bitirin" diye kışkırtıyordu.[396]

Rasûlüllah geceleri evinde Kur'an okurdu; çoluk çocuk, kadınlar ve erkekler merakla gider onu dinlerlerdi. Azılı müşriklerin ödü kopuyordu, bu insanların iman edivermelerinden. Ve Kur'an'ı dinlemelerini yasak ettiler onlara. Ama bizzat kendileri Kur'an'ın cazibesinden kurtulamıyor ve kimseye sezdirmeden gizlice Muhammed'in evine gitmeye zorluyordu bir his onları. Dönerken yolda birbirleriyle karşılaşan elebaşıları söz veriyorlardı bir daha gelmemeye. Fakat yine bir güç çekiyordu onları ve bu hadise üç defa tekrar ediyordu.[397]

Müslümanlar inançları sebebiyle gördükleri baskılar karşısında Habeşistan'a hicret etmişler, inanç ve ibadet hürriyetine kavuşmuşlardı. Hz. Ebûbekr de Rasûlüllah'tan izin isteyerek Habeşistan'a doğru yola çıktı. Fakat yarı yolda karşılaştığı Kâre reisi Mâlik b. ed-Duğunne onu geri çevirdi. Ebûbekr gibi fakiri görüp gözeten, komşuya iyilikte bulunan, kerem ve cömertlik sahibi birisi Mekke'den çıkarılamazdı, çıkarılmamalıydı. Kendisi de onunla beraber gelip Ebûbekr'e eman verdiğini, onu himayesine aldığını Mekke'lilere ilan etti. Alenen ibadet ve davette bulunmaması, çoluk çocuklarını yoldan çıkartmaması şartıyla onlar bu emanı kabul ettiler. Hz. Ebûbekr de evine çekildi; avlusunun bir bölümünü kendisine mescid ittihaz ederek ibadet ve taatla iştiğale başladı. O, rifkatli, yüreği yufka, tefekkür ve tedebbürü açık bir zat idi. Kur'an okurken, namazda tilavette bulunurken haşyet ve huşû ile sesi titrer, gözlerinden yaşlar boşanıverirdi. Çoğu kez onu görmemekle beraber sesini duyanlar kulak kabartıyorlar, duruyor, dinliyor, kendilerinden geçiyor, hayranlıkla Kur'an'ı işitiyorlardı. Komşularından veya yoldan geçenlerden bazan kapısı önünde

---

395 41 Fussılet: 26.

396 Tefsîru'l-Menâr IX. 323, XI, 204.

397 İbn Hişâm I-II, 315-317.

öbekler oluşurdu. Kureyşliler bu manzarayı görünce dehşete kapıldılar ve pür telaş İbnu'd-Duğunne'ye koşarak himayesini kaldırmasını istediler: Kur'an onların çoluk çocuklarını, aklı ermezlerini sapıtacak, yoldan çıkaracak, çarpacaktı.[398]

Rasûlüllah kendisine sorulan sorulara, yapılan tekliflere çoğu zaman kendinden hiçbir şey katmaksızın bir kaç âyet okumakla karşılık verirdi. Bir keresinde Mekke'liler adına ileri gelenlerden Utbe b. Rabîa, Rasûlüllah'a gelmiş; gayesi, malmülk, para, kadın, mevki, başkanlık ise hemen vermeye hazır olduklarını, sadece şu iddialarından vaz geçmesini istediklerini bildirmişti. Rasûlüllah ona sözlerini bitirip bitirmediğini sorduktan sonra besmele çekerek Fussılet Sûresi'nin başından başladı okumaya. Okunan âyetler Utbe'yi öylesine cazibesine almış, tesir sahasına dahil etmişti ki Âd ve Semûd'u çarpan yıldırımdan bahsedilirken[399] Utbe aynı akibet hemen kendi başına geliverecekmiş gibi endişeleniyor, Hz. Muhammed'e tilaveti durdurması için Allah aşkına yalvarıyor ve hemen kaçıyordu. Kureyşlilere dönünce de onlara şimdiye kadar, eşini-benzerini dinlemediği bu sözün, şiir, sihir veya kehanet olmadığını söylüyor, Muhammed'in işine karışmamalarını tavsiye ediyordu. Hep bir ağızdan itiraz ve ithamlarla karşılaşınca da: "Bu, benim görüşüm. Varın istediğinizi yapın; zira mesele benim kudretimin üstündedir" diyordu.[400]

Rasûlüllah'ın Kur'an'la İslâm'a davetinde Kur'an'ın muhataplara müessiriyyeti ile ilgili onun hayatında pek çok hadise, bir çok örnek vardır. Mesela Devs kabilesinin ileri gelenlerinden şair Tufeyl b. Amr, Mekke'ye geldiğinde Hz. Peygamber'le görüşmüş, şiire yakînen vâkıf bu zat, Kur'an'ın fesahati ve belağati karşısında hemen imana gelmiş, üstelik samimi ve gayretli bir İslâm davetçisi olarak kavmini durmadan İslâm'a davet etmişti.[401] Habeşistan'a hicret esnasında görüştükleri müslümanlardan İslâmiyet hakkında biraz bilgi edinen

398 İbn Hişâm I-II, 372-374; Bidâye III, 94-95.

399 41 Fussılet: 13.

400 İbn Hişâm I-II, 293-294; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 51-52; Saîd Havvâ, Rasûl I, 92-94; Hamidullah, İ, Peygamberi I, 81-82.

401 Bidâye III. 99; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.68-69.

Necran'da meskun Hristiyanlar, durumu tahkik için Mekke'ye 20 kişilik bir heyet göndermişler, bunlar Rasûlüllah'tan dinledikleri Kur'an üzerine İslâmiyet'i kabul etmişlerdi.[402] Hac için Mekke'ye gelen Medine'li Süveyd b. es-Sâmit Rasûlüllah'a inen vahyin kendisinin eline geçirdiği Lokman Hakîm'e ait sahifelere benzer bir şey olduğunu zannetmiş, fakat O'ndan Kur'an'ı dinlediği zaman "onun çok güzel bir kelam" olduğunu ikrar mecburiyetinde kalmıştı.[403] Kinde'den Rasûlüllah'a bir heyet gelmişti. Onlar Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarken aralarında birşey gizlediler ve sordular: "Peygambersen bil bakalım senin için gizlediğimiz şey nedir?" Rasûlüllah "Sübhanallah! Bu ancak kahinlerin yaptığı şeydir. Halbuki kahin de, kehanet de Cehennem'dedir." diye mukabele ettiler ve ilaveten: "Cenab-ı Hak beni hak ile gönderdi ve bana kendisinde batılın kat'iyyen bulunmadığı bir kitap inzal buyurdu." dediler. Bunun üzerine heyet Kur'an dinlemek istedi ve Rasûlüllah'ın Kur'an tilavetinden sonra hemen "İnandık, ya Rasûlallah" dediler. Kur'an benliklerine o kadar nüfuz etmiş, ruhlarına öyle tesirde bulunmuştu ki Hz. Peygamber: "Peki şu boyunlarınızdaki ipeğin işi ne?!" buyurduğu zaman onlar derhal ipek giysilerini yırtıp atıyorlardı.[404]

Paragrafın başında da belirttiğimiz gibi Rasûlüllah'ın davet hayatı incelendiği zaman Kur'an'ın davetteki rolü ve müessiriyyetine ait pek çok misal görülecektir. Ancak biz belirttiğimiz bu hadiseleri, konuyu izahta kifâyetli görüyor ve sözü fazla uzatmak istemiyoruz.

Rasûl-ü Ekrem, bizzat kendisi tebliğlerinde en müessir usûl olarak Kur'an-ı Kerim'e baş vurduğu gibi gönderdiği davetçilerine, ashabına da aynı şeyi emrediyordu. Hadd-i zatında yukarıda Rasûlüllah'a Cenab-ı Hak tarafından verildiğini belirttiğimiz bu hususlaki emirler, ashab-ı kiram için de geçerli idi.[405] Yani Kur'an'la davet, davet için hareket eden herkese Allah ve Rasûlü tarafından verilmiş bir emir idi.

---

402 İbn Hişâm I-II, 391-392; Hudarî, a.g.e. s. 62-63.

403 Bidâye III, 147-148.

404 Hudarî, a.g.e. s. 264.

405 Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 433.

Ashab-ı kiram, Rasûlüllah'ın tavsiyesiyle Kur'an'ın ölü kalbe hayat verdiğini bilerek[406] ve Kur'an-ı Kerim'e tam vukufiyetleri ile, tebliğde bulundukları millet ve kavimleri saran ve kavrayan bir ruha sahip oluyorlardı, bu Kur'an sayesinde.[407]

Hz. Peygamber genç davetçi Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye gönderdiği zaman o bıkıp usanma bilmeden ve fütur getirmeden vazifesini yapıyor, Kur'an'la hareket ediyor, Kur'an'la insanların kalblerini ve akıllarını harekete geçiriyordu. Allah'ın âyetlerinde büyüleyici bir ikna mucizesi mevcuttu. Bir de buna Hz. Mus'ab'ın bizzat kendisinin hoş ve çekici, etkileyici tilaveti eklenirse onun etrafında toplanıveren, çarşı ve sokaklarda kendini takip ederek Kur'an dinleyen kalabalıkların kısa bir müddet içinde İslâm'a girmeleri ve İslâm'ın fedakâr muhafızları ve Ensârı olmalarındaki sır anlaşılır.[408] O'nun davetini ve "kavimlerinden zayıf, aklı ermezleri yoldan çıkarmasını" kesinlikle engellemek üzere, öfkeyle harekete geçen iki Ensâr büyüğü Sa'd b. Muâz ve Useyd b. Hudayr hazretlerinin peşpeşe, dinledikleri Kur'an karşısında deniz kenarında vakûr, sakin, metin ve dimdik duran kayalara köpürerek, kabararak hışımla ve süratle çarpan dalgaların eğilerek, kırılarak, yerlere kadar inerek geri geri çekildikleri gibi, birdenbire huzur ve sükuna erivermeleri, itmi'nâna kavuşuvermeleri, sonra da anında İslâm'ın birer hamiyetli savunucusu ve gayretli dâîleri olmalarındaki[409] muamma çözülür.

İbn Sa'd'ın rivâyetine göre davetçilerine umumen Kur'an'la daveti emreden Hz. Peygamber, bazan gittikleri yer halkının dinî ve itikadî durumuna göre okuyacakları sure ve âyetleri de onlara tahsis ve tayin ediyordu. Hımyer reislerine gönderdiği elçi Ayyâş b. Ebî Rabîa'ya orada Beyyine Sûresi'ni okumasını emretmişti.[410]

Diğer taraftan komşu devlet hükümdarlarına ve Arap emirliklerine İslâm'a davet mektupları gönderen Hz. Peygamber, temel özellik olarak çok kısa ve özlü olan mektuplarına

406 Canan, Sünnette Terbiye, s.103.
407 Tefsîru'l-Menâr XI, 201.
408 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s.131.
409 İbn Hişâm I-II, 436-437.
410 İbn Sa'd I, 282; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 147-148.

umumiyetle yine mektubun muhatabı ülke, halk ve şahısların inanış ve düşüncelerini nazar-ı itibara alarak duruma uygun bir veya bir kaç âyet yazdırıyordu.[411] Düşünen kafalar, anlayan kalbler, gören gözler ve işiten kulaklar için elbette bu kadarı yeterliydi ve Kur'an, davetin vazgeçilmez unsuru olma hususiyetini her an muhafaza ediyordu.

Şüphesiz Rasûlüllah'ta ve ashabında dışa dönük Kur'an tebliği yanında içte, Kur'an'ın bol bol kıraati, tefekkür ve tedebbürle müzakeresi, hayata olduğu gibi yansıması, büyük ölçüde değer taşıyordu. Bütün bu hususlarda günümüz davetçisi, İslâmî faaliyetlerin samimi neferi kanaatimizce büyük eksiklikler içindedir. O kendisi için bütünüyle örnek teşkil eden Kur'an-ı Kerim'i çokca mütaala etmek, ondan ilham almak mecburiyetindedir. Ondan aldığı ilhamla yola çıkarak, onun işaretlerine göre hareket plânını ayarlamalı, atacağı adımlarını tespit etmelidir. Davetçi, Kur'an'dan aldığı eğitim ikmâli ve ruhî gıda ile, Kur'an ile hareket ettiği zaman Kur'an, canlı bir hareket ve aksiyon kaynağı olur, sırf bereket ve dua için okunan bir kitap olmaktan çıkar. Faaliyet halinde bulunan İslâm cemaatine, o anda iniyormuş gibi bir hareket ve canlılık kazandırır... Onlarla beraber faaliyete katılır, onların çalışmalarını izler ve kendisiyle davetten sonra artık Allah'ın vadini beklemelerini sağlar.[412]

Şüphesiz ki hidâyet Allah'tan, nusrat Allah'tan, tevfik ve inâyet Allah'tandır.

---

411 Bak: Hamidullah, Vesâik, s.43-253.

412 S.Kutub, İslâm Davasının Stratejisi, s.89-90; A.Zeydân, Usûlu'd- Da've, s. 317; Tefsîru'l-Menâr VII, 341 ; Ğazzâlî, Maallâh, s. 432; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 121.

4- DEVLETLEŞME

Devlet kurmak, sosyal hayatın bir icabı ve insanlar için tabiî bir zarurettir.[413] İnsanın, cemiyet ve insanlardan tamamen uzak, yapayalnız yaşayamayacağı, diğerlerinin yardımına her an muhtaç olduğu, pek öyle izah ve delil istemeyen, herkes tarafından kabul edilen, aşikâr bir gerçektir. Neslin devamı için mukabil cins ile muaşeretin gerekliliğini, insan için lüzumlu mal, giyecek ve yiyeceğin hazırlanmasında, çocukların büyütülmeleri ve eğitilmelerinde başkalarının yardımına olan ihtiyacı, bunun için de her biri bir sanat ve ticaret ehli insanlarla devamlı münasebet ve işbirliğine duyulacak lüzumu biliyoruz.[414]

İctimaî hayatta fertler arası bu münasebetlerin düzen ve disiplin içerisinde, muntazaman yürüyebilmesi ise, bu hususlarda esas ve prensipler getirecek, kanunlar koyacak bir sistemi gerekli kılar. İşte bu sisteme biz, devlet, devletin icra organına da hükûmet diyoruz. Bu kuruluşların zaruri olduğunu artık bugün inkâr eden kimse yoktur, diyebiliriz. Sadece Komünizm akidesinde, bir ara, yaşayışta öyle bir merhale tasavvur ediliyor ki, o merhaleye ulaşılınca insan için bundan böyle ictimaî yaşayışta herhangi bir hükûmete lüzum kalmayacak, insanlar bir sınıf hakimiyetinden kurtulacaktır. Fakat bu söz, sadece bir hayal mahsulüdür, kuruntudur.[415] Bütün cemiyetler, ancak bir kanunun gölgesinde yaşayabilir, bir hükûmet otoritesi altında

---

413 İbn Haldûn, Mukaddime, s. 129, 167-168.

414 Şirvânî, İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare, s.101-103.

415 Mevdûdî, İslâm'da Hükûmet, s.88-89.

huzur bulabilirler. Bu kanun ne olursa olsun, bu hükûmet nasıl olursa olsun ona duyulan ihtiyaç kat'idir.[416]

İşte bu sebeple İslâm'ın ilk davetçisi Hz. Peygamber, tebliğ ettiği esaslar üzerine devleti tesis edebileceği bir kitle teşekkül ettirdiği zaman insanlar arasında huzur ve saadeti temin gayesinde olan İslâm'ın ve cemiyetin devlete olan ihtiyacını çok iyi takdir ederek devletleşme merhalesini uygulama plânına koyuyor, bunun için gerekli her türlü vesileye tevessül ediyordu. Şimdi biz, bir İslâm tarihçisi gözüyle O'nun Devletinin teşekkülünü sağlayan tarihî hadiselere detaya girmeksizin sadece konumuz açısından bir bakış atfedelim:

a- Akabe Biatları ve Hicret:

Devletin ilk sahip olacağı şey, yurt diye isimlendirilen arazidir. Devletin, arazi ile olan ilgisi o kadar yakındır ki, arazisi olmayan bir devletin mevcudiyetini akıl kabul etmez.[417] Bu sebeple Hz. Peygamber'in bir yandan kitleleşme faaliyetini devam ettirirken bir taraftan da üzerine devletini tesis edeceği zemini hazırlaması gerekliydi. Senelerdir yaptığı ısrarlı ve sabırlı çalışmaların bir tecrübesi olarak Rasûlüllah biliyordu ki Mekke, İslâm için yurt niteliğini taşıyabilecek bir yer değildi. O, "İslâm Yurdu" nu aramak, Devletini kuracağı bir yer bulmak üzere harekete geçti. Her vesile ile, karşılaştığı diğer kabile mensuplarına "kendisini kavimlerine götürüp, Rabbinin kelamını tebliğine imkan vermelerini"[418] teklif ediyordu. Çeşitli zamanlarda aldığı cevaplar hep menfi olunca bu sefer bizzat kendisi kalkıp Taif'e gitti. Fakat Taif'liler ayaklarına gelmiş nimeti teptiler; istikbalin Medine'si olabilme imkanı varken muannid davrandılar.[419]

Rasûlüllah'ın azmi kırılmayacaktı ve O, İslam Yurdu'nu aramaya devam edecekti. Nihâyet Medine'lilerden bir grubun nübüvvetin 11. senesinde İslâm'la müşerref olmaları, birer

---

416 Abdulkerîm el-Hatîb, el-Hılâfetu vel-İmâme, s.53.

417 Hamidullah, İ. Devlet İdaresi, s. 73.

418 Ebû Dâvûd, Sünnet 20; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân 24; İbn Mâce, Mukaddime 13; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 5.

419 İbn Hişâm I-II, 419-421; Bidâye III, 135-137.

sene ara ile Mekke'de Akabe denilen mevkide I. ve II. Akabe Biatlarının akdi,[420] İslâm Devleti'ne açılan kapı oluyor, İslâm Devleti'nin temelleri atılıyordu. Rasûl-ü Ekrem böylece tahakkuk eden devletleşme merhalesinin ilk adımı olarak ashabına hicret izni verdi. Bir müddet sonra kendisine de İsra Sûresi'nin 80. âyeti ile hicret izni veriliyordu. Âyette Cenab-ı Hak, Rasûlüne bir dua öğretiyordu:

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا

Ve şöyle de: Rabbim, beni sıdk ve ihlas girdirişi ile (Medine'ye) girdir. Sıdk ve ihlas çıkarılışı ile (Mekke'den) çıkar ve tarafından bana hakkıyla yardım edici bir kuvvet (devlet) ver." Muhaddislerden İmam el-Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, müfessirlerden Taberî, İbn Kesîr, Kurtubî ve Celâleyn hep Rasûlüllah'a hicret izninin bu âyetle verildiğini ifade ederler; siyerciler de aynı görüştedirler.[421]

Ayette geçen " سُلْطَانًا " kelimesi, güç, kuvvet, otorite, hakimiyet, iktidar, hükûmet ve devlet manalarına gelir.[422] Böylece Cenab-ı Hak, Rasûlüne hicrette ihlas temennisinin hemen arkasından "DEVLET" talebini talim etmektedir. Bundan sonraki âyette ise "De ki: Hak geldi, batıl zeval buldu. Şüphesiz ki batıl, daima zeval bulucu, yok olucudur."[423] buyurularak hakkın hakimiyetini, batılın yok edilmesini sağlayan önemli bir unsur olan "devlet otoritesi" duasının kabul edildiği tebşir olunmaktadır.[424]

Böylece aldığı emirle ondört asır önce Mekke'den Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber Efendimizin İslâm'a davet hayatında hicret, yepyeni bir merhaleye köprü veya basamak oluyor, davetin bütün âleme yayılmasını, Arap Yarımadası'nın dört

---

420 İbn Hişâm I-II, 428-443; Bidâye III, 148-165.

421 Tecrîd-i Sarîh X, 81; Taberî, Tefsîr XV, 100; İbn Kesîr, Tefsîr IV, 342, Bidâye III, 175; Kurtubî, Tefsîr X, 313; Celâleyn I, 236; Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s.168.

422 Fîrûzâbâdî, Kâmûs II, 365.

423 17 İsrâ: 81.

424 Elmalılı V, 3195.

bir tarafından kabilelerin grup grup İslâm'a koşmalarını, İslâm hakimiyetinin dünyaya duyurulmasını sağlayan en mühim unsur, en önemli vesile ve vasıtayı teşkil ediyordu.

b- Mescid ve Ezan:

Rasûlüllah'ın İslâm'a davetinde ve davetin neşrinde mescidin müstesna bir yeri vardır. Biz daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in sosyal müesseselerle irtibatı açısından davet metodunu incelerken konu üzerinde yeterince duracağız.[425]

Ancak bu bölümle ilgili olarak şunu belirtelim ki bir devletin ve hükûmetin siyasî, idarî, ictimaî işlerin organize edildiği bir binaya, devlet bünyesine göre parlamento binası veya kraliyet köşküne, hükûmet merkezine ihtiyaç duyması tabiîdir. İşte Rasûlüllah S. Efendimizin hicretle getirdiği İslâm Devleti'nde, halifeleri zamanında hususuyle hükûmet işlerinin yürütüldüğü müstakil binalar yapılıncaya kadar devete ait her türlü işin takip ve idare olunduğu yer, mescid idi.[426]

Bütün bir yeryüzü İslâm ümmetine ibadete elverişli temiz mahal kabul edildiği halde başka bir takım fayda mülâhazaları yanında yeni kurulan devletin işlerini idare açısından Hz. Peygamber'in Medine'de ilk iş olarak mescidi inşası[427], O'nun devleti teşekkülde plânlı hareketinin en büyük belgesi sayılmalıdır.

Mescidin İslâm Devleti'ndeki yerini ve devletleşme merhalesindeki müessiriyyetini aksettirmek üzere Arnold'tan şu satırları iktibas edelim: "Mescid, yalnızca ibadete mahsus bir yer değildi. Bilâkis ibadetin yanında siyasî ve ictimaî hayatın merkezi durumundaydı. Peygamber, elçileri mescidte karşılar, devlet işlerini oradan idare eder, dinî ve siyasî konularda minberden cemaata hitap ederdi. Ömer, Medine minberinden Irak'ta İslâm ordularının gerileyişini ilan etmiş ve müslümanları bu beldelere yürümeye teşvikte bulunmuştu. Yine bu minberden Osman, kendini müdafaa etmişti. Aynı şekilde iş

---

425 Bak: Birinci Bölüm "Sosyal Müesseselerle İrtibatı Açısından Rasûlüllah'ın Davet Metodu" konusu "9-MESCİD" maddesi.

426 Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 523-524.

427 İbn Hişâm I-II, 496-497; Bidâye III, 214-219.

başına gelip biat olunan halife, hükûmet programını açıklama mesabesinde olan ilk hutbesini bu minberden îrad ederdi. Bu durumuyla minber, anayasal topluluklarda devlet siyasetinin açıklandığı iktidar sandalyesine benziyordu."[428]

Hülasa olarak diyebiliriz ki bütün bu yönleriyle Hz. Peygamber'in Devleti'nde mescid, devletleşme merhalesini gerçekleştiren çok mühim bir vasıta ve devlet işlerinin yürütüldüğü önemli bir merkez olmuştur.

Bu önemli merkeze namaz vakitlerini ilan ederek inananların toplanmalarını sağlayan ezan ise İslâm şiarıdır; İslâm Devleti'nin varlığını, İslâm hakimiyetini gösteren bir belgedir. Bu sebeple ancak Rasûlüllah Medine'ye yerleşip, etrafında Muhacirîn ve Ensar toplandıkları, İslâm kuvvet bulduğu zaman meşru kılınmıştır.[429] Bu sebeple Hz. Peygamber, askeriyle bir yere gittiği zaman acele etmeyip beklemiş, ezan sesi duyduğu zaman baskın yapmamış, ezan duyulmadığı zaman askerine hareket emri vermiştir ve gönderdiği birliklere de bu hususa riâyeti emretmiştir.[430]

Bugün bütün milletlerin ve devletlerin benimsedikleri millî marşları karşısında ırk, dil, renk, coğrafî engel gibi ayrım ve farklılıklar gözetmeyen İslâm'ın şiarı ezan, çok daha toplayıcı, sarıcı, birleştirici, çekici ve harekete getiricidir;[431] o, bütün bir beşeriyeti, güneş, dünya ve kainatın ölçülü deveranıyla zaman birimlerinin tamamında felaha, hidâyete, İslâm hakimiyetine çağıran, İslâmî devletin temel prensiplerindendir; devletleşmenin vesilelerindendir.

c- Hudut Tespiti ve Nüfus Sayımı:

Devletin vatana olan ihtiyacını biliyoruz. Bir toprak parçası üzerinde kurulan devletin, arazisini koruyabilmesi, çevresindeki dost veya düşman devlet ve milletlerle, onların sınırlarını

---

428 Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 523-524.

429 Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 103; İbn Hişâm I-II, 508; Bidâye III, 231-232

430 Müslim, Salât, 9; İbn Hişâm III-IV,329; Bidâye IV, 183.

431 Burada bizim, Millî "İstiklâl Marşı" mızı küçük ve önemsiz gördüğü- müz zannedilmemelidir. Elbette İslâm ve vatan şairimiz M. Akif'e "Allah bu millete bir kez daha İstiklâl Marşı yazdırmasın" dedirten istiklâlimizin marşı, büyük bir mana ve öneme sahiptir.

ihlal etmeksizin ve kendi topraklarına tecavüze göz yummaksızın normal ölçüler içerisinde iyi münasebetler kurabilmesi için hudutlarını tespit ederek sınırlarını çizmesi, kuruluştan sonra yapacağı ilk işler arasındadır.

Bu hudutlar içerisinde yaşayan devlet tebeasının, devletin güç ve kuvvetinin bilinmesi için sayı olarak tespitine, yani nüfus sayımına da zaruret vardır.

İşte Hz. Peygamber, bu gerçek ve zaruretlerden hareket ederek hicretinden bir kaç ay sonra Medine'yi harem bölge (dokunulmaz bölge) ilan etti ve kendisinin işaret ettiği tepelere ashaptan Ka'b b. Mâlik'i göndererek İslâm Devleti'nin o günkü hudutlarına işaret etmek üzere duvarlar, sınır taşları inşa ettirdi.[432] Bir de nüfus sayımı yaptırarak mevcut ashabın isimlerini bir sahifeye (kütüğe) kaydettirdi.[433]

d- Anayasa ve Andlaşmalar:

Tespit edilen hudutlar içerisinde, yapılan nüfus sayımı neticesinde mevcudiyeti anlaşılan 1500 İslâm neferi dışında henüz hicretin birinci yılında İslâmiyet'i kabul etmemiş müşrik Araplar ile üç kabile halinde yahudiler bulunuyordu. Aynı sınırlar içerisinde İslâm'ın tanıdığı akide serbestiyeti çerçevesinde yaşayan ve yeni kurulan İslâm Devleti'nin tebeası durumunda olan bu insanlar topluluğunun inançları farklı bile olsa düzen ve disiplinin sağlanması, refah ve saadetin temini, toplum fertleri arasında kaynaşmanın gerçekleştirilebilmesi için, gruplar teşekkül ettiren bu insanların müştereken kabullenecekleri bazı esasların konulması, devletin uygulayacağı siyaset ve idare tarzının belirlenmesi gerekiyordu.

Bu sebeple Hz. Peygamber, henüz hicretin birinci senesi dolmadan Muhacirîn ve Ensarın, Ensar ile anlaşmalı olan müşrik Arap kabilelerinin ve Yahudilerin ileri gelenlerini,

---

432 Buhârî, Cihâd 71; Müslim, Hacc 456-457; Tirmizî, Menâkıb 67; İbn Mâce, Menâsik 104; Muvatta, Medîne 10,11; İbn Hanbel I, 169, 181, II, 236, III, 23, IV, 77, V, 181; Semhûdî, Vefâ I, 97. Semhûdî, hudut tespiti ve harem ilanının getirdiği fıkhî hükümleri genişçe izah etmektedir. Bilgi için bak: a.g.e. I, 89-117.

433 Buhârî, Cihâd 181; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 118; Şiblî, Asrı Saadet I, 27.

temsilcilerini Hz. Enes'in evinde topladı ve Anayasa diyebileceğimiz metni yazdırdı.[434] Muhammed Hamidullah'a göre ilk İslâm Devleti'nin Anayasa'sı olmaktan öte, aynı zamanda bütün dünyada yazılı ilk anayasayı teşkil eden[435] bu metinde, aynı hudutlar içerisinde yaşayan bu insanlar topluluğunun bir "ümmet" teşkil ettikleri belirtilmekte, ictimaî, hukukî, siyasî, iktisadî konular ve amme hukuku ile ilgili meselelerde prensipler getirilerek başlı başına bir inkılap ortaya konmakta idi.[436] Ayrıca bütün bu unsurların ihtilaf ettikleri konularda müracaat ve hüküm makamı olarak Rasûlüllah kabul edilerek tebliğ olunan dine muhalif grupların da devlet başkanı olarak O'na itaatları sağlanmakta, İslâm Devleti'nin varlığı onlara da tasdik ettirilmekte idi.

İslâm Devleti'nin temel unsurları durumunda olan Muhacirîn ile Ensar arasında aktedilen ve tarihe eşsiz nümuneler kazandıran kardeşlik andlaşması[437] ve gayr-i müslim tebeanın itaatını ve Devleti tanımasını sağlayan, idarî prensipler getiren bu Anayasa ile hudutlar içerisinde uyum ve kaynaşma temin edilip düzen ve disiplin konduktan sonra dışa yönelme, çevredeki komşu (devlet) kabilelerle münasebetler kurma, devletleşme merhalesinin tahakkukunda en tabiî hadise ve lüzumlu bir harekettir.

Kısa müddet içerisinde Devletini sağlam temeller üzerine oturtan Hz. Peygamber, bu maksada ma'tufen, ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi bir yandan kitleleşme faaliyetlerinin devamı olarak çevreyi tanımak üzere küçük silahlı birlikler çıkardı. Herhangi bir çatışma ve çarpışmaya girmelerine izin verilmeyen bu erler, etrafı ve ticaret yollarını kolaçan ediyorlar, kabilelerin durumu hakkında istihbaratta bulunup Rasûlüllah'a dönüyorlardı.[438] Bu şekilde görevlendirilmiş üç seriyyeden sonra hicretin ikinci yılı başında Hz. Peygamber, birliklerinin başında bizzat kendisi de çıktı. O'nun bu gaz-

---

434 İbn Hişâm I-II, 501-504; Bidâye III, 224-226; Hamidullah, Vesâik, s. 15-21.
435 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 122.
436 Karaman, İslâm Hukuku, s.70-71.
437 Bidâye III, 226-229; İbn Sa'd I, 238-239.
438 İbn Sa'd II, 5-7; Belâzurî, Ensâb I, 371.

velerinde komşu kabilelerle irtibata geçerek iyi münasebet sözleşmeleri ve sulh andlaşmaları imzaladığını görüyoruz. Kendileriyle ilk münasebetlerin kurulduğu ve andlaşmalar aktedildiği kabileler arasında Benû Mudlic, Benû Damre ve Benû Cuheyne'yi saymamız mümkündür.[439]

Bu kabileler, Rasûlüllah'ın andlaşma teklifini imzalamakla O'nun başkanı olduğu İslâm Devletini resmen tanımış oluyorlar, Hz. Peygamber'in davetinde devletleşme safhası, zincirlerini birer birer tamamlamış oluyordu.

e- Cihad ve Gazveler:

Rasûlüllah'ın İslâm'a davet hareketinde devletleşme merhalesinin en mühim meselesi, şüphesiz cihad konusu ile Hz. Peygamber'in gazveleri ve seriyyeleridir. İslâm'ın cihada verdiği fevkalâde ehemmiyet yanında, İslâm'ı tenkit gayesiyle hareket edenlerin İslâm davetinin neşrinde cihad ve gazveler ile daha sonraki devirlerde fütûhât hareketlerinin icra ettikleri tesir sebebiyle İslâm'ın baskı ve zorlamalarla, kılıç vasıtasıyla yayıldığı iddia ve ithamları, İslâm literatürüne cihadla ilgili zengin ve bol kaynakların kazandırılmasına vesile olmuştur. Biz bu değerli bilgiler, müspet ve menfi mütalaalar arasından İslâm daveti açısından konumuzu ilgilendiren hususlarda maddeler halinde bir özet sunmaya çalışacağız:

I. Müslümanlara cihadı emreden, gerekliliği ve faziletini belirten pek çok âyet ve hadis vardır.[440] Bu nassların ışığında bütün İslâm uleması, selefiyle - halefiyle cihadın farziyyeti üzerinde ittifak ve icma etmişlerdir.[441]

II. Duruma göre aynî ve kifaî farz olan cihad, şümullü bir mefhumdur. İslâm nazarında nefsini ıslah ile iştiğal eden kimse

---

439 İbn Hişâm I-II, 598-599; Süheylî, Ravd III, 28; Bidâye III, 246-247; İbnü'l-Esîr, Kâmil II, 112; Şiblî, Asrı Saadet I, 227.

440 Cihadı emreden âyetler için bak: Muhammed Fuâd Abdülbâki, el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, s. 182-183. Hadisler için ise, "ale'l-Ebvâb" (konularına göre) müretteb bütün muteber hadis mecmuaları, konu için "Kitabu'l-Cihâd" başlığı ile müstakil bir bölüm ihtiva eder; bunlara müracaat edilmelidir.

441 Bennâ, Risâletu'l-Cihâd, s.24.

mücahiddir[442] ; ihlasla ibadetlerini îfa eden zat, cihad yapmaktadır[443] ; müslüman kardeşine nasihatta bulunmak ve bir İslâm muhalifine İslâm'ı delil ve huccetlerle beyan etmek, lisanla cihaddır[444]; Allah yolunda mal ve mülkün sarfı cihaddır ve pek çok cihad âyetinde canla başla mücahedenin hemen yanında, hatta ondan önce malla cihad emrolunur[445] ; dini, canı, ırzı, namusu, vatanı ve malı korumak üzere çarpışmak cihaddır ve nihayet İslâm'ın neşri için, fitne ve fesadı def için savaşmak cihaddır.[446] Bazı kimselerin yanlış anladıkları gibi cihadı yalnızca harp ve çarpışma zannetmek doğru değildir.[447] Sıraladığımız bütün bu unsurları içine alacak şekilde cihadın umumi bir tarifini yapacak olursak o, îlayı kelimetullah uğrunda ve İslâmî bir cemiyet sergileme yolunda olanca cehd ve gayreti sarfetmek demektir.[448] Yalnız İslâm fıkhında ıstılah haline gelen cihaddan ilk planda meşru müdafaa demek olan malını, ırzını, hayatını müdafadan da öte İslâm davetinin önüne engel olan sultaları kaldırmak, dinî hürriyeti temin etmek ve İslâm toplumunu tesis etmek için yapılan mücahede anlaşılır.[449]

III- Burada belirttiğimiz cihadın şekil ve merhalelerinden son ikisi, çarpışmaya, harbe cevaz veriyor. Hadd-i zatında İslâm nazarında sulh ve sükun esastır. Harp ise aynen hastalık gibi ârızîdir. Müslümanlar kat'iyyen harbi arzulamaz, macera ve hadise peşinde koşmazlar. Sulh ve salahın, emniyetin temini için ellerinden gelen gayreti sarfederler.[450] Cenab-ı Hak, muhasım tarafın barış isteğini kabulü müslümanlara emreder: "Eğer

---

442 Tirmizî, Fedâilu'l-Cihâd 2; İbn Hanbel VI, 20-22.

443 Bu manaya delalet etmek üzere Peygamber Efendimiz "Haccın cihad olduğu"nu ifade buyurmuşlardır. Bak: İbn Mâce, Menâsik 8,44; Nesâî, Hacc 4; İbn Hanbel II,421, VI, 294, 303, 314.

444 İbn Hanbel III, 456,460,VI,387. Nitekim daha Mekke'de iken Rasû- lüllah'a cihadı emreden âyetler vardır. Meselâ 25 Furkân: 52'de Kur'an ile "cihâd-ı kebîr" yapılacağı beyan olunmaktadır.

445 4 Nisâ: 95; 8 Enfâl: 72; 9 Tevbe: 20, 41, 44, 81, 88; 49 Hucurât:15.

446 Buhârî, Mezâlim 33, Müslim, Îmân 226; Tirmizî, Diyât 21; Ebû Dâvûd, Sünnet 29; Nesâî, Tahrîm 22-24; İbn Mâce, Hudûd 21; İbn Hanbel I, 79, 187.

447 Karadâvî, Mecelletu'd-Da've, sayı:385, s.8; Abdürrazzâk Nevfel, ed- Da'vetu ile'l-İslâm, s. 58.

448 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 134.

449 Bûtî, a.g.e. s. 134-135.

450 Hamidullah, İ.Devlet İdaresi, s. 130.

(düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan."[451] Hz. Peygamber'in bir hadis-i şerifi de mealen şöyledir: "Düşmanla karşılaşmaya pek istekli olmayın, fakat Allah'tan selamet dileyin. Bununla beraber eğer onlarla karşılaşırsanız sebat ve sabredin. Bilin ki Cennet kılıçların gölgesi altındadır."[452]

Fakat harp, bir devlet, bir millet, bir din için kaçınılmazdır. Cenab-ı Hakk'ın bu kainattaki ilahî kanunudur bu. Yalnız İslâm'da değil, muharref olmasına rağmen Hıristiyanlık ve Musevilik gibi semavî dinlerde de savaş ve kılıç takrir edilmiş[453], Tevrat, harp esnasında uygulanacak hükümler getirmiştir.[454] Aslında harp insanî şefkatin icaplarından biridir; zira azgınları ve haddini bilmeyenleri serbest ve başıboş bırakmak, güçsüzlere baskıyı, zulmü doğurur.[455]

Şu halde yeri geldiği zaman bir barış harekatı olarak harbe baş vurulacak, harbin rahmet ve saadet vesilesi olması esas noktası hiç bir zaman gözden uzak tutulmayacaktır. Peygamber Efendimiz "Ben rahmet peygamberiyim, ben harp peygamberiyim"[456] buyurarak bu hakikatı ne veciz ifade etmişlerdir!

IV - Harbin bütün ümmetler ve milletler için kaçınılmaz olduğu hakikatı karşısında İslâm davet ve Devleti'nin cihadın şümulü içerisinde bütün çeşit ve şekilleriyle harbi mütalaa etmesi, hatta İslâm'ın hakimiyeti için çarpışmayı cihadın ıstılah manası olarak telakkisi asla garip karşılanmamalıdır. Cihad, davet için mutlak bir zarurettir, mutlaka gereklidir; davet ancak ve ancak cihadla yaşayabilir; tebliğin devamlılığı yalnızca cihadla sağlanabilir.[457]

Herşeyden evvel bilinmelidir ki İslâm, bütün bir beşeriyetin huzur ve saadetini, hidâyet ve selametini temin için insanlar arası kin ve adaveti körükleyen, bölücü ve menfaate dayalı

---

451 8 Enfâl:61.

452 Buhârî, Cihâd 112,156, Temennî 8; Müslim, Cihâd 19-20; Ebû Dâvûd, Cihâd 89; Dârimî, Siyer 6; İbn Hanbel II, 400.

453 S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 618-619.

454 Tevrat; Tesniye, bab: 20, âyet: 10-17.

455 Ebû Zehra, İslâm'da Beşerî Münasebetler. s. 159.

456 İbn Hanbel IV, 395, V, 405.

457 Bennâ, Risâletu't-Teâlîm, s.12; A. Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 313.

bütün sistemleri kaldırarak yepyeni ve âlemşümul bir nizam koymak ister. Elbette bu âlemşümul nizama karşı çıkanlara, dine, imana, ibadete, düşünceye tasallutta bulunanlara karşı bir güç ve kuvvete, ordu ve birliklere ihtiyaç olacaktır. Herhangi bir fert, hayatını ve malını korumak için çarpışabileceğine göre bir mümin, kendisi için bunlardan çok çok daha kıymetli olan dini ve akidesi için haydi haydi cihad etmelidir.[458]

Diğer taraftan kibir ve gurur sahibi olmadıkları, mevki ve makam hırsına maruz kalmadıkları ve hakkı kabule durum olarak çok yatkın oldukları halde halk kitlelerinin davete karşı çıkış ve tebliği kabul etmeyişlerinde ellerinde otorite, hakimiyet ve idare bulunan ileri gelenlerin, batıl sulta sahiplerinin büyük etkisi vardır. Bunların tehdit ve baskıları, mevki ve dünyalık va'di veya sıkıntı ve darlıkla korkutmaları, ellerindeki güçlü menfi propaganda imkanlarını kullanmaları neticesinde cahil halk grupları huccet ve delillere değil, satvet ve kuvvete, otoriteye boyun eğerler.[459] İşte bu batıl satvet ve kuvvetlere karşı boş yere diller dökerek, anlamadıkları - dinlemedikleri halde deliller serdederek, boyun eğerek değil, güç ve kuvvetle çıkmak gerekir; inançlar üzerindeki tahakküm ve baskıyı kaldırarak insanı gerçek hürriyetine kavuşturmak gerekir.[460] İlmî ve aklî deliller, söz anlayan, ilme hürmet eden, insafı olanlar içindir. Bunları tanımayan ve fırsat bulduğu zaman her hakkı ve her nevi mukaddesatı çiğneyen, çiğnemek için bekleyip duranların fitne ve fesadını engellemek, elbette ki ancak kılıçla olacaktır. Bunun için hadd-i zatında iyi bir şey olmayan harp, ilim ve akıl, nasihat ve irşad dinlemeyen ve mücerret şehvetlerden, garazlardan doğan büyük büyük fitnelere nazaran ehven-i şer olur.[461] Ancak gayedeki ulviyet, maksattaki asalet, niyetteki ihlas, ona haklılık, yücelik ve kudsiyyet kazandırır.

V- İslâm davetinde cihadın gereklilik yönlerini böylece belirttikten sonra İslâm'a göre harp şeklinde tecelli eden ciha-

---

458 Fî Zılâl III, 33-36.

459 A.Zeydan, Usûlu'd-Da've, s.379-381; Akkâd, İslâm, s.180.

460 Fî Zılâl IX, 167,168; S.Kutub, İslâm Davasının Stratejisi, s.199-200.

461 Elmalılı II, 690.

dın sebep ve gayelerini tespit etmek, bizim için güç olmayacaktır. Maddeler halinde sıralayacak olursak:

1- Meşru müdafaa için kıtal izni verilmiştir. Nefsi, ırzı, malı, vatanı düşmanlığa karşı koruma ne derecede meşru ise inancı, ibadeti baskıdan kurtarmak da o derece, hatta daha ziyade meşrudur. Cenab-ı Hak, müslümanlara zulme uğradıkları, akideleri uğrunda yurtlarından çıkarıldıkları ve saldırıya maruz kaldıkları için müdafaa izni verir ve sadece misillemede bulunmalarını, öfke ve kinle aşırı davranışlara gitmemelerini emreder.[462] Bazı âlimlere göre Rasûlüllah S. Efendimizin gazveleri, harpleri, hep bu ölçüde kalmış, Mekke Fethi'ni bile O, müdafaa sâikıyla yapmıştır. Hatta ilk asırlarda sahabe-i kiramın yürüttüğü fütuhat hareketi bile İslâm davetini müdafaa gayesine matuftur. Ancak hilafet, daha sonraki devirlerde saltanat ve mülk haline geldikten sonra harp, bu mülk ve devletin zaruri bir icabı olmuştur.[463]

2- İslâm'ı yaşayanların bizzat nefislerine vâki tasallutun dışında İslâmî davetin neşri engellemelerle karşılaşabilir. Bu durumda daveti garanti altına almak gayesiyle cihada başvurulacak, İslâm davetinin önüne set olanların izalesi cihetine gidilecektir. Davetçiyi tebliğinden alıkoyacak her türlü engelleme, insanlar arasında aleyhte fitne ve fesat tohumları saçma, davet aleyhine beyan ve propagandalarda bulunma, mutlaka yok edilmelidir.[464] Önceki peygamberlerde bu, Cenab-ı Hakk'ın helak ve mahvi ile sağlanmıştır. Hz. Nuh, asırlarca davet ve tebliğden sonra iman ümidi beklemediği kavmi hakkında "Hakikaten onlar, bir çoklarını baştan çıkardılar. Sen (ey Rabbim) o zalimlerin şaşkınlığından başka şeylerini artırma."[465] ve "Ey Rabbim, yer yüzünde kafirlerden yurt tutan hiç bir kimse bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kafirden başka da evlat doğurmazlar."[466]

---

462 Bak: 22 Hacc: 39-40; 4 Nisâ; 75; 2 Bakara: 190-193, 246.

463 Bak: S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 613-617; Merâğî, Tefsîr X,92.

464 Tefsîru'l-Menâr II, 215-216, III, 39; Merâğî, Tefsîr III, 19; S. Sâbık, a.g.e. II, 613-617; Bennâ, Allah, s. 78; Haccî, Nazarât, s. 74; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 106-107; Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s. 520.

465 71 Nûh: 24.

466 Aynı Sûre: 26-27.

diyerek bedduada bulunurken bunun sebebini, davete imkan vermeme ve kullarını yoldan çıkarma olarak beyan ediyordu. Hz. Hud'un kavmi Âd, bir rüzgârla helak edildikten sonra sebep de belirtilerek -ki ifsadtır-, âleme ibret ve Rasûlüllah'a teselli için ikaz olunuyordu[467]: "(Habibim) fesadcıların encamı bak nice oldu."[468] Şuayb A.S. da kavmi Medyen'e inzarda bulunurken onları ifsadtan sakındırıyor ve şöyle diyordu: "Bakın ki fesad çıkaranların sonu nice olmuştur!".[469] Demek ki daveti engelleyen, fesat çıkaranlar, hakettikleri cezayı görmeliydiler.

3- İnsanoğlu, bu yeryüzünde Allah'ın hakimiyeti ve hükümranlığını kursun, yalnız O'na kul olsun, O'na ibadet etsin diye yaratılmıştır; onun yaratılış gayesi budur. İnsanı yaratılış gayesinden saptıran, Allah'a kul olmaktan çıkarıp vasıfları ve inançları ne olursa olsun kula kul eden güç ve kuvvetler, batıl sulta ve otoriteler, Allah'ın din ve hakimiyetine kafa tutmuş, insanların inanış ve düşünceleri üzerinde sansür ve baskı kurarak hürriyetlerini ellerinden almış, fitne kazanları kaynatmışlar demektir. "Hak, kendilerince besbelli olduktan sonra, sırf ruhlarındaki hasetten ötürü inananları imanından sonra küfre döndürmek hevesinde" olan[470], "Kendi dinlerine uyuncaya kadar asla dindarlardan hoşnut olmayan"[471] ve güçleri yetse müslümanları dinlerinden döndürünceye kadar kıyasıya muharebeden asla vazgeçmeyen[472] bu kafirlerin fitne ve fesatlarına engel olmak, insanları bunlara kul olmaktan kurtarıp, hürriyetlerini ve insanlıklarını kazandırarak Allah'a kulluğu, Allah'ın hakimiyetini sağlamak, Cenab-ı Hak tarafından müslümanlara verilmiş bir vazifedir:

" وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ =

Yeryüzünde bir fitne kalmayıncaya ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar onlarla muharebe edin."[473] Bu sebeple

---

467 Adevî, Da'vetu'r-Rusül, s.23.
468 27 Neml: 14.
469 7 A'râf: 86.
470 2 Bakara: 109.
471 Aynı Sûre: 120.
472 Aynı Sûre: 217.
473 8 Enfâl: 39; 2 Bakara: 193.

İslâm Devleti, dindar olduğunu iddia etse, kendini ehl-i kitaba nispet etse veya müşrik olsa da Cenab-ı Hakk'ın hakimiyetine karşı kendi güç ve otoritesiyle karşı çıkarak fiilî şirkte bulunanlara cihad ilan edecek ve bunu en mukaddes vazife bilecektir.[474]

VI - İslâm dışı sultalara karşı açılan bu mukaddes cihad bayrağı dolayısıyla İslâm'ın kılıçla ve ikrahla yayıldığını iddia edenlere bir derece hak verebilir miyiz? Hakikatte ve tatbikatta İslâm dinine girmeye zorlama olmuş mudur; cihadı böyle anlayabilir miyiz? Ve nihâyet ikrah ve icbar, tecviz edilebilir mi?

Başlangıçta, İmam er-Râzî'nin de müfessir Kaffâl'dan naklederek kabul gösterdiği şu fikre yer verelim: "Kıtâlin din üzerindeki faydasını hiç bir akl-ı selim sahibi inkar edemez. Zira insanlardan pek çoğu, dinlerine sırf alıştıkları ve âdet haline getirdikleri için bağlıdırlar; gözleri önüne serilen delil ve beyanlara aldırış etmezler, düşünemezler. İşte böyleleri ölümle korkutularak zorlandıkları zaman dine girerler. Sonra kalblerindeki batıl din sevgisi devamlı zayıflar ve hak din sevgisi devamlı kuvvet bulur. Nihayet gerçekten batıldan Hakk'a geçerler ve devamlı azaba dûçar kalmaktan, devamlı sevaba nail olmaya erişirler."[475]

Bu görüşe göre dine ikrah caizdir. Hatta hayra delalet dolayısıyla, icbar eden, sevap ve ecre nail olacaktır. Ancak bu, hemen itirazlarla karşılaşmış[476] ve dinî pek çok nassa ters düşmüş bir görüştür.

Her şeyden önce Cenab-ı Hakk'ın ikrahı yasaklayan emri gayet sarihtir: " لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ = Dinde zorlama yoktur. Hakikat iman ile küfür, apaçık meydana çıkmıştır."[477] ve Rasûlüllah'ın, zorlayıcı olmamasını isteyen, insanlar üzerine musallat bir hakimiyet sahibi olmadığını, O'nun vazifesinin ancak tebliğ olduğunu belirleyen âyetler vardır: "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi topyekün elbette iman

---

474 Tefsîru'l-Menâr XI, 255; S. Kutub, İ.Davasının Stratejisi, s. 147-148, Fî Zılâl II, 103,104,109-110; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 288-289, 320; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 266-267.

475 Râzî, Tefsîr VIII, 192.

476 Bak: Tefsîru'l-Menâr IV, 61-62; Elmalılı I, 89, II, 860-861.

477 2 Bakara: 256.

ederlerdi. Böyle iken sen hepsi müminler olsun diye insanları zorlayıp duracak mısın?!"[478], "(Habibim) sen hemen (onlara Allah'ın nimetlerini, tevhid delillerini) hatırlat. Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onların üzerine musallat (bir adam) değilsin."[479] ve "De ki: Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Eğer yine yüz çevirip dönerseniz O'nun (peygamberin) uhdesine düşen, ancak O'na yükletilen (vazife-i tebliğ)dir. Sizin üstünüze düşen (vazife) de, size yükletilen (itaat) dır. Eğer O'na itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz. Peygamber'e ait olan vazife, apaçık tebliğden başkası değildir."[480] Artık bu tebliğden sonra "dileyen iman eder, dileyen de kafir olarak kalır."[481]

Bu ve buna benzer âyetlerin, kıtâl âyetiyle mensuh olduğunu söyleyerek cihadın sadece kıtâl ile yapılacağını söyleyenlerin görüşleri de zayıftır. Zira neshe delalet eden hiç bir nass olmadığı gibi, " لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ " âyeti Medine'de nazil olmuştur ve âyetin hemen akabinde " قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ = Hakikat iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır." buyurulması, dinin kemale erdiği bir devrede yani nübüvvetin hıtâmına doğru âyetin nüzûlüne delalet etmektedir. O halde hicretin ilk yıllarında nazil olan kıtâl âyetleri ile nesh, söz konusu olamaz.[482]

Diğer taraftan İslâmiyet, kat'iyyetle dine girmede ikrahı bir vesile kabul etmemiştir. Müslümanlar nazarında imtihan âlemi olan şu dünyada ikrah ve icbar, imtihan ve ibtilayı iptal edici, ihtiyarı ortadan kaldırıcıdır. Kişinin ihtiyarının söz konusu olmadığı iman ve kılıç parıltıları karşısında tevhidi ikrar ise makbul değildir. Nasıl ki, aksinde bir müslüman kalbi imanla dopdolu olduğu halde küfre zorlanıp bunu söyleme mecburiyetinde kaldığı zaman bu, onun imanına zerre kadar zarar vermezse, aynen öylece...[483]

---

478 10 Yūnus: 99.

479 88 Ğâşiye: 21-22.

480 24 Nūr: 54. Ayrıca bak: 5 Mâide: 99; 16 Nahl: 81-82; 29 Ankebūt: 18; 42 Şûrâ: 48; 64 Teğâbun: 12; 72 Cin: 23.

481 18 Kehf: 29.

482 Kurtubî, Tefsîr III, 280-281; İbn Cuzeyy, Teshîl I,159; Elmalılı II, 865-866.

483 Kâsimî, Tefsîr III, 665; S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 613-617; Karadavî, Mecelletu'd-Da've, Sayı: 386, s. 10-11.

Bütün bu açık deliller karşısında İslâm'ın getirdiği esaslara bizzat ilk tebliğcisi Hz. Peygamber'in ve O'nun ümmetinin en hayırlıları ashab-ı kiram'ın muhalefet ederek cihadı, harbi, davetin neşri için bir unsur telakki ettikleri, dinin yayılması için bir vasıta olarak kullandıkları nasıl tasavvur olunabilir?! Hz. Peygamberin davet hayatı gayet açıktır, ashab-ı kiramın tatbikatı ortadadır: Mekke'de Ammâr b. Yâsir'ler, Hz. Bilal'ler akidelerinden dolayı kendilerine yapılan işkenceler altında inim inim inlerken Hz. Peygamber'in onlara sabır tavsiyesi karşısında İslâm'ın ikrahla yayıldığını iftiraya dil, nasıl varabilir?!. Hz. Peygamber'in gazvelerinde ve görevlendirdiği seriyyelerinde elde edilen esirlerin hiç birisine dinlerini değiştirmeleri hususunda zorlama söz konusu değilken, inançlara baskıdan dem vurmak mümkün müdür?! Çeşitli vesilelerle İslâm'a davet için çevre kabilelere elçiler ve mektuplar gönderen Hz. Peygamber'in çok kez menfi cevap almasına rağmen elindeki güç ve kuvvetle o kabileleri dine girmeye zorladığına dair tek bir hadise var mıdır? Ve nihayet muarızların iddia ettikleri gibi İslâm'ın insanları cezbedebilecek hiç bir esas ve prensibi yoksa ve insanların pek çoğu ikna ve istekle değil, ikrah ve tehditle dine girmişse, pek çok hücum ve hamlelere maruz kalan, refah ve saadet anları kadar güçlük ve meşakkat, darlık ve sıkıntı günleri yaşayan bu insanlar, hangi sebeple asırlarca islâm'a bağlı kalmışlar, hangi güç ve kuvvet, hangi otorite ve baskı, hangi icbar ve ikrah, onların İslâm saflarında kalmaları için devamlı esaret havası estirmiştir?![484]

Aslında bir ikrah olmadığı halde bazı alimlerce öylece değerlendirilen Rasûlüllah gününde Arap Yarımadası'ndaki müşrikler için uygulanan tedbiri -ki biraz sonra söz konusu edeceğiz- bir zorlama saysak bile bunun haricinde Rasûlüllah'ın davetinde baskı ile imana girmiş bir tek şahıs ve bir tek terör hadisesi göstermek mümkün değildir.

VII - Şu halde cihad ve gazveleri, İslâm davetinin neşri hususunda bir baskı unsuru olarak değerlendirmek, tamamen

---

484 Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s.419-422; S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 613-617; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 422-429; Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s. 69-70; Haccî, Nazarât, s. 78.

yanlıştır; tarihî hadiseleri görmezden gelmedir; hakikatleri tahriftir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, İslâm'da cihadın gayesi, baskı yapmak, ikrahta bulunmak değil, bilakis

" لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ " âyetinin manasını tahakkuk ettirmek üzere insanların inançları üzerine kurulan ikrahı kaldırmak, batıl sultaları yıkmak ve din hürriyetini sağlamaktır. İslâm, ihtiyarla ve istekle kişinin sahip olduğu akideye hürmet duyar ve kendisinin haricindeki dinlere hayat hakkı tanır. Hz. Peygamber'in hicretten sonra yahudilerin de iştirakiyle yazdırdığı Anayasa'ya bu nazarla baktığımız zaman "insanlık tarihinde çeşitli dinlere sâlik insanların vicdan hürriyetine sahip olarak bir arada yaşama beyannamesi" demek mümkündür.[485] Daha sonraki devrelerde de müslümanlar, hep diğer dinlerin mevcudiyetini ikrar etmişlerdir. Fıkhî bir kaide olarak müslümanlar, fethettikleri memleketlerde zimmîlerin kilise ve havralarını tahrip etmeyip onlara bırakır, ibadet hürriyeti tanır, haçlarını kırmaz ve özel günlerinde haç çıkarmalarına da izin verirler.[486] Bu yönüyle ele aldığımız zaman İslâm'da cihadın gayesinin Allah'a ibadeti esas kabul eden bütün dinlerin korunması, onlara hayat hakkının sağlanması, ubudiyyetin ve dinî evamirin icra olunduğu her dine ait mabetlerin yıkılmasını önlemek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hak buyurur[487]: "Allah bazı insanları (n şerrini) diğer bazısı ile def etmeseydi içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılıp giderdi."[488]

VIII- Bu şekilde dinî hürriyetleri temin edilmiş, ibadetleri garanti altına alınmış kimselerin bir de bunlara ilaveten can ve mal emniyetini sağlaması, adalet ve müsâvatı temini, huzur ve saadeti getirmesi karşılığında İslâm Devleti'ne cizye ödemeleri, her halde tenkit konusu edilmemelidir. Cizye ödeyen zimmîlerin İslâm idaresine girmeleri, onlara her türlü zulüm ve ezanın, baskı ve şiddetin, sömürü ve ezmenin uygulanmasını asla mubah kılmaz. Bilakis onlara dinî hürriyet verilecek, mal-

---

485 Karaman, İslâm Hukuku, s.43.

486 Ebû Yûsuf, Harâc, s.138-149.

487 Tefsîru'l-Menâr XI, 279-280.

488 22 Hacc: 40.

ları, canları korunacak, adalet ve müsâvat esasları uygulanacak, hatta bakacak yakınları olmayan muhtaç zimmî ve muâhide Beytü'l-Mâl (Devlet Hazinesi)' den tahsisat ayrılacaktır. Bütün bunlara karşılık, müslümanların mükellef bulundukları zekat, diğer sadakalar, devlet başkanının alma yetkisinde olduğu vergiler ve cihad farizası yanında çok hafif kalan belli bir miktar vergi takdimi, elbette bir vatandaşlık vazifesidir.[489]

İslâm Devlet adamları, cizye aldıkları memleket ahalisine bu esaslar dahilinde muamelede bulunma hususunda büyük itina ve dikkat göstermişlerdir. Hatta Hz. Ömer'in komutanlarından büyük sahabi Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, fethederek anlaşma temin ettiği Humus halkından aldığı cizyeleri, o bölgeye diğer ülkelerdeki Rumların büyük ordularla tehâcümü karşısında, verdiği söz üzere can ve mal güvenliğini sağlayamama endişesiyle veya o bölgede çıkan sârî bir veba sebebiyle geri çekilip zimmîleri koruyamama söz konusu olduğu için aynıyla geri dağıttırmış, bu hadiseden fevkalâde mütehassis olan bölge ahalisi müslümanların muzafferiyeti ve geri dönmeleri hususunda candan dualarda bulunmuş, bu İslâmî muameleden memnuniyetlerini samimice ifade etmişlerdi.[490]

Şu halde cihad ve cizye, İslâm davetinde davetin neşri için bir zorlama vesilesi değil, yeryüzünde fitne ve fesadın kaldırılması, adalet, müsâvât ve hürriyetin sağlanması, huzur ve saadetin, sulh ve sükûnun temini için bir sebep durumundadır.

IX - Burada Rasûlüllah'ın davet metoduyla yakından ilgili olarak bir mesele üzerinde daha durmamız gerekiyor:

Hicretin dokuzuncu senesi sonlarında hac mevsimi başlangıcında Hz. Peygamber Efendimiz, Hz. Ebûbekr'i hac emiri tayin ederek Medine'den uğurladıktan bir müddet sonra Tevbe Sûresi nazil oldu. İnen ahkâmı tebliğ etmek üzere Arap Yarımadası'nın dört bir tarafından bütün kabilelerden mü'min - müşrik insanların koşarak gelip bir araya toplandıkları, bir haberi anonsa, bir emri i'lama çok müsait bu zemine, Mekke'ye Hz. Peygamber,

489 Tefsîru'l-Menâr X, 363

490 Ebû Yûsuf, Harâc, s.138-139; Ebû Zehra, İslâm'da Beşerî Münasebetler, s.105.

kendisine vekaleten amcasının oğlu Ali b. Ebî Tâlib'i gönderdi ve Minâ'da bütün gelenlerin toplu oldukları bir anda bu genelgenin duyurulmasını ona emretti. Hz. Ali de aldığı bu emri aynıyla îfada bulundu. Buna göre; bir daha hiç bir müşrik hac yapmayacak, Kâbe çırılçıplak tavaf olunmayacaktı. Rasûlüllah'la muâhede yapıp buna riâyet edenlere müddetinin hıtâmına kadar eman verilecek, müddet dolunca muahede yenilenmeyecekti; o zamana kadar hiç musâlehaya yanaşmamış veya vaktinden önce muâhede şartlarına muhalefet ederek andlaşmalarını bozmuş olanlara da dört ay mühlet verilecekti. Artık bu müddetlerin sonunda müşrikler iki şeyden birini tercih edeceklerdi: İslâm veya muharebe. İslâm'ı kabulden imtina eden müşrik Araplar nerede yakalanırlarsa öldürülecekler, yakalanıp hapsedilecekler, geçit yolları tutulacak, devamlı tarassut altında bulundurulacaklardı.[491] Hac için gelen insanlar, bu haberle yurtlarına döndüler. Yaptıkları durum değerlendirmesinde görülüyordu ki Arabistan'ın pek çok bölgesi İslamiyet'i kabul etmiş, hususuyle Mekke'lilerin müslüman olmalarıyla bölük pörçük, şurada burada dağınık kalan Arap kabileleri, İslâm Devleti'ne karşı çıkacak gücü kaybetmişlerdir. Bu durumda İslâm'ı kabulden başka kurtuluş yolu yoktur. Onlar, bu hakikatı gördüler ve Rasûlüllah'a biat etmek, İslâm'ı kabullerini ızharda bulunmak için haccın hemen akabinde, bilhassa onuncu hicrî yılda Medine, gelen irili ufaklı pek çok heyet ile doldu taştı ve dokuzuncu yıldan itibaren heyetler grup grup gelmeye başladığı için bu seneye "Senetu'l-Vüfûd = Heyetler Yılı" denildi.[492] Kabilelerin tutumlarını tespit, İslâm'a girişlerini temin, isyan edenleri tedib için Hz. Peygamber'in Hz. Ali, Hz. Hâlid b. el-Velîd, Hz. Mu'âz b. Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi zevat komutasında çevreye gönderdiği silahlı İslâm'a davet birlikleri, gittikleri hiç bir yerde herhangi bir güçlük ve mukavemetle karşılaşmadılar ve müşriklere verilen bu ültimatomdan sonra İslâm'ı kabul etmediği için hiç bir müşrik kanı akıtılmadı.[493] Böylece alınması zaruri görülen tedbir, çok kısa zamanda semeresini vermiş oluyor ve

---

491 İbn Hişâm III-IV, 543-546; Bidâye V, 36-39; İbnu'l-Esîr, Kâmil II, 291; 9 Tevbe: 1-5

492 İbn Hişâm III-IV, 559-560; Bidâye V, 40; İbn Haldun, Târîh II, Bakıyye, 51; İbn Seyyidin-Nâs, Uyûn II, 232.

493 İbn Hişâm III-IV, 592, 593, 602; Taberî, Târîh III, 126-132; Bidâye V, 99-108.

Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı bu seneki Hacc-ı Ekber'e Arap Yarımadası'nın her tarafından gelmiş 100.000'in üzerinde coşkun bir kalabalık aşk ve heyecanla iştirak ediyordu.[494]

Acaba bu ültimatom, bu hareket, müşrik Araplar için bir ikrâh mı idi? Cizye onlardan kabul edilmeyecek mi idi?

Umûmiyetle bu konuda İslâm'ı kabul etmeyen müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmelerini emreden Tevbe: 5 âyeti ile dinde ikrâh olmadığını ifade eden Bakara: 256 âyeti arasındaki irtibat sözkonusu edilir. Mevzû ile ilgili değişik görüşleri şöylece izah edebiliriz:

1- " لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ " âyetinin manası, "din-i İslâm'ın dâire-i hükmünde ikrâh yoktur." demektir. İslâm idaresi altında, dâru'l-İslâm'da bulunan gayr-i müslimler fitne ve fesat unsuru olmadıkları müddetçe onlara ikrâh yoktur. Bu durumda ikrâh yasaklanmıştır. Dâru'l-harb ise, zaten dâru'l-ikrâhtır. İslâm idaresi olmayan yere bu cihetle cihad caiz görülmüştür.[495] Bu sebeple müşrik Araplara verilen ültimatomla, ikrâhı yasaklayan nass arasında bir tezat, asla söz konusu olamaz.

2- " لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ " âyeti, nâsihi hakkında çeşitli rivâyetlerle beraber mensûhtur. Öyle olunca ehl-i kitaba da, diğer din sahipleri ve müşriklere de ikrâhta bulunulabilir.[496]

3- Bu âyet, hususuyle ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Binâenaleyh müşrikler, âyetin şümûlünden hariç olup İslâm'ı kabul etmezlerse öldürülürler.[497]

4- Mezkûr âyet, müşriklerle kıtâli emreden âyetlerden, bu meyanda Tevbe: 5 âyetinden de sonra nazil olmuştur. Ayetin devamında "iman ile küfür, gerçekten apaçık ortaya çıkmıştır" buyurulması da dinin kemâle erdiği dönemde bu

---

494 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 175; Imaduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 266; Halebî, İnsân III, 257; İbn Seyyidi'n-Nâs, Uyûn II, 273; İbn Sa'd II, 172-173; İbn Kayyim, Zâdu'l-Me'âd I, 213.

495 Elmalılı II, 864-868

496 Bu görüş için bak: İbn Kesîr, Tefsîr I, 552; Kurtubî, Tefsîr III, 280-281; Elmalılı II, 865.

497 Taberî, Tefsîr III, 16, 17; Kurtubî, Tefsîr III, 280-281; Elmalılı II, 866.

âyetin nüzûlüne delalet etmektedir. Şu halde " لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ " âyetinin, makabline şümûlü yoktur.[498]

Bu görüşlere göre Rasûlüllah'ın müşrik Araplara uyguladığı bu hüküm, bir baskıyı, bir ikrâhı getirmiştir. Ancak bu, İslâm'ca yasaklanmış bir şey değildir.

Bunların aksine olarak İslâm'ın hiç bir durumda ikrâha cevaz vermediğini, müşrik Araplara yapılan muâmeleyi "husûsi muâmele"olarak değerlendirmenin doğru olamayacağını savunanlar da vardır. Bunlara göre:

5- Hicretin dokuzuncu senesinde müşriklerle alâkayı kesmeyi emreden Tevbe Sûresi âyetlerinde müşrikler iki guruba ayrılmıştır: Muâhedelerine riâyet etmeyip bozan ve İslâm'a düşmanlık edenler ve muâhedelerine sadakat gösterenler

" فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ =Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"[499] emri, andlaşma şartlarını çiğneyenlerle ilgilidir ve İslâm'a husûmetleri, karşı hareketleri sebebiyle gayet normal olarak onlara harp açılmaktadır. Bu durumda bile İslâm, onlara tevbe kapısını açık bırakmakta ve mütenebbih olup namaz kılan, zekat verenleri yine bağrına basmaktadır. Muâhedeye sadakat gösterenlere gelince âyette de beyan edildiği gibi müddetleri doluncaya kadar onlarla andlaşma şartları geçerli olacaktır.[500] Müddet dolunca iki durum ortaya çıkacaktır: Ya mütareke yenilenecektir veya onlar, muâhede öncesi hallerine, yani İslâm'a husûmet ve düşmanlığa döneceklerdir ki bu son şık olduğu zaman kıtâlin gerekli olacağı aşikârdır.[501]

6- İslâm'ın ve şirkin bizzat kendi tabiatları, onların bir arada, sulh içerisinde yaşamalarına imkân tanımamaktadır. Yalnızca Allah'ın hakimiyeti ve kulların O'na kulluğu esasına dayanan İslâm karşısında kulları kula kulluk ettiren ve pek çok sahte ilahlar diken putperestliğin mevcudiyeti, devamlı çatışmayı zaruri kılan bir durumdur. Bu esas sebebin yanında Tebûk Gazvesi'nden sonra müşriklerde görülen kıpırdanmalar

---

498 Bak: Elmalılı II, 867.

499 9 Tevbe: 5

500 Aynı Sûre: 4

501 Derveze, Sîratu'r-Rasûl II, 299-300.

ve daha başka yan tesirler, Tevbe Sûresi ile açıklanan son adımı atmanın zaruretini ve başka çıkar yol bulunmadığını kesin olarak ortaya koymaktadır.[502]

Bu değişik görüşlere paralel olarak putperestlerden cizye alınarak onların ibkâ edilip edilmeyecekleri hususunda mezheplere ve alimlere göre değişen anlayış ve tatbikatların ortaya çıkacağı aşikârdır. Konuyla ilgili olarak Tecrid-i Sarih'ten şu satırları iktibas edelim: "Cizye ile ilgili Tevbe Sûresi'ndeki âyet,[503] bu sınıfa girecek-lerin ehl-i kitap olduğunu belirtmektedir. Rasûlüllah'a isnad edilen bazı rivâyetlerde O'nun bu hakkı kitabîler gibi Mecûs'a da verdiği belirtilmiştir ve Hz. Ebûbekr ile Hz. Ömer, bunlarla amel ederek mecusilerin de bu haktan istifade etmelerine müsaade etmişlerdir.[504] Müşrikler ise, Arap Yarımadası'nda olanlar, dışarıda bulunanlar diye iki grupta mütalaa olunmaktadır. Yarımada dahilindeki müşrikler-den Rasûlüllah'ın cizye alarak hakk-ı hayat bahşettiği vaki değildir. Tevbe Sûresi'ndeki cizye âyeti de ehl-i kitap hakkında nazil olmakla beraber, onlara tahsisi ifade eder bir kayıt bulunmadığından fukaha arasında bir ictihad zemini olan bu mesele hakkında İmam Ebû Hanife, cizye yalnız Cezîre dahilindeki Arap müşriklerden kabul olunmaz; Cezîre haricindeki müşriklerle mutlak sûrette ehl-i kitap-tan cizye alınarak hayat ve medeni hukuk bahşolunur, demiştir ki İmam el-Buhârî de "Sahîh"inde Ebû Hanife'nin bu ictihadını iltizam etmiştir. O'nun bâb başlığı şöyledir: "Yahudi, Hristiyan, Mecusiler ve diğer Din Saliklerinden Cizye Alınacağı Konusunda Varid Rivâyetler Babı." İmam Mâlik ise, daha geniş bir ictihad ile cizye, Arap'tan ve Arab'ın gayrinden müşrik olsun, kitabî olsun kabul olunur, demiştir. İmam eş-Şâfi'î de bu hakkın münhasıran ehl-i kitaba ait olduğunu söylemiştir."[505]

Müşriklere yapılan bu muamelenin bir baskı unsuru olduğunu kabul eden ve onlardan cizye alınmayacağı görüşüne kâil olanlarca elbette bu davranışın bir sebep ve hikmeti vardır ve

---

502 Fî Zılâl X, 115-119

503 9 Tevbe: 29. Âyetin meâli şöyledir: "Kendilerine kitap verilenlerden ne Allah'a, ne ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle, zelil ve hakir kendi el(ler)iyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe edin."

504 Ebû Yûsuf, Harâc, s.128-131.

505 Tecrîd-i Sarîh VIII, 452.

bu hikmetlerin bir kısmını sayıp dökmek, sıralamak mümkün olmakla beraber, beşer aklının idrâk ve ihata edemeyeceği yön ve hususlar olacağını da gözden ırak tutmamak gerekecektir.[506] Şimdi biz bu hikmet mütalaalarına yer verelim:

1- "Berâe" Sûresi ile müşriklere verilen ültimatom Huzâ'a, Mudlic ve İslâmiyet'in henüz fazla yayılmadığı bazı diğer dost kabileleri hedef tutuyordu. İttifak andlaşmalarının son bulacağının bildirilmesinin Arabistan putperestlerine, İslâmiyet'i kabul ettirmek için bir baskı teşkil ettiği inkâr edilemez; fakat burada Arabistan dışındaki bölgeler bahis konusu olmadığı gibi yahudiler, hristiyanlar gibi Allah'a inanan gayr-i müslimler de hedef tutulmamıştır. Bu, bir aile reisinin kendi yaramaz çocuklarına yaptığı baskı gibi idi.[507]

2- "Senetu'l-Vüfûd" diye isimlendirilen senede veya daha önce Arap Yarımadası'ndaki Arapların büyük bir çoğunluğu, bu yeni dine ve devlete bağlanmışlar, ancak küçük bir azınlık kalmıştı ki bunların pozisyonlarının tespiti açısından mutlaka davetin, nidanın iletilmesi, yöneltilmesi gerekiyordu. Devletin prensiplerine bağlanmayan, kanunlarına boyun eğmeyen bir grubun mevcudiyeti, onun dahilî tabiat ve şahsiyetinde büyük tehlikelere yol açan bir durumdu. Ve bu insanlar, ya devlet nizamına boyun eğmeliler veya düşman hükmünde kabul edilerek kendilerine harp ilan edilmeliydi. Fakat bunlar öyle alelade bir düşman olamazlardı; dahilî düşmandılar ve onların düşmanlığı devletin şahsiyet ve prestiji üzerinde ciddi tehkilere yol açabilirdi. İşte bu sebeple İslâm, onları düşman kabul etmedi ve onlara İslâm'a girmekten başka açık kapı bırakmadı.[508]

3- Diğer taraftan İslâmiyet günden güne intişar sahası buluyor ve yayıldığı alanlarda, yayılış hızına paralel olarak artan düşman kitleleriyle karşılaşıyordu. Dışta bunlarla uğraşırken, İslâm'ın merkezi durumunda olan Arap Yarımadası'nda gayr-i müslim unsurlar mevcut bulunsaydı bunun ne büyük tehlikelere yol açacağı, izahtan varestedir. Bu sebeple Arabistan'dan şirkin izalesi idarî, askerî ve stratejik yönden mutlaka gerekliydi. O sıralarda Arabistan'da yahudi ve hristiyanların mevcudiyetinden söz edi-

---

506 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 266.

507 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 363

508 Imâduddîn Halîl, a.g.e., s.266.

lecek olursa bunlar tehlike arzedecek bir durum ve kemmiyette değildiler. Zaten Hz. Peygamber sağlığında iken başkaldıran yahudilere gereken dersi vermişti. Buna rağmen içte, onların bulunması çok çeşitli yönlerden doğru olamazdı ve Hz. Ömer, hilafeti devrinde "Arap Yarımadası'nda iki dinin bir arada bulunamayacağı" hadisinden[509] hareketle[510] ve bir takım huzursuzluklar çıkarmaları sebebiyle ehl-i kitabı sürüp çıkarmıştı.

4- Putperestliğin tamamen ortadan kaldırılması için bir kanun çıkarmak, bir kanun koymak, aynen ümmiliğin ve cehaletin imhası için bir kanun vaz' etmek gibidir. Bu, insanî ve takdire lâyık, mukaddes bir faaliyettir. Kuduz olan bir köpek, bağını koparıp da boşandığı zaman o, başıboş bırakılıvermez; kanının dökülmesi gerekli olur. İslâm'ın putperestliği kabul etmemesiyle inanç ve düşünce hürriyetini kaldırdığını zanneden veya bu zan, kendilerine hoş gelen kimseler, ya vehimli ya da kasıtlı kimselerdir.[511]

Şurası bir gerçektir ki diğer dinlerin hilafına putperestlik, insanın dinî yönden durum ve pozisyonunda en aşağı dereceyi temsil eder. O, insanı taşlaştırır, ileriye bir adım da olsa atmasını engeller; insanın yeryüzündeki fonksiyon ve hayat âlemindeki diğer kuvvetlerle alâkası için geniş bir görüşü perdeler. Şayet Araplar putperestliklerinde bırakılmış olsalardı bu sınırlı durumu aşamayacaklar, cahilliklerinin ve geriliklerinin esiri olacaklar, dar bir ufukta mahpus kalacaklardı, medenî yönden âleme açılamayacaklardı.[512]

5- Biraz önce de belirttiğimiz gibi İslâm'ın ve şirkin bizzat kendi tabiatları, onların bir arada, sulh içerisinde yaşamalarına imkân tanımamaktadır. Yalnızca Allah'ın hakimiyeti ve kullarının O'na kulluğu esasına dayanan İslâm karşısında kulları kula kulluk ettiren ve pek çok sahte ilâhlar diken putperestliğin mevcudiyeti devamlı çatışmayı zaruri kılan bir durumdur. İslâm ile şirk, bir çatı altında bulunamaz; bir birlik teşekkül ettiremez. İslâm nazarında onlar "necis"tirler; kestikleri yenmez, kadınları ile nikah yapılamaz. Bu durumda onlarla muâşeretin mümkün olamayacağı aşikârdır.[513]

---

509 Muvatta, Medîne 17-19; İbn Hanbel VI, 275

510 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 267-268.

511 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s. 453-454

512 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s. 267.

513 Fî Zılâl X, 115-119; Imâduddîn Halîl, a.g.e., s. 266.

Bütün bu bilgilerden sonra netice olarak diyebiliriz ki İslâm'da cihad, nihaî olarak Cenab-ı Hakk'ın beyan buyurduğu gibi[514] fitne kalmayıncaya ve hakimiyet tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaşmak üzere meşrû kılınmıştır. İslâmî esasların olmadığı her yerde fitne vardır, zulüm vardır, fesat vardır, baskı vardır; Allah'ın emirlerine karşı çıkılan her cemiyette haksızlıklar, huzursuzluklar söz konusudur. İslâm, bunların izalesi için hareket eder ve tedbirler alır. Bazen bir devre için bu tedbir, sulh içinde yaşama, nasihat, talim ve irşadı yayma olarak tecelli eder. O zaman cihad ancak bu manaya tefsir edilir. Bir başka devrede bu tedbir, nasihat, irşad ve yön vermenin yanında müdafaa harbi olarak karşımıza çıkar. İşte bu devrede yapılan cihad da, bu şeklin tatbikidir. Nihayet diğer bir devrede durum ve vaziyet, hareket ve ilerlemeyi gerekli kılar ki bu da, cihadın bir nev'i ve en yücesidir.[515]

Hicretin dokuzuncu senesinde müşriklere verilen ültimatoma bu nazarla bakıldığı zaman, ona gelinceye kadar geçen 22 senelik müddet içerisinde va'z ve irşad, nasihat ve tebliğin fayda vermediği bu insanların, imkan ve fırsat buldukları her anda verdikleri sözü çiğnedikleri, müsâlaha ve müsâleme şartlarının kendilerini zerre kadar bağlamadığı, güçleri yetse müslümanları dinlerinden döndürünceye kadar savaşmaktan geri kalmayacakları tevazzuh ettikten sonra andlaşma müddetleri ve kendilerine tanınan mühletin hıtâmında İslâm veya harpten birisi arasında muhayyer bırakılmalarının hikmet ve isabeti, İslâm daveti için bir tedbir olduğu, gayet güzel anlaşılır.

Tevbe Sûresi'nin 5. âyetinde şayet İslâm'a girmezlerse müşriklerin nerede yakalanırlarsa öldürüleceklerini, geçit yerlerinin tutulacağını ve devamlı tarassut altında bulundurulacaklarını okuyan insan ilk anda bunu ikrâh gibi telakki edebilir: "Acaba onlara neden yeniden bir muahede teklif edilmemektedir?" Fakat beşer zihnini kavrayan Cenab-ı Hak, insan fikrinde doğan bu yanlış düşünceyi izale için âyetin devamında bunun hikmetini beyan ediverir: "(Onların) nasıl (ahdi olabilir) ki; eğer size galebe ederlerse hakkınızda ne bir yemin,

514 Bak: 2 Bakara: 193; 8 Enfâl: 39.

515 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s. 324.

ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Sizi ağızlarıyla (gûyâ) hoşnud ederler, (fakat) kalbleri dayatır. Onların çoğu fâsık (adam) lardır. Onlar Allah'ın âyetleri mukabilinde az bir pahayı satın aldılar da O'nun yolundan (halkı zorla) men'ettiler. Hakikat onların yapageldikleri şeyler ne kötüdür! Onlar bir mü'min hakkında ne bir yemin, ne de bir vecibe gözetip tanımazlar. Onlar taşkınların ta kendileridir."[516]

Şayet tevbe ederlerse mü'minlerle din kardeşi olacakları belirtilen ve bundan sonra da tekrar ahidlerini bozarlarsa küfür önderlerinin hemen boyunlarının vurulması gerektiğini açıklayan iki âyetlik bir fasıladan sonra Cenab-ı Hak, hâlâ insan zihninde kalabilecek ikrâh fikrini kesinlikle izale için müşriklerin durum ve tutumlarını söz konusu eder ve mü'minlere cesaret verir: "(Ey mü'minler) ahdlerini bozan, o peygamberi sürüp çıkarmayı kuran ve bununla beraber ilk defa da sizinle kendileri (muharebeye) başlayan bir kavim ile döğüşmez misiniz? Onlardan korkacak mısınız?! Eğer (gerçekten) inanmış kimselerseniz kendisinden korkmanıza daha çok lâyık olan bir Allah vardır."[517]

Şu halde İslâm daveti açısından Rasûlüllah gününde müşriklere karşı alınacak tedbir, onların düşman olarak Arap Yarımadası'nda bulundurulmamaları şeklinde tecelli etmiş ve Hz. Peygamber, vefatından hemen önce vasiyyet mahiyyetinde, hâlâ gayr-i müslim olarak kalanlar varsa onların İslâm merkezi haricine çıkarılmalarını emretmiştir.[518]

Arap Yarımadası dışındaki gayr-i müslim unsurlarla (müşrikler de dahil) İslâm Devlet Başkanı durumun gerektirdiği şekilde ve İslâmî ölçüler çerçevesinde münasebette bulunacak, Tevbe Sûresi'ndeki kıtâl âyeti ile mensûh olduğunu söyleyen müfessirlerin mevcudiyetine rağmen aslında bu âyetle aralarında herhangi bir tezat, nesh veya tahsis söz konusu olmayan[519] "Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan"[520] âyeti ile amel ederek sulh ve sükûnu te'min için elinden gelen

---

516 9 Tevbe: 8-10.

517 Aynı Sûre: 13

518 Buhârî, Cizye 6; Müslim, Vasıyyet 20; Dârimî, Siyer 54.

519 İbn Kesîr, Tefsîr III, 341.

520 8 Enfâl: 61.

gayreti gösterecektir. Bu meyanda alınacak tedbirlerin iktizasına göre müşriklerle ve hatta onlardan inanç olarak çok çok daha aşağı derecede olan ateistlerle andlaşma yapması ve onlardan cizye alması caiz olacaktır. Burada esas olan, İslâm davetinin neşri ve Allah'ın hakimiyetinin sağlanması için plânlı ve programlı, hesaplı ve tedbirli bir şekilde faaliyeti yürütmek, cihadı uygulamaktır.

Rasûlüllah S. Efendimizin gazvelerini ve görevlendirdiği seriyyelerini incelediğimiz zaman bu gayenin gerçekleşmesi için âzami gayret ve titizliğin gösterildiği, duruma göre, şartların gerektirdiği şekilde hareket edildiği derhal dikkatimizi çeker. Bu açıdan onun seriyye ve gazvelerini değerlendirdiğimizde şu hakikatlerle karşılaşırız:

1- İslâm cihânşümûl bir dindir; bir kavmi, bir kabileyi, bir milleti ıslah için vaz'olunmuş millî bir din değildir. O, bütün bir beşeriyetin hidâyetini hedef alır. İnsana insan olması yönüyle büyük değer verir ve bir tek insanın bile dalaletten kurtarılması O'nun nazarında çok değerli mesut bir hadisedir. Bu hidâyete delalet eden kimse, hayırların en büyüğünü işlemiş, ecirlerin en büyüğüne nail olmuştur. İki ayrı vesile ile Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye dediği gibi bir mü'min için kendi eliyle tek bir kişinin hidâyet bulması, onun için kızıl cins develere sahip olmasından ve üzerine güneş doğan her şeyden[521] daha hayırlıdır. Bu sebeple İslâm, fertlerin sapıklıktan kurtarılmasını sağlayan her türlü vesile ve vasıtaya müracaatı gerekli görür. İslâm'ı tebliğiyle beraber nefsinde yaşayarak güzel bir örnek teşkil eden Hz. Peygamber, kin ve husûmet üzere karşı karşıya gelmiş olduğu insanlara bile, bunu bir fırsat bilerek İslâm'ı tekliften bir an geri kalmamıştır. İbn Abbâs'ın rivâyetine göre O, önce davette bulunmaksızın hiç bir toplulukla katiyyen muharebeye tutuşmamıştır."[522] Bu haberi te'yit etmek üzere, Rasûlüllah'ın gazvelerini inceleyen kaynaklarımız, çoğu kez O'nun önce İslâm'a davetle işe başladığını, fakat umûmiyetle teklifine ok yağmuruyla cevap aldığını tasrih ederler.[523]

---

521 Buhârî, Cihâd 102; Bidâye IV, 185; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 255.

522 Dârimî, Siyer 8.

523 Örnek olarak bak: Müslim, Cihâd 61; Ebû Dâvûd, İmâret 22; Bidâye IV, 156; Hudarî a.g.e., s.153; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 386.

Rasûl-ü Ekrem Efendimizin kendi tatbikatını ashabına ve gönderdiği seriyye komutanlarına emretmesine hayret etmemelidir. Elbette onlara tavsiye ve tenbihatının en başında karşılaştıkları insanları her şeyden önce İslâm'a davet etmeleri gelecektir.[524] Seriyye komutanlarının da bu emre ittibada büyük titizlik gösterdiklerine dair kıymetli pek çok örnek hadiseye biz muttali bulunuyoruz.[525]

Bir keresinde Lât ve Uzzâ putlarına ait mabetler civarında oturan bir kabileye Hz. Peygamber'in gönderdiği bir seriyye, Medine'ye esirlerle dönmüştü. Esirlerin şikâyeti veya Hz. Peygamber'in bizzat ilgilenmesiyle kabile mensuplarına davette bulunmaksızın aniden baskın yapıldığı ortaya çıkınca Hz. Peygamber, fevkalâde üzüldüler ve seriyyeye katılanlara esirleri alıp yurtlarına götürme ve orada davette bulunma emri verdiler.[526]

Buna benzer bir hadise de zâhid halife Ömer b. Abdülaziz devrinde cereyan etmiş, İslâm orduları komutanı Kuteybe b. Müslim, Semerkand dolaylarında yaptığı ani hücumlarla fütûhatta bulunmuştu. Semerkand halkı, kendilerine İslâm, cizye veya savaştan biri teklif edilmediği için bir heyet göndererek halifeye zulme uğradıklarından bahisle şikâyette bulundular. Emîru'l-mü'minîn meseleyle bizzat ilgilendi ve valisine durumu tahkik etmesi emrini yazdı. Tahkikat neticesinde görevli kadı, İslâm ve düşman ordularının fetihten önceki hallerine dönmelerine, usûlüne ve şer'e uygun şekilde yeniden hareket edilmesine hükmetti. Ancak ahali, gördükleri adalet ve hüsn-ü muamele sebebiyle mevcut duruma razı olduklarını bildirdiler ve bu hadise onların severek İslâm'a girmelerine sebep teşkil etti.[527]

Rasûlüllah S. Efendimizin, ashabının ve etbaının İslâm'a bir fert daha kazanma arzu ve endişesiyle muharebelerde gösterdikleri bu fevkalâde hassasiyet dolayısıyla bazı alimler, kendilerine

---

524 Buhârî, Zekât 1; Müslim, Îmân 29, Cihâd 3; Fedâilu's-Sahâbe 33; Tirmizî, Siyer 48, Tefsîru Sûrati's-Sebe' 1; Ebû Dâvûd, Cihâd 82; İbn Mâce, Cihâd 38; Nesâî, Zekât 1; Dârimî, Siyer 8; İbn Hanbel V, 352, 358; Kândehlevî I, 163, 166, 175, 177; Hudarî, a.g.e., s. 254-255.

525 Nesâî, Kudât 17; İbn Hanbel II, 150-151; Ebû Yûsuf, Harâc, s.143; Bidâye, IV 105,235-236; Kândehlevî I, 173-174.

526 Kândehlevî I, 166-167.

527 Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân II, 301-302; S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 646-647

İslâm daveti ulaşmış olsa bile harbe başlamadan muhasım tarafa tebliğ ve teklifte bulunmanın farzıyetine kâil olmuşlardır.[528]

Hz. Peygamber'in gazvelerinde ve hayatında görüldüğü gibi cihadın gayesi asla toprak elde etmek, esirler almak, ganimete kavuşmak ve kan dökmek değildir. Herşeyden evvel arzu edilen, herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın can ve din düşmanı olan muhasım tarafın İslâm'ı kabul ederek hidâyete ermesidir. Onlar artık İslâm'ı kabul edince, müslümanların sahip oldukları bütün haklara sahiptirler, kanları ve malları haramdır. Rasûlüllah, bir yere bir kimseyi göndereceği zaman şöyle buyururlardı: "İnsanlarla ülfet peyda ediniz. Onları tazyik etmeyiniz ki davette bulunabilesiniz. Yeryüzünde olan bütün köylüler ve şehirlileri müslüman olarak bana getirmeniz, onların erkeklerini öldürüp, çoluk-çocuklarını esir olarak getirmenizden bence çok daha iyidir."[529] Ebû Dâvûd, Hâris b.Müslim b. el-Hâris'ten onun babası tarîkıyla tahric ediyor: Hz. Peygamber bir seriyyede görevli olarak birini göndermişti. Gittiğimiz kabileye baskın yapabileceğimiz bir menzile ulaştığımız zaman ben, atımı mahmuzladım ve arkadaşlarımı geçtim. Kabile halkı beni ağıt ve figanlarla karşıladı. Onlara " لاَ إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ deyin ve kendinizi kurtarın" dedim. Onlar da kabul ederek müslüman oldular. Bunu öğrenince arkadaşlarım bana kızdılar ve dediler ki: "Bizi ganimetten mahrum ettin!" Üstelik gelince de durumu Hz. Peygamber'e şikâyet konusu olarak haber verdiler. Bunun üzerine Rasûlüllah beni çağırdı,

---

528 Nevevî, Şerh XII, 36; Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân II, 407-408; İbnu'l-Arabî, Ârıdatu'l-Ahvezî VII, 36-37; Mubârakfûrî, Tuhfetu'l-Ahvezî V, 154-155; S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 644-647. Bu konuda değişik görüşler vardır. Şöyle ki:

a- Mutlaka tebliğ ve teklif yapılmalıdır. Zira Rasûlüllah'ın ve ashabının tatbikatı bunu gerektirir.

b- Mutlak olarak teklife gerek yoktur. Bu, İslâm'ın ilk devresinde idi. Bugün İslâm daveti her yere ulaşmıştır.

c- Muhasıma şayet davet ulaşmamışsa tebliğ farzdır. Ulaşmışsa gerekli olmayıp, yapılırsa müstehaptır.

d- Duruma göre değişir. İslâm'a davet fırsatı verildiği zaman düşmandan müslümanlara herhangi bir zarar gelebilirse davet yapılmamalıdır. Bu konuda dipnotun başında verdiğimiz kaynaklara ilaveten bak: Müslim, Cihâd 1; Kastallânî, İrşâdu's-Sârî V, 110-111; Kurtubî, Tefsîr VIII, 73.

529 Kândehlevî 1, 161-162.

yaptığım işi övdü ve bana hitaben buyurdular: "Haberin olsun ki Cenab-ı Hak, vasıtanla müslüman olan her insana karşılık sana şu kadar ecir vermiştir." Ve ilave ettiler: "Ben de sana ölümümden sonra istifade edeceğin bir tasarruf hakkı yazdıracağım." Sonra böyle bir yazı yazdırıp mühürledi ve bana verdiler."[530]

Şu halde diyebiliriz ki, Hz. Peygamber, gazvelerinde herşeyden evvel İslâm'a davet ederek düşmanların hidâyeti için âzami gayreti göstermiş ve görevlendirdiği komutanlarına bu hususa riâyeti katiyyetle emretmiştir.

2- Bu gayret ve itinaya rağmen muhataplar, menfi cevap verdikleri ve sert bir tutum içerisine girdikleri zaman İslâm yine, aslolan sulhu temin için girişimlerde bulunur. Şayet sulh teklifi karşı taraftan gelirse müslümanlar bunu hemen kabul edeceklerdir. Zira Cenab-ı Hak öyle emreder: "Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan."[531] Hicretin altıncı senesinde umre için Medine'den hareket edip müşrikler tarafından engellendiği zaman Kureyşlilere elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ın diplomasi ve nezaket kuralları çiğnenilerek Mekke'de hapsedilmesi üzerine bir akasya ağacı altında kanlarının son damlasına kadar çarpışmaya hararetle yemin eden ashabın, andlaşma şartlarına her türlü muhalefetlerine rağmen, müşriklerin andlaşma isteğine karşı müspet cevap vererek Hudeybiye Musâlehası'nı imzalayan[532] Hz. Peygamber'in tavrı buna ne güzel örnektir!

Şayet onlarda bu anlayış ve istek mevcut değilse dinlerini, mallarını, canlarını koruma karşılığında cizyeyi kabul şartıyla sulh teklifi, müslümanlara düşen bir vecibe ve vazife olur. Muharebeden önce İslâm'a girmeyi kabul etmeyenlere cizye teklifi ile ilgili Rasûlüllah'ın sarîh emrini ve ashabın tatbikatını biliyoruz.[533]

3- Bütün bunlara rağmen artık harp için hareket, kaçınılmaz hale gelmişse o zaman ordu komutanı, mümkün mertebe az kan dökülmesini temin için taktik ve manevra plânlarını çok iyi hesap edecek, ordusuna bu hususta gereken talimatını verecek-

---

530 Ebû Dâvûd, Edeb 101.

531 8 Enfâl: 61

532 İbn Hişâm III-IV, 308-319; Bidâye IV, 164-177.

533 Müslim, Cihâd 3; Tirmizî, Siyer 48; Ebû Dâvûd, Cihâd 82; İbn Mâce, Cihâd 38; Dârimî, Siyer 8; İbn Hanbel V, 352-358; Ebû Yûsuf, Harâc, s. 232, 294.

tir. Cenab-ı Rasûl'ün Mekke Fethi'nde hiç kimseye sezdirmeden büyük bir gizlilikle Mekke yakınına kadar gelmesi ve hiç bir mukâvemete meydan bırakmadan bütün giriş yollarından şehre girmesi, evine kapanan, Beytullâh'a veya Ebû Süfyan'ın evine sığınanların emniyette olduğunu her tarafta ilan etmesi, askerlerine kat'iyyetle kan dökülmemesi hususunda kesin emirler vermesi, bu günün intikam günü olduğunu îma eden bir sözünü istihbar ettiği anda bir birlik komutanını azledivermesi ve Hz. Hâlid b. el-Velîd riyasetindeki askerlerin şehre giriş esnasında Safvan b. Umeyye ve İkrime b. Ebî Cehl idaresindeki bir grup tarafından engellenmek üzere taarruza uğraması karşısında bunlardan birkaç kişinin öldürülerek diğerlerinin dağıtılmasını duyduğu zaman canının sıkılarak her türlü takibin durdurulması için emirler vermesi[534] gözden hiç bir an ırak tutulmamalıdır.

Hz. Peygamber'in on senelik Medine hayatı boyunca bizzat kendisinin katıldığı 27 gazve ile çeşitli yerlere ashabından birinin komutasında gönderdiği 60 kadar seriyyede[535], Muhammed Hamidullah'ın tezi kabul edilecek olursa sadece 150 kişinin maktûl düştüğünü görmemiz, gerçekten heyecan vericidir.[536]

Rasûlüllah'ın muharebe esnasında çatışmaya katılmayan yaşlıların, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklayan, aşırı gidilmemesi, zulüm ve işkencede bulunulmaması, gözleri

---

534 İbn Hişâm III-IV, 397-408; Taberî, Târîh III, 38-61, Hamidullah, İ. Peygamberi I, 170.

535 Belâzurî, Ensâb I, 287-384.

536 Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, s.11. Hamidullah, dipno- tunda verdiği rakama Benû Kureyza'dan idam edilenlerin de dahil olduğunu ileri sürmektedir. Siyerle ilgili bir kaç kitabında kendisi Benû Kureyza Gazvesi'nden bahsederken meseleyi fazlaca yumuşatmaya çalışarak idam edilenlerle ilgili hiç rakam vermemektedir. Fakat kaynaklarımız, Kureyza'lılardan öldürülenlerin 600-700 kişi, hatta bazı rivâyetlerde 900 kadar olduklarını belirtirler (İbn Hişâm III-IV, 241; İbn Sa'd II, 75). Bunu nazar-ı itibara alarak Hamidullah'ın rakamını on katlasak ve bütün harplerde maktûllerin adedini 1500 olarak kabul etsek bile bu, tezimiz açısından bir değişiklik gerektirmez. Hamidullah'ın aynı yerdeki ifadesiyle "Rusya hariç, Avrupa büyüklüğünde ve üzerinde milyonlarca halkın yaşadığı, Rasûlüllah devrinde İslâm'ın intişar bulduğu bir buçuk milyon kilometrekareden fazla bir saha" da cereyan eden gazve ve seriyyelerden her birine düşen ölü adedi ancak 17 olur. Binlerce kişinin çarpışması sonucu karşı taraftan sadece 17 kişinin maktûl düşmesi, İslâm'ın insan kanına verdiği değer ve gösterdiği hürmeti, bu hususta titizlikle uyguladığı tedbirleri anlatmaya gerçekten kifâyetlidir.

oyarak, kulak, burun vesair uzuvları keserek müsle yapılmaması hususundaki emirleri de[537] şüphesiz hayranlık vericidir.

4- Bir takım yaralar ve acılar bırakarak neticelenen harp, iki taraf arasında mevcut kin ve husumeti, adâveti artıracaktır. Oysa ki İslâm, insanlar arasında meveddet ve muhabbet, kardeşlik ve yardımlaşma öngörmektedir. Şu halde düşman tarafla uzlaşma ve andlaşmaya gitmek, maddî, manevî acılarını hafifletmek, ülfet peyda etmek, yakınlaşma tesisinde bulunmak ve yaklaştırmak, İslâmî davetin metotlarından olmalıdır. Hz. Peygamber Efendimizi, bu metotların uygulayıcısı olarak Benu'l-Mustalık Gazvesi'nden sonra kabile reisinin kızı Cuveyriye ile[538] ve Hayber Fethi'nden sonra oraya yerleşmiş yahudi reislerinden Huyey b. el-Ahtab'ın kızı Safiyye ile[539] izdivaç ederken görürüz ve Hz. Cuveyriye validemiz dolayısıyla Rasûlüllah'ın akrabaları durumuna gelen Benu'l-Mustalık esirlerinin ashab-ı kiram tarafından anında karşılıksız olarak serbest bırakılıvermeleri karşısında bu muameleden son derece mütehassis olan kabile mensuplarının müslüman oluvermelerini[540] nazar-ı itibara alırsak bu metodun ne kadar geçerli ve tesirli olduğunu anlarız.

Diğer taraftan İslâmî davet için engel teşkil etmedikleri müddetçe ve İslâmî devlete problemler çıkarmadıkça Hz. Peygamber'in Hayber ahalisine yaptığı gibi[541] fethedilen bölge mensuplarını arazilerinde bırakmak, İslâm Devlet Başkanı'nın salahiyetleri dahilindedir. Başka bir takım faydaları yanında müslümanlarla yakın münasebetleri neticesinde bu insanların İslâmiyet'in hakikatı hakkında yeni bilgiler elde etmeleri, eski peşin hükümlerini atarak İslâm'ın birer neferi olmaları mümkündür mülâhazası, İslâm daveti açısından mühim bir husustur.

---

537 Buhârî, Cihâd 147,148; Müslim, Cihâd 3; İbn Mâce, Cihâd 38; Ebû Dâvûd, Cihâd 82.

538 İbn Hişâm III-IV, 294-296; Bidâye IV, 159.

539 İbn Hişâm III-IV, 336; Bidâye IV, 196-197.

540 İbn Hişâm III-IV, 295; Bidâye IV, 159.

541 İbn Hişâm III-IV, 337; Bidâye IV, 198-204.

5- Nihayet yine harp sonrasında esirlere yapılan dikkat çekici muameleye temas edelim. Kur'an-ı Kerim'de, "iyi"likle tavsif edilen samimi müslümanların esirleri doyurdukları övülerek kaydedilir.[542] Buna göre esirlerin yiyeceği, bedelsiz olacak ve İslâm hükûmeti tarafından karşılanacaktır. Fakat İslâmiyet'in başlangıç devirlerinde Hz. Peygamber, esirleri muharipler arasında taksim ederek onlara karşı iyi muamelede bulunulmasını tavsiye ve emirde bulunuyordu. Tarihçiler esirlerin, onları esir alanlarla aynı gıdaları aldıklarını tasrih ediyorlar; Hz. Peygamber'in ashabı arasında daha ince düşünen bazıları bu mevzuda fedakârlık örneği vermeye kadar gidiyorlardı: Ekmeklerini esirlere veriyorlar ve kendileri sadece hurma ile iktifa ediyorlardı. Hz. Peygamber, Bedr ve Huneyn muharebelerinde hep beyan edildiği üzere muhtaç esirlere elbise dahi veriyor ve ızdırapları hafifletiyordu.[543]

İslâm esir kamplarında veya muharipler nezdinde böylece misafir edilen esirlere neticede yapılacak muameleyi Kur'an-ı Kerim bize tasrih ediyor:[544] Ya karşılıksız serbest bırakma veya muayyen bir fidye-i necat talebi. İşte Rasûlüllah'ın tatbikatında görülen İslâm'ın bu hükümleri, sözle yapılandan daha müessir olarak İslâm'a davetin fiilî bir nev'i oluyor, kalblerindeki buğzla İslâm'a karşı hareket ve hücuma geçen fertler, müslümanlar nezdinde karşılaştıkları muameleler neticesinde İslâm'ın inceliğini, üstünlüğünü, insana verdiği değeri kavrıyorlardı ve çoğu kez İslâm'ı kabulde tereddüt göstermiyorlardı.

Artık bu bilgilerin ışığında devletleşme merhalesinin kaçınılmaz gerekleri olan cihad ve gazvelerin, seriyyelerin Rasûlüllah S. Efendimizin uygulamasında, İslâm davetini her vesile ile sevdirme, sulh ve sükûnu temin, fitne ve fesadı imha, insana insanlığını, inanç ve ibadet hürriyetini kazandırma unsurları olduğunu söyleyebilir, Rasûlüllah'ın İslâm'a davet metodunu, bu unsurların haricinde mütalaanın mümkün olamayacağını ifade edebiliriz.

---

542 76 İnsan (Dehr): 8.

543 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 224.

544 47 Muhammed: 4.

f- Hudeybiye Musâlehası ve Diplomatik Davet:

Rasûlüllah'ın İslâm'a davet hareketinde, hicretin altıncı senesinde imzalanan Hudeybiye Musâlehası, bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Diyebiliriz ki bu Muâhede o anda ashaptan umreye katılanlarca şartları çok çok ağır, hatta zillet telakki edilerek itirazlara yol açmasına rağmen[545] İslâm'ın o ana kadar kazandığı en büyük muzafferiyyet olmuş, dönüşte Mekke ile Medine arasında nazil olan[546] Feth Sûresi'nde Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu gibi "feth-i mübîn"[547] teşkil etmiştir.

Her şeyden önce devletleşme açısından, o zamana kadar İslâm'ın ve İslâm Devleti'nin varlığını asla kabul edemeyen, hazmedemeyen, Arap Yarımadası içerisinde İslâm'ın en amansız düşmanı, müşrik Arapların dinî, ictimaî, siyasî, iktisadî yönlerden kendilerine üstünlüğü dolayısıyla hep ittiba ettikleri Kureyş, resmen İslâm Devleti'ni kabul etmiş oluyor, İslâm davetinin varlığını ikrar mecburiyetinde kalıyordu. İslâm'ı ve müslümanları topyekün imha için ardı arkası kesilmeyen hamleler yapan ve müşrikleri, yahudileri, münafıkları durmadan kışkırtan bu kabile, artık kabına çekiliyor, on sene müddetle[548] müslümanlarla insanî ölçüler içerisinde iyi münasebetlerde bulunmayı kabulleniyor, sulh ve sükûna rıza göstermek mecburiyetinde kalıyordu; İslâm Devleti'nin bir başka muhasım grupla halledilmesi gerekli meselelerinde tarafsız kalma şartlarına imza koyuyordu.[549]

Bu sulh ve sükûn devresi, İslâm davetine yeni boyutlar, yeni intişar zemin ve sahaları kazandırdı. İslâm'ın gayretli davetçileri güvenle ve emniyet içerisinde çeşitli münasebetlerle gittikleri her yerde, her vesile ile İslâm'ın prensiplerini tebliğ ile meşgul oluyorlar, akıl sahiplerine hitap ediyorlar, münakaşalarda bulunuyorlar ve neticede İslâm, yeni müntesipler kazanıyordu.[550] O zamana kadar hasmâne münasebetler

---

545 Buhârî, Şurût 15, Cizye 18, Tefsîru Sûrati'l-Feth 5; Müslim, Cihâd 94; İbn Hanbel III, 486, IV, 330; İbn Hişâm III-IV, 316-317; Bidâye IV, 168, 175-176.

546 İbn Hişâm III-IV, 320; Vâhıdî, Esbâbu'n-Nüzûl, s.255.

547 48 Feth: 1.

548 İbn Hişâm, III-IV, 317; Taberî, Târîh II, 634; Belâzurî, Ensâb I, 350.

549 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 163, İslâm'da Devlet İdaresi s. 242-243.

550 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s.403; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 129.

dolayısıyla kendilerine tebliğ iletilmemiş, Kur'an dinletilmemiş olan Araplar Kur'an'ın ve İslâm'ın cazibesiyle gönüllerinde yeni bir tazelik, bambaşka bir ferahlık buluyorlardı. Hz. Peygamber, Hudeybiye'de bu mütarekeyi imzalarken İslâm daveti açısından kabul edilen şartların neler getireceğini çok iyi hesaplamış olmalıydı. Kur'an'ın sükûnet içerisinde dinlenildiği zaman ruhlar üzerinde yapacağı tesiri O, çok iyi biliyordu ve diyebiliriz ki tek bunu sağlamak üzere Barış Andlaşması'nın diğer maddelerini kabule rıza göstermişti. Gerçekten beklenen ve hesaplanan netice ortaya çıktı: Kur'an'ı (bâhusus Rasûlüllah'ın bizzat kendinden) dinleyen insanlar, grup grup İslâm'a girmeye başladılar; bu devrede İslâmiyet, başlangıçtaki onaltı (gizli davet devresiyle ondokuz) senede yayıldığından kat kat fazla intişar imkânı buldu.[551]

Bizzat Mekke içerisinden vaktiyle İslâm'a ait bilgilere sahip, Rasûlüllah'ı tanıyan, O'nun irşad ve nasihatlarına muhatap olmuş insanlar, kalblerindeki kini attıkları zaman bir nefis muhasebesi yaparak hakikatı kavradılar ve İslâm'ı kabul için hemen Medine'ye, Rasûlüllah'ın huzuruna koştular. Hatta bunlar içerisinde Mekke'nin ileri gelenleri bile vardı.[552] Mesela Uhud Gazvesi'nde, önce müslümanların kesinlikle kazandığı zaferi, mahareti ve siyasetiyle tamamen müşrikler lehine çeviren meşhur süvari birlikleri komutanı, Rasûlüllah'ın "Seyfullah" vasfına layık gördüğü sahabî Hâlid b. el-Velîd, yine Uhud Gazvesi'nde müşriklerin sancaktarlığını yapan pek çok yakın akrabasını kaybedip şirkin de ötesinde kan davasıyla İslâm'a hınç ve kin dolu Osman b. Talha ve Arapların meşhur dâhilerinden Amr b. el-Âs, bunlar arasında yer almaktaydı.[553]

Mekke haricinden de, araya giren Mekke husûmeti ve mevcut tehlikeler kalkınca çeşitli yönlerden muhtelif kabile mensupları gelip Hz. Peygamber'le görüşme imkânı elde ettiler. Husûsuyle Hz. Peygamber, Mekke, Medine'nin güneyinde kaldığı için Güney Arabistan'la temas kuramamıştı. Hudeybiye işte bunu sağladı ve o sırada Benû Devs kabilesinden küçük

551 Tefsîru'l-Menâr IX, 323, XI, 205.
552 Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s.74.
553 Bidâye IV, 236-240.

bir kafile, Yemen'in kuzey hududunu teşkil eden dağlardan gelerek Medine'de Hz. Peygamber'e iltihak etti.[554]

Ardı arası kesilmeyen harplerin kuzey ile de irtibatları mühim derecede engelleyeceği aşikârdır. İran'a komşu olan Kuzey-Doğu Arabistan'daki birçok Arap kabilesi, İran'ın sömürgesi durumunda idi. Bu Arap kabilelerini hürriyetlerine kavuşturmak, gerçekten büyük bir ehemmiyet arzetmekteydi. Bunu sağlamak için ise en büyük düşman durumunda olan Mekke Site Devleti ile bir sulh yapmak gerekli idi. Nitekim Hudeybiye Musâlehası'ndan sonra birkaç hafta içinde Hz. Peygamber, Arabistan'daki İran kolonileri ile temasa geçti. Neticede Bahreyn mıntıkası (el-Hasâ), Sasanilerden ayrılarak İslâm'a bağlandı.[555]

Diğer taraftan İslâm davetine engel olan, İslâm Devleti'ne saldıran güç ve kuvvetlerin izalesi davetin gereğidir. Hudeybiye Musâlehası'ndan önce İslâm davetini tehdit eden güçler, Mekke'lilerle Hayber'de yerleşmiş yahudiler elinde bulunuyordu. Dıştaki diğer Arap kabileleri ise, birleştirici muharrik bir unsur olmadığı takdirde münferiden bir tehlike arzetmeyecek şekilde dağınık vaziyette idiler. Şu halde Mekke ve Hayber mes'elesi halledildiği zaman İslâm daveti, engellerden kurtarılmış olacaktı. Fakat o devrede İslâm hükûmeti, henüz bu iki düşmana aynı zamanda kuvvet çıkaracak kadar güçlü değildi. Bunlardan sadece birisi üzerine yürüdüğü zaman Mekke ile Hayber arasında mevcut bir anlaşma gereğince diğeri Medine'yi istila edecekti. Bu durumda problemin çözümü için taraflar arasındaki anlaşmayı bozacak, tarafları birbirinden ayıracak bir girişimde bulunma gerekliydi. Buna elverişli olan da Mekke idi. İşte bu sebeple Hz. Peygamber, Hamidullah'ın ileri sürdüğü teze göre hususuyle bu maksadı gerçekleştirmek üzere umre için bu seferini tertip etti ve mütâreke şartları içerisinde Hayber'e karşı harekete giriştiği zaman Mekke'yi saf dışı bırakabilmek üzere maksadını hissettirmeden büyük bir maharetle "tarafsızlık" maddesini dikte ettirdi. Hayber'i kudretli dostlarından tecrit eden bu mütareke, diplomatik bakımdan hakiki bir şaheser, "aşikâr bir fetih", "şerefli bir muvaffakiyyet" oldu. Ve

554 Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s.74

555 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 162-165.

Medine'ye dönen Hz. Peygamber, Hayber meselesini mutlak olarak üç haftada halletti.[556]

Hudeybiye Musâlehası'nın davet açısından sağladığı faydalardan birisi de, diplomatik davete imkân vermiş olmasıdır; İslâm davetinin cihanşümûllülüğüne delalet edecek bilgiler ve belgelerin tarih sahnesinde sergilenmesine zemin hazırlamasıdır.[557]

Zamanı ve zemini müsait olunca Hz. Peygamber'in davetini tebliğde devletler arası kabul edilerek uygulanan kanunlar ve teamüller çerçevesinde çevresiyle, komşu devlet ve idarelerle irtibat kurma metoduna başvurması gayet tabiidir. Rasûlüllah'ın davetinde, devletleşme merhalesi içerisinde cereyan eden bu şekle, mahiyet ve muhtevaları iki ayrı esasta toplandığı için iki noktadan bakmak istiyoruz:

I- İslâm'a Davet Mektupları ve Elçiler:

Üzerinde ayrı bir çalışma isteyen bâkir ve orijinal bir konu olarak Rasûlüllah gününde haberleşme teşkilatıyla ilgili tafsilatlı bilgilere sahip olmamakla beraber bu günün beldeler ve ülkeler arası gelişmiş teknikleriyle posta teşkilatı yanında pek basit ve ibtidaî kabul edilse bile ta öteden beri bu müessesenin varlığı, kabul edilmelidir.

Mektupları ve mesajları iletmede o günün şartları içerisinde özel ulak ve habercilere müracaat zaruretine binaen posta vazifesi gören bu insanlar, aynı zamanda gönderen tarafı temsil eden "elçi" durumunu arzetmekte idiler.

Davetinde Hz. Peygamber'in bu vasıtadan ne zamandan itibaren istifade ettiğine dair kesin malumata sahip bulunmuyoruz.

Muhammed Hamidullah'ın tarih kaydetmeksizin verdiği bilgiye göre Temîm kabilesinden yaşlı bir zat, Eksem b. Sayfî, Rasûlüllah'la ilgili haber kendisine ulaşınca bizzat gidip O'nunla görüşmek istemişti. Fakat akrabaları onun çok yaşlı olduğunu ve yolda tehlikeler bulunduğunu ileri sürerek buna mani oldular. Bunun üzerine oğlu ile o, şu mektubu gönderdi:

---

556 Hamidullah, İ. Peygamberi I, 159-165.

557 Hamidullah, a.g.e., I, 241; Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s.62.

"Senin isminle, ya Allah! (Allah'ın) bir kölesinden, (diğer) bir kölesine. O halde sana bildirileni bize bildir. Zira biz seninle ilgili menşeini bilmediğimiz haberler aldık. Eğer sana hidâyet verildi ise bizi doğru yola götür ve eğer sana öğretilmişse bize öğret ve sendeki hayra bizi de iştirak ettir. Selam!"[558]

Mektubumuzda calib-i dikkat nokta Eksem'in duyduğu haberlerin menşeini araştırması, tahkikatta bulunma arzusudur. O, acaba Rasûlüllah'ın zuhûrunu ve risaletiyle ilgili bilgileri ne zaman öğrenmiştir? Hz. Peygamber'in nübüvvetin dördüncü senesinden itibaren alenî davete başladığını ve hemen o andan itibaren hac ve ticaret için Mekke'ye gelen kabilelerle irtibat kurduğunu daha önce belirtmiştik.[559] Eksem'in mensubu bulunduğu Temîm'liler ise Arafat'taki hac merasiminde dinî vazifelerin îfasını yüklenmişlerdi ve Mekke'nin banliyösü Ukâz'da kurulan büyük fuarda hakim-hakem me'mûriyetini idare ediyorlardı.[560] Hz. Peygamber'in davetini neşr için seçtiği bu iki önemli zeminde mühim vazifeler icra eden Temîm'lilerin Hz. Peygamber'le ilgili bilgileri herhalde ta ilk zamanlara dayanıyor olmalıdır. Ve yukarıda metnini verdiğimiz Eksem'e ait bilgi isteyen mektuba Rasûlüllah'ın verdiği cevap,[561] ta o günlerin tarihini taşımalıdır.

Mekke devrine ait, bu nevi davete delalet eden bir diğer hadise, müslümanların Habeşistan'la ilk münasebetlerinde ortaya çıktı. Bi'setin beş ve altıncı senelerinde Habeşistan'a iltica edenleri himaye etmesini talep ederek Habeş Necâşîsi'ne gönderdiği mektubunda Hz. Peygamber, "her fırsattan istifade" metodunu uyguluyor ve kral Necâşî'yi İslâm'a davet ediyordu.[562] Kaynaklarımızın müslüman olduğunu ve vefatı üzerine Rasûlüllah'ın gıyabî cenaze namazını kıldığını belirttikleri[563] Necâşî Ashame, mülteci grubunun başkanı ve Rasûlüllah'ın elçisi Cafer b. Ebî Talib'le, aldığı mektubun teferruatı, İslâmî

558 Hamidullah, İ. Peygamberi I, 263.
559 Bak: 122-126
560 Hamidullah, a.g.e. I, 260.
561 Rasûlüllah'ın, Eksem'e verdiği cevap için bak: Hamidullah, a.g.e. I, 263.
562 Mektubun metni için bak: Hamidullah, Vesâik, s.3, 43-44; İ.Peygamberi I, 192.
563 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 38.

esasların tafsilatı hakkında herhalde görüşmüş ve muttali olduğu bu yeni din hakkında geniş bilgi almış olmalıdır.

Medine devrinde ise ilk kez henüz hicretin birinci senesinde Medine'de karşılaştığı yahudilerle sıkı irtibatı olan Hayber yahudilerine Hz. Peygamber bir mektup göndererek onları İslâm'a davet etmiş, Tevrat ve İncil'de yer alan kendi vasıflarını onlara hatırlatmış, Allah adına, mukaddes kitaplar adına and vererek "gelecek son peygamber Muhammed'e imanın vücubu"nun kitaplarında yer alıp - almadığını sormuştu. Fakat devamlı hasmane tavır ve münasebetleri dolayısıyla Hayber yahudileri nezdinde girişilen bu teşebbüsün devamı olmadı.[564]

Elbette bu konuya ismini verecek şekil ve mahiyette Hz. Peygamber'in komşu devlet ve kabilelerle irtibat ve diplomatik münasebetleri, hicretin altıncı yılında aktedilen Hudeybiye Musâlehası ile kesafet arzetmiş ve ehemmiyet kazanmıştır. Rasûlüllah, Hudeybiye'den dönüşünde bir gün ashabına çıktı ve onlara şöyle hitabetti: "Arkadaşlar! Cenab-ı-Hak beni rahmet ve bütün âleme davetçi olarak gönderdi. (Şimdi ben size bir vazife vermek istiyorum.) Sakın havarilerin Hz. İsa'ya muhalefet ettikleri gibi muhalefet etmeyiniz!" Ashabı merakla sordu: "Havarilerin muhalefeti nasıl olmuştu ya Rasûlallah!?" buyurdular: "Benim size vereceğim vazifeyi o, havarilerine teklif etmiş, dini neşr için yakın yere gönderilenler razı olmuşlar; uzak yere görevlendirilenler ise memnuniyetsizlik içinde gidecekleri yerin lisanını bilmedikleri bahanesiyle imtina etmişlerdi. Derken Hz. İsa'nın Cenab-ı Hakk'a ilticasıyla onlardan her biri gidecekleri yerin lisanını gayet mükemmel bilir bir şekilde sabaha çıkarıldılar." Ve Rasûlüllah bu konuşmasından sonra ashabından bazı kimseleri tayin ve tespit ederek yazıp mühürlediği İslâm'a davet mektuplarıyla komşu devlet hükümdarlarına ve kabile reislerine elçi olarak gönderdi.[565] Bizans, İran, Mısır, Habeşistan, Ğassân, Hîre, Bahreyn, Umman, Dûmetu'l-Cendel, Necran gibi ülkelere, Bekr b. Vâil, Benû Cuzâme gibi pek çok Arap kabilelerine Hz. Peygamber'in gönderdiği bu mektupla-

---

564 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 381-382, Vesâik, s. 37-38.

565 İbn Hişâm III-IV, 606-607; Taberî, Târîh II, 644- 646; İbn Haldûn, Târîh II, Bakıyye 36-38.

rın bir çoğunun -memnuniyetle kaydedelim ki- metnine, hatta orijinaline sahip bulunuyoruz.[566] Bunların muhteva, şekil ve özellikleri üzerinde durmak, elçilerin gördüğü kabul şekli ve cereyan eden hadiseleri incelemek, konumuz haricinde kalmakta ve meselemizin hacmini taşmaktadır. Ancak davet metodu açısından ehemmiyet arzetmesi yönüyle kendimizi iki hususa temas mecburiyetinde hissediyoruz.

Birincisi, çoğu kez lüzumsuz gibi telakki edilen bir takım alışılmış, teâmül haline gelmiş formalitelere davetin uygulanmasında davetçi riayet edecektir. Formalite eksiklikleri sebebiyle yazılı ve sözlü hangi şekilde olursa olsun tebliğin reddedilmesi, onun ihmali veya bîgâneliğine müstenid ise, davetçi bunun sorumluluğunu omuzlarında hissetmelidir. İşte buna bariz bir örnek olmak üzere Hz. Peygamber, devlet hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları yazdırıp göndermek istediği zaman kendisine kralların mühürsüz mektup ve mesajı okumadıkları ifade edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber derhal gümüşten bir yüzüğün kaşına yukarıdan aşağıya doğru sıralanan üç satır halinde "Allah - Rasûl - Muhammed" lafızlarını taşıyan imzalarını nakşettirdiler ve mektuplarında bunu, mühür olarak kullandılar.[567]

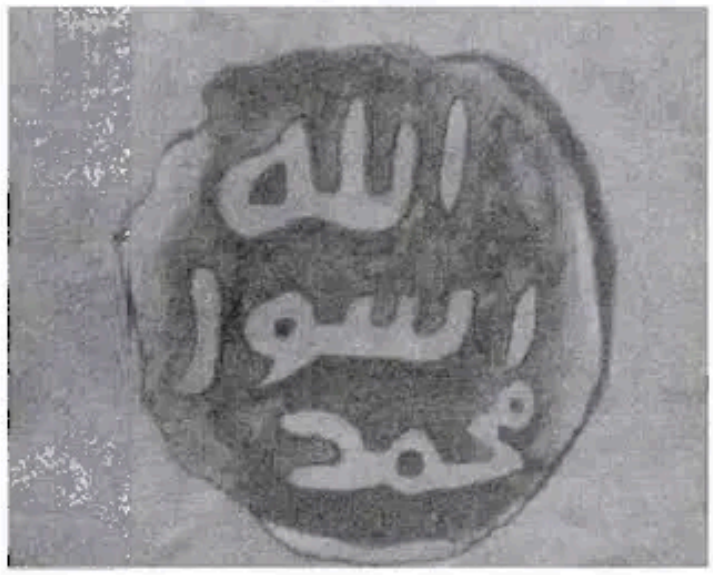

Rasûlüllah'ın Mührü

566 Bu konuda Muhammed Hamidullah'ın "Mecmûatu'l-Vesâikı's-Siyâsiyye" adlı çok kıymetli çalışması gerçekten her türlü takdir ve ilim adına teşekküre lâyıktır. Okuyucu, Rasûlüllah'ın İslâm'a davet mektupları için bu kitaptan 42-253 sahifelerini mütalaa etmelidir. Ayrıca bak: Kettânî, Terâtîb I, 156-168; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.193-202; Kândehlevî, I, 183-212.

567 Müslim, Libâs 56-58; Ebû Dâvûd, Hâtem 1; Nesâî, Zînet 47,48; İbn Hanbel III, 198, 223, 275.

İkincisi, davetin muhatap tarafından kabul görmesinde davet esasları kadar, bunları sunan kişinin bizzat kendisi ve şahsiyeti de önemlidir. Davaya zede gelmemesi için davetçinin bir takım vasıflara sahip olması gerekir.

Bu hakikatı çok iyi bilen Peygamber Efendimiz, büyük bir ihtimalle özlü ve muhtasar mektubunu tefsir yetkisi verdiği elçilerinde birer davetçi olarak bu vasıfların bulunmasına âzami itinayı göstermiş olmalıdır. Bu münasebetle O'nun tensip buyurduğu elçiler, halim-selim, güzel söz söyleyebilen, beleğat ve fesâhat sahibi, çok zeki, hasmı ikna kabiliyeti ve kuvvetli deliller getirme özelliğine sahip, İslâm ilahiyatı konusunda iyi yetişmiş, zahid ve dinin en müteferri ahkâmını titizlikle yerine getiren,[568] gönderildikleri memleketlere önceden çeşitli şekillerle defalarca gitmiş, oranın örf ve âdetlerini, inanış ve düşüncelerini bilen, lisanlarına çok iyi vâkıf,[569] dış görünüşleriyle hemen dikkatleri çekecek tevâzün ve güzelliğe sahip[570] kimseler idiler.

Hz. Peygamber'in diplomatik davetle komşu devletlere mesajlar sunması, her ne kadar o zaman buna muhatap olanlar tarafından -Necâşî müstesna- acaip görülmüş, menfi karşılanmış, hatta kin ve öfkeleri harekete geçirmişse de, bunu takip eden seneler, bu mektupların boş bir hevesle satıra alınmadığını gösterdiler ve İslâm davetinin cihanşümûllülüğünü bütün âleme ilan ettiler.[571]

Diplomatik davetin bu şeklinde, talep ve teklif, müracaat, İslâm Devleti'nden oluyor, teklife muhatap olan ise buna karşı müspet veya menfi tutumunu takınıyordu.

II- **Gelen Heyetler**:

Her biri müstakil küçük bir devlet şeklinde kendi başına buyruk, Arap Yarımadası'nın muhtelif bölgelerinde dağınık bir

---

568 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 260; Kettânî, Terâtîb I, 183-190.

569 Hamidullah, a.g.e. II, 260; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.268; Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s.64.

570 Hamidullah, a.g.e. II, 620.

571 Arnold, a.g.e. s.62.

vaziyette meskûn bulunan Arap kabilelerinin İslâm Devleti'nin başkanı Hz. Peygamber'e çeşitli maksatlarla diplomatik heyetler göndermeye başladığı tarih, İbn Sa'd ve İbn Kesîr'in beyanlarına göre[572] Mudar'ın bir kolu Muzeyne'nin, imanlarını Rasûlüllah'a bildirmek üzere geldikleri hicretin beşinci senesidir.

Hiç şüphesiz bu ilk heyetten sonra zaman zaman irili -ufaklı heyetler, Rasûlüllah'la gelip görüşmüşler, o andan itibaren her sene Medine ve Mescid-i Nebevî, çeşitli "devlet" delegelerine müşahid olmuştur.

Fakat bu seneler arasında ismini gelen heyetlerden alan hicretin dokuzuncu senesi, husûsuyle dikkatimizi çekiyor. İbn Hişâm'ın dediği gibi[573] müşrik Araplar, Kureyş'e bakıp durmakta idiler. Kureyş olmazsa, Rasûlüllah'ın devletine karşı çıkamayacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Hicrî sekizinci senede kaynaklarımızda belirtilen sebeplerle Hz. Peygamber, Mekke'ye yürüyüp orayı fethedince, henüz Medine'ye dönmeden İslâm Devleti'ne hücuma hazırlanan Hevâzinlileri Huneyn'de ağır bir bozguna uğratıp, bu harpten canını kurtarıp kaçanlara iltica hakkı tanıma cür'etini gösteren Tâif'te meskûn Sakîf'lilere de gereken dersi verince, üstelik kısa bir müddet sonra, ertesi sene, bizzat Hz. Peygamber'in başında bulunduğu bir ordu, her türlü kötü şartlara rağmen Bizans gibi ünlü bir İmparatorluğun orduları ile çarpışmak üzere Medine'nin kuzeyinde 900 km. yol alarak Tebûk'e kadar geldiği halde karşısına çıkan, ilerlemesine engel olan hiç bir kuvvetle karşılaşmadan bir takım andlaşmalar yaparak geriye dönünce onlar, İslâm Devleti'ne karşı çıkamayacaklarına dair zaten mevcut bilgileriyle harekete geçtiler ve Yarımada'nın her tarafından Cenab-ı Hakk'ın buyurduğu gibi[574] grup grup gelen heyetler Medine'yi doldurdular. Bu dokuzuncu seneye "Senetu'l-Vüfûd=Heyetler Yılı" deniliyordu.[575] Ertesi sene de bu diplomatik münasebetler devam etti.

Medine'ye gelip Rasûlüllah tarafından kabul edilen heyetlerin çok çeşitli maksatları ve istekleri vardı:

---

572 İbn Sa'd I, 291; Bidâye V, 41.

573 İbn Hişâm III-IV, 559-560.

574 110 Nasr: 2.

575 İbn Hişâm III-İV, 559-560; Bidâye V, 40.

1- Kabile ve kavimlerinin müslüman olduklarını bildirmek ve onlar adına biatta bulunmak,[576]

2- İslâm'ı, dinin ahkâmını öğrenmek ve kavimlerine dönüp İslâm'ı öğretmek,[577]

3- İslâm'ı tebliğ edecek, dini öğretecek mübelliğ ve hocalar talep etmek,[578]

4- İslâm hakkında bilgi alıp müslüman olmak ve gidip kavimlerini İslâm'a davet etmek,[579]

5- Bazı şartlarla İslâm'ı kabul etmek,[580]

6- Dünyalık elde etmek ve menfaatler sağlamak,[581]

7- Bîtaraflık andlaşması yapmak,[582]

8- İslâm dinini kabul etmemekle beraber, cizye vererek İslâm idaresini kabul etmek ve andlaşma imzalamak,[583]

9- Rasûlüllah'la ilmî, dinî münakaşalarda bulunmak,[584]

10- Rasûlüllah'tan sonra O'nun makamına haleflik, devlet idaresinde ortaklık ve devlet arazisini paylaşmayı teklif etmek -ki buna Hz. Peygamber orada bulduğu bir hurma dalını göstererek: "Şayet benden şunu isteseydin bunu bile vermezdim." diye mukâbele etmiştir-[585]

11- Muannid bir tavır, düşman bir eda ile gelerek İslâm Devleti'nin ve Rasûlüllah'ın durumu ve gücünü öğrenmek, -bunlar da müslüman olmadan geri dönmüşlerdir-[586]

12- Ve nihâyet sinsi bir şekilde elçi görünümünde Hz. Peygamber'e sokulup fırsatını bulunca O'nu öldürmek üzere komplo plânlarıyla süikasta teşebbüs etmek.[587]

---

576 İbn Hanbel IV, 232; Kettânî, Terâtîb I, 445.

577 Buhârî, Tevhîd 22; Sübkî, Menhel VI, 227; Azîmâbâdî, Avnu'l- Ma'bûd XI, 87-88; Hudârî, Nûru'l-Yakîn, s.269.

578 Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 55.

579 İbn Hanbel I, 264; Sübkî, a.g.e. VI, 227; Azîmâbâdî, a.g.e. XI, 87-88

580 İbn Hanbel IV, 218.

581 Buhârî, Tevhîd 22.

582 Bidâye V, 91.

583 Bidâye V, 93; Ya'kûbî, Târîh II, 82-83; Hudarî, a.g.e., s.260.

584 Ya'kûbî, a.g.e. II, 82-83.

585 İbn Hişâm III-IV, 576; Bidâye V, 49-50.

586 Ya'kûbî, Târîh II, 79.

587 Bidâye V, 56-57.

Bu şekilde birçok değişik gayelerle İslâm Devleti'nin başşehri Medine'ye gelen diplomatların bir kaç küçük hadise dışında Hz. Peygamber'den gördükleri muamele, hep müsamahakâr, iltifat edici, değer verici olmuş, Rasûlüllah ziyaretçileri ile fevkalade ilgilenmiştir. O'nun nazik davranışları, kabilelerin meseleleriyle meşgul olması, ismini umumun kabûlüne mazhar kılmış, ününün bütün Arap Yarımadası'na yayılmasına ve hüsn-ü kabul görmesine vesile olmuştur.[588]

Hz. Peygamber'in bizzat kendi hüsn-ü muamelesi, af ve müsamahası, rahmet ve ra'feti yanında heyetler, bir kavmin, bir topluluğun, bir devletin temsilcisi olarak geldikleri için onların ürkütülmesi, korkutulması, onlara rağbet edilmemesi, o kavmin, o topluluğun, o devletin ürkütülmesi ve İslâm'dan uzaklaştırılmış olması demek olacaktı. Bu bakımdan heyete gereken alâkayı göstermek, onları hoşnut etmek gerekliydi.[589] Bu durumu da nazar-ı itibara alarak Rasûlüllah'ın heyetlerle diplomatik münasebetlerinde dikkat ettiği noktaları şöylece sıralayabiliriz:

1-Umumiyetle bu nevi görüşmeler için Hz. Peygamber, Mescid'inde bugün bile "Üstuvânetu'l-Vüfûd=Elçiler Sütunu" diye anılarak yâdedilen yeri intihap etmişti. Buraya çıkarken Hz. Peygamber güzel ve temiz elbiseler giyer, süslenirdi. Kabul merasiminde kendi yanında yer alacak maiyyetine de aynı şekilde giyinmelerini emrederdi.[590] Kettânî bu emrin uygulanışını te'yit etmek üzere Kinde heyeti geldiği zaman Rasûlüllah'ın, Hz. Ali, Ebûbekr ve Hz. Ömer'in üzerlerinde Yemen mâmûlü kıymetli elbiselerin görüldüğünü kaydeder.[591]

Hz. Ömer, Rasûl-ü Ekrem'in elçiler için giyinmede gösterdiği titizliği çok iyi bildiği için bir keresinde satılmakta olan ve çok hoşuna giden ipekli güzel bir elbiseyi heyetler geldiği zaman giyenmek üzere satın almasını Rasûlüllah'a teklif etmiş,

---

588 Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s.71.

589 Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'bûd VIII, 276.

590 Kettânî, Terâtîb I, 452; Sindî, Hâşiye, III, 96; Hamidullah, İ.Peygamberi II, 264, İ.Devlet İdaresi, 119.

591 Kettânî, Terâtîb I, 452

fakat Hz. Peygamber dünyada ipek giyenin ahirette nasibi olmayacağını belirterek kesinlikle bunu reddetmişti.[592]

2- Hemen hemen bütün heyetlerin yanında Rasûlüllah'ın görevlendirdiği teşrifatçı memurlara rastlıyoruz. Bu teşrifat memurları heyetlerin gelişlerini Rasûlüllah'a haber veriyorlar, elçileri karşılayıp Allah Rasûlünü nasıl selamlayacaklarını, O'nun huzurunda nasıl davranacaklarını öğretiyorlardı. et-Terâtîb'ten bu memurları Hz. Ebûbekr'in vazifelendirdiğini okuyoruz. Şu halde Hz. Ebûbekr, bizzat teşrifat müdürlüğü yaparak gelen elçilerle meşgul oluyordu.[593]

3- Bu şekilde huzura alınan elçileri kabul eden Hz. Peygamber, onların hal ve hatırlarını soruyor,[594] beldelerini Rasûlüllah'ın kendilerinden daha iyi bildiğine hayretler eden sefirlere köy köy, mevki mevki isimler sayarak memleketlerinden haberler alıyordu.[595]

Çoğu kez gelenlere iltifatlar ediyor ve bazı hizmet ve ikramları ashabının ricalarına rağmen bizzat kendileri yapıyorlardı.

Rasûlüllah umumiyetle kendini, gelenlerden bir fert imiş gibi tanıtıyor, öyle davranıyordu. Gayet samimiyetle, gelen kabile mensupları değişik bir lehçe kullanıyorlarsa O, kendi şivesini terkederek onların lisanıyla onların anlayacağı lehçe ve ağızla onlara hitap ediyordu. Bu sebeple sözleri arasında bazen yabancı kelimeler bile yer alabiliyordu.[596] İbn Kesîr'in beyanına göre Benû Abs heyeti dokuz kişiden müteşekkil idi. Hz. Peygamber onlara "Sizin onuncunuz benim" buyurdular ve parola olarak " يَا عَشَرَةُ = Ey onlar!" terkibini talim ettiler. Ayrıca fevkalâde bir iltifatla onlar adına hususi bir sancak dikilmesini emrettiler.[597]

---

592 Buhârî, Hibe 27; Müslim, Libâs 6-9; Ebû Dâvûd, Salât 213, Libâs 7; Nesâî, Cum'a 11, Iydeyn 5, Zînet 82, 84; İbn Hanbel III, 347.

593 İbn Hişâm III-IV, 539-540; Bidâye V, 30; Kettânî, a.g.e. I, 39; Hamidullah, İ.Devlet İdaresi, s.118.

594 Nesâî, Umre 5; Kettânî, a.g.e. I, 450

595 Behî, Tezkira, s.390.

596 İbn Hanbel IV, 432.

597 Bidâye V, 88.

Gelen bir heyete o, bizzat kendisi kalkıp hizmet etmeye başlamıştı. Ashab-ı kiram heyecanla atıldılar: "Canımız uğruna feda olsun, anamız babamız sana kurban olsun; biz yapalım bunları ya Rasûlallah!" diye ricada bulundular. Fakat Hz. Peygamber: "Bunlar, bizim ashabımıza ikram etmişlerdi. Ona karşılık mükâfatlandırmak istiyorum." buyurarak hizmete devam etti.[598] Ashabına son derece tehlikeli bir anda iltica hakkı tanıyan Habeş Necâşîsi'nin elçileri de bir dereceye kadar hak etmiş olarak bizzat Rasûlüllah'ın hizmetine nail olma şerefine ermişlerdi.[599]

Hz. Peygamber gelenlerin taleplerini dinliyor, sorularını cevaplıyor, meselelerini hallediyor,[600] akşam-sabah ne zaman müsait olursa gidip onlarla görüşüyor, uzun uzun konuşuyordu; hatta Sakîf heyetiyle mûtad olarak her yatsı sonu buluşan Hz. Peygamber, bir keresinde ayakta konuşmaları bir hayli uzadığı için zaman zaman vücudunun yükünü bir ayağına bindirerek diğerini dinlendirme ihtiyacını hissetmişti.[601]

Bu konuşmalarında Hz. Peygamber o kadar samimi ve cana yakındı ki!... Çoğu zaman diplomatik görüşmeler deyince akla gelen aşırı resmiyet ve donukluk, Hz. Peygamber'in sözlerinde ve davranışlarında eriyip gidiyordu. En yakın bir dost ve çok samimi bir arkadaşa dert yanıldığı gibi Rasûlüllah'ın Sakîf-lilerle yaptığı görüşmelerinde hicret öncesi eziyetleri, hicret sonrası devamlı harplerle hücumları sebebiyle kendi kabilesi Kureyş'ten ve Mekke'lilerden şikâyetçi olduğunu[602] söylersek herhalde ifadelerimiz daha müşahhas hale gelmiş olacaktır.

Bazan bu görüşme ve konuşmalar uzadığı zaman O, mûtadı olan namazları bile tehir ediyordu. Ummu Seleme'den gelen bir rivâyete göre Abdu'l-Kays heyeti ile yaptığı görüşmeler, O'nu biraz meşgul ettiği için öğle namazından sonra iki rekat kıldığı sünnetini ancak ikindi namazından sonra evinde kılabilmişti.[603]

---

598 Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.291.
599 Hamidullah, İ.Devlet İdaresi, s.120.
600 Nesâî, Umre 5.
601 Ebû Dâvûd, Ramadân 9.
602 İbn Hanbel IV, 9,343.
603 İbn Hanbel VI, 304; Bidâye V, 48.

Hatta Sakîf ile bir görüşmesi sebebiyle bizzat öğle namazını "cem'u te'hir" yaparak ikindi ile kılmıştı.[604]

4- Şüphesiz Hz. Peygamber'in İslâm'ı kabul ederek gelen ve biat eden veya orada müslüman olan heyetlere büyük ölçüde ihtimam gösterdiği hususların başında, Medine'de yeterli müddet kalarak Kur'an-ı Kerim öğrenmeleri, dinî prensip ve esaslara vukûf kesbetmeleri ve bizzat kendinin ve ashabının tatbikatını görerek İslâm'ın yaşanış ve uygulanışı konularında fikir edinmelerini sağlamak olmuştur.

Bu hususu gerçekleştirmek için Rasûl-ü Ekrem Efendimiz zaman ve şartlara göre gerekli her türlü tedbire başvuruyordu. Mesela isminden sık sık bahsettiğimiz Tâif'te meskûn Sakîf heyeti geldiği zaman onlardan bir kısmını, kalblerine daha fazla rikkat gelsin diye kılınan namazları görebilecekleri, okunan Kur'anları işitebilecekleri şekilde Mescid'in hemen yanına,[605] hatta bizzat Mescidin içinde bir bölüme[606] çadır kurdurarak misafir ettirmişti.

Abdu'l-Kays heyetini ağırlamalarını ise, onları bazı yönlerden Ensar'a benzeterek Ensar'dan istemiş, misafirlere ikramda bulunmalarını emretmişti; bu arada gerekli dinî malumatı vermelerini ve namaz için lüzumlu sûreleri ezberletmelerini de tenbihlemiş olmalıdır. Abdu'l-Kays'lılar sabahleyin yanına gelince onların sıhhat, hatta yemekleriyle ilgilenerek Ensar'ın misafirperverlik edip - etmediklerini sormuştu. Onlar ise, minderlerini kaba seren, güzel yemekler sunan ve gece-gündüz Kitabullah'ı ve Rasûlüllah'ın Sünneti'ni kendilerine öğretme gayreti içinde olan Ensar'dan memnundular. Abdu'l-Kays'ın talimi için onları Ensarına birer ikişer dağıtmanın daha faydalı olacağını tahmin eden Hz. Peygamber, uyguladığı bu metodun semere vermesinden, Ensar'ın gayreti ve Abdu'l-Kays'lıların öğrenme rağbetinden son derece memnun kaldı ve onlara birer birer yönelerek öğrendikleri et-Tahıyyât'ı, Ummu'l-Kitâb

---

604 Nesâî, Umre 55.

605 Kettânî, Terâtîb I, 447-449; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 251.

606 Kândehlevî III, 564; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 329.

(el-Fâtiha)'ı, bir sûre veya iki sûre her ne ise onları ve belledikleri sünnetleri bizzat kendisi kontrol etti.[607]

Çeşitli heyetler içerisinde Kur'an öğrenmeye daha fazla rağbet ve gayreti olanlara Hz. Peygamber, daha çok değer veriyor, ilgi gösteriyor ve onlara diğer heyetlere verilenden daha fazla, daha kıymetli hediyeler verilmesini emrediyordu.[608] Bir heyetten de Kur'an'ı daha çok öğrenmiş olanı ve gayret göstereni, yaşı onların en küçüğü olsa bile onlara başkan tayin ediyordu.[609]

Bu şekilde Medine'de heyetlere uygulanan eğitim ve öğretimin günlerce sürdüğü oluyordu. et-Terâtîb'ten "Hz. Peygamber'in misafirlerine on gün müddetle ziyafet verdiği"ni okumamız,[610] bu müddetin en az on gün olduğuna delalet edebilir. Zira gelen heyetlerin ikametiyle ilgili tesadüf ettiğimiz rivâyetler, çoğu kez, kalışı "günlerce" kaydıyla zikrederken[611] rakam verenler, on günden aşağı düşmüyorlar. Bazan yurtlarından, ocaklarından ayrı kalan bu insanların bir hayli zamandan beri Medine'de bulunmaları sebebiyle ailelerine duydukları hasret ve iştiyakı sezen Hz. Peygamber, artık onlara yurtlarına dönme izni veriyor ve burada öğrendikleri şeyleri memleketlerinde öğretmelerini emrediyordu.[612]

5- Medine'de bu şekilde bazen on gün, bazen daha fazla süren eğitim-öğretim devresinde murahhasların kalmalarına tahsis edilmiş evler vardı. Mesela Abdurrahman b. Avf'ın evi bu işte kullanılıyor ve "دَارُ الضِّيفَانِ = Misafirhane" olarak anılıyordu.[613] İbn Sa'd ise bu münasebetle Ramle bint el-Hâris'in evinden sık sık bahseder.[614] Burası hurmalıklar arasında inşa edilmiş, pek çok heyetin ikâmetine elverişli genişlikte güzel bir evdi.[615]

---

607 İbn Hanbel III, 432.
608 Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.266, 267.
609 İbn Hişâm III-IV, 540; Bidaye V, 30-31.
610 Kettânî, Terâtîb I, 449.
611 Hudarî, a.g.e. s.267-269.
612 Nesâî, Ezân 8.
613 Kettânî, Terâtîb I, 445.
614 İbn Sa'd I, 291-359.
615 Kettânî, a.g.e. I, 446.

Hususen misafirler için kullanılan bu gibi evler yanında Muğîra b. Şu'be,[616] Ebû Eyyûb el-Ensârî,[617] ve Ensar'dan diğer zevâtın evleri[618] ile Mescid bitişiğindeki Suffa[619], ve Mescidin yanına kurulan bir çadırın[620] da lüzum hasıl olunca misafirhane olarak kullanıldığını görüyoruz.

Çoğu kez bizzat Hz. Peygamber diplomatların misafir edilmeleri ve yerleştirilmeleri işiyle meşgul oluyor, görevlilere gerekli talimatı veriyordu. Misafirlerin hizmetlerini îfada genellikle Hz. Peygamberin hizmetçisi Sevbân görevli idi.[621] Hz. Bilal de yemek işlerini organize ediyor ve heyetlere bazen ekmek ve et, bazen ekmek ve süt, diğer bazı defalar ekmek ve eritilmiş tereyağı veya hurma olarak çıkarılan yemekleri götürüp takdim ediyordu.[622]

6- Heyetler Medine'den ayrılacakları vakit Hz. Peygamber onlara hediyeler verme itiyat ve endişesindeydi. Hatta bu hususa o kadar önem veriyordu ki İbn Abbas'ın rivâyetine göre O, ölüm döşeğindeyken ve başında cereyan eden münakaşaların gürültüsüne tahammül edemeyecek kadar hasta vaziyette son vasiyeti olarak "aynen kendinin yaptığı gibi, heyetlere hediyeler verilmesi"ni emretmişti.[623]

Hz. Peygamber'in bir heyetle beraber gelmiş ve mallarının başında kalmış bir çocuğa, hatta kendisinden olmadık taleplerde bulunan Benû Hanîfe'li müstakbel yalancı peygamber Müseylime'ye bile gönül alıcı hediyeler verdiğini[624] söylersek herhalde konu daha fazla izah istemeyecektir. Ayrıca bunlara, bir sefer esnasında, Tebûk Gazvesi'nde gelen Bizans elçisine böyle bir anda hediye veremediği için fevkalâde üzülen ve bunu ihsas ettirerek elçiden özür dileyen Hz. Peygamber'in hadise üzerine izin isteyerek kendine ait güzel bir elbiseyi

---

616 Ebû Dâvûd, Ramadân 9; Kettânî, a.g.e. I, 448.
617 Kettânî, a.g.e I, 449.
618 İbn Hanbel III, 432.
619 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 76.
620 Ebû Dâvûd, Ramadân 9; İbn Hanbel IV, 9,343; Kândehlevî III, 564.
621 Kettânî, a.g.e. I, 445,450.
622 Bidâye V, 89; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 272.
623 Buhârî, Cizye 6; Müslim, Vasıyyet, 20; Ebû Dâvûd, İmâret 28.
624 Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 266-267; Bidâye V, 52.

elçiye hediye olarak takdim eden Hz. Osman'ın davranışına müteşekkir kaldığını[625] da ilave edersek mesele üzerinde Rasûlüllah'ın titizliği gayet iyi anlaşılmış olacaktır.

Heyetlere hediyeler takdimi ile görevli Hz. Bilal'e Rasûl-ü Ekrem'in bazı heyetler için özel ilgi gösterme ve kıymetli hediyeler verme emrine tesadüf ediyoruz. Umumiyetle söylemek lâzım gelirse elçiler kendi şahsî mevkilerine, kendilerini gönderenlerin mevki ve durumlarına uygun olarak[626], bir de dini öğrenmeye gösterdikleri gayret ve çabaya göre muamele görüyorlardı.

"Diplomatik davette heyetler" konusunu, eserimizin hacmini kabartacağı ve metot açısından bir yenilik getirmeyeceği için teferruattan kaçınarak, cinlerin Hz. Peygambere iman ettiklerini, Mekke ve Medine dönemlerinde bir çok kere O'na heyetler gönderdiklerini[627] ifade ederek kapatmak istiyoruz. İbn Sa'd'dan ve İbn Kesîr'den "ashabı ile otururken yırtıcı hayvanların elçisi olarak kurdun gelip Rasûlüllah'ın huzurunda uluduğu" gibi garip bir rivayeti okumamız ise[628] hayret vericidir.

g- Tebûk Gazvesi:

Hicretin dokuzuncu senesi recep ayında cereyan eden[629] Tebûk Gazvesi'ne askerî, siyasî ve tarihî yönlerini bir tarafa bırakarak davet açısından bakacak olursak Rasûlüllah'ın hayatında İslâm davetinin neşrinde mühim hadiselerden biriyle karşı karşıya olduğumuzu anlarız.

Biraz önce detayıyla bahsettiğimiz heyetlerin Medine'ye gelişlerinde ve bu yolculuk esnasında Dûmetu'l-Cendel, Eyle, Cerbâ, Ezruh gibi çeşitli bölge idarecilerinin elçiler göndererek

---

625 İbn Hanbel III, 442; Bidâye V, 16; Hamidullah, İ.Peygamberi II, 265.

626 Hamidullah, İ.Devlet İdaresi, s.120.

627 Buhârî, Ezân 105, Menâkıbu'l-Ensâr 30, Tefsîru Sûrati'l-İsrâ 7, 8; Müslim, Salât 149, 150, 153, Selâm 139, Ru'yâ 21, Tefsîr 28-30; Tirmizî, Tefsîru Sûrati'l-Ahkâf 3, Tefsîru Surati'r-Rahmân, Tefsîru Sûrati'l-Cin 1; Ebû Dâvûd, Tahâret 20; Muvatta, İsti'zân 33; İbn Hanbel I, 167, 252, 274; İbn Ha- cer, Fethu'l-Bârî VII, 171-172; Aynî, Umdetu'l-Kârî VI, 38, XVI, 309; Sübkî, Menhel I, 282-283, 287; Merâğî, Tefsîr XXVI, 37; Elmalılı VI, 4359-4361, VIII, 5391-5394; Kândehlevî IV, 444-471; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 67-68.

628 İbn Sa'd I, 359; Bidâye V, 95-96.

629 İbn Hişâm III-IV, 515; Bidâye V,2.

İslâm devletini tanımak ve idaresine boyun eğmek üzere cizye vermeyi kabul etmelerinde[630] Tebûk Gazvesi'nin inkar edilmez ki büyük rolü vardır.

Hz. Peygamber, hicretin dokuzuncu senesinde hurmaların olgunlaşıp hasılat toplama zamanı geldiği ve hararetlerin iyice koyulaştığı bir devrede Bizans'ın Suriye civarında meskûn Lahm, Cuzâm, Âmile, Ğassân gibi kabilelerden büyük sayıda asker toplayarak muazzam bir ordu ile Devleti'ne karşı harekete geçtiğini, hatta öncü birliklerin Suriye şehirlerinden kurtulup çöle sarktığını istihbar etmişti. Bunun üzerine İslâm Devleti'nin tabiî birer neferi olan ashabına seslendi ve mûtadının aksine, gidilecek yeri belirterek Bizans'a karşı hareket hazırlığı emrini verdi.[631] Bir takım güçlükler yenilerek ve sıkıntılar göğüslenerek İslâm ordusu yola çıktı. Sefer esnasında kendilerine katılan Mudar, Kahtân gibi kabilelere ait birliklerle sayısı 110.000'i bulan[632] haşmetli İslâm ordusu Medine'den itibaren kuzey istikâmetine, Suriye'ye doğru 900 km. kadar ilerleyerek ta bu gazveye ismini veren Tebûk'e kadar geldi ve kondu. Fakat ne Bizans ordusu vardı karşılarında, ne de müslümanların ta buralara kadar ilerlemesine engel olabilecek bir güç. İslâm Devleti'nin kendisine hücuma hazırlanan koskoca Bizans İmparatorluğu'na hiç çekinmeden meydan okuması ve hiç bir engelle karşılaşmadan uç noktalarına kadar gelip konması, gözleri her an İslâm üzerinde olan Arap kabileleri ve çevre emirleri üzerinde fevkalâde tesir icra etti. Bir kısmı, İslâm ordusu henüz Tebûk'ten ayrılmadan önce, biraz evvel belirttiğimiz gibi, bizzat kendileri elçiler gönderip İslâm Devleti'ne boyun eğdiler ve cizyeyi kabullendiler; bir kısmı da ordu, Medine'ye döndükten sonra Rasûlüllah'a heyetlerini gönderip ya müslüman oldular, ya da anlaşma yolları aradılar.

Hz. Peygamber Tebûk'te iken, bunlardan daha az mühim olmayan bir hadise daha cereyan etti. O, karşısına çıkma cesareti gösteremeyen Bizans İmparatoruna elçisi Hz. Dıhye'yi bir mektupla göndererek ya müslüman olmasını, ya cizyeyi kabul

---

630 Bidâye V, 16-18; İbn Hişâm III-IV, 525-526,

631 İbn Sa'd II, 165.

632 İbn Haldûn, Mukaddime, s.146.

etmesini veya bundan sonra her vesile ile aralarında harbin cereyan edeceğini beyan ediyor, bunları kabul etmeyecek olursa hiç değilse tebeasını bu hususlarda kendi düşünce ve iradeleriyle hareket etmek üzere hür bırakmasını talep ediyordu. Buna karşılık -mühim bir nokta olarak- Bizans İmparatoru Herakliüs, İslâm Devleti'ni resmen tanıma mecburiyetinde kalarak sınırları içinde yaşayan hristiyanlaşmış Tenûh kabilesinden bir Arabı mektubuyla elçi olarak gönderme zaruretini hissetti. Fakat mektuptaki ifade, son derece kapalı ve Rasûlüllah'ın tekliflerinin hiç birine yanaşmayacak şekilde kaçamaklı idi: "Sen beni, müttekîler için hazırlanmış, genişliği yerler ve gökleri tutan Cennet'e çağırıyorsun. Peki öyleyse, Cehennem nereye sığacak?!..[633] Acaba o, İbn Hanbel'in rivâyetinde yer aldığı gibi Hz. Muhammed'i peygamberlik konusunda imtihan mı ediyordu?! Her ne olursa olsun, Bizans, Hz. Peygamber'in tekliflerini kabul etmiyordu ama, ta Tebûk'e kadar kalkıp gelmiş İslâm Devleti'ni resmen tanımış oluyordu.

İşte bu, Hz. Peygamber'in davetinde devletleşme merhalesinin son düğümleri oluyor, İslâm davetini bütün cihana duyuracak olan Rasûlüllah'ın Devleti, varlığını, gününde dünyanın en büyük devletine, imparatorluğuna kabul ettiriyordu.

h- **Veda Haccı:**

Tebûk Gazvesi'yle, Hz. Peygamber'in İslâm davetini yaymak için takip ettiği merhalelerden sonuncusu devletleşme safhasında yapılacak her şey tahakkuk ettirildikten sonra şöyle bir ortaya çıkan neticenin gözden geçirilmesi gerekli olacaktı.

23 senelik davetin meyvesi olarak iman edip de Rasûlüllah'la bir arada bulunmaya, O'nunla karşılaşmaya, nasihat ve hidâyetinden istifade etmeye can atan pek çok mümin vardı. Hususuyla bâdiyede, Arabistan'ın çeşitli dağınık yerlerinde son senelerde müslüman olmuş kabile halkı için hiç görmedikleri Peygamberleri ile görüşmek, O'na kavuşmak, büyük bir emel idi.

---

633 İbn Hanbel III, 441-442; Bidâye V, 15-16; Hamidullah, Vesâik, s.51.

Ayrıca Rasûlüllah da İslâm'ın prensiplerini, nizamını muhtasar bir va'z ve toplayıcı bir nutukla hülasa edivermek için orada toplanan şahısların zatında daha sonra gelecek nesilleri ve çocuklarının sûretlerini görmek ve zamanın perdeleri, asırların surları gerisinden onlara sadasını, nasihat ve tavsiyelerini iletebilmek için bu insanlarla bir arada, bir yerde görüşüp konuşmak istiyordu.[634] Artık İslâm, kemal bulmuştu; O'nun vazifesi sona ermişti; "bir daha ashabı ile aynı yerde görüşebilecek mi idi? Bunu bilmiyordu".[635] O halde bütün inananlarını toplayıp onlara İslâm Devleti'nin başkanı olarak "ayrılık mesajı"nı sunmalıydı.

Bunun için de en uygun zaman ve mekan, hac mevsimi ve menâsik yerleri idi.

Rasûlüllah, kararını bildirdi ve Yarımada'nın her bir tarafından koşup gelmiş onbinlerce[636] insana haccı talim etti; ebedî Veda Hutbesi'ni îrad buyurdu. Faiz, kısas, intikam, zina... gibi önemli hukukî hükümler ihtiva eden hutbe, bütün bu ağır ve ciddi konulara rağmen çok hisli ve heyecanlı idi.

Zaten Hz. Peygamber Efendimiz, umumi veya hususi meclislerde konuşmaya başladığı zaman herkes duygulanır, bazen gözyaşları döker ve yapılan konuşmayı derin bir huzû ve huşû hissi içinde takip ederdi. Zira Hz. Peygamber'in konuşmaları gayet açık ve seçikti[637] ve insanların kalblerine, gönüllerine, vicdanlarına, Rabbinden aldığı ilham ve tevekkülle muhataplarının duyarlı yönlerine sesleniyordu.

Rasûlüllah'ın Veda Hutbesi'nde dikkatimizi çeken bir husus var. O'nun bu hutbe ile ilan ettiği prensipler, davetinin başlangıcında henüz yalnızken, işkencelere maruz kalmışken ve güçsüz iken insanları çağırdığı prensiplerin aynısıdır. Azınlıkta iken ve çoğunluğu teşkil edince, savaşta ve barışta, zaferde ve hezimette, fırsat elde varken ve yokken, düşman zayıfken ve kuvvetli iken

---

634 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.341.

635 Hamidullah, Vesâik, s.282.

636 İbn Sa'd II, 172-173; İbn Kayyim, Zâdu'l-Meâd I, 213; İbn Seyyidi'n-Nâs, Uyûn II, 273.

637 Uludağ, İslâm Düşüncesinin Yapısı, s.184.

değişmeyen prensiplerdir, bunlar[638]... Ta yolun başındayken nihayetini görerek atılan adımların götürdüğü neticedir, bu.... Ve plânlı, programlı, hesaplı, kitaplı, metotlu, tertipli, Allah'a dayanıp Allah'a güvenmiş, O'ndan güç almış, O'na yönelmiş bir davetin semeresidir, Rasûlüllah'ın Veda Haccı...

Rasûlüllah'ta bütün inananlar, hususuyle davetçiler için üsve-i hasene vardır, nümûne-i imtisal vardır. Allah ve Rasûlüne itaat eden, Allah'ın yolundan, Rasûlünün izinden giden, hayatında da, davetinde de Sünnet'e ittiba edenler, O'nun metodunu uygulayan, O'nun davetini yollarına nûr kandili tutanlar, hidâyete erecek, hidâyete vesile olacak, necaha kavuşacak, kurtuluş yolunun önderleri olacaklardır. Allah'ın nusret ve inâyeti, tevfik ve hidâyeti, Rasûlüllah'ın S. Sünneti'ne ittiba edenler üzerine olsun. Amin!

---

638 Sibâî, Hz. Muhammed ve Hayatı, s.162.

B- PSİKOLOJİK UNSURLARI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU

İnsan, ceset ve ruhtan müteşekkil iki yönlü bir varlıktır. Onun fıtratında çeşitli duygular, muhtelif hisler ve bir takım ruhî özellikler vardır. "Psikolojik unsurlar" denilen bu motiflerin, insan düşünce ve fikriyatına, inanç ve yaşayışına tesir ettiği, kişinin hayatında mühim tesirlere yol açtığı bir gerçektir. Ve bugün bu unsurları ve bunların ortaya çıkardığı "psişik hadise"leri, fertler, meslekler, çocuklar, hastalar, hayvanlar, eğitim, fizyoloji, endüstri, ictimaiyyat ve din[639] açılarından ele alıp detaylıca araştıran müstakil bir ilim dalı olarak "psikoloji" karşımıza çıkmıştır.

İnsanı arzuladığı istikamete çekmek ve maksadına göre yönlendirmek isteyen herhangi bir eğitim veya propaganda hareketi, insan düşünce ve hayatı üzerinde müessiriyyeti inkâr edilemeyen psikolojik unsurların tahlilini yaparak, buna göre hareket plânı ve çalışma stratejisini ortaya koyabilmek için, gayret ve faaliyetlerinin istediği şekilde semere verebilmesi için psikolojiye istinad etmek mecburiyetindedir.[640]

Psikolojiye tam vukûfiyetle çıkarılan hareket, insanlar ve kitleler üzerinde psikolojik etkiler icra edecek ve onları harekete geçirecek, şekillendirecektir. O halde diyebiliriz ki ideolojik propaganda ve psikolojik etki, ikiz kardeş gibidirler;[641] ideoloji ve mefkûre sahipleri, dava ve inanç adamları, psikolojik etki ve psikolojik unsurları kat'iyyetle ihmal etmemek, bir kenara itmemek durumundadırlar.

---

639 Munn, Psikoloji, s. 3.

640 Pazarlı, Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metodlar, s. 13.

641 Lougovoy, Halkla Münasebetler, s.8.

Gustave Le Bon'a göre dünyaya hakim olanlar, dinlerin ve imparatorlukların kurucuları, bütün inançların peygamberleri, meşhur devlet adamları ve bunların yanında daha mütevazi insan topluluklarının reisleri, kitlelerin ruhları hakkında insiyakî, fakat çoğu zaman gayet kat'i bir bilgiye sahip psikologlardır. -Ama psikolog olduklarından habersizdirler. -Bunlar kitlelerin ruhunu gayet iyi tanıdıklarından onlara kolaylıkla hakim olmuşlardır.[642]

Şüphesiz peygamberlerin tebliğlerinde çevrelerinde toplanan mü'minlerin ve elde edilen neticenin tamamen psikolojik etkiye ve insanların iç hallerine vukûfiyete dayandığını söylemek, çok yanlış olur. Ancak peygamberlerin, muhataplarının psikolojik durumuna göre tebliğ ve davette bulunduklarını inkâr ve psikolojik malumatın geçersizliğini iddia da, o derece yanlış teşkil eder. Rasûlüllah S. Efendimiz dahil bütün peygamberler, davetlerinde psikolojik unsurları nazar-ı itibara almışlar, görevlendirdikleri davetçilere bu hususlara riâyetle ilgili emirler vermişlerdir. Hz. Peygamber'in muhataplarının psikolojik durumlarını dikkate alarak usanç ve bıkkınlık vermesin diye ashabına va'z ve irşadlarında onların istekli ve bildirilenleri kabule hazır anlarını seçtiğini biliyoruz.[643]

Davet üzerinde fevkalâde müessiriyyeti sebebiyle diğer peygamberlerin davetlerinde psikolojik motiflerin rolünü bir başka araştırmacıya bırakarak Rasûlüllah S. Efendimizin İslâm'a davet metoduna psikolojik unsurları açısından bakmak istiyoruz. Bizce bu, Hz. Peygamber'in davet metodunu inceleyenler için bir zarurettir ve konuya getireceği vuzûh ve kesin hatlar sebebiyle hassasiyetle üzerinde durulması gerekli bir nokta teşkil etmektedir.

Biz, bu önemli meseleyi iki yönden ele almak istiyoruz:

1- Muhatap açısından ve

2- Davetçi açısından.

---

642 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, s.25.

643 Buhârî, İlm 12.

1- MUHATAP AÇISINDAN

İnsan olması yönüyle davete muhatap olanlar, bizzat içlerindeki duygu ve hisleriyle hareket edecek, psikolojik motiflerin etkisi içinde kalacaklardır. Davetçi bu duygu ve hisleri tespit ederek muhatabında psikolojik etki icra edecek şekilde hareket ve davranışlarda bulunmalı, tebliğini buna göre sunmalıdır. Davetçiden gelecek teklif, onun tarafından organize ve idare edilecek hareketler ve yürütülecek faaliyetlerin muhatapta psikolojik unsurları harekete geçireceği, onu psikolojik etki sahası içerisine iteceği bir takım yönleri vardır. Mesela muhataba ızhar edilen onun inancı hakkındaki detaylı bilgi, ona sunulan dünya ve ahiretle ilgili geniş mâlumat, onda davetçi hakkında itimat ve güven doğuracak, ona bağlanmasını sağlayacaktır. İslâm dininin zorluklar getirmediğini anlatmak ve ispatlamak, muhatapta sunulan inanç manzumesi için sevgi ve yakınlık husule getirecektir. Ona yapılan güzel muamele, kullanılan münasip lisan, içinde kıvılcımlar meydana getirecek, uyanışı temin edecektir. Kendisine değer verip ilgilenme, iltifatlarda bulunma, gurur ve şahsiyetine etki edecek, bu muameleleri öngören anlayış ve icra eden insanlara medyûn olacaktır.

Şimdi biz, bu nevi misalleri daha fazla çoğaltmadan bizzat muhatap üzerinde psikolojik etki meydana getiren hareket ve davranışları, unsur ve hususları inceleyelim:

a- Muhatabın Vasıfları (Muhatabı Tanıma):

Davet açısından yanlışlığına inandığımız bir fikir, davranış ve yaşayışın ıslahı için her şeyden evvel muhatabın bu fikir

ve inanışa bağlanış derecesi, o fikir ve inanışın mahiyeti hakkında bilgi sahibi olmak mecburiyetindeyiz. Sonra muhatabın içerisinde yaşadığı sosyal ve kültürel muhit, kişi tabiatına yankıları olan coğrafî ve tarihî şartlar, tebliğe muhatap kaldığı anda muhatabın içerisinde bulunduğu hâlet-i ruhiyye, ehemmiyet arzedecektir. Bütün bunların bilinmesi, klasik teşbihiyle tedaviden önce hastalığın teşhisi gibidir. Bu zaruret ve ehemmiyet, muhatabın tanınması için davetçinin tarih ve coğrafya, felsefe ve doktrinler tarihi, dinler ve mezhepler tarihi, psikoloji ve sosyoloji gibi ilimlerden yardım talebini gerekli kılar. Ancak bu ilimler ve bilgiler sayesinde davetçi, muhatabın neye ihtiyacı olduğunu, ona hangi hususta ikaz ve irşadın, hangi metotlarla verileceğini bilebilir; bu sayede davet edeceği kimseyi kendine çekebilir; muhatabı kısa zamanda ve emin bir tarzda iknayı sağlar; artık bu, mücadeleyi yarıyarıya kazanmak demektir.[644] Davette muhatabı tanıma, askerlikteki istihbarat kadar önemlidir.[645]

Rasûlüllah S. Efendimizin davetinde muhatabı tanıyarak duruma göre tebliğde bulunduğu, aşikâr bir gerçektir. Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyet ettiği: "Rasûlüllah S. bize bıkkınlık vermesinden endişe ederek mev'ıza için günleri kollardı."[646] hadisi, O'nun tatbikatı hakkında konuya mühim derecede ışık tutmaktadır. Hz. Peygamber'in kendisine sorulan sorulara, soranların kabiliyet ve durumlarına göre değişik cevaplar verdiğini görüyoruz. Hatta aynı soru için ihtiyaç ve şartlar muvacehesinde O'ndan değişik cevaplar alınabilmektedir. Mesela İslâm'ın faziletli ameli hakkında soru soran iki kişiden birine yemek yedirmek ve selamı yaymak, diğerine ise büyük ihtimalle onda gördüğü eksiklik sebebiyle el ve dil selameti ile cevap vermiştir. Bu şekilde O'nun hutbe ve konuşmaları, irşad ve tebliğleri, duruma ve muhataba göre çeşitlilik ve değişiklik arzetmektedir.[647]

Ayrıca Hz. Peygamber'in bu meseleyle ilgili olarak ashabına yol gösteren ve emirlerde bulunan bir çok hadisine sahip

644 F.Yeken, Keyfe Ned'û, s.21-22; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 102.
645 Uludağ, İslâm'da Mürşid, s. 66-67.
646 Buhârî, İlm 12.
647 Kettânî, Terâtîb II, 321-322.

bulunuyoruz. O'nun: "Herkese derecesine göre davranın."[648] düstûru, ashabını ve mü'minlerini her hususta muhatabı tanımaya sevketmektedir. Bu esastan hareketle eğitim ve terbiyeciler iyi huylu ve karakterli insanlarla, basit ve bayağı, alçak ruhlu kimselere yapılacak muamele ve onların eğitiminde takip edilecek metodun aynı olmadığı görüşünü hararetle savunmuşlardır.[649]

Rasûlüllah'a ve bütün müslümanlara yön veren Kur'an-ı Kerim, muhatabı tanımaya o derece büyük önem vermiştir ki, Mekke'lilere hitap eden âyet ve sûrelerle Medine'lilere hitap eden âyet ve sûreler, bir çok yönden birbirinden farklıdırlar. Kur'an'da müşrikleri ikna için getirilen huccetler ile ehl-i Kitap için kullanılan deliller her grubun inancındaki bozuk yönleri ortaya koyacak ve onları tevhit istikametine çekecek biçimde ayrı ayrı özellikler taşımaktadır.[650] Onların inancındaki bozukluklar, yaşayışlarına akseden aksaklıklar, gayet iyi bilindiği için muhatabın gözleri önüne bu manzara serildiği zaman o, hakkı kabulden başka yol bulamayacaktır. Buna bir misal verelim: Tayy kabilesinden Adî b. Hâtim, eman dilemek üzere Rasûlüllah'ın huzuruna gelmişti. Hz. Peygamber ona üç defa: "Ya Adî, müslüman ol ki selamete eresin." buyurdular. Adî dedi ki: "Benim dinim var." Rasûlüllah: "Ben senin dinini senden iyi bilirim." diye cevap verince Adî, hayretini ifade etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sen er-Rakûsiyye (Hıristiyanlık ile Sabiîlik arası bir din) dininde değil misin ve sen kavminin elde ettiği ganimetin 1 / 4 'ünü almıyor musun?" dediler. Adî: "Evet öyle!" deyince Rasûlüllah: "Oysa ki bu, senin sâlik olduğun dine göre caiz değildir." dediler. Bilâhare Adî'nin gönlünden geçirdiği "Bu dine, kavmin hep kuvvetsiz ve kimsesizleri girdiği" itirazına da cevap verince Adî, derhal İslâmiyet'i kabul etti.[651]

Biz burada, muhatabın yakînen tanınması yanında bir başka husus üzerinde daha durmak istiyoruz. Acaba tebliğ ve davetin semere verebilmesi için muhatapta bulunması gerekli bir takım vasıflar var mıdır?

---

648 Ebû Dâvûd, Edeb 22.

649 Canan, Sünnette Terbiye, s. 221.

650 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.75-76.

651 İbn Hanbel IV, 257; Kândehlevî I,102,103; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 244.

Pek çok Kur'an-ı Kerim âyeti, kendilerine tebliğ ve davetin fayda vereceği insanlar ve grupları bize belirler. Bunlar, Allah'ın âyetlerine iman etmiş mü'min ve müslimler,[652] Rablerine götürülüp toplanacaklarından dolayı gâibane Allah'tan ve O'nun tehdidinden korkarak Kur'an'a ittiba edenler,[653] bu takvası sebebiyle bir arayış ve talep içinde koşarak gelenler,[654] can kulağıyla dinleyen, dinleyebilme özelliğine sahip olanlar[655] ve Cenab-ı Hakk'ın kendilerine hidâyet verdiği kimselerdir.[656] Ama "ölü"ler, arkalarını dönüp kaçan "sağır"lar, "kör"ler, apaçık sapıklık içinde bulunanlar,[657] Allah'ın zikrine sırt çeviren, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimseler,[658] Allah'ın ahiret nasibi vermediği küfre koşuşan insanlar[659] ve Allah'ın hidâyet nasip etmediği kâfirler[660] zerre kadar öğütten istifade sağlayamazlar.

Peki, o halde kendilerine va'z ve irşadın fayda vermediği kimselerle davetçi uğraşıp duracak mıdır? Yoksa bunlara tebliğin gerekli olmadığı görüşünden hareketle muhatapta bulunması gerekli bir takım vasıfları haiz kimselere mi çalışmasını yöneltecektir?

" فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى "[661] âyeti, "şayet fayda verirse öğütte bulun. Fayda vermiyorsa uğraşıp durma" şeklinde bir manaya mı sahiptir?

Bu konuda iki görüşle karşılaşıyoruz:

I- Muhatap istifade edecekse tebliğin yapılması vaciptir. Fakat istifadesi söz konusu değilse, gerekli değildir.

" فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى " âyetinin zahiri buna delalet eder. Davetçinin kalbini, emelini ve amelini davetten yüz çeviren, hidâyet nurlarına gönlü kapalı kimselere bağlaması doğru değildir. Küfürde inadı sabit, kötü vasıflı kimselerle uğraşmak, abesle iştigal demektir ve kesinlikle faydasızdır. Allah'a ve

---

652 27 Neml: 81; 51 Zâriyât: 56.
653 6 En'âm: 51; 35 Fâtır: 18; 36 Yâsîn: 11; 50 Kâf: 45.
654 80 Abese: 8-9
655 6 En'âm: 36.
656 28 Kasas: 56.
657 27 Neml: 80-81; 43 Zuhruf: 40.
658 53 Necm: 29.
659 3 Âlü İmrân: 176.
660 28 Kasas: 56.
661 87 A'lâ: 9.

ahirete iman eden mü'min, birlikte yaşamak, karşılıklı muamelede bulunmak ve irşadı için boşuna didinip durmak bir yana, Allah'ı anmaktan yüz çeviren ve ahireti hiç hesaba katmayan kimselerle kafasını bile meşgul etmemelidir. Bunun aksine hareket, Allah'ın mü'mine lütfettiği enerjiyi yersiz olarak harcamak olur. Cenab-ı Hak da böylelerinden uzak durmayı emreder: "(Ey Rasûlüm) Sen bizim zikrimize sırtını dönen, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir."[662] Şu halde davetçi, çalışma ve gayretini, ıslah ve irşâd faaliyetlerini, faydalanacak kimselere yöneltecek, bunun için de muhatabını tanıyacak ve iyi seçecektir.[663]

II- Muhatap faydalansın-faydalanmasın tebliğ ve davet mutlaka yapılmalıdır; bu, İslâm davetçisine düşen mükellefiyyettir. O, vazifesini yapar; Cenab-ı Hak da hidâyeti verir, yapılan faaliyetin tesirini halkeder. Hiç kimsenin hidâyetinden ümit kesilemez ve Cenab-ı Hakk'ın kime, ne zaman hidâyet vereceği bilinemez. Rasûl-ü Ekrem Efendimizin buyurduğu gibi, münker nerede görülürse nehyedilmeli, ma'rûf her yerde, herkese emredilmelidir. Hakkı ızhar etmek ve açıklamakta kat'iyetle müsamaha yoktur. Zaten davet, hususuyle yüz çevirenler, uzak duranlar, inat edenler içindir.

" فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى " âyetini, bir önceki görüşü savunanlar yanlış anlıyorlar. Bu kat'iyyetle "fayda vermiyorsa davetten vazgeçiver" manası taşımaz. Bilakis âyetten şu bir kaç anlamı çıkarabiliriz: "Fayda verse de, vermese de öğüt ver." Bu durumda fayda umulmadığı zaman da öğüdü gerekli kılan ve şart cümlesine atfedilen ikinci cümle, mahzûf ve mukadderdir. ayrıca " إِنْ " in şartına taalluk eden şey mevcut olmayınca cevap da mevcut olmayacaktır, denilemez.

Kur'an'da bunun örnekleri vardır. Mesela

" وَإِن كُنتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُواْ كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ = Eğer bir yolculukta iseniz ve yazacak kimse de bulamazsanız o vakit (borç-

662 53 Necm: 29.

663 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.190; Fî Zılâl XXVII, 59; A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 150-152; Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s.213; Carrel, İnsan Bu Mechûl, s. 271.

ludan) alınmış rehinler (de yeter)."[664] âyeti katip bulunmadığı zaman borçludan rehin almayı gerekli görüyor. Peki yukarıdaki düşünceden hareket ederek: "Katip bulunduğu zaman rehin alınmamalıdır." diyebilir miyiz? Kesinlikle hayır! Borç yazılsa da rehin almak caizdir. O halde aynı usûle mebni olarak fayda vermese de tebliğde bulunulmalıdır.

Bir başka anlayışla Rasûlüllah S. mutlak öğüt verme ile me'mur olduğundan âyette belirtilen şart, esas itibariyle takyid (sınırlama) için değil, te'kid ve bir dereceye kadar tahfif içindir. Te'kid içindir; zira beliğ olan, usûlüne uygun ve plânlı olarak yapılan bir öğüt, muhataplara mutlaka faydalar sağlar. O halde "öğüt fayda verirse" demek "Va'z et. Çünkü va'zın faydası mutlaka olacaktır." demek gibi bir te'kid ifade edecektir. Âyet, bir yönüyle de tahfif içindir; zira Hz. Peygamber Efendimiz, kavminin ve bütün bir insanlığın hidâyetine son derece hırslı idi; adeta kendini ezercesine tebliğ ve irşad ile meşgul oluyordu. Bu âyet ile O'na tebliğden sonra artık onların hidâyet yolunu bulamamalarında kendisine terettüp eden bir mes'uliyet bulunmadığı beyan olundu. Bu nazarla baktığımız zaman âyetten şu mana çıkacaktır: "Sen güzelce öğüt verdiğin zaman, onlar da bundan faydalanmayıp azgınlıklarında ısrar ettikleri takdirde sen davet vazifeni yerine getirmiş olursun."

"Sen bizim zikrimize sırtını dönen, dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselerden yüz çevir."[665] âyetine gelince; burada emredilen "i'râz = yüz çevirme" davetten ve tebliğden vazgeçme ve kâfirlerden kat-ı alâka değildir. Bilakis istenilen, onların eziyetlerine mukâbele etmemek, sabır ve tahammülde bulunmak, iyilikle onlardan yüz çevirmektir. Nitekim Rasûlüllah S. Efendimizin davet hayatı, bunun en güzel örnek ve delilini teşkil eder. O, en muannid, en azılı müşriklerden bile bir an ümidini kesmemiş, tebliğden yüzçevirip geri kalmamış, azim ve iştiyakla defalarca davet ve irşadta bulunmuştur.

Bazı âyetlerde inzârdan, Allah'tan korkan, namazını kılan, inanmış kimselerin faydalanacağının belirtilmesi, tebliğ ve

---

664 2 Bakara: 283.

665 53 Necm: 29.

davetin bunlara fayda sağlayacağına delalet eder. Ya değilse tebliğin yalnızca bunlara tahsis edilerek diğerlerinin ihmali ve terki anlamını taşımaz. Bütün insan sınıf ve gruplarına tebliğ ve inzarda bulunmak farzdır. Âyette belirtildiği gibi,[666] müslümanların Cenab-ı Hakk'a karşı öne sürebilecekleri bir mazeret olması, O'ndan özür dilemeye yüzleri olabilmesi için ve Allah'tan sakınmaları ümit dahilinde olduğundan dünyada helaki veya ahirette çetin bir azaba dûçâr olacağı besbelli olanlara bile davet, gereklidir.[667]

Biz, bu iki görüşün te'lifinin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Şüphesiz gayr-i İslâmî bir husus, kimde görülürse görülsün, muhatabın vasfı ve makamı ne olursa olsun müslümanlar ve hususuyle davetçiler tarafından ıslah edilmeye uğraşılacaktır. Bu, değişmeyen bir kaide ve müslüman üzerinden kalkmayan bir mecburiyettir. Ancak bizzat İslâm'ı kabullenmiş, şartlarına boyun eğmiş, İslâmî cemaatin bir ferdi olmuş insanlardan, bilerek veya bilmeyerek bir hata veya hatalar sudûr ediyorsa İslâm cemiyetini ifsad açısından bu, daha fazla önemli ve üzerinde durulması gerekli bir husus olduğu gibi zaten İslâm'ı benimseyen bir kimsenin, yerinde yapılan va'z ve irşâdla, tebliğ ve tezkirle derhal, güçlük çıkarmadan hatasını tamir ve tashih ederek İslâm davetini îfaya çalışan gayretli bir dâî olması mülâhazası mevcuttur. Bu sebeple İslâm'a kem gözle bakan, hücum için imkân ve fırsatlar arayan, hatta bizzat kendisi icat eden, ıslah ve hidâyeti için davetçileri uzun zaman meşgul edecek insanlardan önce bu samimi fertlere yönelmek zarûreti vardır. Müslümanlar, böylece öncelikle kendi aralarında daveti yayıp, tebliğ vazifelerini îfa ettikten sonra elbette dışa taşacaklar, İslâm'ı bilmeyenlere İslâm'ı anlatacaklar ve hücum pozisyonunda olanlara cevap verecekler, onları ikna edecekler, en azından susturup İslâm'a zarar vermeleri ve müslümanların sinelerinde rahneler açmalarına engel olacaklardır.

---

666 7 A'râf: 164.

667 Kâsımî, Tefsîr VI, 2322, XV, 5579; İbn Cuzey, Teshîl III, 342; El- malılı VIII, 5762, 5763; A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.190, Adevî, Da'vetu'r-Rusûl, s. 213; Muhammed el-Hıdr Huseyn, ed-Da'vetu ile'l-Islâh, s.16.

Bu noktada yine mevzûmuza dönüyoruz. Bütün bunların yapılabilmesi, tebliğ karşısındaki insanın vasıflarının tespit edilerek dost mu, düşman mı, alim mi, cahil mi olduğunun bilinebilmesi, davetin müspet netice verebilmesi için muhatabın gayet iyi tanınması gereklidir. Muhatapta psikolojik etki icra ederek onu istediğimiz davranış ve anlayışa çekecek ilk unsur, onun tanınması, iç haline vâkıf olunmasıdır.

Bu şekilde davete muhatap kimselerin teker teker tanınması, iç hallerinin bilinmesi yanında genel olarak insan denilen mahlûkun zayıf ve kuvvetli noktaları, etkilenmeye müsait yönleri vardır. Hiç şüphesiz Hz. Peygamber Efendimiz bu genel yön ve noktaları davetinde değerlendirmiş, gayet iyi bildiği insan psikolojisine göre hareket etmiştir. Biz "Rasûlüllah'ın Davetinde Psikolojik Unsurlar"ı incelediğimiz bu bölümün müteâkip maddelerinde bu hususa sırasıyla yer vereceğiz.

b- Kolaylaştırmak:

Kolaylaştırmanın, Rasûlüllah'ın İslâm'a davetinde temel ilkelerden biri olduğunu söylersek mübâlağa etmiş olmayız. Bizzat Cenab-ı Hakk'ın İslâm ahkâmını 23 senelik bir müddet içinde, kademe kademe, bölüm bölüm ikmal eylemiş olması, kolaylaştırmanın en bâriz örneği, ehemmiyet ve lüzumunun en açık delilidir. Esastan işe başlama kâidesini çerçevelemek üzere, Cenab-ı Hakk'ın ilahî prensiplerini vaz' ederken imanî meselelerden, ibadete ait hükümlere, ictimaî ve iktisadî konulardan kazaî esaslara doğru sırasıyla gelişen bir tedric uygulaması da yine kolaylaştırmanın önemli bir misalidir.

İnsan psikolojisi kolaya meyyaldir ve bir şeye yavaş yavaş alıştıktan sonra onu kabule müsaittir. Karşılaşılan ağır bir teklif, meselenin tamamını inkâra yol açar. Bu sebeple ona yapılan teklif ve sunulan tebliğ, kolaydan zora, esastan teferruata, bilinenden bilinmeyene doğru zamanla ilerleyen bir tedric metoduna sahip olmalı, muhataptan yapabileceği şey istenmeli, ondan yerine getirebileceği, altından kalkabileceği şeyler talep olunmalıdır. İstenilenlerle gözü geriliveren, yılan ve ürken muhatap, elbette psikolojikman yenilmiş olarak kendine yüklenilecek mükelle-

fiyyet ve mes'ûliyetlerin ağırlığından kaçıp kurtulmaya çalışacaktır.[668] Zira o, zayıf bir tabiata sahiptir. Bu hâlet-i ruhiyeye sahip insanoğlunu yaratan Cenab-ı Hak, bu sebeple güçlükleri, zorlukları kaldırmış, İslâm'ı kolaylık dini kılmıştır. Konuyla ilgili bir kaç âyet mealini verelim: "Cenab-ı Hak, sizin için kolaylık murad eder, kat'iyyen size zorluk istemez.",[669] "Allah, insana ancak gücü nispetinde olan şeyi yükler.",[670] "Cenab-ı Hak sizden (yükünüzü) hafifletmek ister. Zira insan zayıf tabiatlıdır."[671] ve "Allah, dinde size hiç bir güçlük yüklemedi."[672]

Rasûlüllah S. Efendimizin bu konuda gayet sarih emir ve tatbikatlarına vâkıf bulunuyoruz. O'nun İslâm'a davetle görevli olarak gönderdiği ashabına yegane talimat ve tavsiyeleri olarak "kolaylaştırmalarını, zorlaştırmamalarını, müjdelemelerini, nefret ettirmemelerini" emretmeleri[673] fevkalâde mânidardır.

Bir defasında Necid halkından saçı - başı dağınık bir kimse Rasûlüllah'ın huzura gelmişti. İslâm'ın ne olduğunu sordu. Rasûlüllah: "Bir gün ve bir gecede beş vakit namaz." buyurdular. Bu zat: "Bu namazlardan başka yapmam gereken bir şey var mı?" diye sordu. Hz. Peygamber, tedrice riâyet ve alıştırma metoduna dikkatle: "Hayır, şayet nafile olarak kılmak istersen kılarsın." buyurduktan sonra ekleyiverdiler: "Bir de ramazan orucu var." Bu garip zat yine sordu: "Üzerimde bundan başkası da olacak mı?" Cevap, aynı metotlara baş vuruyordu: "Hayır, istersen nafile oruç tutabilirsin, Yalnız bir de zekat var!" Soru tekrarlanıyordu: "Yapmam gereken daha başka bir şey var mı? Rasûl-ü Ekrem: "Hayır, nafile olarak sadaka vermek istersen verirsin." buyurdular. Bunun üzerine Necid'li kalkıp giderken: "Vallahi, bundan ne fazla, ne eksik bir şey yaparım! diyordu. Hz. Peygamber de: "Eğer doğru söylüyorsa kurtuldu gitti." buyuruyorlardı.[674]

---

668 Abdulbedî, Keyfe Ned'û s.19, 50; Canan, Sünnette Terbiye, s. 103, 222; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 414-415.

669 2 Bakara: 185.

670 Aynı Sûre: 286.

671 4 Nisâ: 28.

672 22 Hacc: 78. Ayrıca bak: 5 Mâide: 6; 7 A'râf: 2; 33 Ahzâb: 38.

673 Buhârî, İlm 12; Müslim, Eşribe 70-71.

674 Buhârî, Îmân 34.

Hz. Peygamber, bu kendi metodunu uygulamalarını davetçilerden de talep ediyordu. Hz. Muâz'ı Yemen'e gönderirken Yemen halkını önce şehadete, bunu kabul ederlerse beş vakit namaza, bunu da kabul ederlerse zekat vermeye davet etmekle emretmişti.[675] Burada en mühimden itibaren tedricî bir sıralama vardı. Hepsi birden bir anda mükellefe yüklenmemiş, böylece daha başlangıçta teklifleri çok görerek onların ürkmemeleri temin edilmişti.[676] Zira Hz. Peygamber, yakînen biliyor ve tatbikatıyla gösteriyordu ki tebliğde, muhtevada tedrice riâyet, çok önemli bir husustur.[677]

Hz. Peygamber'in bu konudaki tatbikatını ashab-ı kiram'dan birisi şöyle takdim ediyor: "Rasûlüllah S. Efendimiz, bu dini ve Kur'an-ı Kerim'i bize bir defada tebliğ etseydi, bu teklif bize çok ağır gelirdi ve biz müslüman olamazdık. Fakat O, ilk önce bizi tek bir kelimeye: Allah'ın birliğine çağırdı. Biz de kabul ettik. Böylece imanın tadına erdik. Şeriat tamamlanıncaya, dinin ahkâmı bütünleninceye kadar bu, bu kolaylıkla devam etti."[678]

Rivâyete göre halife Ömer b. Abdülaziz'e bir gün oğlu Abdülmelik, şöyle çıkışmıştı: "Ne diye sen, dinin hükümlerinin hepsini birden infâz etmiyorsun?! Allah'a andolsun ki Hak uğrunda olduktan sonra senin ve benim aleyhimde kazanlar kaynasa aldırmam." Emîru'l-Mü'minîn'in cevabı şöyle olmuştu: "Hayır, yavrum! Böyle düşünme! Cenab-ı Hak bile içkiyi önce iki seferde zemmetti; üçüncüde haram kıldı. Ben, insanlara hakkı bir defada toptan yükletiverdiğim zaman onların bir çırpıda hakkı reddetmelerinden korkuyorum. Şayet böyle davranırsan fitne çıkarmış olursun."[679]

Demek ki insanların ruhunda psikolojik infial uyandırmamak, bilakis dinin kolaylığını anlatarak ve göstererek psikolojik etki sağlayabilmek için tedrice riâyet ederek kolaylaştırma esasından hareket gerekliydi.

---

675 Müslim, Îmân 29; İbn Mâce, Zekât 1; Bidâye V, 100.

676 Kastâllanî, İrşâdu's-Sârî III, 3.

677 Canan, Les Méthodes, p. 76-95.

678 Muhammed el-Hıdr Huseyn, ed-Da'vetu ile'l-Islâh, s. 50.

679 a.y.

Burada üzerinde durulması gerekli bir nokta daha kalıyor: Din tamam olup, ahkâm kesinleştikten, haram-helal kesinlikle tayin ve tespit edildikten sonra da bu ahkâmın tebliğinde ve uygulamasına davette acaba tedric, kolaylaştırma ve bir ileri merhaleye zamanla alıştırarak geçiş söz konusu mudur; geçerli midir? Soruyu müşahhas bir misalle daha da açarsak; içkisiyle, kumarıyla, zinasıyla, her türlü ahlâksızlık ve edepsizliğiyle küfrün içinde yüzen bir insana tebliğ sunulup onda biraz meyli görülünce bir kısım gayr-i İslâmî yaşayış ve inanışlarına müsâmaha edilip zamanla bunları kendiliğinden telafisi mi beklenecektir? Yoksa İslâm dairesine giren bir fert olarak ona müslümanlar hakkında haram ve helal olan şeyler belirtilip tatbiki istenecek, her hangi bir prensibe muhalif hareketi görülünce de şer'î ceza tatbik mi edilecektir?!

Bu konuda da iki görüşe ver yerelim:

I- Müslüman olduğunu söyleyen, İslâm dairesine giren herkesten İslâm ahkâmını aynıyla tatbik istenilir. İslâm, teslimiyettir, Cenab-ı Hakk'ın emir ve prensiplerine teslimiyet... Kaza ve kadere teslimiyet... Allah'ın ahkâmı tamam olduktan sonra bunların tağyiri, tebdili, müslüman olduğunu söyleyen bir kimseye Allah'ın indirdikleriyle hükmedilmemesi, hiç kimsenin yetki ve salahiyetinde değildir. Eğer bu kapıyı açarsak şeriatı tatbik edecek kimse bulamayız. Herkes alışamadığını, henüz ısınamadığını, kendisi için zamanı gelmediğini söyleyecektir. İdareci veya davetçi de, bunun sınırını çizmek, hududunu tespit etmek için hiç bir ölçüye sahip değildir; zaten bu onun görevi ve yetkisi dahilinde değildir. Burada mühim olan, kalbde iman nurunun parlayıvermesi, hidâyet kıvılcımının şûlelenivermesidir. Allah'a ve Rasûlüne gerçekten inanan ve bağlanan insan, bu inanç ve bağlılığını göstermek için onların emrettiği her şeye imtisal, nehyettiği her şeyden de ictinab eder. Rasûlüllah'a yeni iman edivermiş Kinde heyetine Hz. Peygamber'in, üzerinde ipekli elbiselerin ne işi olduğunu sorması üzerine hemen onların elbiselerini yırtıp atmaları,[680]

---

680 Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.264.

bunun en güzel misalidir. İman eden herşeyi yapar, onun için güçlük yoktur. Bu bakımdan günümüz için geçerli tedric, talim ve terbiyede olacaktır; kolaylık da ruhsatlara imtisalden ibarettir. Rasûlüllah S. Efendimizin İslâm dinini 23 senelik bir müddet içerisinde getirmiş olması, bugün uzun zamanlar içinde, İslâm'ı bilmeyen insanlara yavaş yavaş bu ahkâmın tebliği ve tatbiki anlamını kat'iyyen taşımaz. O, dinin yeni getirildiği, şer'in yeni konduğu devre aitti. İnsanlar hiç bilmedikleri, hiç duymadıkları, tamamen yabancısı oldukları mesele ve hükümlerle karşılaşıyorlardı. Elbette böyle uzun bir zamana ve tedrice lüzum vardı. Ama bugün artık din tamam olmuş ve şüyû bulmuştur. İslâm'ı duymayan, ana hatlarıyla temel meselelerini bilmeyen, diyebiliriz ki hiç kalmamıştır. Artık bu devrede de haramlar ve helallar, dinî vazife ve hükümler için devre ve merhaleler sıralamak, hak ve salahiyeti olmadığı halde dinden taviz verme, hatta ve hatta dini tağyir ve ifsat olur.

II- Herkesin bildiği gibi Hz. Peygamber'in hayatında merhaleler ve bu merhaleler için nazil olmuş âyetler ve hükümler vardır. Bunlar zaman ilerledikçe, şartlar imkân verdikçe değişmiş ve gelişmişlerdir. Bu merhalelerin İslâm ümmetinin hayatında ve davetinde tekerrürü mümkündür; insanların ve müslümanların aynı merhaleleri yeniden yaşaması imkân dahilinde olabilir. İşte böyle bir durumda Rasûlüllah'ın o devre için uyguladığı hükümleri uygulamak gerekli olacaktır. Zira onların pratik hayatları tıpkı o merhalede inen âyetlerin nazil olduğu devredeki gibidir. Yalnız bu uygulama esnasında devamlı göz önünde bulunması ve hatırdan hiç çıkarılmaması gerekli bir husus var: Kat'iyyetle bilinecektir ki önceki bir merhalede uygulanan hükümler, o meseleye ait son hükümler, nihaî prensipler değildir; sadece o merhaleye uygun düşenlerdir. Atılan adımların en son noktası bundan ibaret değildir.[681] Mühim olan, adım adım nihaî hedefe ve asıl maksada ulaşmak üzere harekete geçmek, ihlâs ve samimiyetle gayret göstermektir. Ya değilse merhaleleri gözetmeden son kararla hareket etmek, yeni doğmuş bir süt çocuğundan et yemesini, yeni emekleyen bir yavrudan koşmasını istemek gibi olur. O

681 S. Kutub, İslâm Davasının Stratejisi, s. 203-204.

zaman Rasûlüllah S. Efendimizin hareket ve davranışlarını, Sünnetini örnek almanın ne anlamı olacaktır?! Tedrici, yalnız eğitim ve öğretimde görmek de doğru değildir; Rasûlüllah'ın tatbikatında olduğu gibi davetin her sahasında carîdir. Evet, Rasûlüllah, dini tamamlayarak ebedî âleme irtihal etmiştir; ama kendisinin başlattığı davet hareketini miras bırakarak... Bu davet esnasında İslâm'ı hiç mi hiç tanımayan, O'nun hakkında tamamen ters fikir ve kanâatlere sahip kimselerle her an karşılaşmak mümkündür. Bunlara her şeyden evvel sağlam bir akide, sıhhatli bir İslâm anlayışı vermek gerekir. Bir önceki görüş de bunu kabul ederek imanın herşeyden önce geldiğini, onun herşeyi yaptırabileceğini söylemiyor mu! O, böylece önce sahih bir imanı sağlamak gerektiğini belirterek bilfiil tedrici kabul ettikten sonra tutup ne söylediğinin bile farkında olmadan tamamen kendini nakzediyor. Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz."[682] emri her zaman için geçerlidir ve davetin selameti için de lüzumludur.

Bu görüşlerden bir neticeye varacak olursak müslim-gayr-i müslim, kim olursa olsun muhatabımızdan taleb edeceğimiz ilk husus, temin edeceğimiz ilk mesele, sahih bir iman ve sağlam bir İslâmî anlayıştır. Bu temin edildikten sonra ondan inandığıyla amel etmesi istenecek, bunu sağlayabilmek için de en güzel metot ve en geçerli çareler hangisiyse onlara başvurulacaktır. Ürkütme ve dinden döndürme söz konusu ise, belli bir müddet için onun gayr-i İslâmî davranış ve ahlâka muğayir hareketlerine -kat'iyyetle cevaz vermemek, tasvip etmemek kaydıyla- ses çıkarılmayacak, müdahele edilmeyecektir. Ama, o, dine vâkıf olduktan sonra artık eski anlayış ve yaşayışını icrasına elbette müsade olunamaz. Elbette davette aslolan, "kolaylaştırmak"tır ama bu, taviz ve gevşeklik demek değildir.

c- Hüsn-ü Muamele:

İnsan psikolojisi, kendisine yapılan iyi muamele, yumuşak davranış, güleryüz, güzel söz ve tatlı dilden hoşlanır. Bunlara kendisini lâyık gören insana yaklaşır ve onunla anlaşır. Kaba ve haşin

682 Buhârî, İlm 12; Müslim, Eşribe 70-71.

davranış, kırıcı ve yıkıcı sözler ise soğutur, kaçırır, nefret uyandırır. Bu hakikatı Kur'an-ı Kerim'den takip edelim: "Eğer sen kaba, katı yürekli olsaydın şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile."[683]

Bu, insan tabiatının, psikolojisinin tabiî bir neticesidir. İnsanlar çoğu kez, haklarını kazanmak için münakaşa, mücadele yolunu tutarlar. Fakat bu, neticeye ulaşmak için en kısa değil, en uzun yoldur. Birisinin üzerine sıkılmış yumruklarla gidildiğinde, karşı tarafın da iki misli sıkılmış yumruklarla mukabele edeceği aşikârdır. Fakat aralarında ihtilaf ve görüş ayrılıkları, yaşayış farklılıkları olan insanlar, anlayış içerisinde oturup meselelerini tatlılık ve yumuşaklıkla halletme yolunu tuttukları zaman mutlaka bir müddet sonra aynı noktaya geleceklerdir.[684]

Davetçi, bu psikolojik unsura büyük ölçüde dikkat ederek çevresindeki insanlara, muhataplarına hüsn-ü muamelede bulunmak mecburiyetindedir. Hüsn-ü muamele, davranışlarda, hareketlerde ve sözlerde ortaya çıkacağı için o, karşısındaki insana nasıl davranacağını, nasıl hitap edeceğini çok iyi hesaplamalıdır. Yersiz olarak yapılan sert bir çıkış, nefret ve adaveti doğurur. İşte o zaman davetçinin bütün emekleri boşa gitmiş, davanın bizzat kendisine zede gelmiştir. Böyle bir davranış karşısında, gayet iyi birşey, artık fena tesir bırakır; hakkı kabul istidadında olanlar, hakikatı duyan ve kavrayanlar bile, hata bulmaya çalışır, muhalefet etmeye kalkışır.[685] Bu sebeple Cenab-ı Hak, müslümanlara ve davetçilere hüsn-ü muameleyi, yumuşak davranışı ve tatlı sözü emreder, hatta kötü bir muamele ve çirkin bir davranışa karşı bile...: "İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğü en güzel şekille önle."[686] Zira bu, muhabbet ve meveddete vesile olur: "O zaman görürsün ki sizinle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın dostun olmuştur."[687] O halde hem iyi davranmak, hem de güzel ve tatlı söz söylemek, davetçilerin bir vazifesi olmalıdır: "(Mü'min) kullarıma söyle (daima) güzel söz söylesinler."[688]

---

683 3 Âlü İmrân: 159.
684 Dale Carnegie, Söz Söylemek, s.162.
685 Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 412-413.
686 41 Fussılet: 34; 23 Mü'minûn: 96.
687 41 Fussılet: 34
688 17 İsrâ: 53.

Bunun aksiyle hareket, herhangi bir kimseye hiç de iyi ve hoş olmayan birşey söyleme, aleyhinde atıp-tutma Şeytan'ın gözlediği fırsattır: "Çünkü Şeytan aralarına fesat sokar."[689] Bundan Cenab-ı Hakk'ın hoşlanmayacağı aşikârdır: "Allah, çirkin sözün ilan edilmesini sevmez."[690] Haddini bilmeyenlere böyle kızılıp, darılındığı, sert çıkışıldığı zaman bu, daha büyük tehlikeler doğurabilir: "Allah'tan başkasını (Tanrı edinerek) çağıranlara sövmeyin. Sonra onlar da haddi aşarak nâdânlıkla Allah'a söverler."[691]

Şu halde davetçi, yumuşak davranışlı, ağır başlı, güler yüzlü, tatlı dilli olacaktır. Davetçilere örnek teşkil eden peygamberler, hep bu vasıfla muttasıftırlar. Cenab-ı Hak buyurur: "İbrahim cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir zat idi."[692] Hz. Musa ve Harun, "kavl-i leyyin = tatlı söz" sahibi idiler. Zira Cenab-ı Hak, Fir'avn gibi kendini Rab ilan etmiş azılı bir kâfire onları davetle görevli olarak gönderirken insana psikolojikman etki eden, öğüt alıp Allah'tan korkmasını sağlayan çok mühim bir husus olduğu için belki hidâyete gelir diye onlara kavl-i leyyin'i emrediyordu: "Firavn'a gidin. Çünkü o, hakikaten azdı. (Gidin de) ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar."[693] Rasûlüllah S.Efendimiz de, Allah'ın bir rahmet ve ihsanı olarak yumuşak davranışlı idi: "Sen Allah'tan bir esirgeme sayesindedir ki onlara yumuşak davrandın."[694] Abdullah b. Amr'ın rivâyetine göre Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Peygamber'in vasfı: "Şüphesiz O, kaba ve katı kalpli değildir. Çarşılarda-pazarlarda bağırıp çağırmaz. Kötülüğe kötülükle mukabele etmez. Bilakis af ve güzellikle muamele eder." şeklindeydi.[695] Davetçilerin önderi Hz. Peygamber'in davet hayatında bu vasfını tebarüz ettiren hüsn-ü muamele için eşsiz örnekler veren pek çok hadise vardır. Bunlardan bir kaçını aktaralım:

---

689 17 İsrâ: 53.

690 4 Nisâ: 148.

691 6 En'âm: 108.

692 11 Hûd: 75.

693 20 Tâhâ: 43-44.

694 3 Âlü İmrân: 159.

695 Buhârî, Büyû 50, Tefsîru Sûrati'l-Feth 3; Dârimî, Mukaddime 2; Abdulğanî, ed-Da'vetu mine'l-Kur'ân, s.13.

Benû Hanîfe kabilesi reislerinden Sümâme, Hz. Peygamber'in hicretinden evvel Mekke'ye gelmişti. Rasûlüllah, onunla karşılaşınca İslâm'a davet etti. Sümâme, sert bir tepkiyle: "Şayet bunu bir daha tekrar edersen seni öldürürüm." diye cevap verdi. İslâm'a karşı böyle düşmanca tavrı devam eden Sümâme'yi Medine'ye hicretten sonra, Rasûlüllah'ın çıkardığı bir müfreze yakalayıp getirdi. Hz. Peygamber, onu derhal tanıdı. Mescid'de muhafaza edilmesini ve kendisine iyi davranılmasını emretti; ayrıca bizzat kendi hanesinden ona yemek gönderdi. Hz. Peygamber, namaz için Mescid'e çıkıp da onun yanından geçerken onu İslâm'a davet ediyor ve ne düşündüğünü soruyordu. Sümâme ise, şayet kendisi öldürülecek olursa gerçekten öldürülmeyi hak etmiş katil birinin (veya soylu birisinin) öldürüleceğini, iyilikte bulunulacak olursa minnetini îfayı bilen birisine iyilik edileceğini belirtiyor ve istediği kadar fidye vermeye hazır olduğunu bildiriyordu. Hz. Peygamber, ona hüsn-ü muameleye devam etti ve üçüncü davetinde Sümâme'den aynı cevapları alınca, karşılıksız serbest bırakılıvermesini emretti. Sümâme Mescid'i terkedip Medine dışına çıkınca karşılaştığı ilk su pınarından güzelce bir abdest aldı ve dönüp tekrar Rasûlüllah'ın huzuruna geldi; fakat iman etmiş olarak ve gönlü İslâm'a bağlanmış olarak. O, Rasûlüllah'a şöyle diyordu: "Şimdiye kadar sen benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek adamı idin. Fakat şu anda her şeyden çok sana hayranım. Bu vakte kadar İslâm'dan tiksindiğim kadar hiç bir şeyden tiksinmemiştim. Fakat şimdi İslâm'ın kurbanı olayım." O, bu sözlerinde o kadar sadık ve samimi idi ki yurduna dönmeden umre için uğradığı Mekke'de müslüman olduğunu ilan etmek ve alenen ibadette bulunmaktan hiç çekinmedi. Müşrikler kendisini yakaladılar; niyetleri öldürmekti. Fakat içlerinden biri Yemâme'nin hububatının kendileri için hayatî bir ehemmiyet arzettiğini bildirerek onun serbest bırakılmasını sağlıyordu, ama Sümâme, Rasûlüllah'ın izni olmadan müşriklere zırnık yiyecek olmadığını bildiriyordu. Nitekim kıtlık sebebiyle müşrikler bu konuda izin için Rasûlüllah'a müracaat mecburiyetinde kaldılar.[696] Şüphesiz Sümâme'yi bu seviye ve

696 Buhârî, Meğâzî 70; Müslim, Cihâd 59; Ebû Dâvûd, Cihâd 114; İbn Hanbel II, 246-147, 452.

dereceye getiren, Hz. Peygamber'in ona hüsn-ü muamelede bulunarak kalbini kazanması idi.

Bir gün Rasûlüllah, ashabıyla Mescid'de otururken bir a'rabî geldi ve kalkıp Mescid'in bir köşesine işemeye başladı. Ashab-ı kiram, öfkeyle bağrışarak adamı engellemek istediler. Fakat Rasûlüllah, derhal ashabına müdahele ederek "Bırakın adamı, görsün işini !" buyurdular ve bevlin üzerine bir kova su getirilip dökülmesini emrettiler. Sonra bedeviyi çağırıp burasının Mescid olduğunu, pisletmenin, kirletmenin doğru olmayacağını anlattılar; buralarda Allah'ın zikredildiğini, namaz kılındığını, Kur'an okunduğunu güzel bir lisanla ve tatlılıkla ifade edip adamı ikna buyurdular.[697]

Yeni müslüman olduğu için namazda konuşulmaması gerektiğini bilmeyen Muaviye b. el-Hakem, cemaatla namaz kılındığı bir sırada aksıran birisine:" يَرْحَمُكَ اللَّهُ = Allah, sana merhamet eylesin" demişti. Bu yersiz konuşmasından ötürü herkes ona sert sert baktı; Muaviye şaşırmıştı: "Eyvah mahvoldum! Ne bakıyorsunuz yahu, ben ne yaptım?!" deyince bu defa namaz kılanlar, onu susturmak için elleriyle bacaklarına vurmaya başladılar. Muaviye, müslümanların kendisini susturmak istediklerini anlayarak sustu ve işin sonunu heyecanla beklemeye başladı. Hadiseyi bize anlatan Hz. Muaviye diyor ki: "Anam, babam Rasûlüllah'a feda olsun. Ne ondan önce, ne de sonra Rasûl-ü Ekrem kadar güzel öğretim yapan bir muallim görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü, ne de sövdü, namaz bitince şunları söyledi:

"Namazda dünya kelamı konuşulmaz. Namaz, tesbih, tekbir ve kıraat-ı Kur'an'dan ibarettir."[698]

---

697 Buhârî, Vudû 61; Müslim, Tahâret 100.

698 Müslim, Mesâcid 33; Ebû Dâvûd, Salât 167; Nesâî, Ticâret 67. Bu konuda pek çok hadise daha vardır. Mesela; hurma ağaçlarını taşlayan küçük bir çocuğa Hz. Peygamber'in muamelesi için, Ebû Dâvûd, Cihâd 86; Tirmizî, Büyû 54; İbn Mâce, Ticâret 67'ye, Benu'l-Mustalık Gazvesi'nde yolda bir nifaka sebebiyet veren münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy'e davranışı için, Bidâye IV, 158; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.221'e; Mekke Fethi'nde cereyan eden bir kaç hadise için, Kândehlevî I, 255-257, 269-270; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 172-173'e; Rasûlüllah'a selam verme pozisyonunda: " السَّامُ عَلَيْكُمْ = Ölüm sizin üzerinize olsun " diyen yahudilere çıkışan Hz. Aişe'ye Peygamberimizin kötü söz söylememesini ihtarı için, Müslim, Selâm 11'e bakınız.

Bu davranışların sahibi Hz. Peygamber'in ashabına ve ümmetine de hüsn-ü muamele ve rıfkı emredeceği aşikârdır. Bu emre uyanlara O, şöyle dua eder: "Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele et."[699] Şu halde umumuyla bütün müslamanların, hususuyle İslâm davetçilerinin hareket ve faaliyetleri, hüsn-ü muamele esasına mebnî olmalı, güzel söz ve yumuşak davranış, onların şiarı haline gelmelidir. Şayet bu esas ve şiara riâyet edilirse muhatap, elektrik akımına kapılan insanın sarsıldığı gibi ruhunda ve vicdanında psikolojik bir sarsılma ve kıpırdanma hissedecek, davetçiye kulak verecektir. Ama bu kaide çiğneniyorsa, o zaman mübelliğ, haklı itirazlarla karşılaşacaktır.

Halife Harun er-Reşid'e bir vaiz gelmişti. Bu vaiz, yaptığı işlerden dolayı halifeye öyle bir çıkıştı, öyle bir sert lisan kullandı ki, Harun er-Reşid: "Bu senin yaptığın nasihat ve irşad değil!" deme mecburiyetinde kaldı ve ilave etti: "Cenab-ı Hak, -Tâhâ: 43-44 âyetlerinde belirtildiği gibi- senden çok daha hayırlı birisini (Hz. Musa ve Harun'u) benden çok daha şerir birisine (Fir'avn'a) göndermişti ve yumuşak sözle muamele etmelerini, güzel bir şekilde davet ve nasihatta bulunmalarını emretmişti."[700]

Hindistan'a, "Hindistan köyleri ve yaşayışları" konusunda araştırma yapmak üzere bir İngiliz alimi gelmişti. Köylü bir hindu ile bir müslümanın davranış ve muamelelerindeki fevkalade değişiklik, onların insana bakış açıları ve verdikleri değer, ona İslâm'ı sevdiren bir unsur, İslâm'a girmesini sağlayan bir vesile oldu. İngiliz alim hadiseyi şöyle anlatıyor: "Hind köylerinde tarlalar ve ekinler arasında sabah akşam dolaşıyorduk. Sabahleyin erkenden otelimizden ayrılmamız ve köyleri gezmemiz gerekiyordu. Zaman, hasat zamanı idi. Köylüler, kadın-erkek, çoluk-çocuk tarlalara yayılmış çalışıyorlardı. Sıcaktan müthiş susamıştım; su aradım, fakat bulamadım. Sadece bir köylünün yanında küçük bir testide su gördüm, istedim. Köylü pek memnun olmamıştı, ama yine de bir işaretle avuçlarımı birleştirmemi istedi. Ne olacağını merakla öylece yaptım. Çiftçi, başladı tepe-

699 Müslim, İmâret 19; İbn Hanbel VI, 93.

700 M.S. el-Vekîl, Üsüsü'd-Da've, s.31.

den suyu dökmeye. Ben de hayvan gibi içtim. Kanınca teşekkür edip ayrıldım. Fakat üç-beş adım gitmeden ardımdan bir bağlık-çığlıktır koptu. Döndüm baktım; çiftçinin karısı, testiyi atmıştı yola ve kocasına suyu pislettiği, boşa verdiği için kızıp bağırıyor, hatta küfrediyordu. Bir insana verilen değer, yapılan muamele, beni ürkütmüş ve korkutmuştu. Üzüntü içinde ayrıldım.

İkinci bir kez yolculuk ve güneş beni susatınca, bu defa su istemeye benim cesaretim yoktu. Arkadaşım benim adıma su istedi. Bu seferki çiftçi, bizi güler yüzle karşıladı."Hoş geldiniz" dedi. Hal hatır sordu ve suyu verdi. Ben önceki gibi avuçlarımı birleştirip suyun dökülmesini bekleyince adamcağız, benim bu durumuma hiç bir mana veremedi ve "Hayır" dedi, "Böyle içmenize hiç de sebep yok. Rahatça ve istediğiniz gibi için!" Hürriyet içinde kana kana içtim. Ayrıldığımızda ben yine arkamızdan çiftçinin karısının bağırmasını, kocasına kızmasını, testiyi fırlatmasını bekliyor ve arkama bakıyordum. Fakat bunların hiç biri olmadı.

Aynı milletten, aynı bölgede iki insan arasındaki bu derece davranış farklılığı beni hayrete düşürmüştü. Aynı medeniyet ve kültüre sahip olması gerekli insanlarda bu derece farklı davranış olamazdı. Araştırdığım zaman anladım ve öğrendim ki ikinci karşılaştığım insan, müslümandır; İslâmiyet, insanı necis saymaz bilakis onu mahlûkatın en şereflisi, en kerîmi kabul eder. Ona göre bütün insanlar Adem'den, Adem ise, topraktandır. Kur'an-ı Kerim, bunu talim etmiş, insanlığın peygamberi bunu öğretmiştir. Bu sebeble de Hind köylerinde İslâmiyet, bu derece yayılmış ve hüsn-ü kabul görmüştür.

İşte bu hadise, benim İslâmiyet'e karşı ilgimi çekti; beni, İslâmiyet'i araştırmaya ve öğrenmeye sevketti ve hidâyeti bulmama vesile oldu."[701]

Elbette hüsn-ü muamele, kalplere tesir edecek, psikolojik etkisini icra sahasına koyacaktır.

Muhataba davranışta, hüsn-ü muamelenin şümûlü içerisinde olarak göz önünde bulundurulması gerekli bir husus daha var: Muhatabın hatasını yüzüne vurmamak, arkadaşları, kavmi ara-

---

701 Nedvî, el-Muslimûn fi'l-Hind, s. 77-79

sında, insanlar nazarında onu küçük düşürmemek... Bunun için ya o, bir kenara çekilerek münasip bir lisanla hatası izah edilecektir veya insanlar arasında isim ve şahıs belirtmeden, sadece yapılan işin yanlış olduğu belirtilecektir. Kur'an-ı Kerim'de ve Rasûlüllah'ın hayatında biz, bunun örneklerini buluyoruz. Cenab-ı Hak, Rasûlüllah'a ve müslümanlara işkence ve eziyet eden insanları -Ebû Leheb hariç- isim vererek tevbih etmemiş, hata işleyen insanların şahsiyetlerini ilan ve rencide yönüne gitmemiştir.[702]

Rasûlüllah S.Efendimiz de, menfi davranışını gördüğü bir kimseyi kat'iyetle hatasını yüzüne vurarak mahcup etmemiş, isim belirterek "falana ne oluyor ki şöyle söylüyor?!" diye kınamamıştı. Bilakis hatayı umumileştirerek "insanlara ne oluyor ki şöyle şöyle söylüyorlar?!" diyerek[703] tebliğ ve tashihte bulunurdu. Bir keresinde ashaptan birinin namazda dua sırasında gözünü, önünden kaldırıp semaya diktiğine ve etrafa göz gezdirdiğine şahit olmuştu. O, bu hatayı şöylece tamir etti: "Bir takım kimseler, namaz kılarken, dua sırasında gözlerini semaya kaldırmalarından ya vaz geçerler, ya gözleri kör olur."[704]

Bu şekilde hareketle hem hiç kimse gücendirilmemiş, mahcup edilmemiş oluyor, hem de sözün tesir sahası genişleyerek herkes istifade ediyor, varsa bu konudaki hatasını düzeltiyordu.

Davette mühim bir yeri olan bu tebliğ ve terbiye metodunu uygulumaya davetçiler gerçekten muhtaçtırlar. Onlar, hiç kimsenin kalbini kırmaya, şahsiyetini zedelemeye, gücendirmeye ve gocundurmaya yetkili değillerdir. Konumuzu, Yunus Emre'nin "Söz" şiirine nazire yazan Hatâî'nin güzel ve çirkin sözün tesirliliğini dört mısrada ifade ediveren şiiri ile kapatalım:

"Söz vardur kesdürür başı
Söz vardur keser savaşı
Söz vardur ağulu aşı
Bal ilen yağ eder bir söz."[705]

---

702 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.135. Örnek olarak bak: 2 Bakara: 204-205; 104 Humeze: 1-4; 108 Kevser: 3; 113 Felak: 4-5.

703 Ebû Dâvûd, Edeb 6.

704 704- Müslim, Salât 118.

705 Gölpınarlı, Yunus Emre, s.117.

d- Sert Davranış (Ceza):

Elbette hüsn-ü muamele, davette ve tebliğde temeldir, esastır, asıldır. Ama bazı özel şart ve durumlar, muhatabın kabiliyet, karakter ve özellikleri, bazan bunun aksine sert davranmayı gerekli kılabilir.

Kötülük ve azgınlıkta bulunan birinin engellenmesi, hatası sebebiyle herhangi bir şahsın tevbih ve tekdiri ile ona hakikatın kavrattırılması, muannid ve musırr bir zatın bu tavrından vazgeçirilmesi, hep bu metodun uygulanmasını zaruri kılan sebeplerdir. Hadd-i zatında bu muameleye ma'rûz kalan şahsın bizzat kendisi için de, içinde yaşadığı cemiyet için de netice itibariyle, lüzumlu görülen cezalandırma şekli bir iyiliktir, bir hüsn-ü muameledir. Tatlılık ve güzellikle hakkı ve hakikatı teslime yanaşmayan bir kimse, -dini kabul için bir icbar olmaksızın- aslında benimsediği ve şartlarına uymayı kabullendiği prensiplere muhalefet ediyorsa, İslâmî esaslar dahilinde ona uygulanan herhangi bir ceza, onu ikinci kez kötülüğe düşmekten alıkoyacağı gibi, işlediği nahoş bir hareketin keffareti olarak, onun omuzundan günah yükünü kaldırmaktadır. Bu, onun şahsı açısından. Diğer taraftan ise, insanlar, çevrelerinde cereyan eden müspet veya menfi hadiselerden etkilenme özelliğindedirler. İyi bir muhit ve cemiyet içerisinde yetişen birisi, iyi olur. Kötü çevre ve şartlarda yaşayan insanlar da, çevrelerinin etkisiyle kötülüğe meyyal olurlar. Herhangi bir cemiyette işlenen bir cürüm sadece bu masiyeti işleyenin şahsına zarar vermekle kalmayarak bulaşıcı bir hastalık halinde çevreye sirâyet ederek ifsat ve iğvada bulunur. İşte buna fırsat vermemek lazımdır. İslâm, kötü yaşayış ve davranışların cemiyet bünyesinde yapacağı tahribatı önlemek üzere "en-Nehy ani'l-Münker= Kötülüklerden Sakındırma" müessesesi üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Başlangıçta herşeyden önce güzellikle ikna ve irşad metotlarını uygulayan bu müessese, bunlara aldırış etmeyen, kulak asmayan, bildiğinden şaşmayan insanlara onların anlayacağı lisanla hitabetme mecburiyetini hisseder. Nitekim Cenab-ı Hak, Nebisine "kâfirler ve münafıklarla cihad etmesini, savaş-

masını, onlara sert davranmasını ve karşılarında çetin olmasını" emretmektedir.[706]

Bu şekilde lüzumlu hale gelen sert davranış ve cezalandırmanın başında biz, misliyle mukabeleyi zikredelim. İslâm'da Hıristiyanlığın "sağ yanağa tokat vurulunca sol yanağı da uzatmak" prensibi yoktur. Âyet-i kerime şöyle der: "Kötülüğün cezası da ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ve (kendisiyle düşmanı arasını) düzeltirse onun mükâfatı Allah'a aittir. Elbette O, zalimleri sevmez."[707] Hele hele zulmün ve fesadın şüyûu söz konusu olacaksa o zaman ferdin veya devletin bağışlaması da doğru olmayacaktır ve hak eden cezasını çekecektir. Zalim taraf misliyle ceza görmediği takdirde, mazlum tarafta intikam hislerinin kabararak tahdit ve kontrolü imkânsız taşkınlıklara yol açılması, bu sebeple de düşmanlıkların sürüp gideceği korkusu her an vardır. Aile ve hatta kabile ve aşiretlerin tükenip gitmesiyle neticelenen kan davalarının menşeinde bu çeşit, normal şekilde tatmin edilmemiş hisler bulmak mümkündür. Misliyle ceza, bunları önleyecek mahiyette olduğu için Kur'an-ı Kerim'de: "Kısasta sizin için hayat var"[708] buyurulmuştur.[709] Yalnız elbette misli taşıp haddi tecavüz edici davranışlar, kat'iyetle memnûdur ve şiddetli azabı gerektiricidir.[710] Buna göre misliyle mukabele, hüsn-ü muamelenin dışında görülmeyecek, bilakis onun devamı ve adaletin tecellisi olarak kabul edilecektir.[711]

Rasûlüllah S. Efendimizin davetinde cereyan eden, tebliğin zaruri kıldığı, sözlü veya fiilî sert davranış şekillerini hafiften şiddetliye doğru şöylece sıralayabiliriz:

I- İkaz ve İnzâr:

İslâm itikadının temel esaslarından birisi ahirete imandır. Kul Cenab-ı Hak tarafından öbür alemde suale çekilecek, hayırlı

---

706 9 Tevbe: 73; 66 Tahrîm: 9.
707 42 Şûrâ: 40.
708 2 Bakara: 179.
709 Canan, Sünnette Terbiye, s.328-329.
710 2 Bakara: 178; 42 Şûrâ: 40-42.
711 Ebu Zehra, İslâm'da Beşerî Münasebetler, s.66-71.

ameller işlemeyen, Allah ve Rasûlü'nün emirlerini dinlemeyenler şiddetli bir azaba dûçar olacak, Cehennem'e atılacaklardır. Cenab-ı Hakk'ın azabından ve gazabından sakındırma, Cehennem ve ateşini hatırlatma, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin temelini teşkil etmekte, ta ilk günlerinden itibaren davetinde yer almaktadır. O "beşîr" olduğu kadar "nezîr" dir de.

Ahireti hatırlatma ile ikaz yanında İslâmî esaslara muhalif davrananlara bu dünyada da erişebilecek birtakım tehlikeleri belirtmek de bu meyanda mütalaa edilmelidir. Namaz kılarken dua esnasında gözlerini semaya dikenlere Hz. Peygamber'in isim ve şahıs belirtmeden, sert bir şekilde "ya huylarından vazgeçmelerini, ya da gözlerinin kör olacağını" ikaz ettiğini[712] biliyoruz.

II- Kırgınlık:

Sevdiğimiz, saydığımız, bağlandığımız bir kimsenin, yaptığımız bir hata, işlediğimiz bir kusur sebebiyle bize gücenip kırılması, bizi son derece üzen, perişan ve nadim eden, o hatadan kesinlikle uzaklaştıran, hakka ve hakikate iyice sarılmamızı sağlayan bir hadise teşkil eder. Şahsî duygular ve menfaat bağlarına müstenid olmaksızın psikolojik bir davet metodu olarak yeri ve zamanı gelince davetçinin bu şekilden istifade etmesi, onu istediği neticeye götüren bir vasıta olabilir.

Rasûlüllah S. Efendimizin hayatında cereyan etmiş bir hadise olarak sadece okuyuverirken bile, ashabın sıdk-u sadakati, ihlas ve samimiyetini gayet güzel canlandırarak insanı duygulandıran, hislendiren, gözlerini yaşartan şu vak'ayı İmam el-Buhârî'nin rivâyetinden aynen takip edelim:

"(Ensar'dan) Ka'b b. Mâlik diyor ki: Sadece Tebûk hariç, Hz. Peygamber'in gazvelerinin hiç birinden geri kalmadım. Gerçi Bedr'e de katılmamıştım; yalnız Bedr Gazvesi'nde Hz. Peygamber hadd-i zatında, Kureyş kervanını takip için çıkmışken Cenab-ı Hakk'ın takdiri, O'nu düşman ordusuyla karşılaştırmış, bu sebeple de Bedr'e katılmayanlara herhangi bir ceza, kınama söz konusu olmamıştı. Ben, Hz. Peygamber'e Akabe'de

712 Müslim, Salât 118.

biat esnasında bulunmuş birisiyim; her ne kadar insanlar arasında Bedr'in şöhreti ve itibarı daha fazla yaygın ise de, kat'iyetle Akabe yerine Bedr'de bulunmuş olmayı tercih etmem. Esas anlatacağım konuya geleyim: Vallahi, Hz. Peygamber'den Tebûk'te ayrı kaldığım zamana kadar, o gün sahip olduğum imkân ve fırsatlara kat'iyyen sahip olmamıştım. Tebûk hazırlıkları esnasında daha önceki gazvelerin hiç birinde olmadığı halde iki binite sahiptim. Rasûlüllah, başka zamanlarda âdetleri üzere bir yere sefer tertip ettiği zaman, esas gideceği yeri gizli tutar, hatta bir müddet başka yönde hareketten sonra hedefine yönelirdi. Fakat bu gazvesinde şiddetli bir sıcak altında, uzun çöller kat'edilerek, kalabalık ve teşkilatlı bir düşmana karşı gidileceği için herkes iyice hazırlansın diye gideceği yeri ilan etti. Bu devrede İslâmiyet intişar bulmuş, müslümanların sayısı fazlalaşmıştı. Harbe iştirak edenler için kütükler tutulup kayıt falan da yapılmıyordu. Kendini gizli tutarak harbe iştirak etmek istemeyen birini, vahy nazil olmadıkça tespit etmek mümkün değildi. Her neyse, Rasûlüllah'ın emriyle meyvelerin olgunlaştığı, gölgelerin koyulaştığı bir mevsimde ashab-ı kiram, harp hazırlıklarına başladılar. Ben, her gün evden gazve için bir takım hazırlıklar yapayım niyetiyle çıkıyor, fakat hiç bir şey yapmadan dönüyordum ve "Nasıl olsa hazırlığa muktedirim; birden hazırlanırım" diye de kendimi avutuyordum; bu böylece devam edip gitti. Derken iş, ciddiye bindi; Rasûlüllah ve müslümanlar Medine'yi terkederek yola koyuldular. Ben hâlâ bir iki gün içinde hazırlanır ve yolda onlara yetişirim, diye düşünüyordum. Günler böylece geçti ve ben hiç bir şey yapmamışken İslâm ordusu bir hayli uzaklaştı. Artık bari, şimdi yola çıkıp ulaşayım diye karar verdim; keşke bunu yapabilseydim. Fakat mukadder değilmiş, olmadı. Rasûlüllah'ın ayrılışından sonra beni en çok üzen şey Medine sokaklarına çıktığım zaman harpten geri kalmış olarak ya münafıklıkla vasıflı kimselerle veya Allah'ın ma'zûr gördüğü sakatlarla karşılaşmak oluyordu.

Tebûk'e varıncaya kadar Peygamber Efendimiz beni hatırlamamış. Sonra Tebûk'te ashabıyla otururlarken "Ka'b ne yaptı?" diye sormuşlar. Benû Seleme'den birisi: "Malı-mülkü ve kibiri, onu alakoydu, ya Rasûlallah!" deyince Muâz b. Cebel derhal:

"Ne kötü söyledin (Amma da yaptın ha) ! Vallahi ya Rasûlallah, biz Ka'b hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz!" diyerek müdahele etmiş; Rasûlüllah da sükût buyurmuşlar.

Rasûlüllah'ın Tebûk'ten Medine'ye müteveccihen döndüğü haberini alınca bana bir üzüntüdür, bir iç sıkıntısıdır çöktü; şimdi ben, Rasûlüllah'ın öfkesinden nasıl kurtulabileceğimi tasarlıyor, yalanlar düşünüyordum. Bütün yakınlarımla bu konuda istişarelerde bulundum; "Şöyle yap, böyle yap, şunu de bunu söyle" diye fikirlerini beyan ettiler. Ama ben, Rasûlüllah'ın iyice yaklaştığı haberini duyuverdiğim zaman bütün yalanlar siliniyor, uyduracaklarım sönüp gidiyordu ve kat'iyetle ona yalan söyleyerek kurtulamayacağımı iyiden idrâk ediyordum. Artık kesin kararımı vermiştim: Rasûlüllah'a doğru söyleceyek, her şeyi anlatacaktım. Ve nihayet Rasûlüllah çıkageldi.

O, bir seferden döndüğü zaman önce Mescid'e gider, iki rekat namaz kılar, sonra insanlarla görüşmeyi kabul ederdi. Bu seferinde de öyle yapınca harpten geri kalanlar gelerek mazeretler beyan etmeye, sözlerinin doğruluğuna yeminler etmeye başladılar; seksen küsur kişi varlardı.

Hz. Peygamber, bunların iç hallerini ve asıl niyetlerini Cenab-ı Hakk'a havale ederek zahirî mazeretlerini kabul etti; onlarla müsafahalaştı ve onlara istiğfarda bulundu. Sıra bana gelmişti. Rasûlüllah'a yaklaşıp selam verince kırgın ve kızgın bir şekille tebessüm buyurdular ve "Gel bakalım!" dediler. Varıp önüne oturdum. Sordular: "Seni harpten geri bırakan sebep ne? Hazırlık yapıp binek almamış mı idin? "Almıştım, ya Rasûlallah! Vallahi, dünya ehlinden birinin huzurunda bu vaziyette bulunmuş olsaydım bir mazeret beyan eder kurtulurdum; az-çok söz söylemesini bilirim, ağzım laf yapar. Fakat şunu çok iyi biliyorum ki şimdi seni razı edecek bir yalan söylesem çok geçmeden Cenab-ı Hak, seni haberdar edecek ve ben suçlu düşeceğim; işin doğrusunu söylesem, senin gazabına dûçâr olacağım; fakat bu durumda Allah'ın affını umuyorum. Hayır, vallahi, beni gazveye katılmaktan engelleyecek hiç bir mazeretim yoktu ve bu geri kalışımdaki kadar hiç bir zaman refah ve bolluk içinde olmamıştım!" Rasûlüllah, bunları dinledikten sonra "İşte bu, doğru söyledi" buyurdular ve "Allah'ın

hükmü gelinceye kadar kalk, git." dediler. Ben huzurdan ayrıldım; Benû Seleme'den de bir sürü adam peşime takıldı. Bana diyorlardı ki: "Vallahi, senin bu güne kadar herhangi bir günah işlediğini bilmiyoruz. Diğer, harpten geri kalanların belirtikleri gibi bir mazeret beyanını beceremedin. Oysa ki Rasûlüllah'ın bu mazereti kabul ederek istiğfarda bulunuvermesi günahının affı için sana yeterdi!" Bunu o kadar tekrarladılar, o kadar ısrar ettiler ki bir ara; "Tekrar Rasûlüllah'ın huzuruna dönüp evvelki söylediklerimi yalanlayayım." diye düşündüm; sonra bunlara sordum: "Benim durumuma düşmüş başka kimse var mı?" "Evet, iki kişi daha var. Onlar da aynen senin dediğin gibi dediler. Rasûlüllah onlara da sana yaptığı muameleyi yaptı." cevabını alınca merakla sorumu tekrarladım: "Kim bu iki kişi?" Dediler ki: "Murâra b. er-Rabî el-Amrî ve Hilâl b. Umeyye el-Vâkıfî!" Bunlar Bedr'e katılmış, salih, nümûne-i imtisal kişilerdi. Bunların adını duyunca yoluma devam ettim.

Rasûlüllah, Tebûk'e iştirakten geri duran bu üçümüzle konuşmayı müslümanlara yasak etmişti. Bunun üzerine insanlar, bizden çekilmeye ve yüz çevirmeye başladılar. O kadar ki sanki bu belde, benim hiç tanımadığım, hiç bilmediğim bir yer oldu. Bu şekilde tam elli günümüz geçmiştir. Diğer iki arkadaşım, insanlardan uzaklaşarak evlerine kapanmışlar, durmadan ağlıyorlardı.

Ben ise oldukça genç ve kuvvetli idim; dışarı çıkıyor, müslümanlarla namazda hazır bulunuyor, çarşılarda dolaşıyordum. Fakat hiç kimse, benimle konuşmuyordu. Namazlardan sonra Rasûlüllah, ashabıyla meclisinde otururken ben de, huzura varır ve selam verirdim. "Acaba selamımı almak üzere Rasûlüllah'ın dudakları kıpırdadı mı, kıpırdamadı mı?" diye kendi kendime düşünür dururdum. Namaz kılacağımda Rasûlüllah'a çok yakın bir yere durur, O'nun bakışına nail olmak için O'nu gözlerdim. Bazan ben namaza dalmışken O, bana bakıverir fakat benim bunu farkederek kendisine yöneldiğimi görünce, bakışını çekiverirdi. İnsanların ortasında müthiş bir uzlet ile böylece günler sürüp giderken bir gün kendisini çok sevdiğim amcam oğlu Ebû Katâde'nin bahçesine gitmiştim. Duvardan atlayıp ona selam verdim; vallahi, selamımı almadı. Dedim ki: "Ebû Katâde! Allah aşkına söyle, benim

Allah'ı ve Rasûlünü sevdiğimi bilmiyor musun?!" Cevap da vermedi. Allah'ın adını anarak tekrar sordum; yine susuyordu. Aynı şekilde, Allah için söylemesini isteyince sadece: "Allah ve Rasûlü bilir." deyiverdi, o kadar. Gözlerimden yaşlar boşandı, döndüm, duvardan atlayıp çıktım.

Medine pazarında giderken, Medine'ye satmak üzere yiyecek maddeleri getirmiş Şam'daki Nabat'lılardan bir adam "Ka'b b. Mâlik'i bana kim bulur?" diye sesleniyordu. Bu adama oradakiler, beni gösterince geldi ve Ğassân Meliki'nden bir mektup verdi. Mektubu açtım; şunlar yazılıydı: "Efendinin sana zulmettiğini öğrenmiş bulunuyorum. Cenab-ı Hak, seni tahkir edildiğin ve kıymetinin bilinmediği bir beldede bırakmasın. Yanımıza gel, sana ikram ederiz." Bunları okuyunca: "Bu da bir bela!..." deyip orada yanmakta olan bir tandıra mektubu tuttum ve yakıp attım.

Bu şekilde 50 günden 40'ı geçince Rasûlüllah'ın elçisi geldi ve Rasûlüllah'ın, refikamdan ayrı durmamı emrettiğini iletti. "Boşayacak mıyım, yoksa ne yapacağım?" dedim. "Hayır, sadece ayrı duracak, yaklaşmayacaksın." diye cevap verdi. Hz. Peygamber, diğer iki arkadaşıma da aynı şeyi emretmişti. Bunun üzerine refikama annesinin babasının yanına gitmesini, Cenab-ı Hak, bu hususla ilgili hükmünü bildirinceye kadar onların yanında kalmasını söyledim. Hilâl b. Umeyye'nin zevcesi, Rasûlüllah'a gelerek "Ya Rasûlallah! Hilâl, çok yaşlı bir ihtiyardır. Hizmetçisi falan da yok. Ona hizmet etmemde bir mahzur görür müsün?" demiş, Hz. Peygamber de: "Hayır, bunun bir mahzuru yok; yalnız sana yaklaşmasın!" buyurmuş; kadıncağız ise: "Vallahi, onda buna güç nerede?! Bu iş başına geleliden beri gece-gündüz durmadan ağlıyor." demiş. Yakınlarımdan birisi: "Hilâl'in zevcesine izin verildiği gibi, hizmetlerini îfası için sen de gidip Rasûlüllah'tan zevcen adına izin iste." dedi. Ben "Vallahi, bu hususta Rasûlüllah'tan izin istemeye kat'iyyen gitmem. Ben genciim, kendi işimi kendim yaparım. Hem izin istesem, bakalım Rasûlüllah ne diyecek?" diye bu teklifi reddettim.

Bu hadiseden sonra da on gün geçti. Rasûlüllah'ın bizimle konuşmayı yasakladığı andan itibaren 50. gün doluyordu. Bu 50. günün sabahında ben, evlerimizden birisinin damında sabah namazını kılmıştım. Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de

belirttiği üzere "ruhum sıkılmış ve olanca genişliğine rağmen koskoca yeryüzü başıma dar gelmiş" bir vaziyette otururken birden bire Sel' dağı üzerinden var gücüyle bağıran birinin sesini işittim: "Ya Ka'b b. Mâlik! Müjde, müjde !..." Necaha erdiğimizi anlayarak hemen secdeye kapandım. Peygamber Efendimiz, sabah namazını kıldırdıktan sonra tevbemizin Allah tarafından kabul edildiğini ilan etmişti. Bunun üzerine bana ve arkadaşlarıma haberi müjdelemek üzere ashab-ı kiram, koşuşmuşlardı. Benim için biri atını mahmuzlamış, Eslem'den biri de, hemen tepeye tırmanarak oradan nida etmişti; tepeden ses, bana daha önce gelmişti. Bu sesin sahibi yanıma gelince müjdesine karşılık olarak üzerimdeki elbiselerimi çıkarıp ona verdim. Halbuki başka değiş elbisem de yoktu. Emanet bir elbise bulup hemen Rasûlüllah'ın huzuruna yöneldim. Yolda insanlar, grup grup beni karşılıyorlar, tebriklerde bulunuyorlar ve "Ey Ka'b, Allah'ın tevbeni kabulü mübarek olsun!" diyorlardı. Nihayet Mescid'e girdim. Hz. Peygamber, ashabı arasında oturuyordu. Talha b. Ubeydillah kalktı, koşarak beni karşıladı, musafahada bulundu ve tebrikler sundu.

Vallahi Muhacirîn'den ondan başka beni karşılayan olmamıştı; Talha'nın bu nezaket ve davranışını hiç unutmam. Rasûlüllah'a selam verince O, sevinçten yüzü parlayarak: "Annenin seni doğurduğu andan itibaren yaşadığın günlerin en hayırlısı, sana müjdeler olsun!" buyurdular. "Tarafınızdan mı, yoksa nezd-i ilahî'den mi ya Rasûlallah?" diye sordum, "Hayır, benden değil; Allah'tan." buyurdular.

Peygamber Efendimiz sevindiği zaman yüzü, her zamankinden daha fazla aydınlanır, adeta ay parçası gibi olurdu ve biz onun sevincini yüzünden anlardık. Huzurunda oturunca "Ya Rasûlallah" dedim, "Tevbemin kabulüne karşılık bütün varlığımı Allah ve Rasûlü uğrunda tasadduk ediyorum."

Fakat O: "Hayır, malının bir kısmını yanında bırak, böylesi daha hayırlıdır." dediler. Ben de Hayber'deki hissemi kendim için bırakacağımı söyledim ve ilave ettim: "Ya Rasûlallah, beni

necaha erdiren, doğru sözlülüğüm oldu. Yaşadığım müddetçe de yalan söylememem, tevbemin kabûlüne karşı ahdim olsun."[713]

Kırgınlık ve dargınlığın icra ettiği tesiri görmek için bir başka hadisi daha nakledelim: Hz. Enes'in rivâyetine göre Hz. Peygamber, bir çıkışında etrafındaki evlere nazaran çıkıntı teşkil eden yüksekçe bir kubbe görür ve "Bu da ne?" diye sorar. Ashab-ı kiram, kendisine: "Bu, Ensar'dan falancanındır." derler. Hz. Peygamber, manzaraya üzülürse de sükût eder. Fakat inşaat sahibi kendisine gelip selam verince selamını almaz ve yüzünü çevirir. Öbürü, kaç sefer karşısına geçip selam verse de Hz. Peygamber, her defasında aynı şekilde davranıp selamını almaz. Neticede adamcağız, Rasûlüllah'ın kendisine kırıldığını ve bu sebeple yüz çevirdiğini anlar; durumu arkadaşlarına açarak dert yanar. Ona: "Hz. Peygamber dışarı çıktığı vakit kubbeni gördü ve buna kızdı." derler. Rasûlüllah, bir başka gün kubbeyi yerinde göremeyince "Kubbeye ne oldu?" diye sorar. Olup biteni kendisine anlatırlar. bunun üzerine "İhtiyaç fazlası her bina, sahibi üzerine vebaldir." buyurur.[714]

Şu halde kendi nefsi ve menfaati açısından olmamak kaydıyla davetçinin tebliğinde muhatabına psikolojik yönden etki ederek onu harekete geçirecek bir unsur olarak sert davranış şümûlü içerisinde kırılması, bunu ihsas ettirmesi, yeri gelince ona uygulanacak metotlardan birisidir.

III- Azarlama:

Hüsn-ü muameleden anlamayan, irşâd ve ikaza kulak asmayan, kırgınlık ve dargınlığa aldırış etmeyen tipler vardır. Aşırı istek ve arzuları, davranış ve hareketleri olan bu insanların te'dibi ve talimi için biraz çıkışarak, kendilerine yüz

---

713 Buhârî, Meğâzî 79. Ka'b b. Mâlik ve Tebûk'ten geri kalan öteki iki arkadaşının tevbeleri, 9 Tevbe: 118 âyeti ile kabul edilmişti ki âyet şöyledir: "(Savaştan) geri bırakılan (ve haklarındaki hüküm geciken) üç (kişin)'in (tevbelerini de kabul etti. Çünkü) yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet Allah (ın hışmın) dan yine Allah'tan başka sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar (da bundan) sonra (Allah)onları da eski hallerine dönsünler diye tevbeye muvaffak buyurdu. Şüp- hesiz ki Allah, (ancak) O, tevbeyi en çok kabul eden, hakkıyla esirgeyendir."

714 Ebû Dâvûd, Edeb 160.

vermemeye lüzum hasıl olabilir. Belki bu çıkış, bu azar, onları hakikata götüren bir vasıta olur; en azından haddi aşan emel ve amellerine set çeker.

Kur'an-ı Kerim'de kafirlerin ve fasıkların yaptıklarına teessüfler eden, onlara "yazıklar olsun!" çeken pek çok âyet vardır.[715] Cenab-ı Hak, Hz. İbrahim'in lisanıyla müşriklere şöyle seslenmektedir: "Yuf size! Ve Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza! Akıllanmayacak mısınız siz?"[716]

Peygamber S. Efendimiz de, Benû Hanîfe heyeti içinde gelen Yemâme'li müstakbel yalancı peygamber Müseylime'nin kendisinden vefatından sonra makamının tarafına tevdii talebinde bulunması üzerine ona sert bir şekilde çıkışmış ve önünde bulunan küçük bir hurma dalını kaldırarak "Şayet benden şunu isteseydin bile vermezdim." buyurmuşlar; gözü dünyada ve saltanatta, yalan ve dolanda olan bu adamla daha fazla görüşmeyi de kabul etmeyerek, onları dinlemek ve kendi adına cevap vermek üzere Sâbit b. Kays'ı görevlendirmişlerdi.[717]

IV- Gözdağı Vermek:

Fiilî bir cezanın uygulanmasından ziyade, muhataba gerekirse cezanın tatbik edileceği hissinin verilerek, gözü korkutularak devamlı istenilmeyen bir duruma düşmesine engel olmak, İslâm'ın tebliğinde esas aldığı noktalardan birisidir. O, suç işlendikten sonra cezasını aramak ve uygulamak yerine, herhangi bir ma'siyetin işlenmemesi için tedbir ve çareler getirir. İşte bu tedbirlerden birisi, gözdağı vermektir.

Bunu sağlayıcı bir unsur olarak Hz. Peygamber'in şu tavsiyesine şahid oluyoruz: "Kamçıyı ev halkının göreceği bir yere asın."[718] Zira böyle yapmak, onların te'dîbini kolaylaştırmaktadır.[719] Rasûlüllah'ın ehlinden birisine, göremeyecekleri bir yere

---

715 Örnek olarak bak: 2 Bakara 79; 14 İbrâhîm: 14; 21 Enbiyâ: 18; 45 Câsiye: 7; 77 Murselât: 15,19.

716 21 Enbiyâ: 67.

717 Bidâye V, 49-50.

718 Abdurrazzâk , Musannef IX, 447.

719 Canan, Sünnette Terbiye, s. 231.

koyarak ailesi halkından sopayı ref' etmemesini salık verdiğini Ummu Eymen bize rivâyet ediyor.[720]

O'nun davet hayatında bir başka şekilde cereyan etmiş bir gözdağı verme hadisesine daha vâkıf bulunuyoruz: Mekke'liler Hudeybiye Musalehası'nı bozdukları zaman Hz. Peygamber artık fetih zamanı geldiği için ordusuyla Mekke'ye yürümüştü. Fakat o, kan dökülmesini hiç arzu etmiyordu. Bunun için de büyük gizlilik içerisinde Mekke'ye sokulmaya muvaffak olmuştu. Mekke girişinde kendilerine mülâkî olarak İslâm'ı kabul eden Kureyş reisi Ebû Süfyân'ı, İslâm ordusunun haşmet ve azametini, güç ve kudretini görsün, gözü yılsın ve Mekke'deki mukâvemet teşebbüslerini kırsın diye Hz. Peygamber, bir geçitin üstüne gönderip askerlerinin düzen ve disiplin içerisinde, haşmet ve vakarla geçişlerini seyrettirdi. Zaten iman eden Ebû Süfyân, Mekke'lilerin bu muazzam orduya karşı koyamayacaklarını bizzat gözleriyle görerek, yakînen vukûf kesbedince Mekke'ye koşmuş ve herkesin silahlarını atarak evlerine kapanmalarını temin etmişti.[721] İşte bu gözdağı, hemen hemen hiç kan dökülmeksizin koca Mekke'nin fethini sağlamış, kendinden istenen neticeyi vermişti.

V- Tehdit:

Zaman zaman Rasûlüllah, davetinde tehditkâr bir ifade de kullanırdı. Hicretin üçüncü senesinde, Bedr Gazvesi'nden sonra Hz. Peygamber, yahudileri Benû Kaynukâ çarşısında toplamış ve onlara şöyle hitap etmişti: "Ey yahudiler! Kureyş'in başına gelen felaketin sizin başınıza da gelmemesi için Allah'tan korkun ve müslüman olun. Siz biliyorsunuz ki ben Allah'ın Rasûlüyüm; bunu kitabınızda buluyorsunuz ve okuyorsunuz." Yahudiler ise, Kureyş'in harp tekniğini bilmediğini, kendilerinin çok cesur muharipler olduğunu söyleyerek O'nun davetini reddetmişlerdi.[722]

---

720 İbn Hacer, el-Metâlibu'l-Âliye II, s. 82-83.

721 Bidâye, IV, 290-292

722 Ebû Dâvûd, İmâret 22; Bidâye IV, 3-4.

Bir başka sefer Rasûl-ü Ekrem, ashabına: "Kalkın yahudilere gidelim." buyurdular. Onların yanına varınca: "Ey Yahudi topluluğu! Müslüman olunuz, selamete erersiniz" diye iman teklif ettiler. Onlar: "Bunu biliyoruz, sen tebliğini yaptın." diye mukabelede bulundular. Hz. Peygamber de: "Ben de sizin bu ikrar ve itirafınızı istiyorum zaten." diyerek tekliflerini üç sefer tekrarladılar. Her üçünde de onlardan aynı cevabı alınca: "Haberiniz olsun ki, yeryüzü Allah ve Rasûlü'nündür; sizi buradan sürüp çıkarmak istiyorum. Malı olanın satmasına izin veriyorum. Bakın tekrar ediyorum: Yer, Allah ve Rasûlü'nündür." buyurdular.[723]

Tebûk Gazvesi esnasında O, çevreye müfrezeler ve İslâm'a davet mektupları göndermişti. Eyle halkı reislerine yolladığı mektubunda şunlar yazılıydı: "...Yer ve denizin sizin için emniyet mahalli olmasını istiyorsanız (emniyet içinde olmayı istiyorsanız) Allah'a ve Rasûlüne itaat ediniz. Eğer bunu kabul etmeyerek elçilerimi geri çevirir ve onları razı etmezseniz sizin için harp açmaktan başka düşüncemiz yok. O zaman büyüklerinizi öldürür, küçüklerinizi esir alırım. Ben gerçekten Allah'ın Rasûlüyüm..."[724]

Her türlü başkaldırı ve azgınlıklara karşı, İslâm Devleti'nin ve bu devlete bağlı olarak çalışan İslâm davetçisinin anında müdahele ederek gereken ültimatom ve tehdidi vermesi davet açısından bir gerekliliktir.

VI- Takbih ve Tezyif:

Umûmiyetle terbiyeci ve eğitimciler, takbih ve tezyifin, çirkin söz ve kötü davranışların hiçbir eğitici yönü olmadığı kanâatindedirler.[725] Gerçekten tebliğ ve terbiyede aslolan, daha önce de belirttiğimiz gibi hüsn-ü muamele, yumuşak davranış ve güzel sözdür. Ancak kalbi mühürlenmiş, İslâm'a düşman kesilmiş, cemiyette fitne ve fesat kazanları kaynatan, kötülüğü yayan ve ahlâkı bozan insanların kendileri için bir fayda sağlamasa bile cemiyetin diğer fertleri tarafından, onların düşünüş ve yaşayışları, ahlâk ve davranışları, fitne ve fesatları bilinsin,

723 Buhârî, İkrâh 2, İ'tisâm 18; Müslim, Cihâd 61; Ebû Dâvûd, İmâret 22.
724 Kettânî, Terâtîb I, 201; Hamidullah, Vesâik, s.53.
725 Canan, Sünnette Terbiye, s.230.

onlardan uzak durulsun ve zararlarından emin olunsun diye şahsiyetlerinin ilan ve tavsifleri, takbih ve tezyifleri gerekli olur.

İslâm daveti açısından kâfirlerden ziyade münafıkın tehlike arzettiği ve bu riyakâr insanların İslâm cemaatinde daha büyük zararlar tevlid ettiği, bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan müslüman, bu tip insanları tanımalı ve onlardan kaçınmalıdır. Hz. Peygamber S. Efendimiz, bu faydayı sağlamak üzere bir gün kendisine âyetle "kâfirler ve münafıklarla cihad etmesi ve onlara karşı çetin davranması" emredilince[726] Mescid'inde bütün ashabı arasından mevcut münafıkları bir bir ismen zikrederek "Sen çık, sen çık" diye çıkarmıştı. Huzurdan çıkarılanlar bir hayli vardı. Sonra Rasûlüllah, onların uğrayacağı acı akıbeti beyan etmiş ve âyetin devamında "Onların barınacakları yer Cehennem'dir. O, ne fena gidiştir."[727] buyurulduğuna dikkatleri çekmişti.[728]

VII- Beddua:

Rasûlüllah S. Efendimiz, kendine olmadık eziyet ve işkenceleri reva gören, her türlü şirretliği yapan insanlara bile hep beddua etmekten, lanet okumaktan sarf-ı nazar etmiştir. Bazı müşrik kabilelere ilenmesi için kendisine müracaatta bulunanlara verdiği cevap: "Ben lanet edici olarak gönderilmedim; rahmet olarak gönderildim."[729] şeklindedir.

Ancak pek nadir hallerde ve şahsî olmayan, sırf dinî sâiklerle O'nun bedduaya yer verdiğini görürüz. Mesela O, te'dip edici tebliğlerine karşı dikkafalık edenleri pek hoş karşılamıyor ve sert davranmak mecburiyetinde kalıyordu. Bir adam Hz. Peygamber'in yanında sol eliyle yemek yiyordu. "Sağınla ye!" diye ihtar etti. Adam: "Sağ elimle yiyemiyorum." dedi ki onu, buna sevkeden kibiri idi. Rasûlüllah bunun üzerine "Yiyemez ol" buyurdular. Adam, elini ağzına götüremedi.[730]

---

726 66 Tahrîm: 9.
727 66 Tahrîm: 9.
728 Merâğî, Tefsîr XXVIII, 166; Kâsimî, Tefsîr V, 1359.
729 Müslim, Birr 87.
730 Müslim, Eşribe 107.

Davetinde, kullanacağı metotlara fevkalâde hassasiyet göstermesi gerekli olan davetçi, Hz. Peygamber'i kendisine örnek alarak insanlara durmadan lanet yağdırmak, beddualar okumakla meşgul olup durmayacaktır. Bilâkis insanlığın hidâyeti ve rahmeti için çalışacak, kendisine ve davetçilere yöneltilen hücum ve eziyetlere göğüs gerecek, tahammül ve sabır gösterecektir. Ama davaya zarar getiren, dine engel olan şahıslar ve kişileri Allah'a havale ederek onların hak ettiklerini vermek üzere O'na iltica, lüzumu halinde onun için bir metottur.

VIII- Keffaret:

İslâm, müntesiplerinin uyması gereken emirler ve yasaklar şeklinde, dünya ve ahiretle ilgili bir takım prensipler koymuştur. Ferdin şahsı ve İslâm cemaatinin saadet ve huzuru açısından bu prensiplere tam riâyet gerekli olup, aksiyle hareket edenler, ma'siyet işlemiş olurlar ve şer'in takdir ve tayin ettiği cezalarla cezalandırılırlar. Kendilerine uygulanan cezalar açısından ma'siyet üç grupta toplanmaktadır:

1- Hadd gereklidir, keffaret yoktur: Zina, hırsızlık, içki içmek, zina iftirasında bulunmak gibi,

2- Keffaret vardır, hadd yoktur: İhramlı iken veya ramazan gününde cinsî münasebet gibi,

3- Keffaret ve hadd yoktur: El kesmeyi gerektirmeyecek hırsızlık, yemin-i ğâmûs ve nâmahreme bakmak gibi.[731]

Bu bakımdan davetçi, keffareti gerekli kılan ma'siyetleri irtikap edenlerin, Şer'in tespit ettiği şekil ve miktar ile keffaretlerini îfada onlara yardımcı olacak, şuur ve idrak vererek, İslâm'ın tatbikini sağlayacaktır.

IX- Sürgün:

İslâm Devlet Başkanı, cemiyet için, davet ve tebliğ için zararlı gördüğü bir kimseyi istediği bir yere sürgüne gönderme yetkisindedir. Rasûlüllah S. kendi yürüyüşünü ve bazı hareket-

731 İbn Kayyim, et-Turuku'l-Hukmiyye, s.105-106.

lerini taklit ettiği için Hakem b. Ebi'l-Âs'ı Tâif'e sürgün etmişti ve o, ta Hz. Osman zamanına kadar orada kalmıştı.[732]

Elbette bu cezanın uygulanışında da esas olan, İslâm cemaati ve davetinin menfaat ve maslahatının gözetilmesidir.

X- Hapis:

Rasûlüllah gününde özel hapishaneler bulunmamakla beraber bazı suçlular tevkif edilerek çeşitli yerlerde hapsediliyorlardı. Rasûlüllah tarafından, borçlarını vermeyenler, harp esirleri, katiller ve yahut cinayet zanlılarının Mescid'de, dehliz ve kuyularda, devamlı bu işe tahsis edilmemiş evlerde hapsedildiklerini biliyoruz.[733]

Davetçi ıslah edici bir yer veya İslâmî cezanın tevazzuh edip uygulanmasına kadar muhafaza edici bir mekan olarak hapishanelerden faydalanacaktır.

XI- Hadd veya Ceza Tatbiki:

İslâm hukukunda halkın ıslahı için, zina, hırsızlık, içki içmek ve zina iftirasında bulunmak gibi Şeriat'ın hadd getirdiği hususlarda mücrim için şefkat ve merhamet göstermeden, aracı ve şefaatçilere rağbet etmeden cezanın tatbiki gerekli görülmüş; bunlardan ayrı olarak hukuk kurallarına tecavüz eden, müslümanlara zarar veren kimselere de durumlarına uygun cezalar verilmiştir.

Rasûlüllah Efendimiz, yakalandıkları sıtmadan kurtulsunlar diye İslâm Devleti'ne ait develerin otlatıldığı meraya gönderdiği Urayne kabilesinden bazı şahısların orada çobanı öldürüp kendilerinin de irtidat ederek kaçmaları üzerine hemen onların arkasından bir müfreze çıkarıp suçluları yakalattırmış ve gözlerine mil çektirmişti; ellerini ayaklarını kestirip çöle attırmıştı.[734]

---

732 Kettânî, Terâtîb I, 301.

733 Atar, İslâm Adliye Teşkilatı, s.217-218.

734 Bidâye IV, 179-180.

Verdikleri söze ve ahde ihanette bulunan, imanlarından sonra haktan dönüp irtidat eden, cinayet işleyen ve İslâm Devleti'nin mallarını çalan dinsiz eşkıyaların cezası ibret-i âlem için işte bu olmalıydı.

XII- Öldürtme:

Hz. Peygamber'in davetine göre davet açısından, insanları İslâm aleyhine kışkırtıp hücumlar yönelten, İslâm davetçilerinin davet ve tebliğlerine, onlara eziyet ve hakaretler yağdırarak engel olmaya çalışan, güç ve baskılarıyla, tahakküm ve tasallutlarıyla fikir ve inanç hürriyetini ihlâl ederek zihinleri karıştıran ve insanların İslâm'a girmelerine mâni olan azılı elebaşıların, kendilerine tebliğ sıhhatli bir şekilde iletilmişse ve şayet İslâm daveti için zarar tevlid etmeyerek fayda sağlayacaksa İslâm kazâ organının alacağı kararla karaltıları ortadan kaldırılabilir.

Rasûlüllah S. Efendimiz, yahudilerin elebaşılarından ve kuvvetli şiir kabiliyeti ile müslümanlara ezalar veren, İslâm davetine zararlar tevlid eden Ka'b b. el-Eşraf'ı ve yine yahudilerin azılılarından Ebû Râfi'i görevlendirdiği kimselerle pusuya düşürerek öldürtmüştü.[735]

Bunun çevrede büyük akisleri ve tesirlerinin olacağı aşikârdır. İslâm aleyhine çalışmayı kendisine gaye edinenler gözleri korkarak kötülükten geri duracak, İslâm daveti, her hangi bir engelleme ile karşılaşmadan neşr sahası bulacak, insanlar hürriyet içinde inançlarına kendileri karar vereceklerdir.

e- Değer Vermek:

Umumi olarak İslâm, herhangi bir fert gözetmeden cinsi itibariyle insanı tekrim etmiş,[736] onun "halife" olduğu beyanında bulunmuştur.[737] Davetin sunulması, onun batıl bataklığından kurtarılması için her türlü çabanın bir takım güçlük ve sıkıntılara da göğüs gerilerek sarfedilmesi, hadd-i zatında, İslâm'ın

735 Bidâye IV, 5-9, 137-140.
736 17 İsrâ: 70.
737 2 Bakara: 30.

insana verdiği değerden ileri gelmektedir. Fakat çoğu zaman bunu muhatap idrâk edemez, kavrayamaz. O zaman muhatabın bizzat şahsına anlayabileceği şekilde açıkça değer vermek, iltifatlarda bulunmak ve bir takım iyilikler izafe ederek mevcut hasletlerini medhetmek, onda psikolojik bir tesir icra ederek, neticeye müessir olabilir.

Her insan, kendisinin beğenilmesi ve medhedilmesinden hoşlanır ve bunu yapan insana sempati duyar. Bu onda tabiî bir duygudur. Bu bakımdan davetçi, riyakârlık ve zillete, yağcılık ve tefrite düşmemek kaydıyla muhatabına değer vererek, ona iltifat ederek ve ilgi göstererek, ondaki mevcut bir takım haslet ve iyilikleri överek bu duyguya hitap etmeli, bu hissi harekete getirebilmelidir.

Kur'an-ı Kerim, hristiyan ve yahudilerden " أَهْلُ الْكِتَابِ = Ehl-i Kitap" diye bahsederken onların Kitabullah'a ehil olduklarına işaretle kendilerine değer verildiğini belirtmekte, insandaki "değer verilme" duygusuna hitap ederek onların kalbini kazanma metodunu uygulamaktadır.[738]

Aynı metottan hareketle Rasûlüllah S. Efendimizin komşu devletlere gönderdiği İslâm'a davet mektuplarında devlet başkanlarına " عَظِيمُ الرُّومِ عَظِيمُ الْقِبْطِ =Rum'un ulu'su, Kıptîlerin büyüğü" diye hitab ettiğini, " مَلِكُ الْقِبْطِ =Bizans hükümdarı" veya " أَنْتَ أَعْظَمُ الْمُلُوكِ قَدْرًا = Kıptilerin reisi" demediğini görüyoruz.[739] Böylece aslında izzet ve azamet, büyüklük ve yücelik, Allah'a, Rasûlüne ve müslümanlara ait olduğu halde[740] Rasûlüllah S. Efendimiz, onlara değer vererek kalplerini kazanmak üzere ta'zimde bulunuyor, onlara yücelik ve ululuk nispet ediyordu.[741]

Şüphesiz Rasûlüllah'ın verdiği yetki ve O'ndan aldığı örnekle İslâm elçisi Muhâcir b. Ebî Umeyye de, konuşması sırasında Hâris b. Abdi Külâl'e: " أَنْتَ أَعْظَمُ الْمُلُوكِ قَدْرًا = Sen reisler içinde kadr-ü kıymeti en yüce olansın." diyerek onu taltif ediyordu.[742]

---

738 Râzî, Tefsîr VIII, 91; Muhammed el-Hıdr Huseyn, ed-Da'vetu ile'l-Islâh, s.44-45.

739 Hamidullah, Vesâik, s.45-46, 50,72,76-77.

740 63 Munâfikûn: 8.

741 Kettânî, Terâtîb I, 142.

742 Kettânî a.g.e. I, 185.

Peygamber Efendimiz, savaşta ve barışta, dost ve düşman, yaşlı ve çocuk umumiyetle herkese teveccüh eder, değer verir, ilgi ve itibar gösterirdi.[743] Amr b. el-Âs diyor ki: "Rasûlüllah insanların en azgınlarına bile teveccüh eder, onlarla konuşur, yakın alâka gösterir ve böylece onların kalblerini kazanmak isterdi. Bana da aynı şekilde değer vermiş, o kadar candan ve yakından ilgilenmişti ki ben kendimi Rasûlüllah'ın yanında insanların en itibarlısı zannettim ve hatta sordum: "Ya Rasûlallah! Ben mi hayırlıyım, Ebûbekr mi?!", "Ebûbekr!" diye cevap verdiler..."[744]

O, çocuklara da büyük ölçüde değer veriyor, devamlı onlarla haşır-neşir oluyordu. Kendisiyle onlar arasında hiç bir hiyerarşi ve engel koymamıştı: Çocukların çekinip ürkmelerine sebebiyet verecek her çeşit tutumdan kaçınmış, onların teklifsizce yanaşıp konuşmalarını teşvik edecek davranışlara ehemmiyet vermişti. Bu cümleden olarak:

Huzuruna girmede serbestiyet tanımıştı.

Rastladıklarına selam vermişti.

Hal ve hatırlarını sormuştu.

Hasta olanlarını ziyaret etmişti.

Onlarla şakalaşmıştı ve

Onlara isim takmıştı.[745]

O'nun bu candan davranış ve yakın alâkasının hep müspet netice vereceği aşikârdır. Imrân b. Husayn, Hâlid b. el-Velîd, Ebû Süfyân, Süheyl b. Amr, Mâlik b. Avf, Adî b. Hâtim, Bâzân ve daha başka pek çok kimsenin müslüman olmalarına ve İslâm'a daha fazla bağlanmalarına Rasûlüllah'ın onlara bizzat ikrâm ederek iltifat göstermesi, akıl ve ilimlerini, mevki ve makamlarını medhederek değer vermesi sebep teşkil etmiştir.[746]

Rasûl-ü Ekrem Efendimiz, bu psikolojik duygunun, muhataplarında bu şekilde arzuladığı neticeyi vereceğini yakînen

---

743 Kettânî a.g.e. I, 387-388.

744 Sâid Havvâ, Rasûl I, 73.

745 Canan, Sünnette Terbiye, s.127.

746 Kândehlevî I, 98-99, 234-236, 255-256, II, 759; Bidâye IV, 239, 289- 292, 356-361; Ya'kûbî, Târîh II, 59.

biliyor ve "değer verme" ye büyük özen gösteriyordu. Bunu gayet güzel tebarüz ettiren şu muhteşem hadise ile cümlemizi tamamlayalım: Ebû Rifâ'a rivâyet ediyor: "Rasûlüllah hutbe okurken yanına vardım ve hutbe esnasında dedim ki: "Ya Rasûlallah! (kendimi kastederek) Garip, yabancı bir adam geldi; dini hakkında bilgi istiyor; dinini iyice bilmiyor." Bunun üzerine Rasûlüllah bana döndü; hemen hutbesini yarım bırakıp indi ve yanıma geldi. Kendisine oturması için -zannedersem ayakları demirden- bir sandalye getirildi. Oraya oturdu ve Allah'ın kendisine öğrettiğinden bana öğretmeye başladı. Sözü bitince döndü; tekrar hutbeye çıktı ve kaldığı yerden devam ederek hutbesini tamamladı."[747]

f- Yakınlaşma Tesisi:

Bu şekilde kendisine değer verilen insanla davetçi arasında bir yakınlık teessüs etmekte, daha iyi anlaşabilmek, birbirlerini sükûnetle ve peşin hükümsüz dinlemek için zemin hasıl olmaktadır.

Elbette davetçi, tebliğini daha sıhhatli sunabilmek için muhatabı dinlemeye ve kabule hazırlayan bu yakınlığı sağlamak üzere başka çareler ve değişik yollara başvurmalı, mükellefle aralarında bir yakınlaşma tesis etmelidir.

Peygamber Efendimiz, bunu gerçekleştirmek üzere her vesileye başvuruyor, her türlü çareye müracaat ediyordu.

O, alenî davet emrini aldığı zaman kabileleri davet etmek üzere panayırlarda ve haccın îfa edildiği yerlerde dolaşırken umumiyetle, ensab ilmine vâkıf Hz. Ebûbekr'i yanına alıyor, önce Ebûbekr R.A. Efendimiz, muhataplara hangi kabileden, hangi kolundan, hangi ailesinden olduklarını soruyor, o kabilenin meşhurları ve büyüklerine ait haberler istiyordu. Böylece onlarla bir ülfet, bir yakınlık temin edildikten sonra Peygamberimizi takdim ediyor ve Rasûlüllah, onlara Kur'an okuyor, tebliğde bulunuyordu.[748] Bu vesile ile Akabe'de karşılaştıkları Evs ve Hazrec'lilerin müslüman olmaları üzerine Hz. Peygam-

---

747 Müslim, Cum'a 60; İbn Hanbel V, 80.

748 Bidâye III, 142-143.

ber, Ebûbekr'in ensab ilmini bilmesinden dolayı çok memnun ve mesrur olmuştu.[749]

Bir başka yakınlaşma yolu olarak Rasûlüllah, tebliğde bulunduğu şahıs ve kabilelerin isimlerine dikkat eder, onları isimlerine uygun tevillerde bulunur ve bu şekilde müessir olmayı denerdi. Nitekim kabileler arasında davette bulunurken Benû Kelb'in bir kolu Benû Abdillah ile karşılaşmış ve "Benû Abdillah! Sizin ne güzel isminiz var: Allah'ın kulu! Tek Allah'a inanmaya ve yalnızca O'nun kulu olmaya en çok layık, sizlersiniz. O halde tevhidi kabul ediniz." buyurmuştu. Fakat onlar, müslüman olmayı nezaketle reddettiler.[750]

Hicret esnasında, Kureyşliler kendileri Rasûlüllah ve Ebûbekr'i yakalama ümitlerini kaybedince bütün kabilelere haber göndererek, onları ölü veya diri getirene mükâfatlar vadetmişlerdi. Bu haberi alan Araplar, yolları gözlüyor, geleni geçeni tarassut altında bulunduruyorlardı. Benû Huzâ'a arazisinden Rasûlüllah'ı götüren kafile geçmekte iken bu kabilenin bir kolu olan Eslem reisi Burayde b. el-Husayb, silahlı adamlarıyla beraber şüphelendiği bu kafileyi takibe koyuldu ve onlara yetişti. Rasûlüllah, Burayde'den erken davranak sordu: "Sen kimsin?" ; "Burayde b. el-Husayb'ım" cevabını alınca Hz. Ebûbekr'e dönerek: "Ebûbekr! İşimiz serinledi, kolaylaştı ve güzel oldu." buyurdu.[751] Sonra soruyu tekrarladı: "Peki, kimlerdensin, hangi kabiledensin?" Birlik reisi, cevap verdi: "Eslem'in Benû Sehm sülalesinden." Rasûlüllah: "Çok güzel! Demek selamete erdik ve hayırlı nasibimiz çıktı, ya Ebûbekr!" dedi.[752] Bu hoş te'vil ve isimlerden hayır umma, adamın çok hoşuna gitmişti. Hayranlıkla ve gururla bu sefer o sordu: "Peki, sen kimsin?" Peygamberimiz kendisinin Allah'ın kulu

---

749 Kândehlevî I, 145.

750 Kândehlevî 136; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 353.

751 Bu zatın ismi olan "Burayde" kelimesi, serinlemek, kolay olmak manalarına gelen " بَرَدَ " ve " بُرُودٌ " kökünden gelmektedir ki Rasûlüllah, buna işaret etmiştir.

752 Hz. Burayde'nin mensubu olduğu Eslem kabilesi, ismini kök olarak " سَلَامٌ " ve " سَلَامَةٌ " den almış olup bunlar "kurtulmak, selamete ermek" anlamı taşımaktadırlar. Arapların işlerini tayinde, müspet veya menfi karar vermede, fayda veya zarar beklemede oklara başvurduklarını biliyoruz. "Sehm" ise "ok" demektir. Hz. Peygamber, bütün bunları hayra yormuştur.

ve Rasûlü, Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah'ın oğlu olduğunu söyleyince, onu yakalamak ve hatta öldürmek üzere çıkmış bu adam, derhal avanesiyle birlikte İslâm'ı kabul etti. Hatta Rasûlüllah için mızrağını bağladığı bir bezle sancak açarak kendi arazisinden çıkıncaya kadar muhafız kıt'ası olarak vazife görmeyi kendine bir şeref bildi.[753]

İbn Kesîr'in nakline göre yine hicret esnasında Hz. Peygamber, bir deve sürüsüne rastlamış ve bunların kime ait olduğunu sormuştu, "Eslem'den birinin" diye cevap verdiler. Geldiği köke nazarla Hz. Peygamber, bu kelimeden hayır çıkardılar ve Hz. Ebûbekr'e: "İnşaallah kurtuluşa erdin." buyurdular. Kendileriyle konuşan adamın isminin ise, "Mes'ûd" olduğunu öğrendikleri zaman saadetten kaynaklanan bu kelime, Rasûlüllah'ı memnun etti ve yine Hz. Ebûbekr'e, "inşaallah saadete erdin." dediler.[754]

Bunlardan ayrı olarak Rasûlüllah, akrabalık bağlarının sağladığı yakınlığı, daveti kabulü sağlayan psikolojik bir unsur görerek davet vesilelerinden biri olarak kullanıyordu. İleride inceleyeceğimiz üzere O'nun izdivaçları arasında bu maksada ma'tûf olanlar vardır.[755] Hicretin sekizinci senesinde Belî kabilesine İslâm'a davet için hususuyle Amr b. el-Âs Hazretlerini göndermesi de, bu yakınlığı nazar-ı itibara almasından kaynaklanıyordu. Zira Hz. Amr'ın annesi bu kabileden olup bununla Hz. Peygamber, onlarla ülfet peyda ederek, yakınlıktan istifade sağlamak istiyordu.[756]

Bu münasebetle davetçi, muhatabı ile arasında yakınlaşma temin edecek vesilelere başvuracak, yakınlık çare ve tedbirlerini uygulayacaktır.

g- Temel Özellik ve Hislere Hitap:

Bazan bütün insanlara müşterek, bazan ırklara, toplumlara ve fertlere göre değişen, insanlara mahsus temel özellikler vardır. Bu özellikler, onların şahsiyet ve karakterlerini teşekkül

---

753 Halebî, İnsân II, 51,52.

754 Bidâye III, 190; Halebî, a.g.e. II, 51.

755 Bak: Kitabımızın "Birinci Bölüm" " C-Sosyal Müesseselerle İrtibatı Açısından Rasûlüllah'ın Davet Metodu" konusunda " 2- EVLİLİK" maddesi.

756 Bidâye IV, 273; Kândehlevî I, 174.

ettirirler. Bir de olaylar ve çevrenin etkisiyle insanda her an değişiklik arzeden hisler vardır.

İşte davetçinin muhatabını inandırmak için bu temel özellikleri ve tebliğ esnasında, onun beslediği hisleri çok iyi anlaması, ona göre hareket etmesi, bu hisleri tamamen değiştirmek istese bile, herşeyden evvel muhatabında bunun mevcudiyetini kabul ederek tebliği sırasında buna riâyeti gereklidir.[757]

Bütün bir insan cinsini diğer mahlûkattan ayıran temel özellik, şüphesiz, onların akıl sahibi olmaları, düşünebilmeleri, tefekkür ve tedebbürde bulunabilmeleri, hakikatı görebilme vasfında olmalarıdır. O hade bu temel özellik, faaliyet halinde bulunursa onlar, hidâyete ererler. Bunu temin için insanoğluna hitabeden pek çok âyet vardır, "Onlar düşünmüyorlar mı?", "Siz akletmez misiniz?", "İbret almazlar mı?", "Görmüyor musunuz?", "Tefekkür etmez misiniz?" ve "Onlar Kur'an'ı tedebbür etmezler mi?" şeklinde.[758]

Rasûlüllah'ın davetine muhatap olan Arap toplumunda bu ırkın temel özelliklerinden birisi, himayeye büyük ölçüde değer verme ve eman isteyen birisi, düşmanı bile olsa ona eman vererek bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almaktır; bu onlar için bir şeref ve izzettir. Aksi ise, korkaklık ve adiliktir. Şu halde tebliğde bu unsurdan faydalanılabilir. Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz, Hz. Ebûbekr R.A. ile birlikte kabileleri İslâm'a davet ederken bazılarının himaye duygularına basmıştır:

Böyle bir davet faaliyeti esnasında Peygamber Efendimiz, Hz. Ebûbekr ve Hz. Ali bir topluluğa uğramışlardı. Hz. Ebûbekr sordu: "Kimlerdensiniz?" Cevap verdiler: "Benû Şeybân b. Sa'lebe'den." Ebûbekr, Rasûlüllah'a yöneldi: "Anam, babam sana feda olsun, ya Rasûlallah! Kavimleri içinde inan ki bunlardan soylu, bunlardan izzetlisi yok. Bunlar kavimlerinin en gözde insanları, bunlar insanların en seçkinleri..." Sonra Ebûbekr sordu: "Peki, himayenize gireni koruyabilme dereceniz nedir?"

---

757 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, s.115; Dale Carnegie, Söz Söylemek, s. 51; Domenach, Politika ve Propaganda, s.84-85.

758 Bu âyetler için bak: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, " عقل، ذكر، بصر، فكر ve دبر " maddeleri.

Cevap: "Bize düşen, var gücümüzü bu uğurda sarfetmektir; elbette her kavmin bir şerefi var!" Soru: "Düşmanlarınızla aranızda harp durumu nasıl?" Cevap: "Kızdığımız zaman karşımıza sakın çıkılmaya!.. O takdirde çocuklarımızla sağ kalmaktansa atalarımıza kavuşmayı, hanımlarımızla yatmaktansa silaha sarılmayı tercih ederiz. Ama elbette yardım, Allah'tandır. Bazan harbi lehimizde, bazan da aleyhimizde neticelendirebilir. Zannediyorum siz Kureyş'tensiniz?" Bunun üzerine Hz. Ebûbekr, Rasûlüllah'ı takdim etti ve onlara davet, sunuldu. Buna karşılık onlar, tebliğ esaslarının tamamen hak olduğunu, ancak akide hususunda acele edilemeyeceğini ve geride bıraktıkları kavimleri ile istişarelerinin gerekli olduğunu belirttiler.[759]

Ukâz panayırında Hz. Peygamber, Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden bazı kimselere tesadüf etmişti. Onlarla tanıştıktan sonra sordu: "Himayenize girmiş olan birisine davranışınız, onu koruma gücünüz nasıldır?" Onlar hemen atıldılar: "Bizim tarafımızda olana erişilmez; ateşimize de dayanılmaz". Bu cevabı alan Allah Rasûlü teklifini sundu: "Ben, Allah'ın Rasûlüyüm. Sizin aranıza şayet sığınırsam Rabbimin risaletini îfa edinceye kadar, aranızdan hiç birini icbâr etmemiş olduğum halde beni himaye eder misiniz?" Onlar, himayeyi severek kabul edeceklerini, ancak iman etmelerinin mümkün olamayacağını belirttiler.[760]

Aynı üslûpla Hz. Peygamber, Hemedân'dan bir tek şahsı da İslâm'a davet etmiş, kavimlerinin himayeye riâyet edip etmediklerini sorarak onlar arasına gitmek istemişti. Adamcağız, önce kendisinin eman vereceğini bildirdi ise de kavminin ahde vefasızlık edebileceğinden korkarak gidip kavmiyle bir görüşmek, sonra Hz. Peygamber'e haber göndermek üzere O'ndan izin alıp ayrılmıştı.[761]

Yakınları, akrabaları, mahremleri hakkında kıskançlık, iffet ve namusunu kaybetmemiş her insanda mevcut güzel bir haslet, asil bir özelliktir. İnsan, yakınları hakkında böyle kıskanç davranır ve düşünürken bazan gaflete dalıp, nefsin hevası ve Şeytan'ın iğvasıyla başka nâmahremler hakkında hiç de iyi

---

759 Bidâye III, 143-145.

760 Kândehlevî I, 132.

761 Bidâye III, 146.

olmayan istek ve düşüncelerde bulunabilir. O zaman onun için en tesirli ikâz yolu, elbette kendi yakınları hakkındaki düşüncesini hatırlatmaktır.

Bir gün Rasûlüllah'ın huzuruna genç bir delikanlı girmiş ve kendine zina izni verilmesini istemişti. Orada bulunanlar, hayretler içinde genci ayıplamaya, terslemeye, hatta bağrışmaya başladılar. Rasûlüllah ise, müşfik bir sesle "Yaklaş" buyurdular. Sonra onu dizi dibine oturtup sordular: "Annene zinanın yapılmasını ister misin?" Genç "Yoluna kurban olayım, hayır, istemem ya Rasûlallah!" diye cevap verdi. Hz. Peygamber: "Diğer insanlar da anneleriyle zina yapılmasını arzu etmezler." buyurup tekrar sordular: "Peki, kızın için böyle bir şey düşünür müsün?" Genç: "Olamaz, ya Rasûlallah." dedi. O, insanların da kızları için zinadan tiksineceklerini belirtti ve aynı şekilde birer birer kızkardeşi, halası ve teyzesi için de sorusunu tekrarladı; aldığı cevaplar üzerine, insanların da bu mahremleri hakkında zinaya razı olamayacaklarını ifade buyurduktan sonra mübarek ellerini gencin göğsüne koyup: "Ya Rabbi, bunun günahını bağışla, kalbini temizle ve fercini muhafaza buyur!" diye duada bulundular. Genç tam manasıyla ikna olmuş, aklı varmış ve O'nun duası bereketiyle itmi'nana kavuşmuş olarak huzurdan ayrıldı; bir daha da kat'iyetle herhangi bir kötülüğe teveccüh etmedi.[762]

Tebliğ esnasında muhatabın sahip olduğu hisleri nazar-ı itibara alarak onlara cevap vermek ve ona göre hareket etmek de, davette müessir idi. Bu bakımdan çok çeşitli yönleriyle muhatabını tanıma mecburiyetinde olan davetçi, onun hislerini sezecek, duygularını da hareket ve davranışlarından, yüz hatları ve duruşundan okuyacaktı.

Rasûlüllah S. Efendimiz, huzuruna eman istemek üzere gelen Tayy kabilesi ileri gelenlerinden Adî b. Hâtim'i İslâm'a davet ediyordu. Fakat onun yüz hatlarından, tereddütler ve şüpheler içerisinde olduğu seziliyordu. Hz. Peygamber buyurdular: "Ben, senin niçin müslüman olmadığını biliyorum. Şimdi sen kendi kendine diyorsun ki: Bu dine girenler, insanların mal ve mevki itibariyle en zayıfları, Arapların aralarından tardettikleri

762 İbn Hanbel V, 256.

güçsüz kimselerdir. Oysa ki Allah'a yeminle söylüyorum, pek kısa bir zamanda bu dinin mensupları arasında mal öylesine çoğalacak ki alan bulunmayacak. Yine herhalde seni bu dine girmekten alıkoyan bir sebep de, müslümanların sayısının az, düşmanlarının ise çok olduğunu görmendir. Ya Adî, Hîre'yi biliyor musun?" Adî cevap verdi: "Görmedim, fakat duyuyorum." Rasûlüllah devam ettiler: "Allah'a andolsun ki bu din mutlaka tamamlanacak ve işte o zaman ta Hîre'den tek başına bir kadın kalkıp gelecek ve Kâbe'yi tavaf edecek. Yine herhalde seni, satvet ve saltanatın başkalarında olduğunu görmen de, bu dine girmekten men'ediyor. Ama andolsun ki, pek yakın bir zamanda bizzat sen Bâbil'in beyaz saraylarının fethedildiğini işiteceksin." Böylece içinden geçenlerin, hislerinin okunuverdiği ve cevaplandırıldığını gören Adî, İslâmiyet'i kabul etti.[763]

Her Peygamber'in davetinden sonra, insanların haktan inhiraf ederek uzaklaştıkları gibi Hz. Peygamber'in tebliğinden sonra da müslümanlar ve tebliğe muhatap diğer insanlar hidâyetten ayrılarak fısk-u fücûra dalmış olsalar, dalalet bataklığına gömülmüş, bid'at çukuruna yuvarlanmış olsalar bile, yine de onların içinde, ruhunda insanî bir duygu, samimi bir his, bir nokta kalmıştır. Mühim olan, bu duygu ve hissi tespit ederek onu harekete geçirebilmek, uyumuş ve uyuşturulmuş vicdanı uyandırabilmektedir. Bu yapıldığı takdirde Cenab-ı Hakk'ın hidâyetiyle bütün bir beşeriyet, kurtuluşa, saadete yöneltilmiş olacaktır. İşte davetçinin vazifesi budur.

h- Müşterek Noktada Birleşmek:

Felsefenin önderlerinden Sokrat'ın ilk kez bilinen sorularla "evet" diye mütemadiyen tasdik edici cevaplar alarak neticede bilinmeyenleri de tereddütsüz kabul ettirecek "soru-cevap" metodunu koyduğu söylenir. Bu metodun ne dereceye kadar geçerli olduğu ayrı bir husus, ama burada bir gerçek var: İnsanoğlu bildiği, alışkan olduğu şeyden harekete yatkındır. Tamamen yabancısı olduğu bir fikir, düşünce, bir yaşayış,

763 İbn Hanbel. IV, 257; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.244-245; Kândehlevî I, 102-103.

doğrudan doğruya bir hamlede ona kabul ettirilmek istenirse o, feveranda bulunacak ve her şeyi reddedecektir.

Bu münasebetle davete, karşıdakilerin cevap temâyülüne uygun olan ifadelerle başlamak, daha tesirli olacak,[764] anlaşılabilecek müşterek noktalar tespit ederek bu noktalardan hareketle tebliği devam ettirmek, daha çok fayda sağlayacaktır.

Müşterek noktalarda birleşme metoduna uymasını bizzat Cenab-ı Hak, Rasûlüne emreder: "De ki (ey Habibim): Ey ehl-i kitap! Hepiniz bizimle sizin aranızda müsavi ve müşterek bir kelimeye gelin. (Şöyle diyerek:) Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiç bir şeyi eş tutmayalım, Allah'ı bırakıp da kimimiz, kimimizi Rabler (diye) tanımayalım. (Buna rağmen) Eğer yine yüz çevirirlerse (o halde) deyin ki: Şahid olun, biz muhakkak müslümanlarız."[765]

Tek Allah'a ibadet etme, müslümanlarla ehl-i kitap arasında, önceki peygamberlerin davetine muhatap olmuş ve buna sahip çıkmış bütün insanlarda müşterek bir nokta idi. Zira gönderilmiş hiç bir peygamber yoktur ki kavmine yalnızca Allah'a ibadeti emretmemiş olsun.[766]

Bu emir mûcibince Hz. Peygamber, ehl-i kitabı davet ederken sanki onların içinden biriymiş, onlarla karışmış, kaynaşmış gibi davranıyor, sıcak ve samimi bir hava içinde ortak bir inanç üzerinde anlaşmaya çağırıyor,[767] mukaddes kitaplarına atıf ve işaretlerde bulunuyor, kendilerine ibadet serbestiyeti tanıyor ve siyasî bir takım haklar sağlıyor, birleştirici tekliflerde bulunuyordu.[768]

Davetinde Rasûlüllah'ı örnek alan İslâm elçisi Hâtıb b. Ebî Belte'a, Mısır Mukavkısı'na şöyle diyordu: "Bu peygamber, insanları dine davet ediyor. O'na karşı en sert davrananlar, kavmi Kureyş'lilerdir; en fazla düşmanlık gösterenler de, yahudiler.. Fakat ben siz nasranîlerin en fazla yakınlık göstereceklerine inanıyorum. Zira Allah'a yemin ediyorum ki Hz.

---

764 Küçük, İslâm'da Kitle Eğitimi, s.129.
765 3 Âlü İmrân: 64.
766 21 Enbiyâ: 25; 16 Nahl: 36.
767 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.145.
768 Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s. 59.

Musa'nın, Hz. İsa'nın geleceğini müjdelemesi ne ise, Hz. İsa'nın da, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelemesi odur. Bizim seni Kur'an'a davet etmemiz, aynen senin Tevrat ehlini İncil'e davet etmen gibidir. Hangi kavme peygamber gelmişse o kavim, o peygamberin ümmeti olur ve artık peygambere itaat lüzumludur. İşte sen de bu peygambere erişenlerdensin; o halde müslüman ol. Hayır, biz seni Hıristiyanlık'tan men'etmiyoruz; bilakis ona teşvik ediyor, asıl Hıristiyanlığın icabını yapmanı istiyoruz."[769]

Elbette burada Rasûlüllah'ın elçisi Hâtıb tarafından söz konusu edilen husus, hadd-i zatında tahrif edilmemiş aslî şekliyle tevhide dayalı Hıristiyanlığın, İslâm'a ve Peygamberine iman etmeyi gerekli kıldığıdır ve böylece bu usûl ile Hâtıb, muhatabı olan hıristiyanları İslâm'ı kabul etmeye çağırmakta, onların müslüman olmalarını sağlamak için kendi dinleri ile onları bağlamaktadır. Şüphesiz tahrif edilmiş Hıristiyanlık'ta mevcut bir takım ahlâkî esaslar, Allah'a ibadet, cennet, cehennem gibi müşterek hususlar, bu insanların Hak din olan İslâm'a iletilmesinde bir vasıta ve metot olarak kullanılabilir. Fakat bugün Batılı hıristiyan ülkeleri tarafından sık sık gündeme getirilen "İnançsızlığa karşı Hıristiyanlık - İslâm diyalogu"na Hz. Peygamber'in ve ashabının bu tür uygulamalarını delil ve dayanak kılmak doğru olmayacaktır. Çünkü bu tür çabaların altında özellikle Batı toplumlarında hızla yaygınlaşan ve tehlikeli boyutlara ulaşan inançsızlık problemine çözüm getirmekten öte, hıristiyan Batı'nın çözülüp dağılmasına engel olabilmek, hatta bu çevrelerde İslâm'ın yayılıp kabul görmesine mâni olmak düşünce ve gayretini sezmek gerekir. Ayrıca halkı müslüman bazı ülkelerin yöneticilerinin, gayr-i müslim şu veya bu devlete yamanmalarının, hemen hemen her noktada onlarla fikir ve işbirliği etmelerinin, Hz. Peygamber'in ve ashabının uyguladığı "müşterek noktada birleşme" prensibi ile hiç bir ilişkisinin olmadığı da apaçık bir gerçektir.

Rasûlüllah S. Efendimizin, tahrif edilerek ilahîlikle hiç alâkası kalmamış Hıristiyanlık ve Yahudiliğin mensupları ile bile müşterek noktalar tespit ederek bu noktalarda birleşme

769 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s.387.

çabası içinde davetini idame ettirdiğini nazar-ı itibara alırsak dünyanın çeşitli ülke ve bölgelerinde ayrı ayrı, İslâm adına hareket ettiğini söyleyen grupların, tamamen birbirini red ve itham yerine müşterek noktalarda birleşerek aynı olan hedeflerine varmada elbirliği etmeleri ve ufak-tefek bir takım ayrı düşünüş ve ihtilaflarını anlayış ve müsamaha ile karşılamalarının ne derece lüzumlu olduğu açıkça ortaya çıkar.

İslâmî faaliyetlerin metodu, reddetmek, itham etmek, yıkıcı tenkit ve dedikodularda bulunmak, alâkayı kesmek değildir; bilakis anlatmak, anlaşmak, ikna etmek, esasa taalluk etmeyen anlaşmazlıkları büyütmeden, müşterek noktalarda birleşerek hareket ve faaliyeti yürütmektir. Böyle yapıldığı takdirde, zaman gösterecektir ki bir takım gayr-i İslâmî yaşayış ve düşünceleri olanlar, kendileriyle beraber ihlâs ve samimiyetle çalışanları örnek alarak onlara ittiba edecek, onların seviyesine geleceklerdir.

İslâmî davet yolu, onu-bunu kötüleme, onunla-bununla uğraşma yolu değildir. İslâmî davet yolu, Allah'ın rızasını talep ederek, Rasûlüllah'ın izinden giderek, O'nun davet metotlarını uygulama yoludur.

i- Tekrar:

Rasûlüllah S. Efendimizin tebliğinde muhataplarına bir fikri kabul ettirebilmek, bir düşüncenin zihinlerde iyice yer etmesini sağlamak, dinleyenin dikkatini toplayarak söylenenlere gereken ehemmiyeti vermesini temin etmek üzere sık sık "tekrarlama" metoduna başvurduğunu görüyoruz. Şüphesiz tekrarın insan ruhu ve zihni üzerinde hayret verici bir etkisi vardır. Bu konuda Gustave Le Bon, şunları söyler: "İddianın hakiki bir tesir meydana getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır. Napolyon:"Biricik ciddi söz san'atı, tekrardır." demiştir. İddia olunan şey, tekrar olunmak suretiyle nihayet ispat edilmiş bir hakikat gibi kabul olunacak derecede ruhlara yerleşir. Sadece halk grupları ve kitleler üzerinde değil, münevver insanlarda bile tekrarın müessiriyyeti söz konusudur. Devamlı tekrar ile sunulan fikir, ta şuur altının derin tabakalarına kadar nüfuz eder ve orada

yerleşir. Bir müddet sonra kişinin bizzat kendisine mâl olarak çıkar. İlan ve reklamların hayret verici kudreti ve çekiciliği, sürükleyiciliği de ancak tekrarın tesiri ile izah edilebilir."[770]

Yalnız burada dikkat edilecek nokta, kuru ve yavan ifadelerle, basit ve aynı kelimelerle bir fikri durmadan geveleyerek bıkkınlık vermemektir. Bunu sağlamak için de, tema aynı kalmak şartıyla değişik biçimler ve formüllerle tekrarlama yoluna zaman zaman müracaat edilmelidir.[771]

Kur'an-ı Kerim, tekrarın kalıcı tesiri ve muharrik gücü münasebetiyle ifade etmek istediği manayı gönüllere iyice yerleştirebilmek üzere bazan bir kelimeyi, bir cümleyi, bir âyeti veya bir olayı aynıyla, bazan aynı muhtevayı değişik lafızlarla veya değişik yönleriyle tekrarlama metodunu kullanmıştır. Bu tekrarlar, ister lafızların, isterse konuların tekrarı şeklinde olsun hepsinde de ayrı bir ahenk ve incelik vardır. Mesela Rahmân Sûresi'nde 13 defa tekrarlanan " فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ = Öyleyken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalan sayabilirsiniz?!" âyeti, kat'iyetle kulağı tırmalamamakta, gönle bıkkınlık ve sıkıntı vermemektedir. Bilakis hemen bir önceki âyetle ilgili olarak tekrarlandığı için dinleyeni, o âyette işaret edilen delil ve nimetleri düşünmeye sevketmektedir.[772]

Hz. Enes'in rivâyetine göre Rasûlüllah S. Efendimiz de, tebliğinde aynı metodu kullanıyordu. O, R.A. bize şunları naklediyor: "Hz. Peygamber, selam verdiği zaman üç defa selam verir, (söylediği söz anlaşılsın diye de) konuştuğu zaman üç defa tekrar ederdi."[773]

Konuya dikkati çekmek, hıfzını sağlamak ve mananın ehemmiyetini vurgulamak üzere Rasûl-ü Ekrem, iman edenin Cehennem'e girmeyeceğini beyan edeceği zaman terkisinde bulunan Muâz b. Cebel'e üç defa seslenmiş, sonra hadislerini îrad buyurmuşlardı.[774]

---

770 Gustave Le Bon, Kitleler Psikolojisi, s.126-127.
771 Domenach, Politika ve Propaganda, s.74-75.
772 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.120-123.
773 Buhârî, İlm 30.
774 Buhârî, İlm 49.

Bazan insanların hassasiyet ve titizlikle üzerinde durması gerekli, çok önemli ve tehlikeli bir şeyden bahsettiği zaman sayısı tespit edilemeyecek kadar, hatta kendisini ve muhatapları fevkalâde üzecek derecede çok tekrarda bulunduğu olurdu. Büyük günahları sayarken "yalan şahitliği" ne gelince yaslandığı yerden doğruluvermiş: "Aman ha, yalan yere şahitlik, aman ha, yalancı şahitlik..." diye o derece tekrarlamışlardı ki ashab-ı kiram: "Rasûlüllah keşke sussa"diye düşünmüşlerdi.[775] Bir çarpışmada silahı kaldırdığı anda " لاَ إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ " diyen düşmanını öldüren bir sahabî yaptığı işten kalbine şüphe düşünce durumu Hz. Peygamber'e arzetmiş, Hz. Peygamber, heyecan ve hayretler içinde: "O, ' لاَ إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ ' dedi, sen de öldürdün öyle mi?!" diye çıkışmıştı. Sahabî, mazeret beyan etti: "Fakat ya Rasûlallah, bunu ölüm korkusundan söyledi." Ama bu cevap Rasûlüllah'ı mutmain kılmamıştı: "Bunu ihlasla mı, yoksa korkuyla mı söylediğini bilmek için kalbini yarıp baktın mı? Kalbini yarıp baktın mı?!.." diye o kadar çok tekrarda bulundu ki, Rasûlüllah'ı bu derece üzen, büyük bir cerimeyi işlemektense bu sahabî "Keşke o anda yeni müslüman olsaydım." temennisinde bulunuyordu.[776]

Artık o sahabînin veya tebliğe muhatap olanlarla, diğer dinleyenlerin bir daha belirtilen hataya düşmemeye, istenilen şeyi yapmaya azamî titizlik ve dikkat gösterecekleri aşikârdır.

İşte bu psikolojik etkiyi sağlayan unsur, tekrarın müessir gücü idi.

j- Hediyeler Vermek:

İslâm, mala, makama fazlasıyla değer vermeyi, dünya ve dünyalığa bağlanıp kalmayı tasvip etmemiş, insandaki aşırı mal sevgisi ve arzusunu "fitne" olarak tavsif etmiştir.[777] O'nun, aşırılıkları engellemek, azgınlıkları gemlemek üzere yakından konuyla ilgilenmesi de gösterir ki maddî vasıta ve imkânlar, insan ruhu üzerinde büyük rol oynarlar.[778]

---

775 Buhârî, İlm 30; İbn Hanbel V, 36-37, 38.
776 Müslim, Îmân 158; İbn Hanbel V, 207.
777 Tirmizî, Zühd 26; İbn Hanbel IV, 160.
778 Canan, Les Méthodes, p.265.

Az veya çok, normal veya anormal, ihtiyaçlarını karşılamak veya bütün zenginliklerin kendisinin olmasını istemek şekillerinden hangisiyle olursa olsun her insanda mutlaka bazı şeylere sahip olma istek ve gayreti vardır. Onun bu nevi istekleri muvacehesinde kendisine yardımcı olmak, yükünü hafifletmek, kişiyi bunları yapana bağlayan psikolojik bir unsur ortaya koyar; taraflar arasında ülfet ve muhabbet, yakınlık ve tanışma, anlaşma ve kaynaşma temin eder. Arap atasözü, bu hakikati şöylece dile getirmiştir: "İnsan, ihsanın kölesidir."

O halde İslâm davetiyle iştigal edenler, muhatapta psikolojik tesir icra eden bu hususdan istifade ederek hediyeler takdim etmeli, muhatabına ihtiyaçları hususunda yardımcı olmalı, maddî heves ve arzularına yeterince cevap vererek onun mutmain olmasını sağlamalıdır. Düşünce ve yaşayış ayrılığından doğan aralarındaki kin ve husûmeti gidermek üzere Peygamber Efendimizin buyurdukları gibi hediyeleşme san'atına müracaat etmelidir. Rasûlüllah S. ashabına ve ümmetine tavsiyede bulunuyorlar: "Kin ve husumeti giderici bir unsur olarak karşılıklı hediyeleşiniz, birbirinize karşı muhabbet besleyiniz."[779]

Bu esaslar dairesinde ve ümmetine yaptığı bu tavsiye çerçevesinde Hz. Peygamber, kendisine takdim edilen hediyeleri kabul ediyor, dost ve düşman herkese hediyeler veriyor, hususuyle kendisiyle görüşmek üzere gelen heyetlere hediye verilmesine o derece ehemmiyet ve önem atfediyordu ki vefatından evvel yaptığı sözlü son vasiyetinde bile bu hususu zikretme lüzumunu hissetmişti.[780] O, senelerce Mekke'lileri ve çevre kabileleri İslâm Devleti aleyhine kışkırtan Kureyş reisi Ebû Süfyân'a Hudeybiye'den sonra devam eden iki senelik sulh müddeti içerisinde elçilerinden birisi ile meşhur ve kıymetli Medine hurması hediye göndermiş ve Ebû Süfyân'dan kendisine Arap Yarımadası'nın her tarafından ısrarla aranılan Mekke mamûlü deri giyeceklerden hediye gönderilmesini talep etmişti. Ebû Süfyân da, bu isteğe uymuştu.[781]

---

779 Muvatta', Husnu'l-Hulk 16; Tirmizî, Velâ 6; İbn Hanbel II, 405.

780 Buhârî, Cizye 6; Müslim, Vasıyyet 20; Ebû Dâvûd, İmâret 28.

781 Kettânî, Terâtîb I, 198.

Müstakil idare ve bağımsız siyasetiyle bir Site-Devlet vasfını haiz Mekke'nin devlet başkanı, her türlü imkan ve maddî değerlere sahipken Hz. Peygamber tarafından hediye gönderilerek ve kendisinden hediye istenerek hediyeleşme ve maddî taltifin tesiri altına alınmak istenirse, kendisini cebinin ihsanla doldurulması, arzu ve isteklerinin dindirilmesi kadar, ince düşünce ve mantığın, asîl tabiat ve soylu yaratılışın ve daha başka hiç bir şeyin ilgilendirmediği kimselere atıyye ve ihsanlarda bulunmak, hediye ve dünyalıklarla emellerinin gerçekleşmesini sağlamak, elbette davette uygulanacak bir metot olarak karşımıza çıkacaktır.[782] İşte buna güzel bir örnek: Enes b. Mâlik anlatıyor: "Rasûlüllah'la beraber yürüyordum; üzerinde Necran mamûlü biraz sertçe bir hırka vardı. Biz giderken arkamızdan bir bedevî geldi. Rasûlüllah'ın yakasından tutup öyle bir asıldı ki yaka yırtıldı ve sert kumaş, Rasûlüllah'ın boynunda iz yaptı. Adam: "Ey Muhammed! Emret de bana senin yanındaki Allah'ın malından versinler." diye talepte bulundu. Hz. Peygamber, ona yöneldi; (sahip olduğu düşünce ve duyguları, ona malik emel ve arzuları çok iyi anlayarak) tebessüm buyurdular ve bu adama ihsanda bulunulmasını emrettiler."[783]

Dağlar arasında otlamakta olan İslâm Devleti'ne ait bir koyun-keçi sürüsü, bir a'rabînin çok hoşuna gitmiş ve gözü onda kalmıştı. Gelip Hz. Peygamber'den bunları istedi. Rasûlüllah, İslâm dairesinde olan hiç bir talebi reddetmezdi. Adamın isteğini yerine getirdi. Belki ömrü boyunca böyle bir sürüyü bir araya getiremeyecek olan bedevî, bir anda Rasûlüllah'ın bu ikrâmına nail olunca sevinçle kabilesine koştu. O, şöyle haykırarak yakınlarını müslüman olmaya çağırıyordu: "Arkadaşlar! Gelin, müslüman olun. Vallahi, Muhammed bol bol ihsânda bulunuyor; malının eksilip fakir düşeceğinden aslâ çekinmiyor." Hadiseyi bize nakleden Hz. Enes ilave ediyor: "Her ne kadar bu adamlar, sadece dünya ve dünyalığı talep ederek müslüman oluyor idilerse de kısa bir müddet içinde İslâm, onlara dünyadan

782 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s. 427.

783 Buhârî, Hums 19, Libâs 18, Edeb 68; İbn Hanbel III, 210, 224.

ve dünyadaki her şeyden daha kıymetli hale geliyor, imanları kemâle eriyordu."[784]

Rasûlüllah S. Efendimiz, dünyaya bu derece bağlı insanların İslâm'la, Kur'an'la temaslarını, onlara dünyalık vererek sağladığı zaman onlarda meydana gelecek bu hâlet-i rûhiyye değişikliğini gayet iyi biliyordu ve her fırsatta onlara hediyeler takdim ediyordu. Huneyn Gazvesi'nden sonra ganimetleri taksim ederken bazı Ensâr gençlerinin sızlanmaları üzerine yaptığı konuşmada bizzat ifade ettiği gibi maddî menfaatlerine ehemmiyet verenlerin kalblerini "te'lif" etmek, İslâm'a ısındırmak istiyordu. Bu sebeple O, bu ganimetlerden Ensar'a pay ayırmamış ve büyük ölçüde "müellefe-i kulûb" diye isimlendirilen İslâm'a yeni girmiş, fakat iyice vukûf kesbedememişlere veya İslâm'a henüz girmemekle beraber meyli olanlarla, hoşnut tutulmazlarsa zararlı olabilecek kimselere, ileri gelen şahsiyetlere mükafaatlar vermiş, hediyeler takdim etmiş-ti.[785] Mesela bunlardan birisi Mekke Fethi esnasında Halid b. el-Velîd'in karşısına dikilerek girişi engellemek üzere hadise çıkaran, sonra kaçıp saklanan, Hz. Peygamber'in kendisine dört ay mühlet ve eman vermesi üzerine İslâm ordusuna ödünç zırhlar da vererek onlarla birlikte Huneyn Gazvesi'ne katılan, henüz iman etmemiş Safvân b. Umeyye idi. Safvân, Ci'râne'de toplanan ganimetlere, kızıl cins develere iştiha ve arzuyla bakıyordu. Bunu sezen Peygamber: "Bunlar senindir." diye ona 100 deve hediye etti; Safvân, kulaklarına inanamıyordu. Arkasından Rasûlüllah'ın bir 100 deve daha, sonra tekrar bir 100 deve daha ihsanına nail olunca bu cömertliğin ancak bir peygamberde bulunabileceğini idrâk ederek iman etti ve şu itirafta bulundu: "Rasûlüllah benim nazarımda insanların en çok buğz edilmesi gerekli olanı idi ve ben O'na öylece buğzediyordum. Fakat Huneyn'den sonra bana öyle lütûfta, öyle

---

784 Müslim, Fedâil 58; İbn Hanbel III, 108.

785 Buhârî, Meğâzî 56; Müslim, Zekât 133; Tirmizî, Menâkıb 65; İbn Hanbel III, 76-77, 275; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî VIII, 49; Bidâye IV, 356-361; Ya'kûbî, Târîh II, 63; Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s. 427.

ihsân ve ikrâmda bulundu ve o kadar hediyeler verdi ki bana insanların en hayırlısı ve en sevileni oldu."[786]

Rasûlüllah gününden sonra insanoğlunun bu tamâ ve arzusu, madde hırsı ve dünyalık elde etme duygusu kaybolup zail olmamış, asla değişmemiştir. Bilakis daha fazla artmış, daha çok kabarmıştır. Üstelik bugün ümmet ve milletlerin çarpışma ve kıyasıya muharebeleri, harp alanlarından ve askerî yönlerden kayarak fikrî sahaya, buna müstenid olarak ve fikri besleyen bir kaynak olarak da iktisadî alana sirâyet etmiştir. Bugün inançlar ve doktrinler, hakimiyetlerini iktisadî muharebelerle sağlıyorlar. Neşir imkânlarını ve kabul vasıtalarını tamamen maddeye bağlıyorlar. Mesela bütün dünyada hatta bizzat İslâm ülkelerinde yaptığı faaliyetlerle yakından bilinen Vatikan'ı ve Hıristiyanlığa ait misyoner teşkilatlarını ele alalım; batıl inanç ve muharref dinlerine taraftar kazanmak için yaptıkları aynî, nakdî ve fiilî yardımlar, gösterdikleri çabalar, gerçekten tüyler ürpertici ve hayret vericidir. Onları bu yolda faaliyete sevkeden, şüphesiz insanın mala bağlılığı ve ihsanın ruhlar üzerindeki "köle" edici tesirini bilmiş olmalarıdır.[787]

Bu münasebetle günümüz davetçisi de, muhatabının maddî dert ve sıkıntıları ile yakından ilgilenerek onun yaralarına merhem olabilmeli, teskini kâbil bir takım dünyevî arzu ve ihtiyaçlarını karşılayarak kalblerini İslâm'a ısındırmak için bunu müessir bir vasıta, faydalı bir metot bilmelidir.

k- Mucizeler:

Bütün peygamberlerin kendilerini ve davetlerini kavimlerine kabul ettirebilmek üzere mucizeler göstermek mecburiyetinde kaldıklarını görüyoruz. Bu hususu bizzat Peygamber Efendimiz teyit etmektedir: "Hiç bir peygamber gönderilmemiştir ki ona, insanları imana getirecek bir âyet, bir mucize verilmemiş olsun. Bana verilen de Allah'ın gönderdiği vahiydir.

---

786 Müslim, Fedâil 59; Tirmizî, Zekât 30.

787 Zehebî, Muşkilât, s.13-16.

Bu sebeple kıyamet günü ümmetimin diğerlerinden sayıca çok olmasını ümit ediyorum."[788]

Buna göre umumi olarak söylemek lâzımsa bütün peygamberlerin davet metotlarında, icab-ı halinde inanmayan muannid münkirlere meydan okuyarak, bir benzerini getirmelerini talep ederek Cenab-ı Hakk'ın izniyle harikûlade hadiseler icrâ etmek, başvurulan bir yol olarak karşımıza çıkıyor.

Ama bu, mucizelerin nübüvvetin mantıkî bir delili olduğuna kat'iyetle delalet etmez. Kelam alimlerinin muhakkıklarına göre mucizeler, nübüvvetin sadece zahirî ve maddî alametidirler. İbnu'r-Ruşd'ün bu konuda şunları söylediği nakledilir: "Delil ile dava arasında mantıkî bir münasebet bulunması lâzımdır. Mucize ile nübüvvet arasında ise, böyle bir münasebet yoktur. Nübüvvetin hedefi, fazileti ve mekârim-i ahlâkı talimdir. Mucizeler ise, bir nebinin nübüvvet davasının doğruluğuna alâmettirler; mekârim-i ahlâkı talim ve ikmâle ma'tûf nübüvvet vazifesiyle münasebetleri yoktur."[789]

Şu halde münkirlerin talebi veya doğan bir lüzum ve ihtiyaç üzerine gösterilen, ani ve geçici, âfâkî ve maddî mucizeler yerine, peygamberlerin hayat, şahsiyet, seciye ve ahlâkları ile tebliğ ettikleri unsurların meydana getirdikleri enfüsî mucizeler, fikir ve istidlâl, akıl ve iz'ân sahiplerinin kavraması gerekli huccet ve burhanlar, çok daha önemlidir, insanların bunlara bakarak hareketleri gereklidir. Ya değilse münkirlerin devamlı isteyip durdukları akla, hayale gelmedik bir sürü maddî mucize, icrâsı Cenab-ı Hakk'ın kudretinde olmakla beraber, nübüvvetin mantıkî bir delili olmadığı ve gelip-geçici özelliğiyle şahid olmayanlar ve sonradan gelenler üzerinde müessiriyyeti bulunmadığı için İslâm nazarında matlûb ve mahbûb sayılmamıştır.

Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, kâfirlerin mucize isteklerine, onların iman etmelerine fevkalâde hırslı Rasûl-ü Ekrem'in bu istekleri yerine getirip imanlarını sağlama arzu ve temâyülüne işaret eder ve ikâzda bulunur: "Eğer onların yüz çevirmesi, sana

---

788 Buhârî, İ'tisâm 1; Müslim, Îmân 239; İbn Hanbel II, 341,451.

789 Tecrîd-i Sarîh IX, 283-285.

ağır gelmiş olup da kendilerine bir âyet (bir mucize) getirmen için yerde bir baca veya gökte bir merdiven araman (gibi ham ve icâpsız tekliflere) uymak istersen (şunu bil ki) eğer Allah dileseydi onların hepsini hidâyet üzerinde toplardı. O halde sakın cahillerden olma."[790]

Sonra müteaddit âyetlerde[791] beyan olunduğu üzere münkirlerin mucize talepleri, samimi ve hakikatı kabule meyilden dolayı değildi. Onlar ancak inat, küfür ve istihza sâiklarıyla bu taleplerde bulunuyorlardı. İstekleri yerine getirilip mucizeler gösterilse, kendilerine "sihir" yapıldığını iddia ederek eski inat ve küfürlerinde devam edecekler, fakat bu, mucizeleri yalanlayan önceki kavimlerin helâk edildikleri gibi onların da helâklerini gerekli kılacaktı. Rahmet peygamberinin, kavminin helâkini istemeyeceği, onlara mühlet ve imkân verilmesi talebinde bulunacağı aşikârdır. Üstelik bu istekler karşısında da kendisinin "ancak peygamber olarak gönderilmiş bir insan" olduğunu bildirmesini Cenab-ı Hak da Rasûlüne emrediyordu.[792] Bu sebeple Hz. Peygamber, artık mucize isteklerine karşı kesin tavrını takınıyor ve diyordu ki: "Hayır, bu isteklerinizi yerine getirecek, Rabbime bu hususta başvuracak değilim. Gerçi O, Kâdir-i mutlaktır; her şeye gücü yeter. Fakat ben, bunun için gönderilmedim. Benim yegâne gayem, size rehberlik etmek, inzâr ve tebşîrde bulunmaktır. Şayet söylediklerimi kabul ederseniz dünya ve ahiret nasibini almış olursunuz. Ama beni inkâr ederseniz ben, Cenab-ı Hak hükmünü icrâ edinceye kadar davamda sebat gösterip sabredeceğim."[793]

Fakat elbette bütün bunlar, daveti esnasında Rasûl-ü Ekrem'in nübüvvetinin alameti olan mucizelere hiç başvurmadığına, bu metodu hiç kullanmadığına ve bazılarının iddia ettiği gibi Kur'an dışında Rasûlüllah'ın mucizesinin bulunmadığına delalet etmez.

Kaynaklarımız, Rasûlüllah'ın mucizeleri sebebiyle iman etmiş, imanları yakîn kesbetmiş, hatta Rasûlüllah'a suikast

---

790 6 En'âm: 35.

791 Aynı Sûre: 109-111; 10 Yûnus: 96-100; 15 Hıcr: 14-15; 17 İsrâ: 59, 90-93.

792 17 İsrâ: 93.

793 Bidâye III, 50; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 82.

tertipleyerek O'nu öldürmek üzere gelmişken O'nun gayretli bir davetçisi, samimi bir fedaisi olmuş pek çok kimseye ait bir çok hadise nakleder. Biz bunlara sadece bir örnek verelim:

Rukâne, Mekke'nin en tanınmış, en güçlü-kuvvetli pehlivanı idi. Bir gün Hz. Peygamber, kırlarda sürüsünü otlatan bu pehlivana tesadüf etti ve İslâm teklifinde bulundu. Rukâne, teklifi kabul için bir mucize istedi ve mesela gözüne çarpıveren şu ağacın O'nun emriyle yürümesini talep etti. Gözleri önünde ağacın toprağı yara yara diğer bir ağacın yanına gidip tekrar yerine dönmesi, onu pek tatmin etmemişti. Bu sefer meslegğinden gayet emin olarak Rasûlüllah'ı güreşe davet etti. Ardı ardına üç sefer sırtı yere gelen Rukâne, artık Rasûlüllah'ı tasdik mecburiyetinde kalıyor ve hakikati idrâk ediyordu.[794]

Mekke Fethi'nden hemen önce müslüman olmuş Ebû Süfyân, Fetih'ten sonra oturmuş gönlünden "Muhammed'e karşı çıkıp ordu toplasam" diye geçiriyordu. Tam bu sırada Hz. Peygamber, onun sırtına vurdu ve: "Böyle bir şeye kalkışırsan Allah seni rezil rüsvây eder." dedi. Ebû Süfyân döndü baktı ki başı ucunda Rasûlüllah!... O zaman: "Ya Rasûlallah, şu ana kadar senin Peygamber olduğuna kesinlikle, can-ı gönülden inanmamıştım. Fakat şimdi, tamam." dedi.[795]

Hicretin dördüncü senesinde Ebû Süfyân, Rasûlüllah'ı öldürmek üzere zehirli hançerle bir adamı göndermişti. A'rabî geceleri yol alıp gündüzleri gizlenerek Medine'ye geldi. Rasûlüllah'ı sordu ve O'nu Abduleşhel Oğullarının Mescid'inde va'z ederken buldu. Hz. Peygamber, uzaktan daha o görünür görünmez yanındakilere: "Bu herif hiyanet yapmak istiyor. Fakat Allah, buna mânidir." buyurdular. Adam, yaklaşınca: "İbnu Abdilmuttalib kim?" diye sordu Rasûlüllah: "Ben!" deyip de herif O'na doğru sanki çok gizli birşey söyleyecekmiş gibi sokulmaya başladığı sırada Useyd b. Hudayr, onu kavradı ve adamın gizlediği hançerin de farkına vararak "Ya Rasûlallah, bu herif hain!" diye haykırdı. Adamcağız korku ve heyecanla

---

794 Bidâye III, 104; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 83. Ayrıca bu konuyla ilgili bir kaç hadise için daha bak: Buhârî, Menâkıb 25; Bidâye III, 192-195, IV, 303; S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 687; Kândehlevî I, 158-159.

795 Bidâye IV, 304. Bir başka hadise için bak: Ya'kûbî, Târîh II, 46.

hançeri düşürüverdi. Kendisine hayat garantisi verilince geliş maksadını itiraf ederek dedi ki: "Vallahi ey Muhammed! Ben, hiç kimseden korkmazdım. Fakat seni görünce aklım gitmiş, nefsim zayıflamıştı. Bir de sen, hiç kimsenin haberi olmadığı halde benim maksadımı biliverince anladım ki sen, Allah'ın koruduğu bir kimsesin ve davanda haklısın." Sonra kelime-i şehadet getirip müslüman oldu.[796]

Bedr Gazvesi'nde oğlu esir düşen Umeyr b. Vehb de oğlunun fidye-i necatını verme bahanesiyle Rasûlüllah'ı öldürmek üzere Medine'ye geldiği zaman Hz. Peygamber, onun niyetini yüzüne vurmuş, hatta Safvân b. Umeyye ile yaptıkları görüşme ve vardıkları anlaşmayı da ifade edivermişti. Bunun üzerine Umeyr, hakikatı anlayarak müslüman olduğu için tekrar Mekke'ye döndüğü zaman müslüman olduğunu ilan etmekten çekinmedi ve İslâmî davetin yayılması için bir hayli müspet netice veren faydalı çalışmalarda bulundu.[797]

Bütün bunlar gösterir ki bir peygamber olarak Rasûlüllah S. Efendimiz, İslâm'a davetinde muhatabının gönlünde, ruhunda müessiriyyeti mutlak olan bir metot olarak nübüvvetin mantıkî bir delili olmamakla birlikte, mucizelere başvurmuştur ve bunlar, bir çok kez, kendilerinden istenilen neticeyi vermiş, muhatabın psikolojisine müessir olmuştur.

Yalnız burada hemen şunu belirtelim ki bir çok siyer kitabı ile Hz. Peygamber'in mucizelerini bir araya toplayan eserlerde Hz. Peygamber'e nispet edilen, ama hadd-i zatında aslı esası olmayan rivâyetler veya mübalağalı anlatımlar da mevcuttur. Günümüz davetçisi, muhataplarına Allah Rasûlü'nün mucizelerini anlatırken sıhhatli rivâyetleri, zayıf ve uydurma olanlarından ayırdetmek, mübalağa ifadelerini bir tarafa bırakmak mecburiyetindedir. Bunun için de Sünnet'in çok iyi bilinmesi, sahih hadis kaynaklarında yer alan sıhhatli rivâyetlerin tespit edilmesi gerekir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim, davet faaliyetinde her şeyin önünde tutulacak, Kur'an tanınacak, Kur'an anlatılacaktır.

---

796 Bidâye IV, 69, 70; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.185.

797 Bidâye III, 313, 314;Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.122-123; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 144.

Şu hususu da belirtmek faydalı olacaktır: Hz. Peygamber'e mucize göstermesi konusunda Cenab-ı Hak tarafından peşin ve genel bir yetki ve kudret verilmiş değildi. Allah Rasûlü ancak gerekli ve faydalı durumlarda ve o anda Cenab-ı Hakk'ın verdiği izin ve Rabbinin kudreti dahilinde mucize gösteriyordu. Durum böyle olunca herhangi bir müslümanın keramet gösterme kudret ve yetkisine sahip olduğu asla iddia edilemez. Sadece Cenab-ı Hak, samimi ve ihlaslı kullarına zor anlarında fevkalâde şekillerde, olağanüstü bir tarzda yardım edip ikramda bulunabilir ve o ihlaslı müslüman vesilesiyle gerekli hallerde tabiat kanunlarının dışında bir takım olayların meydana gelmesine izin verebilir. Ancak müslümanlar arasında keramet denilen bu fevkâlade olaylar, elinde keramet ortaya çıkan kişinin hak yol üzere olduğuna her zaman delalet etmez. Çünkü bir takım riyazat ile, dünyevî istek ve arzulardan uzak durmak ve dünyadan irtibatı kesmek suretiyle kişide mevcut ruhî güçlerin kuvvet kazandığı, buna bağlı olarak da müslüman olmayanlardan bile, mesela hıristiyan rahiplerinden veya Hind fakirlerinden de fevkalâde olayların vukû bulduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple meşrû ölçüler içerisinde ve meşrû alanlarda cereyan eden keramet hak olmakla birlikte keramet adı verilen bazı hadiseler gayr-i meşrû bir şekilde de ortaya çıkabilir. Binaenaleyh davetçi, cemiyette değer verilen şahsiyetler için anlatılan keramet ve menkıbelere peygamberlerin mucizelerinin karşılığı veya bir benzeri nazarıyla bakmamalı ve bunlara pek fazla itibar etmemelidir.

Biz buraya kadar muhatap açısından Rasûlüllah'ın davetinde yer alan psikolojik unsurlar üzerinde durduk. Şimdi de Hz. Peygamber'in İslâm'a davet metoduna, davetçide bulunacak psikolojik unsurlar açısından bakalım:

2- DAVETÇİ AÇISINDAN

İnsan olması yönüyle bizzat davetçi de, benliğine sahip duygular ve ruhunda mevcut hislerin, psikolojik motiflerin etkisiyle hareket edecek, davetine intikal eden bu içteki özelliklere uygun davranışlar, neticeye müessir olacaktır. Bu bakımdan neticenin müspet olabilmesi için, davetçide birtakım psikolojik duygu ve özelliklerin bulunması, mevcut motiflerin arzu edilen şekillerde yönlendirilmesi gereklidir. Şimdi biz, İslâmî davette davetçinin bizzat kendisinde bulunacak psikolojik unsurları sıralayalım:

a- Davetçinin Vasıfları:

Biraz sonra işleyeceğimiz psikolojik motiflerden başka, sıhhatli bir davet için davetçinin muttasıf olması gerekli bir takım özelliklere ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Davet konusunu ele alanlarca umumiyetle işlenen bu vasıflar üzerinde biz detaya girmeden gruplar halinde sıralayarak kısa bir açıklama ile iktifâ edeceğiz:

I- Sağlam bir İnanç Sahibi Olmak:

Davetçi sağlam bir akide ile dine ve Allah'a bağlı olmalı, Cenab-ı Hakk'la devamlı irtibat halinde bulunmalı, O'nun rızasını talep ederek, ecrini yalnızca O'ndan isteyerek, O'nun yardımına güvenerek ve O'na mütevekkil olarak ihlas ve samimiyet içerisinde tebliğ mükellefiyyetini îfaya çalışmalıdır.

II- Bilgili Olmak:

Davetçi, İslâm'ı tebliğ edebilmek için her şeyden evvel tebliğ edeceği esasları, İslâm'ın emir ve prensiplerini, Kur'an ve Sünnet'i çok iyi bilecektir. Sonra muhatabının sosyal ve fizikî çevresi ile kültürel yapısı hakkında malûmat sahibi olarak gerekli şekle uygun bir biçimde tebliğini sunabilmek üzere bütün sınıflarıyla müspet ilimlere vâkıf bulunacak, belağat, ve fesahatıyla, kâide ve özellikleriyle mahallî ve yabancı lisanlara ait bilgilere sahip olacaktır. İlim, onun davetinde vazgeçilmez bir unsurdur.

III- Örnek Bir Yaşayış ve Ahlak Sahibi Olmak:

İslâm davetçisi, İslâm'ın emrettiği ve nehyettiği prensiplere büyük bir titizlikle riayet edecek, şüpheli şeylerden devamlı kaçınacak, farzları ve nafileleriyle ibadetlere gereken itinayı gösterecektir. O, her türlü iyi ahlâka sahip, her türlü çirkin davranış ve mezmûm huylardan uzaktır; sabırlı ve azimlidir. Allah'a bağlıdır; O'ndan ümitlidir. Şefkat ve merhamet sahibidir, kerem ve müsamaha ile muamelede bulunur, mütevazidir. Bütün bu hususlarıyla o, cemiyet için uyulmaya lâyık bir örnektir. Sözlerinden çok yaşayışı davet eder ve etkili olur.

IV- Gerekli Maddî İmkânlara Sahip Olmak:

Her şeyden evvel davetçi, davet mükellefiyyetini yüklenebilecek sıhhatli bir vücuda sahip olmalı, basit sebep ve hiçten bahanelerle yıpranıp çöküvermemelidir. Sonra o, hiç kimsenin yardım ve maûnetine muhtaç olmadan, hiç kimseye yük teşkil etmeden geçimini sağlayabilmeli, bunun için de ailesini geçindirecek kadar geliri, işi ve san'atı bulunmalıdır. Nihayet davetin gerektirdiği maddî ve malî ihtiyaçlara cevap verecek kaynaklara sahip bulunmalı, onun gücü, kuvveti, hakimiyeti, otoritesi olmalıdır.

Davetçide bulunacak bütün bu özellikleri geniş geniş sıralayıp dökmek, bunların lüzumluluğu, davette etkinliği, dinde verilen yer ve değer hususlarında mütalaalar serdetmek, uzun satırlar ve sahifeler alır. Bu sebeple biz, daha fazla tafsilatı, bunların tamamını araştırma ihtiyacı duyanların özel gayretle-

rine bırakarak ve Peygamber Efendimizin bütün bu vasıflarla muttasıf olduğunun idrâki içinde konumuz açısından davetçide bulunacak psikolojik unsurlara toplu bir bakış atfedelim:

b- Sabır ve Azim:

İslâmî davet vazifesini icra, sabır ve azim isteyen meşakkatli ve çileli bir mükellefiyyettir. İslâm'ın koyduğu esaslar, getirdiği hayat nizamı ve uyguladığı prensipler karşısında, düzen ve kanunlara, din ve inançlara menfaatları açısından bağlanan, mevki ve makam hırsları yönünden değer veren insanların, sınıf ve nesep farkı gözetmeden Allah indinde bütün kullara eşitlik getiren, zümre menfaatlarına dayalı sulta ve hakimiyetleri kabul etmeyen İslâm'a karşı düşmanca bir tavır takınacakları, O'nu engellemek için inananlara ve davetçilerine her türlü hücum, tasallut ve taarruzlarını yöneltecekleri, tarihî ve mantıkî bir gerçektir. Bu, ta Hz. Adem'den beri böyle olagelmiş, bütün peygamberler ve hak yolun yolcuları eziyetlere maruz kalmışlardır. Cenab-ı Hak buyurur: "(Ey Habibim) senden evvelki peygamberler de yalanlanmışlardı da onlar bizim nusratımız kendilerine erişinceye kadar gördükleri eziyetlere ve yalanlanmalarına karşı sabretmişlerdi."[798], "O halde (Habibim) peygamberlerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi sen de sabret."[799]

Ka'bu'l-Ahbâr, Ebû Müslim el-Hûlânî'ye sormuştu: "Kavmin arasında merteben, durumun nasıl?" Ebû Müslim cevap verdi: "İyidir." Bunun üzerine Ka'b, dedi ki: "Tevrat: Kişi, iyiliği emr, kötülükten de nehyettimi kavmi arasında durumu kötü olur, eziyetlere maruz kalır, diyor!" Ebû Müslim, bunun üzerine: "Tevrat'ın dediği doğru, Ebû Müslim'in dediği yalandır." demek mecburiyetinde kaldı.[800]

Ta Hz. Adem'den beri, Rasûlüllah gününden sonra da İslâmî hareketler için, devamlı gördükleri eziyet ve hücumlar sebebiyle, meşakkat ve çile ile bunlara karşı sabır ve tahammül,

---

798 6 En'âm: 34.

799 46 Ahkâf: 35.

800 Ğazzâlî, İhyâ, II, 334.

azim ve irade, sanki özel bir kavram, sadece onlara mahsus bir ıstılah haline gelmiştir.[801]

Ancak bu, İslâm davetçisinin peşinen çile ve meşakkate talip olması, sıkıntı çekmeyi bile bile istemesi gerektiği manasına gelmez. Aynı şekilde ceza görmeyen müslümanın iyi müslüman olmadığı, cezalandırılanın ise vazifesini hakkıyla yerine getirdiği iddia edilemez. Elbette müslüman, yok yere başına binbir sıkıntının gelmesini istemez ve hiç de lüzumu olmadığı halde -tabir caizse- bir kaşık suda fırtına koparmaz. Kendisi ve İslâm toplumuyla ilgili her türlü tedbiri alır, hesaplı ve plânlı bir şekilde hareket eder. Ama mutlaka yerine getirmesi gerekli İslâm davetinden, lüzumlu tedbirleri aldıktan sonra şahsî zararları düşünerek vazgeçmesi, davasından ve faaliyetinden taviz vermesi de asla söz konusu değildir. İşte bu durumda tabiî olarak yani hak-batıl mücadelesinin bir icabı olmak üzere bir takım engellemeler ve hatta eziyet ve cezalarla karşılaşabilecektir.

İnsanlığın hidayetini isteyen davetçiler için elbette bütün bunlara karşı sabırlı olmak gereklidir. Yangının vukû bulduğu bir yerde hiç bir şeyden haberi olmadan derin bir uykuya dalmış olan kimseyi uyandırarak tehlikeden kurtarmak, insanî bir vazifedir. Bu şekilde rahat bir uykuya dalmış olan kimse, çoğu kez işin farkına varıncaya kadar kendisini uyandırana kızar, bağırır ve belki de sayıklayarak hakaretler eder, küfürler savurur. Ama tehlikeden bu zavallıyı kurtarmak isteyen, bütün bunlara sabır ve tahammül etmesini bilmeli, onu uyandırmak için kullanılması gerekli bütün çarelere başvurmalıdır. Davetçi de aynen böyledir. Allah'a davet yolunda karşılaştıklarına sabır göstermesi, ona yakışan en uygun, en gerekli şeydir.[802]

Sabır, davet için o kadar önemli ve lüzumludur ki Kur'an-ı Kerim'de sabırdan bahseden 100'den fazla âyet vardır.[803] Pek çok hadiste de sabır konusu işlenmiştir.[804] Cenab-ı Hakk'ın Asr

---

801 F.Yeken, Muşkilât, s.18-19.

802 Mustafa Meşhûr, Mecelletu'd-Da've, sayı: 402, s.5.

803 Bak: Muhammed Fuâd Abdulbâki, el-Mu'cemu'l-Mufehras li- Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, " صبر " maddesi.

804 Bak: Wensinck, el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Hadîsi'n Nebevî, " صبر " maddesi.

Sûresi'nde hüsranda olmayanların yalnızca: İman eden, amel-i salihte bulunan, hakkı tavsiye eden ve bütün bunlardan dolayı da sabırda bulunanlar olduğunu beyan buyurması, konuyu yeterince izaha kâfidir.

Hadd-i zatında sabır, yalnızca eziyet ve zulümlere karşı sabır değildir. O, şümûllü bir manaya sahiptir ve pek çok şeye sabretmek gereklidir: Taata devamda sabır, ma'siyetten sakınmada sabır, zıt düşüncelerdekilerin her türlü hile ve tuzaklarına sabır, batılın yayılmasına sabır, hakka yardım edenlerin azlığına sabır, eziyetli yolların uzunluğuna sabır; nefsin istekleri, tamâ ve heveslerine, za'fına, noksanlığına, aceleciliğine, çabucak usanmasına sabır; insanların taleplerine, eksikliklerine, cehaletlerine, hemencecik neticeye ulaşma isteklerine sabır, sabır, sabır... Bütün bunlardan sonra neticeye ulaşılınca, galebe çalıp hakimiyet ele geçince, bolluk ve refaha erişilince nefsi tevazu ve şükür dairesinde tutabilmede sabır... Bollukta da, darlıkta da, elemde de sevinçte de, Allah'a irtibatlı olmada, O'nun kaderine teslimiyette, tam bir huşû, güven ve itmi'nan içinde her şeyi O'na havale etmede sabır... Oyleyse sabır, Allah'a güvenip, Allah'a dayanmak, Allah'tan ummaktır. İslâmî bir cemiyetin ikâmesi ve idâmesi için nefsinden ve toplumdan gelen zorluklara göğüs germektir;[805] bu uğurda karşılaşılan güçlüklerden yılmadan, reddedilmiş olmaktan dolayı bıkıp usanmadan, azim içerisinde gayret göstermektir.

Klâsik siyer kaynaklarımız, Rasûlüllah'ın bizzat kendisinin maruz kaldığı eziyet ve hakaretleri beyan eder, bütün bunlara karşı O'nun gösterdiği yüksek sabır ve tahammül gücünü bütün müslümanlara ve hususuyle davetçilere örnek olarak sunarlar.[806] Müşriklerin bitip tükenmeyen, dinip durmayan ve gün geçtikçe artan azgınlıkları sebebiyle Rasûlüllah'ın asla fütûr göstermediği, şevkinin kırılmadığı, azminin yıkılmadığını biliyoruz. Zira O'nu davetinde teşyî eden, yönlendiren bizzat Cenab-ı Hak idi. O'nda beliren en küçük bir hüzün ve şevk kırıklığı, derhal nazil olan bir âyetle izale ediliyor, Rasûlüllah teselli olunuyor ve yeni bir azim ve iradeyle davete sevkediliyordu.

---

805 A.Fâiz, Tarîku'd-Da've I, 198-208.

806 Misal olarak bak: İbn Hişâm I-II, 289-291; 293-313, 354-361; İbnu'l- Esîr, Kâmil II, 70-76; Belâzurî, Ensâb I, 125-126.

Rivayete göre hac mevsimi yaklaştığı zaman, gelen kabilelerden İslâm davetini engellemek üzere Kureyş ileri gelenleri toplanmışlar, çare ve tedbirler aramışlar, neticede Muhammed'i "sihirbaz" ilan etmeye karar vermişlerdi. Hz. Peygamber, bu hadiseyi ve alınan kararı öğrendiği zaman son derece müteessir ve mahzûn, bir noktada bütün şevki kırılmış bir vaziyette evine dönmüş, elbisesine bürünüp uzanmıştı. Fakat hayır, O, böyle yapmamalıydı; nazil olan âyet, O'na "kıyâm"ı ve "inzâr"ı emrediyordu[807]: "Ey bürünüp sarınan, kalk ve inzâr et!"[808]

Bu sebeple Hz. Peygamber'in Rabbinin risaletini tebliğ için gittiği Tâif'ten reddedilmiş, alaya alınmış, taşa tutulmuş, ayakları kana bulanmış olarak dönerken Mevlasına ilticasında yalnız O'nun rızasını taleb ettiğini belirtmesi, bu vaziyette bile karşılaştığı hıristiyan köle Addâs'a İslâm ve iman teklifi, isterse Cenab-ı Hakk'ın kendisine bunları reva gören kavmi helak edivereceğini bildiren meleğe, Cenab-ı Hak'tan talebinin, bu bilmeyen insanlara hidayet nasibetmesi olduğunu bildirmesi, O'nun sabır ve tahammülü, yılmayan davet aşkı ve kırılmayan azim ve şevkini göstermeye en güzel delildir.[809]

Davetinde Rasûlüllah'ı Cenab-ı Hakk'ın teşyî ettiği ve yönlendirdiği gibi, günümüz davetçisini de, Kur'an'dan ayrılmaması, O'nu hep mütâlaa ve tetkik etmesi sebebiyle bizzat Rabbi ve Sünnet'i ittiba edilecek bir yol, hidayete erdirecek bir vasıta olarak benimseyip O'na sımsıkı sarıldığı için davetçilerin efendisi Hz. Muhammed Mustafa yönlendirmelidir. Kur'an'a sarılan, Sünnet'e bağlanan davetçi, elbette onlardan aldığı kat'i emirler ve eşsiz nümûnelerle davetinde kaçınılmaz bir metot olarak sabırdan ayrılmayacak, yılmayan bir azim ve irade ile, gayret ve samimiyetle davetine devam edecektir.

c- Ümitvar Olmak ve Ümit Bahşetmek:

Davet mükellefiyetinin sabır ve azim istediğini belirttik. Elbette bunların tabiî bir neticesi olarak davetçi hiç bir an

---

807 Râzî, Tefsîr XXX, 189-190.

808 74 Müddessir: 1-2.

809 İbn Hişâm I-II, 419-421; Bidâye III, 135-137; İbn Kayyim, Zâdu'l- Meâd II, 52.

ümidini kaybetmeden, hidayetin Allah'tan olduğunu bilerek faaliyetine devam edecektir. Ümitsizlik içerisine düşme, zaten başlangıçta yenilgiyi kabul etme demektir. Bir koşucu düşünelim; müsabaka başlamadan evvel veya daha yarışın başında kazanma ümidini tamamen yitirmiştir. Koşu müddetince bunun gayreti, tamamen sönük olacaktır. Ama yarışı kazanmaya ümitli ve azimli birisi, var gücüyle gayret gösterecek, rakipleriyle yılmadan mücadele verecektir.

Davetçi de aynen bu şekilde durmadan yorulmadan tebliğine ısrarla ve ihlasla devam edecek, defalarca reddedilmiş olması, tamamıyla gayr-i İslâmî bir muhit ve çevrede bulunması, O'nun ümidine tesir etmeyecektir. Zira ümitsizliğe düşmek, İslâm'ca yasaklanmıştır: "Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin."[810]

Davetçi, istikbalin İslâm'ın olduğu inancı içerisinde ve çevresine bu inancı yayarak, hidayet ve ıslahın Allah'ın elinde olduğunu bilerek vazifesini îfaya devam edecektir.[811]

Bu hususta, uyguladığı metotla en güzel örneği, Rasûlüllah Efendimiz verirler. O, katiyetle ümidini kaybetmeden, ye'se düşmeden, ısrar ve tekrar ile davetini en azılı müşriklere, kendisine en çok düşmanlık ve hakarette bulunan düşmanlarına, kâfirlere bile defaatla sunmaktan bir an geri kalmamıştır. Ölümle karşı karşıya geldiği anda artık iman ettiğini söyleyen Hz. Musa'nın Fir'avn'ına karşılık, Bedr'de son nefesini verirken kalbinin Muhammed'e ve İslâm'a karşı kin, adavet ve nefretle dolup taştığını söyleyen Rasûlüllah'ın Ebû Cehl'i... Rasûlüllah, yine bir gün onunla karşılaşmış ve âdeti vechiyle İslâm'a davette bulunmuştu. Allah düşmanının cevabı şöyle idi: "Muhammed! İlahlarımızı kötülemekten, bizimle uğraşıp durmaktan vazgeçmeyecek misin? Şayet sen davanı tebliğ ettiğine bizi şahit tutmak istiyorsan, tamam, biz senin tebliğ ettiğine şahitleriz."[812]

Hz. Peygamber, kabileler arasında İslâm'ı yaymak için yılmadan faaliyet gösterirken çoğu kez onlardan aldığı cevap şöyle oluyordu: "Ey Muhammed! Artık senin bizden ümidini

---

810 39 Zumer: 53.

811 A.Zeydân, Usûlü'd-Da've, s.312.

812 Saîd Havvâ, Rasûl I, 22; Kândehlevî I, 112-115.

kesme vaktin gelmedi mi?!"[813] Fakat, hayır !... O, ümidini kat'iyetle kesmeyecek ve davetine devam edecekti.

Davetçinin bizzat kendisinin ümitvar olması yanında, daveti etrafında toplanan insanlara, çevresindekilere de ümit bahşederek, onlardaki istikbale ait endişe ve tereddütleri kesinlikle izale edip sabır ve sebatla, azim ve irade ile, ümit ve iştiyakla davaya bağlanmalarını sağlamak zarureti vardır.

Mekke döneminde, her türlü zulüm ve işkence altında inim inim inleyen müslümanlara Hz. Peygamber, onların şikayetleri karşısında sabır tavsiye ediyor, önceki kavimlerden inananları vücutlarının testere ile ikiye biçilmesi, demir taraklarla etlerinin kemiklerine kadar taranarak sıyrılmasının dinlerinden döndürmediğini beyanla duygulandırıyor ve San'â'dan kalkan birisinin Hadramût'a kadar sürüsüne kurdun saldırması korkusu dışında hiç bir şeyden endişe etmeksizin ve korkmaksızın gidebileceği bir şekilde dinin yayılıp kemâl bulacağını ifade ederek onlara ümit bahşediyor, fakat aceleci olmamaları gerektiğini bildiriyordu.[814]

İnsanın en zor ve en sıkıntılı anlarda ümide ihtiyacı vardır. İşte Hz. Peygamber, bu ihtiyacı çok iyi biliyor ve anında müdahalede bulunuyordu.

Kureyş'lilerin ve müşrik Arapların birleşerek Medine İslâm Devleti üzerine yürüdüğü haberi üzerine ashabı ile birlikte müdafaa için hendek kazma ameliyesine bizzat iştirak eden Hz. Peygamber, düşmanın gelivermesi endişesiyle hummalı faaliyetler esnasında bazı nefisleri korku ve telaş bürümüşken, açlık ve yokluktan dolayı pek çok müslüman, hatta bizzat Hz. Peygamber, karınlarına taş bağlamışlarken, güç bir durumda, ameleler karşısına çıkan sert bir kayayı parçalaması münasebetiyle O, aşk ve şevk içerisinde tekbir getirerek yanındakilere Kisra ve Kayser'in saraylarının İslâm toprakları dahiline girece-ğini müjdelemiş, ümit bahşetmişti.[815] Müşrikler gelip hendek önünde karargâh kurdukları, arkadan yahudiler ihanet ederek

---

813 Saîd Havvâ, Rasûl I, 107.

814 Buhârî, Menâkıb 25, İkrâh 1; Ebû Dâvûd, Cihâd 97; İbn Hanbel V, 109-111.

815 Bidâye IV, 99-103.

büyük bir tehlike arzettikleri, müslümanlar iki ateş arasında kaldıkları zaman, bela, mihnet ve sıkıntı şiddetlendiği bir esnada, münafıkların: "Biz şu anda abdest bozmaya gitmekten korkuyoruz; Muhammed de bize olmadık şeyler vadediyor, hayalden bahsediyor" diyerek alaya almaları ve istihfaf etmelerine rağmen yine Hz. Peygamber ashabına Cenab-ı Hakk'ın onları bu güç durumdan mutlaka kurtaracağını, emniyet içinde Kâbe'yi tavaf edeceklerini ve Kâbe'nin anahtarına Cenab-ı Hakk'ın kendini sahip kılacağını, Kisra ve Kayser'in debdebesinin yıkılarak hazinelerinin Allah yolunda infâk edileceğini belirterek va'd ve müjdelerde bulunuyor, ümit kaynağı oluyordu.[816]

Hz. Peygamber, tebliğ ve irşadlarında, dinleyene ümit bahşeden kıssalara yer verir, muhatabının kıssada belirtilen duygulardan örnek alarak azimle, ye'se düşmeden İslâm'a sarılmasını temin gayesi güderdi. 99 kişiyi öldüren bir eşkiyanın tevbeye niyetlendikten sonra "tevben kabul olmaz" diyerek kendini ye's bataklığına itekleyen rahibi de öldürmesi, sonra karşılaştığı alim, fazıl birisinin "Allah'la kul arasına kimsenin giremeyeceği"ni belirterek ona ümit vermesi ve irşadda bulunması kıssası,[817] gerçekten insan psikolojisinde ümit, aşk, azim ve iradeyi kamçılayıcı özelliklere sahipti. Bir kâhine ve rahibe devam eden delikanlının tek Allah'a inanması ve bazı kerametlerinin, Allah tarafından kendisine verildiğini söylemesi üzerine zamanın kralı tarafından öldürülmek istenmesi, ancak delikanlının talim ettiği şekilde onun Rabbinin ismi anılmaksızın uygulanan her türlü öldürme teşebbüslerinin netice vermediği, Rabbinin ismi anılarak öldürülünce de bütün halkın Allah'a inandığı, olanlardan son derece öfkelenen kralın iman edenleri açtırdığı hendeklerde yaktırmasına rağmen halkın dinlerinden dönmediğini ifade eden kıssa[818] Allah'ın dinine gönül verenlere nâmütenâhi ümit, azim, sebat, cesaret duyguları telkin etmekteydi.

Elbette bu duygulara sahip olarak İslâm'a bağlanan, mükellefiyetlerini îfaya çalışan ve davet vazifesini icraya uğraşanların

816 Bidâye IV, 104-109.

817 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Zühd 73, Tevbe 46.

818 Müslim, Zühd 73.

var güçleriyle, ümit ve şevk içerisinde muhatapları ile meşgul olacakları, en güzel usûl ve yollarla onları kazanmak üzere gayret sarfedecekleri, bu ümitli ve arzulu çabanın neticeye müessir olacağı aşikârdır.

d- Şefkat ve Merhamet:

Şefkat ve merhamet, katı kalpliliği yumuşatan, kin ve adaveti eriten, nefretin yerine muhabbeti ikâme eden, insanları birbirine yaklaştıran ve bağlayan bir duygudur. Bütün bu yönleriyle ele alacak olursak davetçi, şefkat ve merhametle davranmaya mecbur olduğu kadar bir başka şeye daha mecbur değildir. Bütün bir insanlığa şefkat ve merhamet duymak, öylece davranmak, Kur'an'ın ve Sünnet'in emrettiği bir husustur.[819]

Müslümanın ve davetçinin, bütün bir insanlığa şefkat ve merhamet duyması gerektiğini anlamak için Cenab-ı Hakk'ın kullarına hidayet yollarını açmasına bakıvermek yeterlidir. O, rahmet ve merhametinden dolayı insanlara peygamberlerini göndermiştir. Nitekim Rasûlü hakkında buyurur: "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[820] Hâlâ bu konunun anlaşılmasında güçlük çekiliyorsa Rasûlüllah'ın hayatına göz gezdirmek, ikna edici olacaktır. Kendisinden düşmanlarına beddua ve lanet, kin ve adaveti ızhar talep edenlere O'nun verdiği cevap, kendisinin bunlar için değil, rahmet ve merhamet peygamberi olarak gönderildiği şeklinde olmuştur.[821]

Allah Rasûlü, bütün insan soyuna, küçüklere ve yaşlılara karşı şefkat ve merhamet doludur. Bir gün torunlarını öpüp okşarken bir bedevi huzuruna gelmişti. Evlat şefkatinden mahrum olan bu adam gördüğü manzaraya duyduğu hayretini gizleyemedi ve: "Benim on çocuğum var. Bunlardan hiçbirini öpmüş değilim." dedi. Rasûlüllah: "Şayet senin kalbinden Cenab-ı Hak,

---

819 Bak: 2 Bakara: 157,178,218; 3 Âlü İmrân: 8, 107, 157; 4 Nisâ: 96, 175; 6 En'âm:147, 154, 157; 17 İsrâ: 24, 27, 82, 87 vs.; Buhârî, Edeb 18, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 14; Ebû Dâvûd, Edeb 66-156; Tirmizî, De'avât 109; Birr 16; İbn Mâce, Mukaddime 14.

820 21 Enbiyâ: 107.

821 Müslim, Birr 87.

merhameti söküp almışsa ben ne yapayım?!" buyurdu ve ilave etti: "Merhamet etmeyene merhamet edilmez. "[822]

Bir seferinde de ashab-ı kiram Hz. Peygamber'in va'z-ü nasihatını pürdikkat dinlerken O'nunla görüşmek isteyen yaşlıca bir zat kalabalık ashab arasından Rasûlüllah'a yaklaşmaya gayret ediyordu. Rasûlüllah'ın sohbetini bölen bu ihtiyara yol açmada biraz ağır davranan ashabın bu tavrı gözünden kaçmayan rahmet ve merhamet peygamberi, derhal onları ikâz etti: "Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir."[823]

Bu sebeple davetçi, din ve inançları, millet ve grupları, meşrep ve meyilleri ne olursa olsun Allah'ın bütün kullarına rahmet ve şefkatle muamele eden bir kalp taşımalı,[824] insanlara olan kin ve adavetini, gayz ve öfkesini yenebilen, insanlığın hep hayrını isteyen bir ruha sahip olmalıdır.

Kin ve adavet, davet açısından aslâ kazandırıcı, neticeye götürücü olamaz; binaenaleyh davetçi, kin ve adavetine mağlup olmayacak, muhatabına karşı buğz değil, muhabbet ve merhamet besleyecektir. Ama bu sözlerimizden Rasûlüllah Efendimizin "Amellerin en hayırlısı, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir."[825] hadisini inkâr ettiğimiz manası çıkarılmamalıdır. Veya Allah için buğzun da bu hadiste ifade edildiği şekilde gerekliliği karşısında kalpde buğz ile şefkat ve merhameti te'life uğraşmanın tenâkuz olacağı zannedilmemelidir. Hayır, günah ve ma'sıyette bulunanlara karşı aynı anda hem rahmet ve şefkat beslemekle hem de Allah için buğzda bulunmak arasında hiç bir tenâkuz, teâruz yoktur. Ancak Allah için buğz ile, nefs ve heveslerine uyularak yapılan buğzu birbirine karıştıranlara göre böyle bir tenâkuz vardır. Şimdi bu noktayı açıklayabilmek için önce "Allah için buğz nedir?" bunu bir bilelim. Allah için buğz bir müslümanın, ma'sıyetler içerisinde bulunan bir kimseye hatası, isyanı dolayısıyla, nefsinde onun şahsına karşı hiç bir tiksinti bulunmaksızın, buğzetmesidir. Yani onun ma'sıyetine, isyanına, gafletine öfke ve kin besle-

---

822 Buhârî, Edeb 18; Müslim, Fedâil 65.

823 Tirmizî, Birr 15.

824 Bûtî, Hâkezâ, fe'l-Ned'u, s.35.

825 Ebû Dâvûd, Sünnet 2; İbn Hanbel V, 146.

mesidir. Elbette ma'sıyet ve isyana karşı yapılan buğz, bunları irtikâp edenin şahsına duyulan şefkat ve merhamet, acıma ve esirgemeden ileri gelmektedir. Bu demek olur ki Allah için duyulan buğz ile sevgi ve merhamet arasında -zannedildiği gibi tezat ve tenâkuz değil- tam bir uyum ve kaynaşma vardır.[826]

Netice olarak diyebiliriz ki davetçi, şahsı ve nefsi için kat'iyetle kin ve düşmanlık beslemeyecek, öfke ve buğzunu yenmesini bilerek bütün bir insanlığa şefkat ve merhamet duyacak, onların hidayeti için çalışıp çabalayacaktır.

e- Af ve Müsamaha:

Muhatabına şefkat ve merhametinin bir alameti olmak üzere davetçi, şahsına yöneltilen hücum ve hakaretleri, eziyet ve mihnetleri, eline fırsat geçtiği zaman intikam almaya kalkışmaksızın af edecek, seviyesiz ve cahilce yapılan itiraz, itham, zulüm, cefâ veya talep ve isteklere karşı müsamahakâr bir ruhla muamelede bulunacaktır.

Bütün bu nâhoş tavır ve fiilleri irtikâp ederek suçlu duruma düşen bir kimse, davetçi tarafından mutlaka cezalandırılmayı beklerken hiç ummadığı bir şekilde afla karşılaşıverdiği zaman onda bu muamele, psikolojik bir tesir icra ederek adeta bir ruh inkılabı meydana getirir ve muhatap, davetçiye en büyük düşman iken, en fazla düşmanlıkta bulunmuşken, birden bire davetçinin en samimi bağlısı ve yardımcısı olabilir. O halde Cenab-ı Hakk'ın Rasûlüne emrettiği üzere hıyaneti sabit olanların bile suçunu bağışlayarak müsamahalı davranmak,[827] İslâmî davetin metotlarından biridir.

Rasûlüllah'ın hayatında, bu metodun uygulanmasıyla biraz önce söylediğimiz gibi davetçinin en büyük düşmanı iken, onun hararetli bir müdafii olan kimselere ait pek çok örnek vardır.

Benû Hanîfe reislerinden Sümâme b. Usâl kendisinin de itiraf ettiği gibi öldürülmeyi hak etmiş suçlar işlemiş azılı bir İslâm düşmanı idi. Bir müfreze onu yakalayıp Medine'ye

826 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s.39-46.

827 5 Mâide: 13.

getirdiği zaman Hz. Peygamber, Sümâme'nin Mescid'de bir direğe bağlanmasını ve kendisine iyi muamelede bulunulmasını ashabına emretti. Namaza giriş çıkışlarında da bizzat kendisi onunla ilgileniyor ve iman teklif ediyor, fakat Sümâme kabul etmiyordu. Üç gün sonra Hz. Peygamber, hiç bir karşılık almaksızın onu affederek serbest bıraktığı zaman Sümâme, o kadar hayret etmiş ve hislenmişti ki şehir çıkışında rastladığı ilk pınarda abdest alarak Rasûlüllah'ın huzuruna döndü. Kelime-i şehadetten sonra o, şöyle diyordu: "Şimdiye kadar sen, benim nazarımda dünyanın en nefret edilecek adamı idin. Şimdi ise ben, her şeyden çok sana hayranım." Rasûlüllah'tan gördüğü af, Sümâme'ye öylesine tesir etmişti ki memleketine dönüşünde umre için uğradığı Mekke'de, müslüman olduğunu ilandan kat'iyyen çekinmedi ve Hz. Peygamber'den izin almadıkları müddetçe Mekke'lilere Yemâme'den zırnık hububat göndermeyeceğini belirtti.[828]

Mekke Fethi'nde Rasûlüllah'ın yaptığı ilk iş, Kâbe'yi putlardan temizlemek olmuştu. Namaz vakti gelip de Hz. Bilal, Kâbe'nin damına çıkarak ezan okumaya başladığı zaman, bazı diğer Mekke'liler gibi Attâb b. Esîd de hiddetle homurdanıyordu: "Allah'a şükür ki babam hayatta değil! Hiç olmazsa şu bayağılığı görmüyor." Namazı müteakip yaptıkları bunca eziyet ve muharebelerden başları yere eğik hemşehrilerine Hz. Peygamber: "Bugün, siz, muâheze edilecek değilsiniz. Gidiniz, hepiniz hürsünüz!" dediği zaman kalabalık, heyecan, sevinç, aşk ve bağlılıkla coşuyor, biraz önce hiddetinden patlayan Attâb, herkesten evvel atılarak imanını haykırıyordu. Artık o, öylesine İslâm'a bağlı idi ki Mekke'den ayrılırken Hz. Peygamber, onu Mekke valiliğine lâyık görüyordu.[829]

Günümüz davetçisi de Rasûlüllah'ın yolundan giderek nefsî kin ve düşmanlıklarını, grupçu görüş ve ayrılıklarını bir tarafa atarak muhatabını şayet varsa işlenmiş suçlarından dolayı affetmesini bilmelidir. Yalnız af, zilleti kabul, müsamaha da İslâmî prensiplerden taviz verme olarak anlaşılma-

---

828 Buhârî, Meğâzî 70; Müslim, Cihâd 59; Ebû Dâvûd, Cihâd 119; İbn Hanbel II, 246-247, 452; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 270-271.

829 Hamidullah, a.g.e. I, 172; Bidâye IV, 301.

malı, kat'iyetle böyle uygulanmamalıdır. İslâmî esaslar ve cezalardan kesinlikle af ve taviz verilmez. Hırsızlık yapan Benû Mahzûm'lu kadının suçunun affı için yapılan müracaatlara karşı Rasûlüllah'ın kesin tavrını,[830] müslüman olmak için kendilerinin namaz, zekat ve cihadla mükellef tutulmamalarını şart koşan Tâif'lilere kat'iyetle "namazsız dinde hayır olmadığı"nı belirterek böyle bir tavizi kabul etmediğini biliyoruz.[831]

Şu halde İslâm'ın tebliğinde af ve müsamaha metodu, "tavizsiz ve kayırmasız olma" kayıtlarıyla mukayyettir.

f- Adam Kazanma Gayreti:

Bütün bu metotların hassasiyet ve titizlikle uygulanması, riayetinin istenmesi, tamamıyla adam kazanma gayretinden ileri gelmektedir. İslâm'ın insana verdiği değeri bilmeyen yoktur. Cenab-ı Hakk'ın, diğer mahlûkâtı emir ve hizmetine verdiği insanoğlunun hidayeti için çalışmak, davetçinin vazifesidir ve bu uğurda yaptığı çalışmalar vesilesiyle Cenab-ı Hakk'ın tek bir kişiye hidayet nasip edivermesi, davetçi için çok büyük değer ifade eder. Hz. Peygamber'in Hayber Gazvesi esnasında Hz. Ali'ye söylediği gibi bir müslüman için onun vasıtasıyla tek bir kişiye Cenab-ı Hakk'ın hidayet vermesi, kızıl cins deve sürülerine sahip olmasından[832] ve bir vesile ile ifade buyurdukları gibi üzerine güneş doğan herşeyden[833] daha kıymetli ve daha hayırlıdır.

Bu ölçü göz önünde bulundurulursa Hz. Peygamber'in her karşılaştığı insanın imanını sağlamak için her çare ve her metoda başvurarak fevkalâde gayret sarfındaki hikmet, gayet güzel anlaşılır.

---

830 Buhârî, Hudûd 12; Müslim, Hudûd 8,9; Ebû Dâvûd, Hudûd 4; Tirmizî, Hudûd 6.

831 İbn Hanbel IV, 218. Rasûlüllah, zekat vermemeleri, cihada katılmamaları ve kendilerine içlerinden vali tayin edilmesi şartlarını kabul etmişti. Zira bizzat Hz. Peygamber'in belirttiği gibi (Ebû Dâvûd, İmâret 26) İslâm'a girdikleri zaman onlar kendiliklerinden zekat verip, cihada koşacaklardı. Sonra zekat için mallarının üzerinden bir sene geçmeli, cihad için de düşman mevcut olmalıydı. Bunlar olmadığı için Rasûlüllah bu teklifleri kabul etmişti. (Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'bûd VIII, 268). Vali tayininde ise, zaten Rasûlüllah'ın umumi prensibi, bölge halkından birini görevlendirmek idi.

832 Buhârî, Cihâd 102; Bidâye IV, 185.

833 Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.255.

Hakem b. Keysân esir edilmiş ve Rasûlüllah'a getirilmişti. Hz. Peygamber, ona İslâm'ı arzetti, fakat o, kabul etmedi. Rasûlüllah onu yine davet etti ve uzun müddet teklifini tekrarladı. O kadar ki Hz. Ömer dayanamadı ve: "Ya Rasûlallah, ne diye bununla uğraşıp duruyorsun?! Vallahi, bu kat'iyyen müslüman olmaz. Bırak da şunun boynunu vurayım, canını Cehennem'e yollayayım" dedi. Fakat Hz. Peygamber buna kulak asmadı ve Hakem'i İslâm'a davete devam etti. Nihayet o müslüman olunca Rasûl-ü Ekrem, ashabına döndü ve: "Biraz önce size uysaydım onu öldürecektim ve o Cehennem'lik olacaktı." buyurdular. Hz. Ömer'in ifadesiyle bundan sonra Hakem, ihlaslı bir müslüman olmuş ve Allah yolunda cihadlara katılmıştır.[834]

Adam kazanma duygu ve gayretiyle Hz. Peygamber'in farz bir ibadeti yarıda bırakarak muhatabı ile fevkalâde meşgul olduğu vârid idi. Birgün O, cuma hutbesi îrad ederken bir zat gelerek İslâm hakkında bilgi istemiş, bunun üzerine Rasûlüllah, hutbeyi yarım bırakarak inmiş, adamla meşgul olmuş, yeterince tebliğde bulunduktan sonra dönerek minberine çıkmış ve hutbelerine kaldığı yerden devam etmişti.[835]

O, davranışları sebebiyle çevreden gelebilecek tepkileri de gayet iyi hesap ediyor, safındakileri küstürmemek, karşıdakileri ürkütmemek, bu suretle onları kazanmak için devamlı plânlı bir şekilde hareket ediyordu. Benû'l-Mustalık Gazvesi'nde çıkardığı bir nifak sebebiyle münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy'in katli, kendisine teklif edildiği zaman, bu mel'un öldürülmeyi çoktan hak ettiği halde Rasûlüllah, iç duruma vâkıf olmayan diğer insanların "Muhammed kendi adamlarını öldürüyor." diye ürkeceklerini belirterek çevredekileri kazanmak için bu teklifi kabul etmiyordu.[836] Şayet o öldürülmüş olsaydı diğer müşriklerin ürkerek İslâm'ı kabulden sarf-ı nazarlarından ayrı olarak müslümanlar arasında bulunan bu herifin taraftarları, kan bağına büyük önem veren akrabaları ve kabileleri de büyük ihtimalle İslâm'dan uzaklaşacaklardı.[837] İslâm

834 Kândehlevî I, 75-76.
835 Müslim, Cum'a 60; İbn Hanbel V, 80.
836 Buhârî, Menâkıb 8.
837 İbn Teymiye, Hısbe, s.79.

davetinin siyaset ve metodu ise, kaçırtmak, uzaklaştırmak değil, yaklaştırmak ve kazanmaktır.

Günümüz İslâmî hareketlerinde, en büyük eksiklik bu noktadadır. Kesinlikle bilinsin ki tutulan yol ve metoda karşı olan veya taraftar olmayan, hatta gayr-i İslâmî düşünce ve yaşayışta bulunanları damgalamak, itham etmek, lisanen ve fiilen harp açmak, her türlü alâka ve ilgiyi kesip atmak, yerli, yersiz dedikodularda bulunmak, sahiplenilen davaya hiç bir şey kazandırmayacaktır. Üstelik usûlüne uygun olarak, Rasûlüllah S. Efendimizin metotlarına bağlı kalarak tebliğ ve davette bulunulsa davaya kazanılması mutlak olan insanları davadan soğutacak, uzaklaştıracak, düşman edecektir. Farkında olunsa da, olunmasa da, niyetler halis olsa da, maksadın altında hıyanet yatsa da saf ve temiz kardeşlerimiz bilsinler ki bu şekilde hareket, bizzat davaya ve İslâmî harekete balta vurmaktır; mes'uliyeti ve vebali mûciptir.

Ancak İslâm davetine engel olan, müslümanlar arasında fitne ve fesada sebebiyet verenler müstesna... Müslümanlar, bunların zararından emin olsunlar diye ve başka türlü ıslah imkânı kalmadığı zaman İslâmî idare, lüzum gördüklerini tavsif ederek onlara karşı mücadele açabilir. Ama bunu yapmak, münferiden davetçilerin ve müslümanların kendi kararlarına bağlı değildir ve onların yetkileri dahiline girmez.

g- Tevazu:

İnsan tabiatı, kendinden çok bahseden, kendini çok öven, "ben bilirim, ben yaparım, ben ederim..." iddiasıyla burnu havalarda olan ve karşısındakileri küçümseyen, önem vermeyen kimselerden, kibirli ve gururlulardan hoşlanmaz. İnsan tabiatının en fazla sempati gösterdiği tavır, şüphesiz ki üstün vasıflarını ikide bir ortaya atmayan, sınıf ve grup farkı gözetmeden herkesle konuşup ilgilenen, anlaşmasını bilen, mütevazi kimsenin tavrıdır.[838]

---

838 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.350; Lougovoy, Halkla Münasebetler, s.48.

Hz. İsa: "Mahsul, ovada, sükûnetle yere yatmış sulu ve yumuşak toprakta yetişir; huşûnetle ser çekmiş, dik ve haşin kayalarda, dağlık ve sert arazilerde değil!.. Bunun gibi hikmet de, kibirli olanların gönüllerinde değil, mütevazi olanların kalblerinde gelişir. Görmez misin, başını tavanlara kaldıranların başları tavana değer ve yaralanır; başını eğenlere ise, tavan gölgelik yapar ve onları korur?!" der.[839]

Deniz, tevazu içinde alt seviyede durarak vakârını hep koruduğu için yalçın kayalar arasından kaynaklanmakla hırçın ve coşkun nehirler, ırmaklar bir müddet sonra eğilerek ona koşar, onda fena bulur, sükûnete kavuşurlar. Aynen bu şekilde davetçi ve müslüman, vakâr ve sekîneti muhafaza ederek mütevazi davranırsa er-geç kibirli ve gururlular boyun eğerek ona koşacak, aradıkları iç huzuru ve saadetini, itmi'nan ve refahı onda, onun takdim ettiği davada bulacaklardır.

O halde tevazu müslüman için, hususuyla davetçi için farz, kibir ve gurur da haramdır. Cenab-ı Hak buyurur: "Yeryüzünde kibr-ü azametle yürüme. Çünkü ne kadar bassan arzı cidden yaramazsın; boyca da asla dağlara eremezsin!.."[840] "İnsanlardan kibirlenip yüzünü çevirme. Yeryüzünde şımarık da yürüme. Zira Allah, her kibir taslayanı, kendini beğenip övüneni sevmez."[841] Ve tevazu sahiplerini kulluğuna kabul ederek över: "O çok esirgeyen Allah'ın has kulları ki onlar, yeryüzünde tevazu ile yürürler; kendilerine beyinsizler hoşa gitmeyecek laflar attıkları zaman 'Selametle' deyip geçerler."[842] Rasûlüllah da konuya şöyle temas eder: "Cenab-ı Hak, bana mütevazi olmanızı ve hiç kimsenin diğerine karşı böbürlenmemesini emretti."[843], "Kim Allah için alçak gönüllülük yaparsa Cenab-ı Hak onun kadrini yükseltir; Kim de Allah'a rağmen kibirlenirse Allah onu ta esfel-i sâfilîne kadar alçaltır."[844]

---

839 Ğazzâlî , İhyâ III, 345.

840 17 İsrâ: 37.

841 31 Lokman: 18. Ayrıca bak: 4 Nisâ: 36; 57 Hadîd 23.

842 25 Furkân: 63.

843 Müslim, Cennet 64; İbn Mâce, Zühd 16.

844 İbn Mace, Zühd 16; Müslim, Birr 69.

Şüphesiz bu sözlerin sahibi olarak O, en güzel tevazu örnekleri vermiştir. Hz. Aişe'den gelen bir rivayete göre bir melek Peygamber Efendimize gelerek Cenab-ı Hakk'ın selamını tebliğ etmiş ve arzu ederse kendisinin bir "hükümdar peygamber", arzu ederse de bir "kul peygamber" yapılacağını bildirmişti. Rasûlüllah Efendimiz karar vermek için Cebrail'e baktı. Cibril-i Emin: "Tevazuyu seç!" dedi. Bunun üzerine Rasûlüllah, bir "kul peygamber" olmayı arzu etti ve öylece oldu.[845] Her vesileyle O, kendisinin ancak bir beşer, bir kul olduğunu hatırlatırdı. "Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im; Allah'ın kulu ve Rasûlüyüm; Allah'a andolsun ki beni derecemden daha fazla yükseltmenizi kat'iyetle istemiyorum." diyordu.[846] Bir gün Rasûlüllah'la görüşmek üzere bir zat gelmişti. Adamcağız Allah Rasûlünün huzurunda durunca bir titremedir aldı onu. Peygamber Efendimiz: "Sakin ol, ben bir hükümdar falan değilim! Sadece kurutulmuş et yiyen Kureyş'ten bir kadının oğluyum." buyurarak[847] adamcağızı teskin ediyordu. Ebû Hüreyre ve Ebû Zer Hazretleri nakledi-yorlar: "Rasûlüllah, ashabı arasına girer otururdu. Bir yabancı geldiği zaman hangisinin Rasûlüllah olduğunu farkedemez ve sorma ihtiyacını duyardı."[848] Büyük bir tevazu içerisinde O, her hastayı ziyaret eder, cenaze merasimlerine katılır, rastgele bir kölenin bile davetine icabette bulunur[849] , kat'iyetle kibir göstermez, fakir ve miskinlerle, yaşlı ve düşkünlerle beraberce yürüyüp, saatlerce durup onlarla konuşmaktan ve ihtiyaçlarını gidermekten geri kalmazdı.[850]

Bütün bunlardan sonra davetçi bilmelidir ki tevazu ve alçak gönüllülüğü, muhatabını yaklaştıracak, davaya kazandıracaktır. Kibirli ve gururlu davranması ise, karşısındakilerin sadece kendinden soğumaları ve yalnızca kendine zarar vermelerine sebep olmakla kalmayacak, ondan nefret eden insanlar, onun arzetiği dava ve davete de sırt çevirecekler, İslâm hakkında

---

845 İbnu'l-Cevzî, Vefâ I-II, 438.
846 İbnu'l-Cevzî, Vefâ I-II, 435.
847 İbnu'l-Cevzî, a.g.e. I-II, 437.
848 İbnu'l-Cevzî a.g.e. I-II, 438.
849 İbnu'l-Cevzî, a.g.e. I-II, 436.
850 Dârimî, Mukaddime 13.

yanlış kanâate sahip olacaklardır. Böyle bir neticeye sebep olmak, davetçi için ne büyük bedbahtlık, ne acı durumdur!...[851]

h- Yaşayış:

Davet için gerekli ve geçerli bütün usûl ve çarelere başvurularak yapılan bir tebliğ, şayet muhataptan istenen hususlar, davetçi tarafından yerine getirilmiyorsa müessir olmaktan çok çok uzaktır. "Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz" diyen Ziya Paşa, hüküm vermek için geçerli ölçünün, amel, fiil, yaşayış olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan davetçinin yaşayışı, sözlerini nakzetmeyecek, kavilleri ile fiilleri arasında mutabakat bulunacak, diliyle yaptığı davetten ziyade o, hayatı ile davetçi olacaktır.

Beşer tarihinin uzun devreleri boyunca pek çok siyasî ve fikrî doktrin, hayat sahnesinde yer almıştır. Bunlarda hep görülen husus, dava ile hakikat, söz ile fiiller, iddia ile vâkıa arasında mühim farklılıkların bulunduğudur. Devamlı, iddia, söz, dava, vâkıadan, fiillerden ve hadiselerden üstün olagelmiştir. Ancak peygamberler tarihinde bunun aksine peygamberlerin yaşayışları, sözleri ve davet ettikleri şeylere mutabık olmuş, onların fevkında bulunmuştur. Onları gören, onlara muhatap olan insanlar, henüz onların peygamberliğini bilmeden doğruluk ve dürstlüklerini teslim etmişlerdir. Hz. Yusuf zindanda iken hapis arkadaşları ona: "Şüphesiz biz seni iyilik ve ihsan sahiplerinden görüyoruz."[852] diye müracaat ediyorlardı.

Peygamber S. Efendimizin nübüvvet öncesi ve sonrası hali ve yaşayışı, Mekke'lilerce gayet güzel biliniyor, peygamberliğinde O'nun temel fikrine karşı koyarak tevhidi kabul etmemek, şüyûunu engellemek için türlü yollara başvuruyorlar, fakat şahsî yaşayışı hakkında en küçük bir ithamda dahi bulunamıyor, O'nun "el-Emîn" liğini ikrâr mecburiyetinde kalıyorlardı. O, insanlara teklif ettiği hususları herkesten önce kendi nefsinde, herkesin yapabileceğinden fazlasıyla tatbik ediyordu. Şüphesiz bu, davet olunanlara tesir eden önemli bir faktör olacaktı. Ummân meliki Culendî'ye Rasûlüllah'ın İslâm'a davet mektubu

---

851 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s.350.

852 12 Yûsuf: 36.

ulaştığı zaman Hz. Peygamber'in hayatı hakkında bilgiler edinen melikin sözleri şöyle oluyordu: "Allah beni bu ümmî peygambere delalet etmiştir. O peygamber, hiç bir iyiliği kendisi ilk tatbik eden olmaksızın emretmiyor; hiç bir kötülüğü de kendisi ilk terkeden olmaksızın nehyetmiyor. O, mutlaka galip gelecektir, engellenmeyecektir; mutlaka üstün çıkacak, darda bırakılmayacaktır. O, ahde vefa gösterir, va'di yerine getirir. Ben kesinlikle kabul ediyorum ki o, bir peygamberdir."[853]

Cenab-ı Hak, sözle yapılan davete fiilen örnek olmayı emreder: "İnsanları Allah'a davet ve kendisi de iyi amel ve hareket eden ve 'Ben şüphesiz müslümanlardanım' diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?!"[854] İnsanlar, örnek görmek isterler. Psikoloji ve pedagojide, örnek almanın doğurduğu "taklit fonksiyonu"nun büyük değeri vardır. Her taklit olayı, önce insanların ruhlarında arzu, ihtiyaç, itikat ve fikir şeklinde doğar. Daha sonra bunlar, hareket ve davranışlar, âdet ve alışkanlıklar şeklinde yaşayışa intikal eder. Bu kanundan cemiyetin her sınıfında ve her türlü eğitim dalında istifade edilir. Mesela çocuğuna dinî eğitim vermek isteyen bir aile, ona her vesile ile "taklit edilecek iyi nümûneler" göstermek zorundadır. Yemeğe başlarken besmele, kalkarken hamd, Kur'an okumak, namaz, oruç, fakirlere yardım, küfür etmemek, içki içmemek, yalan söylememek gibi İslâm'ın emrettiği esasları, ciddi ve samimi olarak önce aile büyükleri yapacak, çocuklar şuûrsuz olarak bunları taklit edeceklerdir. Bu taklit devam ettikçe nihayet kuvvetli bir itiyat haline gelir. Çocuklukta kazanılan iyi itiyatlar, bütün hayat süresince devam eder. Cemiyetin her yönünde halk toplulukları ve kitleler arasında aynı kanun hükümleri câridir. Öğretmen okulda, davetçi muhatapları karşısında hal ve tavırları, fikirleri ve sözleriyle daima örnek olmalıdır. Bunlar yapılmadıkça davet ve tebliğ için, eğitim ve öğretim için ne kadar gayret sarfedilse tesirsiz kalmaya mahkumdur. Genel kâide olarak diyebiliriz ki tebliğ, beşikten mezara kadar devam eden bir alıştırma ve iyi örnek verme işidir.[855]

---

853 Saîd Havvâ, Rasûl I, 54-55; Nedvî, Tebliğat ve Talimat II, 450-459.

854 41 Fussılet: 33

855 Pazarlı, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, s.20-25.

Yaşayışıyla güzel örnek verme kâidesinin müessiriyyetini gayet iyi bilen Peygamber Efendimiz, kendisi hayatıyla örnek teşkil ettiği gibi, İslâm'a davet ettiği insanların İslâmî yaşayışı görerek fikir ve kanâatlerini ona göre tayin ve tespit etmelerine imkân ve vesileler hazırlıyordu. Bedr Gazvesi'nde ele geçirilen esirlerin topluca bir yerde mahpus tutulmaları yerine birer birer ashab-ı kirama dağıtılarak misafir edilmeleri,[856] başka bir takım fayda mülâhazaları yanında büyük ölçüde, esirler sahabenin İslâm'ı yaşayışına vâkıf olsunlar diye olsa gerektir. İslâm düşmanı Benû Hanîfe reisi Sümâme'nin müslüman olmasına, Hz. Peygamber'in hüsn-ü muamelesi, karşılıksız affı yanında Mescid'de bir direğe bağlı kaldığı[857] müddet zarfında İslâmî tatbikatı görerek hakikatı idrak etmesi de müessir olmuştur, diyebiliriz. Tâif heyeti geldiği zaman, müslümanların Kur'an okuyuşları, namaz kılışları, huşû ve huzû içinde ibadetleri ve İslâm'ı yaşayışları kalblerini rikkate getirsin diye[858] Hz. Peygamber'in onları Mescid'in hemen yanında misafir ettiğini[859] biliyoruz. Bazı heyet mensuplarının, ashabın evlerine dağıtılarak misafir edilmelerinde[860] de, yine bu husus mutlaka göz önünde bulundurulmuştur. Görülüyor ki İslâmî davetin neticeye ulaşabilmesi için davetçinin tebliğ ettiği esasları çok iyi bilerek hayatında yaşaması, güzel bir örnek teşkil etmesi, mutlak bir zarurettir. Asr-ı Saâdet'ten sonra İslâm'a muhatap olan millet ve ümmetlerin İslâm'ı öğrenme ve kabul etmede tamamen uzak ve bigâne kalmalarına esefle kaydedelim ki- İslâm'ı hiç duymadıkları veya yanlış anladıklarından ziyade, müslümanlardan gördükleri kötü yaşayış ve davranışlar sebep olmuştur. İslâm'ı kabul edenleri incelediğimiz zaman bunların iki ana grup teşekkül ettirdiğini görürüz:

1- Allah'a ve İslâm'a samimiyetle bağlı müslümanların örnek yaşayışlarından etkilenerek müslüman olanlar,

---

856 İbn Hişâm I-II, 645.
857 Buhârî, Meğâzî 70; Müslim, Cihâd 59.
858 Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'bûd VIII, 267.
859 Ebû Dâvûd, İmâret 26.
860 İbn Hanbel III, 432.

2- Hür düşünce ve tarafsız bir araştırmayla İslâm'ın hakikatini anlayarak diğer dinlerin butlanından İslâm'a sığınanlar. Şüphesiz birinci grup, ikinciden kat kat fazladır. Müslümanlar ve davetçiler, bilmelidirler ki şayet kendileri yaşayışlarını İslâm'a uydurarak güzel bir örnek halinde İslâm'ı sunabilseler Avrupa'sıyla, Amerika'sıyla bütün bir cihan kapıları sonuna kadar İslâm'a açacaktır.[861]

Nihayet burada cevaplandırılması gerekli bir soru kalıyor: Davetin muvaffakıyyeti için davetçinin her yönüyle İslâmî bir yaşayışa sahip olması, gerçekten gereklidir. Peki, davetçi, bütün bu hususlarda İslâmî bir anlayış ve yaşayışa sahip olup kemal buluncaya kadar bekleyerek tebliğden uzak mı kalmalıdır?

Diyebiliriz ki şayet bu şartı kaçınılmaz görür ve mutlaka ararsak o zaman İslâm topluluklarında hiç davetçi kalmaz ve herkes emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'den vazgeçerek iman, İslâm ve ihsânda kemal bulmak için kabuğuna çekilerek yalnızca nefsiyle uğraşmaya başlar. Kemalin hududu ve nihayeti olmadığı için ömür boyu davete hazırlık bitmez ve davet hiç başlayamaz. Elbette biz, davetçinin tam İslâmî yaşayışı için böyle bir şart ve hazırlığı kasdetmiyoruz. Bir kere davette hazırlık ve tebliğ merhaleleri kesin hatlarla birbirinden ayrılmış değildir; birinin bittiği noktada ancak diğeri başlayacaktır, denilemez. Bunlar, içiçe birbirine girift unsurlardır. Önemli olan, davetçi imkân dahilinde, gücü nispetinde İslâm'ı tatbik edecek, bir taraftan da kemal mertebesine ulaşabilmek için gayret gösterecektir.

Hareket noktası bu olmak kaydıyla burada da

" مَا لاَ يُدْرَكُ كُلُّهُ لاَ يُتْرَكُ كُلَّهُ = Hepsine ulaşılmayan, tamamen de terkedilmez." kâidesi geçerlidir.[862]

Ama bilinsin ki, imkân dahilinde olduğu halde önce kendi nefislerini ıslah edip, İslâmî seviyeye getirmede hiç bir gayreti olmayan, farz ve haramları bile uygulamada dikkat ve itina sarfetmeyenlerin dava ve idealden bahsetmeleri, davet ve tebliğe kalkışmaları, samimiyetsizlik ve ihlâssızlık olup neticeye varmaktan ve muvaffakıyyete ermekten çok uzaktır.

---

861 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s.20-23.

862 Bûtî, Hâkezâ fe'l-Ned'u, s.10-18.

i- Fizyonomik Yapı:

İslâm, mana ve muhtevaya verdiği önem kadar, şekle ve dış görünüşe de değer verir. Hadd-i zatında insanın içindeki inanış, düşünce ve tefekkür, onun dış görünüşünü şekillendirir. Âyette belirtildiği gibi[863] secde, iman edenlerin yüzüne bir nur, bir beyazlık vermekte, alamet ve nişan teşekkül ettirmektedir. Meselenin aksi de söz konusu: Kişinin ruhundaki kasvet ve huşûnet, yüz hatlarına vuracak, hareket ve davranışlarında kendini gösterecektir.

Alexis Carrel, bu konuda şunları söyler: "Şekil, vücut ve şuûrun keyfiyet ve kudretini ifade eder. Şeklimiz, fizyolojik itiyatlarımızı, hatta her zamanki düşüncelerimizi belirler. Yüzün, ağzın, yanakların, göz kapaklarının ve çehrenin, diğer bütün çizgilerin şekillerini ise, derinin altındaki yağlar içinde hareket eden düz kaslar verir ve bu kasların vaziyeti, düşüncelerimizden tahassul eder. Bu yönüyle, bütün bir bedenin hulasası olan çehrede, müşahede etmesini bilen için o insanın beden ve ruhunun tarifi vardır."[864]

İnsanın ruhunu aksettiren dış görünüşünün, çehresi ve umumi hatlarıyla şekli ile kılık-kıyafetinin muhatabı üzerinde mutlaka tesir icra edeceği bir gerçektir. Çoğu kez kendisine davet arzedilen kimse, davetçinin şekline göre kararını vermektedir.

Rasûlüllah S. Efendimiz, Medine'ye hicret ettiği zaman O'nu ilk kez gören yahudi bir alim Abdullah b. Selâm, intibâını ve İslâm'a girmesine vesile olan husûsu şöylece dile getirir: "O'nun yüzünü gördüğüm zaman bir yalancı yüzü olmadığını derhal anlamıştım."[865]

Hz. Peygamber'i öldürmek niyetiyle gelen bir bedevî de O'nun yüzünü görüverdiği anda "aklının gittiği, nefsinin zayıfladığı" itirafında bulunur.[866]

---

863 48 Feth: 29.

864 Carrel, İnsan Bu Mechul, s.68-70.

865 Tirmizî, Kıyâmet 42; İbn Mâce, İkâmet 174, Et'ıme 1; Dârimî, Salât 156, İsti'zân 4; İbn Hanbel V, 451; Bidâye III, 210-212.

866 Bidâye IV, 69-70.

O halde fizyonomik yapının bu tesiri sebebiyle davetçi, güzel görünüşlü, mütevazin ve sağlam vücutlu, düzgün, temiz ve sâde giyinişli, kılık ve kıyafetine dikkatli, şekle gereken itinayı gösteren bir ruha sahip olmalıdır. Cenab-ı Hak, peygamberlerini hep bu sıfatları haiz olanlardan seçmiştir. Hz. Yusuf'u gören kadınların, onun güzelliği karşısında donakalarak ellerindeki bıçaklarla farkına bile varmaksızın, parmaklarını doğradıklarını ve bunun bir insan değil, ancak kerim bir melek olabileceğini söylediklerini[867] biliyoruz. Şemail kitapları, Rasûlüllah'ın eşsiz yaratılış özelliklerini ve vücut güzelliklerini tavsif ederler.

Hz. Peygamber de, İslâm davetçisi olarak gönderdiği elçilerinin şeklen güzel olmasına dikkat etmiştir. Bizans İmparatoruna iki sefer elçi olarak gönderdiği Dıhye'nin fevkâlade mütenasip ve mütevazin vücut yapısı ile meşhur yakışıklılığı, hatta Cebrail'in insan suretinde geldiği zamanlar bu zatın kılığına büründüğü hatırlanacak olursa dış görünüşe O'nun verdiği önem açıkça anlaşılır.[868] Rasûlüllah'ın valilerine: "Şayet bana bir haberci gönderecek olursanız bunu, vechi yakışıklı ve adı güzel olanlar arasından seçiniz." yollu bir talimatta bulunduğu nakledilir.[869]

Rasûlüllah S. Efendimiz, kişinin fizyonomik yapısını meydana getiren unsurların güzelleştirilmesi, tanzim edilmesi hususunda da emirler vermiş, bizzat kendisi icraatlarda bulunmuştur. Bir gün ashabını darmadağınık bir vaziyette oturur görmüştü. Onların bu bozuk şekli O'nun hiç hoşuna gitmedi ve: "Toplanın" diye emir verdi. Onlar bir araya toplandılar. Biraz önce darmadağınık oturanlar, şimdi Rasûlüllah elbisesini yaysa hepsi sığacak şekilde birleşmişlerdi.[870] Bir diğer seferinde huzuruna saçı-başı, sakalı birbirine karışmış birisi girmişti. Hz. Peygamber, sanki saçını-sakalını düzeltmesini emredermişcesine eliyle ona işarette bulundu. Adam bunu yapıp gelince dedi ki: "Böylesi, birinizin Şeytan kılığında saçı-başı dağınık

867 12 Yûsuf: 31.
868 Kettânî, Terâtîb I, 190; Hamidullah, İ.Peygamberi II, 260.
869 Hamidullah, a.g.e. II, 260.
870 S.Sâbık, Fıkhu's-Sünne II, 600.

gelmesinden daha iyi değil mi?!"[871] Bir gün ashabına kibirden bahsediyordu. Dinleyenlerden birisi sordu: "İnsanın elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasını istemesi de kibir mi?" Hz. Peygamber'in cevabı bilakis teşvik edici idi: "Hayır! Allah, güzeldir, güzeli sever."[872]

Heyetler geldiği zaman kendisinin en güzel elbiselerini giyinerek kıyafetini düzelttiğini, ashabına da böyle yapmalarını emrettiğini biliyoruz.[873] Her an için saçını sakalını düzeltmek, kılık ve kıyafetini kontrol etmek üzere yanında ayna ve tarak, diş temizliğini sağlamak üzere misvak ve sünnetini icra için sürmedenlik ve koku şişesi taşıma itiyadında olduğunu da kaynaklarımız belirtirler.[874]

Şu halde davetçi fizyonomik yapısının muhataba tesir icra edeceğini bilerek mûtedil giyinecek, kılık-kıyafetine dikkat edecek, hantal ve hareketsiz bir vücuda sahip olmamak için tedbirli olacaktır.

Yalnız bilindiği gibi vücut ve yüz güzelliği temelde kişinin iradesi ve isteği ile alâkalı olmayıp Cenab-ı Hakk'ın yaratışı ile ilgili bir hususdur. Ayrıca doğuştan özürler yanısıra bir takım kazalarla da insan sakat kalabilir ve güzelliğini kaybedebilir. Bu durumlarda müslümanın davetçilik özelliğini de kaybedeceğini ve davet sorumluluğunun kalkacağını düşünmemek gerekir. Çünkü davet, daha önce izah ettiğimiz gibi kişinin ailesi içinde de, dost ve akrabaları arasında da, diğer insanlar karşısında da, kısacası yakın ve uzak çevrede yapılması gerekli bir faaliyet ve vazifedir. Bu sebeple kendi ihmâli söz konusu olmayan bir müslüman, vücut ve yüz şekilleri dolayısıyla ayıplanıp kınanamaz ve davet görevinden muaf sayılamaz. Ancak müslümanları temsilen bir yere gönderilecek kimseler liyakat ve ehliyet yönlerinden eşit iseler bunlar arasından tercihte endâm söz konusu olabilir. Bilinen bir gerçektir ki insan ancak kendi irade ve isteği dahilinde olan hususlardan sorumludur.

---

871 Muvatta, Şa'r 7.

872 Müslim, Îmân 147; İbn Mâce, Du'â 10; İbn Hanbel IV, 133.

873 Kettânî, Terâtîb I, 452.

874 İbn Sa'd, I, 484; İbnu'l-Cevzî, Vefâ I-II, 589-593.

j- Dua:

Dua, mü'minin Rabbine ilticâsını sağlayan bir vasıta, kulun Yaradanıyla devamlı irtibat halinde olmasını temin eden bir vesiledir. Dua, ruhu kötü hayaller ve ihtiraslardan, boş emel ve arzulardan tasfiye ederek dinî inanış ve düşünceyi takviye eder; hayatın her anında Allah'ın kendisiyle beraber olduğu, kendisini koruduğu inancını vererek Allah'a güvenip O'na dayanmayı, cesaret ve güven içinde olmayı sağlar; mü'minin enerjisini artırır; ümitsizlik ve maneviyat çöküntüsünden kurtarır; ruha sükûnet ve ferahlık verir. İnsan hayatının maddî ve manevî saha ve safhalarında mutlak tesiri olan dua, İslâm nazarında mü'minden her an istenen bir unsurdur. Bu sebeple onun zamanı ve mekânı, belli kalıp ve şekli yoktur. Her yerde, her an, her şahıs tarafından, her türlü ifade şekilleri ile dua yapılabilir.

Mü'min, hayatının her safhasında Yaratıcısı ile irtibat halinde olacağı, muvaffakiyyeti, ihlâsı ve rızasına muvafık kılması için O'na iltica ve niyazda bulunacağına göre amellerin en hayırlısı davet ve tebliğ vazifesinde, davet öncesi ve sonrasında Rabbine yalvarmalı, O'ndan tevfik ve nusrat talep etmeli, kendisi vesilelere tevessül ettikten sonra hidayeti O'ndan beklemelidir.

Rasûlüllah S. Efendimiz, İslâm'a davet faaliyeti esnasında bizzat davetin bir metodu olarak duaya başvurmuştur.

Davetin ilk günlerinde müslümanlar inançları sebebiyle eziyet ve baskılara maruz kalırken O, Kureyş'in iki kuvvetli şahsiyetinden biri, Ömer b. el-Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehl) ile İslâm'ı kuvvet ve izzetlendirmesi için Cenab-ı Hakk'a niyazda bulunuyor ve bunlardan Allah'a daha sevimlisi Hz. Ömer hakkında O'nun duası kabul edilerek bu vesile ile Hz. Ömer müslüman oluyordu.[875]

Benû Devs'ten Tufeyl b. Amr henüz Hz. Peygamber Mekke'de iken iman etmiş ve kavmine İslâm'ı tebliğde bulunmuştu. İkinci kez Rasûlüllah'la görüşmeye geldiği zaman o, kavminden şikayetçi idi ve helakleri için Hz. Peygamber'den beddua etmesini istiyordu. Rasûl-ü Ekrem, ellerini kaldırıver-

875 Tirmizî, Menâkıb 17; İbn Mâce, Mukaddime 11.

diği zaman orada bulunanlar: "Devs yandı gitti." diyorlardı. Fakat rahmet peygamberinin duası: "Rabbim, Devs'e hidayetini ver ve onları müslüman olarak getir!" şeklinde idi; Tufeyl'e de "rıfkla davetine devam" emri veriyordu. O, kavmine döndüğü zaman gayreti, şüphesiz Rasûlüllah'ın duası bereketiyle fevkalâde netice vermişti.[876]

Buna benzer bir hadise Tâif muhasarasından sonra cereyan ediyor, müslümanlara oklarıyla zayiat verdiren Sakîf'e beddua Hz. Peygamber'den isteniyordu. O'nun duası, aynı tarzda "Sakîf'e Cenab-ı Hakk'ın hidayet vermesi ve onları müslüman olarak getirmesi" şeklinde idi. Hadiseden kısa bir müddet sonra Tâif'lilerin müslüman olduklarını beyan eden heyetlerini Rasûlüllah'ın huzurunda görüyoruz.[877]

Huneyn Gazvesi esnasında Hz. Peygamber'in duası ile müslüman olan şahıs, kendisinin İslâm'a girmesine vesile olan mesut hadiseyi şöyle anlatıyor: Huneyn günü Rasûlüllah'la beraber harbe iştirak ettim; fakat müslüman olduğum ve Peygamber'i kabullendiğim için falan değil... Sadece Hevâzin'in Kureyş'e karşı asker toplaması ve savaş açması zoruma gitmişti. Muharebe esnasında Rasûlüllah'la beraber bulunurken dedim ki: "Ya Rasûlallah, ben, siyah-beyaz (ala) atlar görüyorum!" Buyurdu: "Şeybe! Müslümanların nusratına gelen bu atları ancak kâfirler görür." Sonra elini sırtıma vurdu ve: "Ya Rabbi, Şeybe'ye hidayet ver." diye dua etti. İkinci ve üçüncü defa vurup aynı şekilde duada bulundu. Üçüncüsünde elini sırtımdan kaldırdığı zaman yeryüzünde bana ondan daha sevimli bir başka şey daha yoktu."[878] Bu zatın müslüman olmasıyla ilgili değişik bir rivayet şöyle: Abduddâr Oğullarından olan Şeybe, çeşitli gazvelerde yakın akrabalarının müslümanlar tarafından öldürüldüğünü hatırlar ve harp hengâmesinde fırsatını bulunca bunların intikamını almak için orduya katılır. Bir ara, aradığı fırsatı yakalayıp Hz. Peygambere yaklaşır. Sağından gelir, Abbâs, O'nu korumaktadır; solundan sokulur, Ebû Süfyan'ı karşısında bulur. Arkasına dolaşıp da kılıcını çekip

---

876 Buhârî, Meğâzî 77; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 197.

877 Bidâye IV, 350,352; Azîmâbâdî, Avnu'l-Ma'bûd VIII, 266.

878 Bidâye IV, 333.

vurabileceği bir mesafeye geldiği anda birden Rasûlüllah'la aralarında bir ışık parlayıverir. Şeybe, bu alevin kendisini mahvetmesi korkusuyla eliyle gözlerini kapayıp geri geri kaçar. Tam bu esnada Rasûlüllah, ona dönmüştür; yanına çağırır ve "Ya Rabbi, bundan Şeytan'ı uzaklaştır." diye dua eder. Artık ona Rasûlüllah en sevimlidir.[879]

İmam Müslim bize müşrik olan annesini defalarca İslâm'a davet eden Hz. Ebû Hüreyre'nin hep menfi cevap aldıktan sonra annesinin hidayeti için dua talep ederek müracaatı üzerine Rasûlüllah'ın duasını, bu duayı müjdelemek ve yeniden İslâm'a davet etmek için annesine koşan Ebû Hüreyre'nin daha ağzını açmadan annesinin kelime-i şehadeti ile karşılaştığını nakleder.[880]

Duanın davetçi üzerinde ve Cenab-ı Hakk'ın kabulüyle muhatap üzerindeki bu müessiriyyeti sebebiyle Hz. Peygamber, çevreye gönderdiği İslâm davetçilerinden de davetlerinde Cenab-ı Hakk'a ilticalarını istemiş, onların "dua" metodunu uygulamalarını emretmiştir.

Hımyer reislerine İslâm'a davet mektubuyla bir davetçi gönderen Hz. Peygamber, elçisine şu talimatı vermişti: "Hımyer bölgesine vardığın zaman geceleyin oraya girme, sabahı bekle. Sabah olunca güzelce abdest al, iki rek'at namaz kıl; Cenab-ı Hak'tan muvaffakıyyet ve duanın kabulünü iste. O'na sığın ve mektubumu sağ elinle onlara takdim et."[881]

Davette de, hayatta da şüphesiz hidayet ve tevfik veren, nusrat ve mağrifet sahibi yalnız ve yalnız O'dur. İltica O'nadır; niyaz O'nadır. O, duaları kabul eder ve neticeyi halkeder; kalplere nüfûz eden, gönülleri fetheden yalnızca O'dur, O...

---

879 Bidâye IV, 333.

880 Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 158.

881 İbn Sa'd I, 282.

C- SOSYAL MÜESSESELERLE İRTİBATI AÇISINDAN RASÛLÜLLAH'IN DAVET METODU

İnsanın tabiî olarak cemiyet içerisinde yaşama, hemcinsleri ile devamlı irtibat halinde bulunma mecburiyetinden ayrı olarak İslâm, bütün müslümanlara yüklediği davet ve tebliğin îfası için insanlarla ihtilatı, onlarla münasebetler kurmayı öngörmüştür. Bildiğimiz gibi İslâmî davet görevini yerine getirmek, bir vecibedir, bir farzdır. Bu farzın îfası için ise, insanlarla bir arada bulunmaya, onlarla haşır-neşir olmaya zarûret vardır. Şayet farz, bir şey olmadan yerine getirilemiyorsa farzın îfası için gerekli olan o şey de, farzdır.

İster tabiî olarak cemiyet içerisinde bulunma sûretiyle olsun, ister İslâmî davet vazifesini îfa için insanlar arasına karışma tarzında ortaya çıksın, her insan gibi, bir müslüman da, bir davetçi de çevresiyle çeşitli sosyal münasebet ve irtibatlarda bulunacaktır. Bu münasebet ve irtibatlar da, sosyal hadiselere ve sosyal müesseselere doğma imkânı tanıyacaktır. Bu sosyal hadise ve müesseseleri inceleyen sosyoloji ilminin de ısrarla üzerinde durduğu gibi cemiyetin teşekkülünde ilk nüve, fertler arası münasebetlerden doğan aile ve evliliktir. Bu kanalla nesillerin devamı, insanlar arası akrabalık bağlarını ortaya çıkarmakta, yaşamak üzere bir araya gelen insanlar komşuluk ve arkadaşlık müessesesiyle karşılaşmakta, kabile ve milletler, reis ve başkanlarıyla birbirlerine karşı kendilerini temsil etmektedirler. Bu şekilde aileden başlayarak millete ve diğer insanlara kadar uzanan sosyal münasebetler, insanların çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli vesilelerle muhtelif yerlerde bir araya gelme zarûretini getirmiştir. Meş-

hur şekilleriyle ifade edecek olursak dinî ibadet ve inanışların icrası için mabetler, kültürel faaliyetlerin idâmesi için okul ve mektepler, toplantı ve konferans salonları, iktisâdî münasebetler için çarşı, pazar, fuar ve dükkanlar insanların bir araya geldiği sosyal müesseseler olmuştur.

İnsanoğlunun varolduğu andan itibaren tarih sahnesine çıkan, günün ve medeniyetin getirdiği imkânlar nispetinde ibtidâî bir şekilde veya son derece gelişmiş tarzlarda sergilenegelen bu sosyolojik irtibat ve münasebetlerden İslâm davetçisinin elbette azamî ölçüde davet lehine faydalanması, istifade sağlaması, onun başvurması gerekli bir metot olarak karşımıza çıkacaktır. Davetçi, İslâm için her fırsatı değerlendirmek, her imkânı gözetlemek ve zorlamak durumundadır.

Davet hayatı boyunca mü'miniyle, kâfiriyle insanlarla haşır-neşir olmuş Hz. Peygamber Efendimizin, İslâm'ı tebliğ metoduna bu sosyolojik münasebetler ve sosyal müesseselerle irtibatı açısından bakmak, gerçekten büyük kıymet ifade edecektir. Rasûlüllah'ın İslâm'a davet metodunu araştıranlar için O'nun sosyal müesseselerle irtibatını gözden ırak tutmak, doğru olmayacaktır. Diğer taraftan günümüz müslümanı, çeşitli topluluk ve gruplarda, inanış, düşünüş ve yaşayışları farklı insanların bir araya geldiği toplantı ve meclislerde karşılaştığı insanlara karşı nasıl bir tavır takınacağını, onlara İslâm'ı tebliğ ve teklifte ne şekilde hareket edeceğini bilememekte, şaşırıp kalmaktadır; cemiyetin çeşitli nüve ve müesseselerinden davet yararına istifadeyi beceremeyerek onlardan her türlü alâkayı kesmektedir. Oysa ki bu müesseseleri İslâm lehine işletmek, gerçekten bir ihtiyaçtır. Böyle bir ihtiyaca cevap için Rasûlüllah'ın davet hayatı ele alınır ve incelenirse, her çağın bütün ihtiyaçlarına cevap verecek kâbiliyet ve kapasitedeki İslâm'ın Peygamberinde, aradığımız problemler için mutlaka nümûne-i imtisaller bulunacak; Rasûlüllah'ın sosyal müesseselerle irtibatı açısından İslâm'a davette takip ettiği metotlar, günümüz İslâmî faaliyetlerine açıklık ve hareketlilik getirecektir. Şimdi biz, bu sosyal müesseselerle irtibatı açısından Peygamber Efendimizin İslâm'a davet metodunu bölüm bölüm inceleyelim:

a- Akrabalarla Ve Yakın Çevreyle Münasebetler:

Bundan önce bir bölümde işaret ettiğimiz gibi[882] davetçi, tebliğini bütün bir beşeriyete ve cihana duyurabilmek için muhatapta tedrice riayet etmek, kendisini çerçeveleyen davet halkalarına birer birer hitabını ileterek ilerlemek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, üç noktadan ileri gelmektedir:

I- Her şeyden önce insanın bizzat içinde bulunduğu muhit, yaşadığı dar çevre, ailesi, yakınları, tanıdık ve akrabaları, komşuları, onu kabule, hiç tanımayandan çok daha müsaittirler. Bunlar davaya kazanıldığı zaman bunların da yakınları ve akrabaları vasıtasıyla cemiyete kısa bir zamanda yayılmak mümkün olacaktır.

II- İnsanın yakınları, akrabaları kendini desteklemez, yardımcı olmazlarsa, uzak çevre ve diğer muhatapları, güvenip inanamaz, itimat gösterip bağlanamazlar.

III- Kişi, her şeyden önce kendi ailesinden ve yakın çevresinden mükelleftir; onların sorumluluğu, üzerindedir. Önce onlara karşı tebliğ vazifesini îfa ettikten sonra dışa açılmak ve çevreye taşımak gereklidir.

Bu sebeple davetçi, kendisine en yakın insanlar olarak davetine ailesi efradından başlamalı, onları ıslah ve terbiye etmeli, İslâm'ın belirttiği esaslar dahilinde yaşamalarını sağlamalıdır. Kur'an-ı Kerim, müslümanlara aileleri ile ilgilenmeleri ve onları ateşten korumaları emrini verir.[883]

Aile içerisinde bulunan büyükler, anne, baba vs. de davete muhataptırlar ve davetçi onlara da tebliği iletmekle mükelleftir. Elbette burada, Hz. İbrahim'in babasına davranış ve ifadesinde olduğu gibi[884] hassasiyet ve nezâketle, hürmet ve muhabbetle, onları kırmadan ve tahkir etmeden, lisan-ı münasiple davet esastır.

Sonra davetçi, Peygamber Efendimizin gizli davet devresinde uyguladığı metoda uyarak can arkadaşlarına ve samimi dostlarına davet ve tebliğde bulunacaktır. Hususuyle bunlar arasından hakikatı arayan ve hakkı kabule meyyal olanlar, öncelikle çağrılmaya müsaittirler.

---

882 Bak: 106-107.

883 66 Tahrîm: 6.

884 19 Meryem: 42-45.

Daha sonra sıra akrabalara gelecektir. Davetçi, kendisine muhalif olsalar, İslâm'dan tamamen uzakta bulunsalar bile akrabaları ile alâka ve irtibatını kat'iyetle kesmeyecek, her vesile ile ziyaretlerine gidecek, mesele ve problemleri ile meşgul olacak ve onlarla münasebetini normal ölçüler içerisinde devam ettirecektir. Zira ancak böyle yapıldığı takdirde onlarla yakınlık sağlayabilir, anlaşabilir; kendini, fikrini ve inancını tanıtarak kabul ettirme imkânı bulabilir. Ama bütün bağlarını haklı veya haksız bir takım sebep ve bahaneler bularak koparıp atanlar, akrabalarını davalarının dışına itmiş demektirler. Bu sebeple İslâm, akrabalarla münasebete gerçekten büyük önem vermiş, "sıla-i rahim" olarak ifade edilen hısımları ziyaret ve onlarla hemhâl olma üzerinde ısrarla durmuştur. Alenî davetine yakın akrabasını inzâr ile başlayan Peygamber Efendimiz, ilk inzârından hemen sonra "her şeye rağmen akrabalık bağlarına riayet edeceğini" ifade ederek[885] tatbikatıyla da bu konuda en güzel örneği vermiş, müslümanları sıla-i rahimde bulunmaya teşvik etmiş, biraz dikkatsizlikte bulunanlara karşı ağır bir lisan kullanmıştır. O, "Akrabasını ziyaret edip gözetmeyen, Cennet'e giremez."[886] buyurur.

İslâm davetçisi, aynı yakınlığı, kendisini hemen çevreleyen ve devamlı münasebet halinde bulunduğu komşusuna da göstermek mecburiyetindedir. Peygamber Efendimiz, yahudi komşusu ile bile ilgilenmiş, hastalıklarında gidip onları ziyaret etmiştir.[887] Komşuya iyi muamele, eziyet etmeme, haklarına riayet hususunda O'nun kesin emirleri vardır.[888] Hatta "Cebrail A.S. bana komşu haklarına riayetten o kadar çok bahsetti ki neredeyse komşu komşuya vâris olacak zannettim."[889] buyurmuşlardır.

Buna göre bir takım yanlış düşünceleri ve yaşayışları olsa bile, hatta dinleri ve inançları tamamen ayrı bile olsa İslâm davetçisi yakın çevresiyle münasebetlerinde Rasûlüllah Efendimizin meto-

---

885 Tirmizî, Tefsîru Sûrati'ş-Şu'arâ 2; Nesâî, Vesâyâ 6; İbn Hanbel II, 360.

886 Müslim, Birr 18,19; İbn Hanbel II, 484, III, 14,83, IV, 399. Konu ile ilgili başka hadisler için bak: Buhârî, Edeb 12, 13. Büyû 13; Müslim, Birr 20, 21; İbn Hanbel III, 156, 247, 266, V, 279, VI, 62.

887 Buhârî, Cenâiz 78; Ebû Dâvûd, Cenâiz 2; İbn Hanbel III, 175.

888 Müslim, Îmân 76,77; Tirmizî, Zühd 2; Dârimî, Et'ıme 11; İbn Hanbel II, 310, III, 25, 31, V, 412, VI, 384.

889 Buhârî, Edeb 28; Müslim, Birr 140; Tirmizî, Birr 28; İbn Mâce, Edeb 4.

dunu örnek alarak ve O'nun emirlerine uyarak her türlü yaklaşma vesilesine müracaat edecek, kendisi imkânlar ve fırsatlar hazırlayarak onlarla devamlı irtibat kuracak ve bu şekilde tebliğini sunacaktır. Belki o, yakınları ve akrabaları tarafından bir kaç defa veya müteaddit kereler reddolunacaktır ama bilinmelidir ki, tebliğleri ve yaşayışının onlar üzerinde mutlaka tesiri vardır.

Şüphesiz davetçinin yakın çevresi, hısım ve akrabaları ile irtibatını koparmaması ve ilişkilerini iyi bir şekilde düzenlemesinin temel gayesi, onlara İslâm mesajını götürebilmektir. Bu bakımdan alâkayı kesmeme ve sıla-i rahim adına akrabaların ve hatta ana-babanın gayr-i İslâmî düşünüş ve yaşayışlarını kabul etme, İslâm'la bağdaşmayan istek ve icraatlarına boyun eğme asla tasvip ve tavsiye edilemez. Böyle durumlarda kırıcı olmadan ve usûlü içerisinde gayr-i İslâmî her türlü istek reddedilmeli, İslâmla bağdaşmayan her türlü tavır ve hareketten kaçınılmalıdır.

b- Evlilik:

Evlilik, her insanın hayatında önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder ve kişinin şahsiyet ve hayatına mühim tesirlerde bulunur. Beşer hayatı için bu derece önemli olan izdivâc, İslâm davetçisi için İslâmî toplumu sergileme, davetin maksadını tahakkuk ettirmede bir vesile olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle davetçinin evliliği, cemiyetin temelini teşkil eden ilk nüve ailenin İslâmî esaslara uygun olmasını hedef almalı; İslâmî bir aile yuvası kurmaya yönelik olmalıdır. Bu bizzat ailenin içine nazarla... Bir de akrabalık bağlarının insanları birbirine yaklaştırdığı hakikatına nazarla davetçi, evliliği vesilesiyle akrabalık teşekkül ettirdiği yeni camia ve muhite İslâm davetini sunabilme imkânlarını göz önünde bulundurmalıdır.

İşte bu sebeplerle bir müslüman için, bir davetçi için evlilik, sadece hayatın tabiî şartlarına uyularak ve nefsin bir takım ihtiyaçlarını karşılamak üzere icra ediliveren sosyal bir hadiseden ibaret değildir. Bilakis evlilik, bizzat davetin tahakkuku için bir imkândır, bir vesiledir ve bu bakımdan bir ibadettir.

O halde İslâm davetçisi, evliliğinde her şeyden evvel bu maksatlarla, ihlâsla ve hâlis bir niyetle teşebbüse geçecek;

hayatında ve davetinde kendisine yardımcı ve eş olacak kimsenin ahlâk ve yaşayış itibarıyla İslâm'a uygun olmasına dikkat edecektir. Evlilikten sonra ailede İslâm'ın uygulanmasına fevkalade itina gösterecek, yeni akrabalara İslâm'ın sunulmasında, davetin iletilmesinde çaba sarfedecektir. Elbette davetin sıhhatle idamesi ve aksamaması için ailevî münasebetlerde ifrat ve tefritten kaçınmak da, davetçiye bir vazifedir.[890]

Peygamber S. Efendimiz, İslâm'a davet hareketinde evliliğe sosyal bir metot olarak müracaat etmiştir. Onun birden fazla evliliğinde siyaset açısından, davet açısından, teşrî açısından tamamıyla dinî bir takım gâyelerin tahakkuku söz konusudur. Arabistan'da çok yaygın bir âdet olarak çeşitli gruplar arasında en müessir dostluk ve ittifak vasıtalarından biri olarak evlilikten istifade ediliyordu. Lüzum hasıl olunca Hz. Peygamber'in de bu usûle başvurarak dinî maksatlarını gerçekleştirmeye çalışması, gayet tabiî idi.[891] Mesela Zeyneb bint Huzeyme validemizle izdivacta bulunurken Hz. Peygamber, hicretin dördüncü senesinde Bi'ru Ma'ûne'de İslâm davetçilerinin şehid edilmesi, bu faciadan kurtulan Amr b. Umeyye isimli bir müslümanın, ihtida ettiklerini ve kendilerine Hz. Peygamber tarafından eman verildiğini bilmeksizin Arabistan'ın en kuvvetli kabilelerinden birisi olan Âmir b. Sa'sa'a'ya mensup iki kişiyi öldürmesi üzerine İslâm Devleti'nin bu kabile ile iyiden iyiye gerginleşen münasebetlerini yumuşatarak bir yaklaşım sağlama, İslâm'ı sunmaya bir zemin hazırlama maksadını güdüyordu.[892]

Kureyş'in ileri gelen şahsiyetlerinden ve o zamana kadar İslâm'ın en büyük düşmanlarından Hâlid b. el-Velîd'in yakın akrabası Hz. Ummu Seleme ile ve Mekke reisi Ebû Süfyân'ın kızı Ummu Habîbe ile Hz. Peygamber'in izdivaclarında mutlaka, akrabalık kurarak bu şahıslarla düşmanlığı meveddete çevirme niyeti önemli derecede rol oynamış ve pek kısa bir müddet sonra arzulanan netice her iki şahısta da tecelli etmiştir.[893] Davetçi, düşmanlarına karşı dostluk ve yakınlık vesi-

890 F.Yeken, Muşkilât, s.49-56.

891 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 13.

892 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 19-20; Canan, Les Méthodes, p. 300-301.

893 Bidâye IV, 143-145; Hamidullah, a.g.e. II, 20, 23-24; Canan, a.g.e. p. 300-301..

lelerine tevessül etmelidir: "Olur ki Allah, sizinle içlerinden birbirinize düşman olduğunuz kâfirler arasında yakında bir dostluk peyda eder."[894]

Benu'l-Mustalık Gazvesi'nden sonra esir düşen bu kabile reisinin kızı Hz. Cuveyriye validemizle Rasûlüllah'ın izdivac maksadı ve netice daha bariz bir şekilde karşımıza çıkıyor. Büyük bir mukavemetten sonra fetih ve işgal edilen memleket halkına karşı fatih askerlerde tabiî bir hal olarak büyük ölçüde gazap husûle gelir. Bu gazabı yumuşatmak için çok eskiden beri tatbik edilen bir usûl vardı: Muzaffer komutan, mağluplar arasından ya reisin kızı ile veya başka bir kadınla evlenirdi. Bu izdivac, iki düşman arasında bir köprü kurar, en yüksek seviyedeki şefaatleri kolaylaştırırdı. Böylece yenilen tarafta kin ve husûmet, galip tarafta zulüm ve kibir yerine sevgi ve anlaşma hakim olurdu.[895] Hz. Peygamber, İslâm davetinde her şeyden evvel insan gönlünü fethetmenin büyük ehemmiyetini bildiği için bu Gazve'de böyle davranmış ve kabile reisinin kızı Cuveyriye ile evlenmişti. Hz. Peygamber'in bu izdivacı ashap arasında duyulur duyulmaz onlar, Rasûlüllah'ın yeni akrabalarını esir tutmayı doğru bulmadılar ve karşılıksız bırakıverdiler. Bir anda hürriyetlerine kavuşan bütün bir kabile, bu asil davranıştan fevkalâde mütehassis oluyor ve hep birden İslâmiyet'i kabul ediyorlardı.[896]

Hayber Gazve'sinden sonra Hz. Safiyye ile evliliğinde de bu uzlaşma siyasetinin güdüldüğü ve İslâm'ın neşri için imkân hazırlandığı bir gerçektir.[897]

Nihayet hicretin yedinci senesinde 'Umratu'l-Kadâ için Mekke'ye geldiği zaman iki maksatla Hz. Meymûne ile izdivacta bulunmuştu:

I- Hz. Meymûne'nin sekiz kız kardeşi daha vardı ve bunların hepsi muhtelif kabilelerin büyük şahsiyetleri ile evli

---

894 60 Mumtehıne: 7

895 Hamidullah, a.g.e. II, 14.

896 Bidâye IV, 159; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s.153; Hamidullah, İ.Peygamberi, I,153, II, 22,23.

897 Bidâye IV, 196-197; Hamidullah, a.g.e. II, 24; Canan, Les Méthodes, p. 299; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 185.

idiler. Onun annesi hakkında şöyle denir: "Hind kadar asil damatları olan hiçbir Arap kadını yoktur." Hz. Peygamber, böyle sosyal bir yapıya sahip Meymûne ile evlenerek bacanakları ve dolayısıyla onların kabileleri ile yakından münasebetler kurmak istiyordu.

II- 'Umratu'l-Kadâ'da umre için müslümanlara üç gün mühlet verilmiş ve bu müddet içinde Mekke'liler şehri tamamen boşaltarak dağ eteklerine çekilmişlerdi. Hudeybiye Antlaşmasına rağmen iki taraf arasında bir gerginlik, bir soğukluk vardı. Hz. Peygamber umre müddeti bitiminde yaptığı izdivac ile Mekke'lilere düğün yemeği vermek, onlarla bir araya gelmek ve sert havayı yumuşatarak iyi ilişkilerde bulunmak istiyordu.[898]

Hz. Peygamber'in, İslâm'a davet metodunda evliliği bir yakınlaşma ve anlaşma vasıtası olarak bizzat kendisi tatbik ettiği gibi ashabına da bu metodun uygulanması için imkânlar hazırlandığını ve hatta talimatta bulunduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi O, kendisinden sonra hilafet makamına geçecek ilk dört halifeden Hz. Ebûbekr ve Ömer'den kız aldığı gibi Hz. Osman'a iki kızını (Hz. Rukayye ve Ummu Külsûm'u), Hz. Ali'ye de Hz. Fatıma'yı vermişti. Dûmetu'l-Cendel'e bir birlikle gönderdiği Abdurrahman b. Avf'a oraya varınca halkı İslâm'a davet etmesi, şayet kabul ederlerse reisinin kızı ile evlenmesi talimatında bulunmuştu. Yemen bölgesinde büyük otorite ve nüfuz sahibi olan Kinde kabilesinin reisi Eş'as b. Kays el-Kindî, müslüman olarak geldiği zaman ona: "Şayet bir kızım veya kızkardeşim olsa sana verirdim." diye iltifatta bulunmuş, sonra da Hz. Ebûbekr'in kızkardeşi Ummu Ferve'yi ona nikahlayarak bu mühim bölge ile irtibat kurmak istemişti.[899]

Günümüz davetçisi, Rasûlüllah Efendimizin izdivacı davette bir metot olarak kullandığı gibi kendisinin ve yakınlarının evlenmesi ve evlendirilmesinde ilk plânda İslâmî esaslar ve İslâmî maksatlarla davetten istenen neticenin tahakkukunu nazar-ı itibara alarak bu önemli sosyal müesseseye gereken değeri vermeli, lüzumlu ihtimamı göstermelidir.

---

898 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 25; Canan, Les Méthodes, p.300.

899 Canan, Les Méthodes, p.301-302.

c- Reise İlgi:

İslâmî uygulamalar hariç, tarihten günümüze kadar renkleri, dilleri, ırkları ve dinleri değişik bile olsa bütün insan toplulukarı, çeşitli vesile ve vasıflarla reis ittihaz ettikleri insanlara körü körüne bağlanmışlar, hayatın her safhasıyla ilgili olarak, haklı veya haksız, doğru veya yanlış, onlardan sâdır olan her sözü, kesinlikle uyulması gerekli bir emir, vâki olan her davranışı kat'iyyetle tabi olunacak bir örnek telakki etmişlerdir. Bu, inanç ve ibadette de böyledir. Bu insan topluluklarına bir fikri kabul ettirebilmek için önce onların reislerini ikna etmek gereklidir. Bu sağlandığı anda reisin arkasından giden insanlar, evvelki düşünüş ve yaşayışlarına 180 derece ters düşecek bir seviyeye çoğu kez birden geliverirler. Fakat reis, teklife ve telkine karşı çıkıyorsa onlar arasında propaganda bir hayli güçlüklerle karşılaşacak demektir.

Bu, Rasûlüllah gününde de böyle olmuştu. Kabile reisleri, idare ve otoriteyi elinde bulunduranlar, İslâm'a karşı çıktıkları için halk kitleleri de şuursuzca onların arkalarından gidiyor, hakka ve hakikata kulak asmıyorlardı. O halde bu zavallı insanların hidayetini temin için reislerine özel bir ilgi göstermek gerekiyor, onları İslâm'a yaklaştırmak, kazanmak lüzumlu görünüyordu. Hz. Peygamber de böyle yapıyor, barışta da, savaşta da, sulh ve sükun devrinde de, karışık anlarda da kâfir ve müşriklerin ileri gelenlerine onların ülfetlerini sağlamak üzere fevkalâde alâka ve itibâr gösteriyor, değer veriyordu.[900]

Muhtemelen Hz. Peygamber'in bu konudaki talimatına binaen Medine'ye gönderilen İslâm davetçisi Mus'ab b. Umeyr'in nezaket ve fetanetle Ensar'ın iki reisi Sa'd b. Mu'âz ve Useyd b. Hudayr'a İslâm'ı tebliğ ederek onların müslüman olmalarını sağlaması, Medine'nin İslâm Devleti'ne merkez olmasında en önemli âmillerden idi.[901]

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği tarihlerde Hazrec, reisleri Abdullah b. Ubeyy'e tac giydirme hazırlıkları içindeydi; ona itibar ve ittiba ediyorlardı. Rasûlüllah gelince saltanat

---

900 Kettânî, Terâtîb I, 387-388.

901 İbn Hişâm I-II, 435-437; Bidâye III, 152-153.

elinden giden bu makam hırslısı adam, İslâm davetine karşı münafıklar grubunun teşekkülüne sebep olmuş ve artık nifak'ta reisliği çekmişti. Rasûlüllah'a ve İslâm'a kalbi buğzla dolu olmasına rağmen bu herife Hz. Peygamber, her zaman değer veriyor, alâka gösteriyor, iltifatta bulunuyordu. Daha Medine'ye girişinde herkes O'nun etrafını heyecan ve aşkla sarmış, evlerinde misafir kalmasını rica ederken Abdullah b. Ubeyy, evine kapanmış bulunuyordu. Rasûlüllah'ın yolu onun evine uğrayınca bu alenî ilgisizlik, hatta kızgınlığa rağmen Hz. Peygamber, orada durarak nifak reisinden evine davet etmesini bekledi. Fakat münafık sokurdanıyordu: "Haydi sen, seni davet edenlere bak ve onların yanında kal!"[902] Bilahare her münasebetle Hz. Peygamber, ona ilgisini devam ettirdi; hatta öldüğü zaman Hz. Ömer'in muhalefetine rağmen cenaze namazını kıldırdı ve kabri başında bulundu.[903]

Abdullah b. Selâm, Medine'de meskûn yahudilerin alimlerinden ve reislerinden idi. O, Hz. Peygamber'le ilk mülâkatında İslâm'ı kabul etti. Rasûlüllah onun riyasetinden istifade ederek yahudilerin müslüman olmasını sağlamak istiyordu. Bu münasebetle İbn Selâm'ın müslüman olduğunu, hatta bizzat kendini gizleyerek yahudileri topladı ve "içlerinde İbn Selâm'ın durumunu, mevki ve itibarını" sordu. Onlar, Abdullah'ın alim olduğunu, reis olduğunu, fâzıl olduğunu, kerim olduğunu söylediler. Bunun üzerine bu vasıflarını kabul eden yahudileri İslâm'a davet etsin diye Hz. Peygamber, plânı üzere Abdullah b. Selâm'a gizlendiği yerden çıkmasını ve ırkdaşlarına hitabetmesini emretti. Alimlerinin müslüman olduğunu öğrenen yahudiler, önceki sözlerini inkâr ederek İslâm'ı kabule yanaşmadılar.[904]

Rasûlüllah, Benu'd-Di'l kabilesine İslâm'ı davet için bir elçi göndermişti. Kabile, İslâm'ı kabul etmeyince ashaptan bir kısmı Hz. Peygamber'den bunlar üzerine bir tecziye seferi tertip edilmesini talep etti. Fakat Hz. Peygamber'in cevabı, reisin fonksiyonunu izah ve onunla ilgilenmeye teşvik eder mahiyette idi: "Hayır, onları serbest bırakınız. Şayet reisleri İslâmiyet'i

902 Bidâye III, 199.
903 Bidâye V, 34-35.
904 Bidâye III, 210-212.

kabul eder, namazlarını kılar, sonra da onlara "Müslüman olun" derse aralarından hiç biri bunu reddetmez."[905]

Reisin bu otorite ve nüfuzundan dolayı O, Huneyn Gazvesi'nde ele geçirilen ganimetleri Ensar'a hiç pay vermeksizin büyük ölçüde kabile reisleri arasında taksim etmişti. Biliyordu ki bu reisler, müslüman olurlar, İslâm'a bağlanırlarsa arkalarından giden halk da tamamen İslâm'ı kabul edecektir.[906]

Aynı hakikatten hareketle Hz. Peygamber, bu Gazve'de kaçıp canını kurtaran ve saklanan Hevâzin reisi Mâlik b. Avf'a özel bir muamele olarak hususi elçi göndermiş, müslüman olursa esir ailelerini serbest bırakacağı gibi diğerlerine yaptığından farklı olarak ganimet olarak dağıtılan mallarını da geri vereceğini, hatta pek çok hediyeler sunacağını bildirmişti. Kendisiyle bu derece ilgilenildiğini gören reis, mesrûr olarak gelip Rasûlüllah'ın huzurunda İslâm'ı kabul etmiş ve hararetli bir İslâm müdafii olmuştu.[907]

Yalnız, reisler ve ileri gelenlere özel ilgi, devamlı münasebet, İslâm'ı öğrenme arzusunda olan, can atarak gelen, hakikatı arayan kimselerden yüz çevirmeye sebep teşkil etmemeli, onlara tebliğde bulunmaya engel olmamalıydı; insanlar arasında sınıf, mevki ve makam farkları gözeten dünya bağlılarının, onları kazanma karşılığında da olsa, arzu ve isteklerine uyarak zayıf, güçsüz, kimsesiz, mevki ve makam sahibi olmayan kimselerden kısa bir müddet bile uzak kalmayı, onları yanından uzaklaştırmayı getirmemeliydi. Zira hakikatı arayarak koşup gelenden yüz çevirmek ve sabah-akşam Rabbini zikir ve tesbihte bulunanı, mevki ve sınıf farkı gözeterek yanından uzaklaştırmak, Cenab-ı Hakk'ın ikâz ve ihtârına maruz idi.[908] Dün bir kabile reisi ne idiyse, hangi hak, özellik, yetki ve nüfûza sahip bulunduysa bugün de bir aşiret reisi, bir parti lideri, bir grup başkanı, bir dernek, bir sendika temsilcisi, hatta bir tarikat şeyhi odur; hemen hemen aynı hak, özellik ve yetkilere, aynı nüfûz ve otoriteye sahiptir. İnsanlar, grupları-

---

905 Hamidullah İ.Peygamberi I, 297.

906 İbn Hacer, Fethu'l-Bârî VIII, 49.

907 Bidâye IV, 361.

908 Bak: 80 Abese: 1-11; 6 En'âm: 52.

nın, taraflarının reisinin ağzına bakmakta, onun davranış ve hareketlerini aynıyla tatbik ve taklit etmektedirler. Bu sebeple, insanlar arası münasebetlerden doğan bu sosyal müessesenin, riyaset makamının özellikle davete muhatap kılınması, haddi aşmayacak ve diğer vazifeleri aksatmayacak tarzda özel bir ilgi ile tebliğe muhatap tutulması, halk kitlelerinin İslâm'a bağlanmasında müessir bir vasıta olarak kullanılması gereklidir.

d- İyi Bir Muhit Teşekkülü:

Eskiden beri kabul edilen bir gerçek, insanı ihâta eden ictimaî ve fizikî çevrenin insan (ve hatta hayvan) üzerindeki etkisidir. Mesken, dağ, ova, nehir, deniz gibi coğrafî ve fizikî çevreden başka aile, komşu, arkadaş, akraba ve vatandaş gibi çeşitli sosyal muhitlerle ve bunların terkibinden meydana gelen cemiyetle büyük-küçük her insan, münasebet halindedir. Hemen hemen gayr-i irâdî olarak ve icbarî bir tarzda temas edilen bu haricî çevre, insan ahlâkını ve yaşayışını iyiden kötüye olduğu gibi, kötüden iyiye de değiştirmektedir.[909] İyi insanlarla münasebet halinde olan bir fert, iyi olmakta; kötü bir çevrede yetişen insan da kötülük icra etmektedir.

Bu hakikatı Peygamber Efendimiz, şöyle bir misalle tavzih eder: "İyi dostla kötü dostun benzeri, güzel koku taşıyanla, körük çeken demirci gibidir. Güzel koku taşıyan kimse, ya sana güzel koku verir, ya sen ondan satın alırsın veya (en azından) ondan güzel koku duyarsın. Körük çeken demirci ise, ya senin elbiselerini yakar veya kötü koku üzerine siner."[910] Kötü bir çevrede yetiştiği için hayatı boyunca kıtalle, cinayetle uğraşan adamın kıssası ise şöyle: "İsrail Oğullarından bir adam vardı, 99 kişiyi öldürmüştü. Sonra pişman olarak durumunu tashih için fikrini alacağı birisini aramaya koyuldu. Bir rahibe gelip tevbesinin kabul olunup olunmayacağını sordu. Rahipten "Kabul olunmaz" cevabını alınca onu da öldürüp soruşturmasına devam etti. Ona bir alimi tavsiye ettiler. Alime gelip "100 kişi öldüren birisinin tevbesi kabul edilir mi?" diye sordu. Alim: "Elbette,

909 Canan, Sünnette Terbiye, s.296.

910 Buhârî, Zebâih 31; Müslim, Birr 146.

tevbesinde Allah'la onun arasına kim engel olabilir?! Yalnız sen, Allah'a ibadet olunan, salih kulların yaşadığı falanca köye git ve orada Allah'a ibadet et. Sakın kendi memleketine dönme! Senin memleketin gerçekten berbat bir yer, kötülük yurdu!.." dedi. Bunun üzerine adam, o köye yöneldi. Fakat yarı yolda eceli geldi ve öldü. Şimdi rahmet ve azap melekleri münakaşaya tutuşmuşlardı. Rahmet melekleri: "Bu adam, tevbe etti; kalbiyle Allah'a yöneldi." diyorlardı; azap melekleri de: "İyi ama, yaptığı hiç bir hayırlı amel yok!" diye karşı çıkıyorlardı. Cenab-ı Hak, onlara hakem olarak insan suretinde bir melek gönderdi. Hakem: "Bu adamın gitmeye niyetlendiği hayırlı yerle diğer yer arasındaki mesafeyi ölçün. Adam nereye yakınsa ona göre hareket edersiniz." dedi. Ölçtüler; gitmeye niyetlendiği yere daha yakın geldi ve onu rahmet melekleri alıp götürdü."[911]

Buna göre inanç ve davranışları değiştirilmek istenen bir ferdin etrafında istenilen tarzda bir topluluk, iyi bir muhit meydana getirilmelidir. Bu topluluk içerisinde kalan fert, zamanla onların düşünce ve davranışlarını benimseyerek aynen onlar gibi hareket edecek, çevresine uyum sağlayacaktır. Buna Sosyal Psikoloji'de "grupla aynîleşme zarûreti" denilmektedir.[912] Peygamber S. Efendimiz, davetinde devamlı bu prensibi göz önünde bulundurmuş, iyi bir muhit teşekkülü için kişinin iyi dost seçmesi gerektiğini belirtmiştir.[913] Ayrıca İslâm'ın yeni yayıldığı bir zemin olarak müşrik kabileler arasında cereyan eden ihtida hadiselerinde Hz. Peygamber, mühtedinin eski muhiti içinde kalması, mevcut inanış ve yaşayışlarını idâmesine yol açabileceği veya yeni düşünce ve uygulamanın zamanla çevrenin etkisiyle zayıflayıp yok olmasına sebep teşkil edeceği için memleketini terkederek İslâm yurduna hicret etmesini emretmiştir. Bu tatbikat, İslâm'ın bütün Arabistan'a yayılmasını sağlayan Mekke Fethi'ne kadar devam etmişti.[914]

İslâmî bir toplum, iyi bir muhit teşekkül ettirildikten sonra da bu cemiyet ve çevrede herhangi bir kötü icraatın irtikâbına

---

911 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Tevbe 46.

912 Kerch, Sosyal Psikoloji I, 212-213.

913 Tirmizî, Zühd 45, 56; Ebû Dâvûd, Edeb 16; İbn Hanbel II, 303, 334.

914 Hamidullah, İ.Peygamberi I, 304, II, 277.

meydan verilmemesi, devamlı hayırlı amel ve iyiliklerin hakim olması gereklidir. Cemiyet içerisinde işlenen bir suç, yapılan bir kötülük, sadece sahibine zarar vermekle kalmaz, bir hastalık mikrobu gibi çevreye sirayet eder. İslâm, buna engel olmak, cemiyeti her an İslâmî ölçüler içinde tutmak üzere davet faaliyeti meyanında efkâr-ı umûmiyyenin kontrol ve murâkabesi üzerinde önemle durmuş, getirdiği emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker müessesesinin işletilmesini cemiyet içinde bulunan her ferde borç bilmiştir. Bunda hedef, insanların İslâm'a bağlı kalmalarını, dünya ve ahiret saadetlerini temin etmektir.

e- Yer ve Zaman:

"Yerine ve zamanına göre hareket" ile "yerinde ve zamanında faâliyet" İslâm'a davet metodunun iki önemli meselesini teşkil eder. Davetin neticeye ulaşabilmesi, müspet bir sonuç verebilmesi için yer ve zaman faktörlerine dikkat ve itina gereklidir.

Davetçi, daveti sunduğu mekânın şart ve imkânlarını çok iyi bilerek orada nasıl hareket edeceğini, hangi metotlarla davetini sunacağını, davetin hangi mesele ve merhalelerinin bu yer için uygun olacağını hesap mecburiyetindedir.

Mekan değişikliği, fıkhî ahkâmın bile değişik olmasını gerektirecek şekilde ehemmiyet arzetmekte, farklı yerler, muhtelif şart ve imkânlara sahip olabilmektedir. Mezhepler arası, hatta aynı mezhebin değişik bölgelerde bulunan imamları arasındaki görüş ayrılıkları ve ihtilafları, bu şartlara bağlı olarak mütalaa edilmelidir. İmam eş-Şâfi'î'nin Mısır'a geldiği zaman bizzat kendisinin evvelki fıkhından çok değişik bir fıkıh ortaya koyduğu da bir gerçektir.[915]

Bu bakımdan davetçi her şeyden önce, davet için bulunduğu mekânın şartlarını tespit edecektir, sonra bu şartlara uygun olarak çalışma plânını yapacak ve uygulama alanına koyacaktır.

Rasûlüllah'ın İslâm'a davet metodunda mekân değişikliğinin mühim rol oynadığını, Mekke ve Medine devirlerinde, çevrenin, muhatapların değişikliği sebebiyle nazil olan âyetlerdeki

915 Tefsîru'l-Menâr IV, 40.

muhtevanın hitap şeklinin ve uygulanan ahkâm ve prensiplerin değişikliğine bakarak kolaylıkla anlamak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim de, davet için yer seçimini emrederek Allah'ın emirlerinin alaya alındığı ve peşin hükümlerle hareket edildiği yerlerde davetçinin bulunmaması gerektiğini, davette bulunmak için böyle bir yerin elverişli olmadığını belirtir: "Allah'ın âyetlerine küfredildiğini ve onlarla eğlenildiğini işittiğiniz zaman onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın."[916] Şeytan unutturur da davetçi böyle bir yerde bulunursa hatırlar hatırlamaz artık hemen oradan kalkmalıdır: "Eğer şeytan seni unutturursa o halde hatırladıktan sonra artık o zalimler gürûhu ile beraber oturma."[917]

Bazı yerlerin propaganda için diğerlerinden daha elverişli olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan günümüzde reklam ve tabelalar, afişler bile belli yerler tespit edilerek asılmaktadır. Bu bakımdan davetçi davete elverişli yeri de seçmek durumundadır.

Davetin müessiriyyetinde zamanın önemi inkar edilemez. Bir kere davet, zamanında sunulacaktır. Fırsat eldeyken ve zamanı gelmişken tebliğ görevini îfa etmeyip, zamanı geçtikten sonra çabalamanın fayda sağlamayacağı aşikârdır. "Gelişi güzel her zaman, her yerde davetin yapılabileceği" görüşü aslâ tasvip edilemez.[918]

Diğer taraftan vakitli-vakitsiz, müteaddit defalar ardı ardına tebliğde bulunarak muhataba bıkkınlık vermek de, onu ürkütecek ve usandıracaktır. Peygamber S. Efendimizin tebliğ ve irşadında bıkkınlık vermemek için zaman gözlediğini, fırsat kolladığını biliyoruz; hadisi bize rivayet eden Abdullah b. Mes'ûd hazretleri de haftada bir gün va'z-u nasihatta bulunurken va'zlarından zevk alanların her gün kendilerine konuşmasını ondan istemelerine karşılık mezkûr hadisi hatırlattığını İmam Müslim'den öğreniyoruz.[919]

---

916 4 Nisâ: 140.

917 6 En'âm: 68.

918 Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.135, 136.

919 Müslim, Sıfâtu'l-Munâfikîn 82-83.

Davet metodunda zaman açısından bilinmesi gerekli bir başka husus, insan hayatında bazı zamanlar, hatta gün içinde bazı saatler ve dakikaların, etkilenmeye diğerlerinden daha müsait olduğudur. Kişinin yalnızca, Rabbiyle başbaşa nefs murâkabesi yapmaya, Allah'la irtibat kurmaya, O'na iltica etmeye en müsait vaktinin gece olduğunu biliriz. Sabahın kuşluk vaktine kadar ilk saatleri ile, öğleden sonra ikindiye kadar geçen zamanın, insan zihninin zinde, algılamaya müsait, tefekkür ve kararlılığa elverişli olduğu anları olarak tespit edilmiştir. Hatta Avrupa'da, bu vakitlerde reklam ve propaganda çokluğu sebebiyle radyo ve televizyon idareleri, zamanlara göre değişen reklam fiatları getirmişlerdir.[920] Davetçi etkinliği olan bu anlara dikkat edecektir.

Nihayet davete uygun bir zaman seçiminin yanında davetin neticeye ulaşabilmesi için de bir zamana ihtiyaç vardır. Hasen el-Bennâ: "Bizce vakit, ilacın bir bölümüdür. Yol, uzun bir zamanı gerektirmektedir; merhaleleri çoktur; tehlikeleri fazladır. Fakat maksada götüren tek yoldur." der.[921] Toprağa atılan bir tohumdan, anında filizlenip yeşermesi, meyve vermesi, yeni doğan bir çocuktan hemen koşup oynaması, konuşup anlaşması beklenemez; bütün bunlar zamana muhtaçtır. Aynı şekilde muhataba tebliğ ve teklif yapıldıktan sonra onun tarafından kabul edilmesi, inancın yaşayışa intikal ettirilmesi ve bunun tekemmül ederek istenilen nihaî şekli bulması, zamanla olacaktır. Bildiğimiz gibi İslâm 23 senelik bir müddet zarfında tamamlanmıştır; Rasûlüllah, İslâm ahkâmını Kur'an'ın bu zaman dilimlerinde nazil oluşuna göre yavaş yavaş tebliğ etmiştir.

Bu bakımdan davetçi, aceleci olmayacak, tebliğinin neticesini hemen almaya kalkışmayacak, İslâm'ı bir anda mükellefe yükleyivermeyecek, zamanını tespit ederek plânla ve programla hareket edecek, zamana ve mekâna en uygun metotları uygulayarak tebliğde bulunacak, sonra neticeyi zaman içinde hasıl etmesi için Cenab-ı Hakk'a bırakacaktır.

---

920 Lougovoy; Halkla Münasebetler, s.57.

921 Bennâ, Risâletu't-Te'âlîm, s.15.

f- Toplantı Tertibi:

Davet, İslâm'ın neşri ve insanlığın hidayeti için mevcut imkânları kullanma yanında yeni vesileler icat ameliyesidir. Hususuyle davetin mesajını iletmek ve problemlerini görüşmek üzere insanları bir araya toplamak, toplantı tertip etmek de, icat edilecek bu vesilelerden biridir.

Bir tenkidin yöneltildiği durumlar müstesna, umûmiyetle topluluklar, münferiden hitap edilen şahıslardan daha ziyade etkilenme ve harekete geçme kabiliyetine sahiptirler. Bir araya gelen insanlar arasında -hele bir de inanç ve fikir birliği varsa- ma'şerî bir vicdan uyanır; hemen bir efkâr-ı umumiyye teşekkül ediverir. Bu bakımdan tebliğin sunulduğu insanlar, müslim olsun, gayr-i müslim olsun çeşitli vesilelerle bir araya getirilmelidirler.

İslâm'ın cemaate ve cemaatleşmeye verdiği büyük önemi biliyor, Hz. Peygamber'in bu konudaki tatbikatına vâkıf bulunuyoruz. Müslümanlar, günün beş vaktinde mahallelerindeki camide bir araya gelirler; haftada bir kez cuma namazı, daha şümullü olarak bütün bir köy halkını, şehirde yaşayanları bir araya getirmektedir. Bayram namazları da, böyle bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Hacca ise, dünyanın her tarafına yayılmış İslâm topluluklarının, İslâm halifesinin veya vekilinin başkanlığında yapılacak beynelmilel bir toplantıya tabiî delegelerini göndermeleri nazarıyla bakabiliriz. Bütün bunlardan anlıyoruz ki İslâm, müslümanların bir araya gelerek toplantılar akdetmelerine fevkalâde ehemmiyet vermiş ve ibadetlerinde bile bu hususu gerçekleştirmelerini müslümanlardan isteyerek, yönlendirici prensip ve esaslar getirmiştir.

Bunların haricinde Peygamber Efendimizin davet metotları arasında tebliğ için başka toplantıların da tertip edildiğini görüyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi ilk iman edenleri Rasûlüllah'ın Dâru'l-Erkam'da bir araya getirmesi,[922] ilk İslâmî kadronun yetiştirilmesi için sürekli olarak devam eden bir toplantı, bir seminer idi; davetini ızharda O, yakın akrabalarını kendi evinde tertip ettiği bir toplantıya çağırmış,[923] bilâhare

922 Bak: 112-115.

923 Bak: 120.

bütün Kureyş'e İslâm'ı ızhar için Safâ tepesini toplantı yeri olarak seçmişti.[924] I. ve II. Akabe Biatleri, İslâm daveti açısından fevkalâde önemli kararların alındığı birer toplantı idiler. Medine döneminde ashabına İslâm'ı tebliğ için zaman zaman çoğu kez Mescid'de olmak üzere O'nun va'z ve nasihat toplantıları akdettiğini[925] de biliyoruz.

Diğer taraftan Hz. Peygamber, bir araya toplanmanın ruhlar üzerindeki tesirini, ma'şerî bir vicdan uyandıracağını bildiği için İslâm Devleti bünyesindeki gayr-i İslâmî unsurların toplanmalarını hoş karşılamıyordu. Mesela münafıklara karşı O'nun siyaseti, onların bir araya gelmelerini önleyerek efkâr-ı umûmiyye oluşturmalarına imkân vermemek, cemiyette münferid hürler olarak yaşamalarını sağlamaktı.[926] Bu siyasetin bir uygulaması olarak Tebûk Gazvesi hazırlıkları esnasında fitne kazanları kaynatılan bir evi yaktırmış,[927] meşhur Mescidu'd-Dırâr'ı da yıktırmıştı.[928]

Toplantının müessiriyyeti esasından hareketle İslâm davetçisi, davet için vesileler icat etmek metodunu uygulayacak, günlük namazlarda, cuma ve bayramlarda, hacda müslümanların toplanmalarından istifade edecek, müslim, gayr-i müslim her sınıfa hitap edecek şekilde konferanslar, seminerler, özel sohbetler, geceler tertip edecek, programlar uygulayacaktır. Onun vazifesi bütün bu imkânlardan azamî ölçüde istifade ederek İslâm davetini bütün insanlar arasında yayabilmektir.

g- Toplantı Yerlerine Gitmek (Çarşı, Pazar, Panayır):

Çeşitli istek ve ihtiyaçlarını yerine getirmek üzere insanların birbirleriyle sosyal münasebet ve irtibatlar kurarak bir araya gelmeleri, mahiyet ve nitelikleri değişik çeşitli yerlerde toplanmaları, davetçi için mutlaka değerlendirilmesi gerekli bir fırsat doğurur. O, eline geçen her fırsatı davet açısından işlemek, değerlendirmek mecburiyetindedir. Maksat ve niyet-

924 Bak: 122-123
925 Müslim, Sıfâtu'l-Munâfikîn 82-83.
926 Canan, Les Méthodes, p.171-172.
927 İbn Hişâm III-IV, 517.
928 Bidâye V, 21-22.

leri tebliğ esaslarına ters bile olsa bir araya gelmiş insanlar topluluğu, davetçiye böyle bir fırsatı vermiş, tebliğe muhatap bir zümre çıkarmıştır ortaya.

Rasûlüllah S. Efendimiz, Mekke ve Medine dönemlerinde hep, bu insanlar arası münasebetlerin doğurduğu sosyal müesseseden istifade etmiş, ticarî ve iktisadî, siyasî , ictimaî, dinî ve kültürel maksatlarla çarşı ve pazarlarda, panayır ve fuarlarda, özel toplantı ve sohbet yerlerinde ve haccın îfa edildiği merkez ve mahallerde insanların bir araya gelmelerini, daveti için hazırlanmış bir imkân telakki ederek her vesileyle bu insanlara yılmadan tebliğde bulunmuştur. Alenî davetin başladığı andan itibaren Arap Yarımadası'nın her tarafından hac, umre, ticaret ve siyaset için gelmiş insanlarla, ikâmet ettikleri, faaliyette bulundukları yerlere kadar giderek, birer birer dolaşarak O'nun irtibat kurduğunu daha önce belirtmiştik.[929] Medine'ye hicretinden sonra bir gün O, terkisinde Hz. Usâme, bir merkeple giderken bir yerde müslümanların, müşriklerin ve yahudilerin karışık bulunduğu bir topluluk görmüş, bu toplantıdan davet yararına istifade sağlamak üzere selam vererek durmuş, onlar arasına oturmuş, İslâm'a davette bulunmuş ve Kur'an okumuştu.[930]

Bazı taşkınlıkları sebebiyle yahudilere ihtarda bulunmak için ashabıyla birlikte Benû Kaynukâ'nın meşhur çarşısına gitmişti.[931] Bu ve buna benzer sebeplerle insanların tertip ettikleri toplantılar, ihtiyarî veya gayr-i iradî olarak bir araya gelmeleri, nasıl Hz. Peygamber Efendimiz tarafından değerlendirilecek bir fırsat olarak davet metotları arasında yer alıyorsa O'nu örnek alan, Sünnet'ine ittiba eden davetçiler de bu nevi vesileleri ganimet bilmelidirler.

h- Evlerde Ziyaret:

Buraya kadar, çeşitli münasebetlerle İslâm davetinde temel duygunun, yakınlaşma ve ülfet peyda etmek olduğunu, bir kaç kere tekrarlamış bulunuyoruz. Öyle olunca bu yakınlaşmayı

---

929 Bak:122-125.

930 Buhârî, Tefsîru Sûrati Âlü İmrân 15; Müslim, Cihâd 116.

931 Ebû Dâvûd, İmâret 22; Bidâye IV, 3-4.

temin edecek hususlara İslâm daveti açısından dikkat ve riayetin gerekliliği aşikârdır. Elbette sevincinde kendisine neşe katan, elem ve üzüntüsünde derdine ortak olan bir kimseye karşı insan rûhen bir yakınlık duyar ve sempati besler. Hadd-i zatında çevresinde münasebet halinde bulunduğu insanlarla kişinin ilgilenmesi, onun dert ve problemlerine yardımcı olması, gerekli anlarında desteklemesi insanî bir vazifedir. Bu insanî ve İslâmî görevi îfa etmek, davetine imkân hazırlamak ve tebliğde bulunmak üzere bayram, düğün, ziyaret gibi sevinçli günlerde, hastalık, kaza, herhangi bir musibet ve ölüm gibi elemli anlarda davetçi çevresindeki insanları ziyaret edecektir. Hz. Peygamber, Allah için bir dostunu ziyaret eden veya hastalığında ona "geçmiş olsun"a giden kimseye Cennet va'd eder.[932]

O, sözlerinin ilk tatbikçisi bizzat kendisi olandır. Müslümanları evlerinde ziyaret ederek onların haliyle hemhal olduğu gibi,[933] zahiren müslüman görünen müşrik münafıkları ve yahudileri bile ziyaret etmiş, bunu davetine vesile kılmıştır. İbn Kesîr'in beyanına göre münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy hastalandığı zaman, hasta yattığı 20 gün zarfında her gün Rasûlüllah onu ziyarete gitmişti.[934] Bazı hizmetlerini gören bir yahudi çocuğu da hastalığında ziyaret etmiş ve ona yatağı başında İslâm'ı tebliğde bulunmuş, müslüman olmasını istemişti. Babasının serbest bırakması üzerine çocuk, İslâmiyet'i kabul etmişti. Ziyaretinden müspet netice alan Hz. Peygamber çok memnundu ve Allah'a şükrediyordu: "Benim vasıtamla bu çocuğu Cehennem'den kurtaran Allah'a hamdolsun."[935]

Yakınlıklarını sağlayabilmek ve kalblerini kazanmak için zimmîleri bile evlerinde ziyaret etmek gerekli olduğuna göre[936], İslâm davetçisi bir takım kırgınlıklar ve fikir ayrılıkları sebebiyle aynı çevrede yaşadığı insanlara karşı soğuk

---

932 Müslim, Birr 38-42; Tirmizî, Cenâiz 2, Birr 64; İbn Hanbel I, 81, II, 326, 344, 354, V, 276. Başka hadisler için bak: Wensinck, el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Hadisi'n-Nebevî, " عود " maddesi.

933 Mesela Sa'd b. 'Ubâde'yi ziyareti için bak: Buhârî, Tefsîru Sûrati Âli İmrân 15; Müslim, Cihâd 116.

934 Bidâye V, 34.

935 Buhârî, Cenâiz 78; Ebû Dâvûd, Cenâiz 2; İbn Hanbel III, 175.

936 Aynî, Umdetu'l-Kârî VIII, 175-176.

davranıp, onların mesele ve problemlerine, neşe ve elemlerine aldırmazlık edemeyecektir; yaklaşan o, ilgilenen o, anlaşmazlıkları bertaraf eden o olacaktır.

i- Mescid:

Rasûlüllah'ın İslâm'a davet hareketinde, müstesna bir yere sahip mescide gerçekten büyük vazifeler düşmüş, davetin neşrinde mescid önemli hizmetler îfa etmiştir.

Her şeyden evvel kabul etmek gerekir ki İslâm nazarında din, kişinin Cenab-ı Hak'la ve diğer insanlarla irtibat ve münasebetlerini tanzim ve organize eden prensiplerin mecmûudur. Bu sebeple İslâm Dini'nde iktisat, hukuk, ahlâk, eğitim ve öğretim gibi konular üzerinde durulmuş, Cenab-ı Hakk'ın Rasûlüllah'a inzâl buyurduğu âyetlerde, insan hayatının bütün bu yönlerini ilgilendiren ve şekillendiren esaslar getirilmiştir. Bu esasları uygulamak üzere Medine'de bir devlet kuran Hz. Peygamber, bir şâri olmasından başka dünyevî ve uhrevî işleri idare den İslâm Devleti'nin ilk başkanı ve temsilcisi idi. O'nun bu vazifesini kendisinden sonra gelen halifeleri bir müddet liyâkatla devam ettirdiler.

Elbette İslâm için "dinî merkez" denilince ilk akla gelecek müessese, mescid=cami olacaktır. Nasıl ki Hıristiyanlığın dinî merkezi, dinî işlerin icra edildiği mahalli, kilise; Yahudiliğin dinî merkezi, havra ise...

İslâm Dini'nin ve İslâm Devleti'nin, beşer hayatının her yönüyle ilgilenmesi münasebetiyle dinî merkez durumunda olan ve Hz. Peygamber ile ilk halifeler döneminde tamamıyla bir "hükûmet konağı" mahiyetini arzeden mescidlerde, artık bu açıdan meseleye bakış karşısında her türlü dünyevî ve uhrevî problemin çözüme kavuşturulacağı, İslâm'ın dünya ve ahiretle ilgili her çeşit prensibine icra imkânı verileceği aşikârdır.

Şimdi biz, tafsilata girmeden Hz. Peygamber'in davetinde mescidin îfa ettiği hizmet ve oynadığı rolü sıralayalım:

a- Müslümanlar için bütün bir yer yüzü temizdir ve ibadete elverişlidir. Ama Allah'ın zikredildiği mescidler, ruhî bir havaya

sahiptirler. Mü'minler, huzû ve huşû içinde "Allah'ın evi"nde kendilerini Rablerine verme, O'na kavuşma imkânını bulurlar.[937]

b- İslâm, birlik ve beraberlik, muhabbet ve kardeşlik dinidir. İtibar, mal ve mevki farkı gözetilmeksizin mescidde biraraya gelen, aynı safta omuz omuza duran İslâm cemiyetinin fertleri, ancak burada kaynaşır, İslâm'ın arzuladığı ruha sahip olurlar.[938]

c- Mescid, İslâm'ın insanlara tebliğ edildiği, va'z ve nasihatın yapıldığı, kişiye hayatta takip edeceği hatt-ı hareketi gösteren pusulanın verildiği bir tevcih mekanizmasıdır.

d- Mescid, bir ilim meclisi, eğitim ve öğretim müessesesidir. Tesis edildiği andan itibaren orada ders halkaları teşekkül etmiş, yüksek seviyede öğretim veren bir kuruluş mahiyetini almıştır. Kur'an, hadis, fıkıh, tefsir gibi mühim ilimlerin tedris kaynağı hep mesciddir.[939]

e- Mescid, bir İslâm Kültür Sarayı'dır. Orada edebî konuşma ve yarışmalar (müfâhara) yapılır; şiirler inşâd edilir.[940]

f- Siyasî meselelerin müzâkere edildiği bir istişare meclisi, diplomatik görüşmelerin yapıldığı bir resmî toplantı salonudur. Hz. Peygamber, Devletine müteallık çeşitli meseleleri ashabı ile orada görüşmüş, kabilelerin delegelerini orada kabul etmiştir. Rasûlüllah'tan sonra halifelere, orada biat edilmiş, devleti ilgilendiren konularda halifeler, orada minberden tebaaya hitab etmişler, çalışmalar ve kararlar hakkında vatandaşlarına bilgi vermişler, isteklerde bulunmuşlardır.[941]

g- Hz. Peygamber, pek çok hukukî meseleyi mescidde halleder, kaza organı olarak kendisine iletilen davalarda davalı ve davacıyı dinlemede mescidi mahkeme salonu olarak kullanırdı.[942]

---

937 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s.190.

938 Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.152-153.

939 Buhârî, Salât 84; Çelebi, İ.Eğ.Öğ.Tarihi, s. 95; Dağ.İ.Eğ. Tarihi, s. 71-72; Canan, Sünnette Terbiye, s. 322, 373; Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s. 190; J. Pedersen, "Mescid", İ.A. VIII, 47.

940 İbn Sa'd I, 294; Ğazzâlî, a.g.e. s.190; Canan, a.g.e., s.373.

941 Imâduddîn Halîl, Dirâse fi's-Sîra, s.149; Hamidullah, İ.Peygamberi II, 264; Canan, Sünnette Terbiye, s.373; J Pedersen, "Mescid", VIII, 3, 42; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 523-524.

942 Çelebi, İ.Eğ.Öğ.Tarihi, 96; J Pedersen, "Mescid", İ.A.VIII, 46.

h- Hz. Peygamber, mescidden ictimaî meselelerle ilgilenir ve duruma göre getirdiği hükümleri buradan ilan ederek etbaının sosyal yaşayışını da idare ederdi.[943]

i- Mescid, İslâm iktisadiyatı ile ilgili uygulama ve müzakerelere de sahne oluyordu, Rasûl-ü Ekrem'in mescidde teberrûları kabul ettiği ve ihtiyaç sahiplerine dağıttığı olur,[944] zaman zaman burada ticarî müzâkereler yapılırdı.[945]

j- Orası, bir nevi ordu karargâhı idi. Askerî plânların ve müzâkerelerin orada yapıldığı olurdu. Uhud Gazvesi'nden hemen sonra İslâm ordusunun komutanları, geceyi mescidde geçirmişlerdi. Bir İslâm düşmanının çıkardığı problemleri halletmek üzere Rasûlüllah'ın gönderdiği bir birlik komutanı, düşmanın kellesini getirerek mescidde Hz. Peygamber'in ayakları ucuna bırakmış ve orada Rasûlüllah'a bu askerî hareket hakkında rapor vermişti.[946] Daha sonraki devrelerde de mescid, bu askerî ehemmiyetini korumuştur. Düşmana karşı cephe teşekkülünde camilerin gerçekten büyük rolü olmuş, komutanlar, buralardan medet istemişlerdi. Mesela Hz. Ömer, Medine minberinden Irak'ta İslâm ordularının gerileyişini ilan etmiş ve müslümanlardan bu beldelere yürümeleri talebinde bulunmuştu.[947] Daha yakın tarihimize bakalım; I. Cihan Harbi esnasında savaşa meydan olan bütün İslâm ülkelerinde camiler, asker kayıt büroları, asker sevk merkezleri ve mühimmat depoları vazifesini görmüş,[948] İstiklâl Muharebelerimizde camilerimiz inkâr edilmez görevler îfa etmişlerdi.

k- Mescidin tıbbî birtakım müdahele ve tedavilerin yapıldığı bir hastahane vazifesi gördüğüne de şahid oluyoruz. Harpte yara alanlar orada tedavi ediliyor, bir nevi kan aldırma ameliyesi olan hacamatın orada yapıldığı oluyordu.[949]

---

943 Buhârî, Salât 70-71; Imâduddîn Halîl, a.g.e. 149; J. Pedersen, "Mescid", İ.A. VIII, 4.
944 Buhârî, Salât 42.
945 Buhârî, Salât 71, 83; J.Pedersen, "Mescid", İ.A. VIII, 3.
946 a.y; Çelebi, a.g.e. s.96.
947 Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 523-524.
948 Sibâî, Hz. Muhammed ve Hayatı, s.66-67.
949 Canan, Sünnette Terbiye, s.373; J.Pedersen, "Mescid", İ.A.VIII, 3.

l- Şüphesiz bazı faydalar mülâhazasıyla bazan mahpuslar, mescidde bağlı olarak muhafaza ediliyor; böylece orası hapishanelik yapıyordu.[950]

m- Orada rahatça istirahat edilebilir ve sohbetler yapılabilir. Nitekim ashab-ı kiram'ın uzanarak birbirleriyle konuştukları, yatıp dinledikleri vâkidir.[951]

n- Hz. Peygamber Sakîf heyetinin yarısını Medine'de kaldıkları müddetçe mescidde iskân etmişti. Böylece orası bir misafirhane ve otel olarak kullanılmıştı. Nitekim Hz. Ömer zamanına kadar dışarıdan gelen yabancılar, mescidin bir köşesinde uyuyorlardı.[952]

o- Rasûlüllah gününde mescid, merasim ve spor salonluğu da yapmıştı. O'nun izni ile bir bayram günü Habeş'liler mızrak ve kalkan oyunları gösterisi yapmışlar, hatta Hz. Peygamber'in arkasından Hz. Aişe de bu gösterileri izlemişti.[953]

ö- Mescid, bir beldenin İslâm vatanı oluşunu simgeleyen ebedî damgadır. Hz. Peygamber, gönderdiği birliklerine gittikleri yerlerde şayet bir mescid görürlerse mescid oranın İslâm beldesi olduğuna delalet ettiği için halkına dokunmamalarını emrederdi.[954]

Hz. Peygamber, İslâm davetindeki bu mümtaz mevkii ve cemiyet hayatındaki fevkalâde ehemmiyetine binaen Medine'ye hicretinde kısa bir müddet kaldığı Kubâ'da hemen bir mescid inşa ettirmiş, şehre intikal ederek yerleştiği andan itibaren de ilk faaliyeti, Mescid'ini bina etmek olmuştu.[955]

Yine davetteki rolü sebebiyle Hz. Peygamber, mescidlerin sayılarının artırılması hususunda teşviklerde bulunuyor "İçerisinde Allah'ın zikredildiği bir mescid bina edene Cenab-ı Hak,

---

950 Buhârî, Meğâzî 70; Müslim, Cihâd 59; Nesâî, Mesâcid 20; Atar, İslâm Adliye Teşkilatı, s. 217-218; Canan a.g.e. s. 373.

951 Buhârî, Salât 85; Nesâî, Mesâcid 24, 25; Canan, a.g.e., s. 373; J.Pedersen, "Mescid", İ.A.VIII,3.

952 Kândehlevî III, 564; Hamidullah, İ.Peygamberi I, 329; Canan, a.g.e., s. 373; J.Pedersen, "Mescid", İ.A. VIII, 3,19.

953 Buhârî, Iydeyn 2, 25 Cihâd 81; Canan, Sünnette Terbiye, s. 373; J.Pedersen, "Mescid", İ.A. VIII, 3.

954 Ebû Dâvûd, Cihâd 91; Tirmizî, Siyer 2.

955 İbn Hişâm I-II, 496-497; Bidâye III, 214-219; Hudarî, Nûru'l-Yakîn, s. 85, 86.

Cennet'te bir köşk hazırlar." buyurarak[956] her mahallede bir mescidin açılmasını ve temiz tutulmasını emrediyordu.[957] Semhûdî'nin isim ve yerlerini belirterek ve geniş bilgiler vererek beyan ettiğine göre Hz. Peygamber gününde, mescid edinilmiş evler müstesna, Mescidü'n-Nebî dışında bizzat Rasûlüllah'ın namaz kıldığı Medine dahilinde 18, Medine civarında ise 40 mescid vardı.[958]

Rasûlüllah'ın mescid inşası ile ilgili emri ve tatbikatı sebebiyle daha sonraki devirlerde müslümanların fethettikleri her yerde veya kurdukları bütün köy ve şehirlerde bir veya daha fazla mescid yaptırmak, prensip haline gelmişti. Mesela Hz. Ömer, fethedilen memleketlere tayin edilen valilerine cuma namazı için büyükçe bir mescid, kabileler için de ayrı ayrı mescidler yaptırmalarını emrederdi.[959]

İslâm davetinde ve İslâm'ın intişârında büyük fonksiyonu olan camiler, zamanla cemiyet hayatından çekilerek sadece ibadete munhasır yerler haline geldi ve "cemaat" denilmeyecek kadar az sayıda ve vasıfta müslümanlarla başbaşa kalarak uzlete çekildiler.

İslâm davetçisi, İslâmî bir cemiyet oluşturmak ve İslâm'ı bütün bir cihana yayabilmek için camiye gereken değeri vererek Rasûlüllah günündeki aksiyon ve aktivitesine kavuşturmak mecburiyetindedir. Bunun için de Allah'a bağlı, gayretli, kabiliyetli, davet için çırpınan imam ve hatiplere muhtacız; bilinsin ki cemiyetimizin içinde bulunduğu bataklıktan kurtarılmasında onlara büyük görevler düşmektedir ve kurtuluş ancak onlar eliyle olacaktır.

j- **Suffa - Mektep:**

Daha önce belirttiğimiz gibi[960] İslâm'a davet faaliyeti, yalnızca gayr-i müslimleri İslâm'ı kabule çağırıverme ameliyesi değildir. Bilakis İslâm'a davet hareketi, bütün bir beşeriyet çer-

---

956 Müslim, Mesâcid 24; Nesâî, Mesâcid 24.
957 İbn Mâce, Mesâcid 9; Ebû Dâvûd, Salât 13.
958 Semhûdî, Vefâ III, 819-880.
959 Çelebi, İ.Eğ.Öğ.Tarihi, s.98.
960 Bak: 23-36.

çevesinde İslâmî bir cemiyet oluşturmak, bu cemiyetin İslâm'a devamlı bağlı kalmasını sağlamak, bu şekilde dünya ve ahiret saadetini temin etme çaba ve gayretidir. Bir toplumda ve devlette uygulanan eğitim ve öğretimin, o toplumun ve devletin kaderini tayinde, istikbâlini ortaya koymada ne derece müessir olduğu bilinen bir gerçektir. Anarşi ve terör telkin eden bir eğitim ve öğretim, anarşist ve terörist bir nesil yetiştirecek, toplumu anarşinin kucağına atacaktır; benimsediği bir fikir ve doktrini beyinlere zerkeden bir maarif ve terbiye, ektiğini biçecek, yaptığı çalışmanın karşılığını bulacaktır.

Bu esastan hareketle İslâm davetinin bizâtihî çalışma alanını teşekkül ettiren İslâmî bir cemiyet ve İslâmî esaslara bağlı bir nesil yetiştirmek için İslâm'a göre eğitim ve öğretim yapmak gerektiğini söylersek herhalde şaşılacak bir iddia ortaya koymuş olmayız. Bu fikri daha değişik bir cümleyle yeniden ifade edecek olursak İslâm daveti İslâmî bir cemiyet teşekkülü için eğitim ve öğretime gereken değeri vererek bunu sağlayacak her türlü imkân, vasıta ve metotlara baş vurmak mecburiyetindedir. İslâm davetinin temel metotlarından birisi eğitim ve öğretim yoluyla neticeye ulaşmaktır.

Bütün bir Arap Yarımadası'nda okuma-yazma bilen nispetinin son derece düşüklüğüne rağmen rahatlıkla inançlarının gereklerini yapabilme imkânı bulduğu ilk anda hicretinin henüz ilk aylarında Hz. Peygamber'in biraz önce belirttiğimiz gibi mescidin tabiî bir medrese olması yanında mescide bitişik müstakil bir "okul" binası (Suffa) inşa ettirmesi[961] gerçekten heyecan vericidir. Kaynaklarımızın ittifakla belirttikleri gibi Suffa bekâr ve fakir müslümanların sadece barınacakları bir yer olarak kalmamış bilakis Kur'an ve yazı ile diğer ilimlerin talim edildiği yatılı gündüzlü bir mektep hatta bir üniversite mahiyetini arzetmiştir.[962]

Hamidullah'ın beyanına göre gündüzlülerle beraber Suffa'da talebe adedi 400'e kadar çıkıyordu.[963] Muhtemelen

961 Semhûdî, Vefâ II, 453-454.

962 Kettânî, Terâtîb I, 40,48; Hamidullah, İ.Peygamberi II, 75-77, Muhtasar Hadis Tarihi, s.21.

963 Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi, s. 21.

daha fazlasına kapasitesi de müsait değildi. Bu sebeple kısa bir müddet sonra orası ihtiyaca kifayet edemez hale gelince Hz. Peygamber izdihamı önlemek üzere Medine'nin muhtelif mahallelerinde ilkokul yahut hazırlık okulları diyebileceğimiz bir çok "küttâb" açtı.[964] Küttâblar genellikle okuma-yazma, basit matematik, biraz şiir ve tarih bilgisiyle birlikte aşağı seviyede Kur'an ve hadis bilgileri veriyorlar, yüksek seviyede tahsil mescidlerde devam ediyordu.[965]

Ayrıca hususuyle Kur'an-ı Kerim için ileri seviyede ihtisas okullarının da Rasûlüllah zamanında mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bedr Gazvesi'nden hemen sonra Medine'ye gelen Abdullah b. Ummi Mektûm'un misafir kaldığı ve derslerine devam ettiği Mahreme b. Nevfel'e ait bir ev "Dâru'l-Kurrâ" olarak bilinmekteydi.[966]

Rasûlüllah'ın eğitim ve öğretimde çektiği en büyük sıkıntı bilhassa ilk yıllara ait olmak üzere okuma yazma konusu için yeterli öğretmenin bulunmaması idi. Bu sebeple kâfirlere bile okuma-yazma talimi tevdi edilmişti.[967] Ubeyy b. Ka'b'tan nakledilen "Mektepte yahudi çocuklar arasında oynayan kâküllü çocuklar çoğalmıştı" rivayetinden[968] yahudilere ait okullara okuma-yazma öğrenmek üzere müslüman çocukların gönderildiğini anlayabiliriz.

Bu öğretimden kadınlar da mahrum bırakılmıyorlardı. Kettânî okuma-yazma öğreten kadın öğretmenlerin mevcudiyetinden, mesela Şifâ Ummu Süleyman b. Ebî Hatme'nin bizzat Rasûlüllah tarafından Hafsa ve Rukayye'ye yazı öğretmekle görevlendirildiğinden bahseder.[969]

Bütün bunlar bize göstermektedir ki Rasûlüllah Efendimiz davetinin maksadını gerçekleştirmek, İslâmî bir cemiyet oluşturmak üzere erkek-kadın, büyük-küçük, bütün bir İslâm camiasının eğitim ve öğretimiyle bizzat meşgul oluyor, bunu sağlamak

---

964 Hamidullah, İ.Peygamberi II, 77; Canan, Sünnette Terbiye, s. 321-322.
965 Dağ, İ.Eğ.Tarihi, s.65-66, 71-72.
966 Kettânî, Terâtîb I, 56; Hamidullah, a.g.e. II, 77.
967 Kettânî, a.g.e. I, 48-49.
968 Dağ, a.g.e. XV.
969 Kettânî, a.g.e. I, 49-50.

için her türlü imkân ve vesilenin hazırlanmasını, her çeşit fırsat ve vasıtanın kullanılmasını davetinin temel metotlarından biri kabul ediyordu. Elbette eğitim ve öğretime verilen değer semeresini gösterecek, arzulanan bir ümmet ortaya çıkacaktı. O, dâr-ı bekâya irtihal ettiği zaman örnek bir toplum sergilemiş, kendisinden sonra gelecek davetçiler için böyle bir topluma erişme metodunun en geçerlisini miras bırakarak gitmişti.

k- Haberleşme ve Elçiler:

İnsanların sosyal münasebetlerinden doğan ictimaî bir müessese olarak haberleşme teşkilatı, muhakkak ta Hz. Adem'den beri var olagelmiştir. Ve insanlar bir takım ihtiyaçlarını karşılamak, maksatlarını gerçekleştirmek üzere bu kuruluştan istifade etmişlerdir. Tabiî olarak Hz. Peygamber Efendimiz de alışılmış ve kaçınılmaz olan bu müesseseden davet yararına istifade etmiş, davete muhatap kıldığı insanlarla o günün imkânlarına müvazi olarak elçiler ve mektuplar göndererek irtibat kurmuş, haberleşmiştir.

Biz, bu konuyu daha önce "Diplomatik Davet"in bir bölümü olarak "İslâm'a Davet Mektupları ve Elçiler" başlığı altında incelemiş bulunuyoruz.[970] Bu münasebetle Rasûlüllah'ın gönderdiği mektup ve elçiler üzerinde tekrar durmayacağız. Ancak onun haberleşme metodunu uygulamasında bugünün gelişen telefon, telsiz, radyo, televizyon, matbûât gibi imkânlarından günümüz davetçisinin mutlaka faydalanması gerektiğine delalet bulunduğunu belirtmekle iktifâ edeceğiz.

l- Ekonomik İlişkiler:

Fertler ve cemiyetlerin kültür alış-verişlerinde, medeniyetlerini birbirlerine intikal ettirişlerinde ekonomik ilişkiler, gerçekten önemli rol oynar. Ticarî faaliyetler münasebetiyle milletlerin kendilerine özgü örf ve âdetlerin, inanış ve yaşayışların, din ve ibadetlerin başka milletlerin fertleri tarafından benimsenerek aynıyla kabul edildiği, tamamıyla uygulandığı çok görülmüştür.

---

970 Bak: 173-177.

Bu bakımdan ekonomik ilişkiler, bir dinin yayılabilmesinde, bir davetin kabul görmesinde müessiriyyete sahiptir.

Meselenin bir yönü daha var: Haliyle insan, maddî bir takım ihtiyaçlarını karşılama mecburiyetindedir; bunun için alışverişte bulunacak, kendi dışında bazı kimselerle ticarî, iktisadî münasebetleri olacaktır. Herhangi sebeple bu münasebetler durdurulur, ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelirse maddî bir takım tehlikelerle birlikte bu insan, bir bunalım ve buhran içerisine düşecek, ölüm-kalım mücadelesinden ayrı olarak ruhen de muzdarip olacaktır. İnsanın mecbur olduğu ticarî münasebetlerin, karşı bir düşünce tarafından dinî inanış ve yaşayış sebebiyle ekonomik baskı unsuru olarak kesildiğini düşünelim. O zaman karşımıza korkunç bir manzara çıkacaktır; ya uğradığı bu baskı sebebiyle insan, dininden, imanından vazgeçecek, en azından vazgeçmiş görünecek veya her türlü münasebetleri engellenmiş olarak akidesi uğrunda ölümü göze alacaktır. Bu durumda da ekonomik ilişkilerin kesilmesi, karşı görüş ve dinin engellenmesi, baskı yapan tarafın dininin de sırf bu zorlamalar karşısında, maddî duygularla kabul edilmesi yönünde müessirdir.

Rasûlüllah S. Efendimizin davet metotları arasında acaba bu iki şekliyle ekonomik münasebetler yer almış mıdır? Soruyu cevaplandırmaya birinci şekli ele alarak başlayalım:

Her şeyden evvel belirtmek mecburiyetindeyiz ki, Hz. Peygamber'in 23 senelik davet hayatının 21 senesi; başta bütün Arab'ın ta'zim ve hürmet ettiği Kureyş olmak üzere İslâm'ın sesini ilettiği yerlerdeki kabilelerle anlaşmazlık içinde geçmiş, Hz. Peygamber, hemen bir kaç ayda bir, bir birlik teşekkül ettirme mecburiyetinde kalmıştır. Bu sebeple bir hayli uzun süren bu müddet içerisinde dostluk münasebetlerinden ve sıhhatli eknomik ilişkilerden söz etmek, yanlış olur. Sadece kısa bir müddet süren Hudeybiye Musâlehası'nın sağladığı sükûn devresinde ashab-ı kiram, emniyetle çevreye çıkabilmiş, bu arada ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu kısa devrede biz onları ilişki kurdukları kimselere Kur'an okurken ve İslâm'ı tebliğ ederken görüyoruz. Bu faaliyet, İslâm daveti açısından bir hayli semereli olmuş, İslâm ondan evvelki 16 senelik neşir hayatında yayıldığından daha çabuk bir şekilde bu faa-

liyetlerden sonra yayılmıştır.[971] Yalnız buna mahzâ ekonomik ilişkilerin ortaya koyduğu bir netice olarak bakmamak gerekir. Zira ashab-ı kiram temel gaye olarak İslâm'ı neşretme, davette bulunma arzusuyla hareket ediyorlar, ekonomik ilişkileri de buna bir köprü kılıyorlardı.

Yine bu sükûn devresine ait olarak sahip olduğumuz bir malumata göre Hz. Peygamber Mekke'nin iktisadî bir darboğazda ve ekonomik bir krizde olduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine İslâm'a yaklaştırıcı bir centilmenlik olarak elçisiyle Mekke rüesâsına dağıtılmak üzere bir miktar altın gönderdi. Ebû Süfyân hariç, diğerleri bu nazik davranışı reddettiler. Ebû Süfyân ise, onların kabul etmediği meblağı da alarak bunları halka dağıtıyor ve akrabası Muhammed'e hayır dualarda bulunuyordu.[972] Hayber Gazvesi'nden sonra cereyan eden bu münferid vak'anın, aradan bir sene geçmeden Ebû Süfyân'ın müslüman olmasında diğer amillerden başka rolü olduğunu düşünemez miyiz? Her hâl-ü kârda -dediğimiz gibi- bu ekonomik yardım, Rasûlüllah'ın davet hayatında benzer birkaç hadise daha olsa bile münferid kalıyor.

Ancak Rasûlüllah'tan sonraki devrelerde hele hele dışa karşı İslâm'ı tebliğ edecek mübelliğlerin bulunmadığı devirler ve yerlerde ekonomik ilişkiler, çok daha belirgin olarak İslâm daveti lehine devreye girmiş, pek çok insan, ticarî münasebetlerle karşılaştığı müslüman tacirlerin yaşayış ve davranışlarından bir telkine tabi tutulma endişesi ve ürpertisi duymaksızın etkilenerek kendiliğinden İslâm'ı kabul etmiştir.[973] İkinci şekle geliyoruz. İslâm, din için zorlama ve baskı kabul etmez; Onun nazarında icbâr edilmesi münasebetiyle İslâm'ı inkâr mecburiyetinde kalan nasıl dinden çıkmazsa, zora geldiği için İslâm'ı kabul ettiğini söyleyen de müslüman sayılmaz. O halde İslâm'ın, aleyhindeki dinî hareketleri engellemek ve kırmak, kendi prensiplerini kabul ettirmek üzere ekonomik bir baskı uyguladığı düşünülemez; Rasûlüllah'ın hayatında bu şekilde cereyan etmiş bir hadise de bilmiyoruz. Hatta İslâm, değil bütün

971 Tefsîru'l-Menâr IX, 323, XI, 205.

972 Ya'kûbî, Târîh II, 56.

973 Zehebî, Muşkilât, s. 21-22; Arnold, İntişâr-ı İslâm Tarihi, s. 587-588.

malî imkânlarını yok ederek ve her türlü ekonomik ilişkilerine engel olarak icbâr etmek, "muhtaç duruma düşerek ihtiyaçlarını karşılamak için müslüman olurlar" düşüncesiyle evvelce veregeldikleri sadakaların kesilmesini bile doğru bulmaz. Rivayete göre Ensar, anlaşmalı bulundukları yahudilerin muhtaçlarına önceden tasaddukta bulunuyorlardı. Sonradan "mâlen güç duruma düşsünler ve ihtiyaçlarını gidermek için bize gelip müslüman olsunlar" diye tasadduktan sarf-ı nazar ettiler. (Bir rivayete göre bu düşünüş ve davranış, bizzat Rasûlüllah'tan müşriklere karşı vârid olmuştur). Bunun üzerine Cenab-ı Hak: "(Habibim) onları (insanları) hidâyete erdirmek senin üstüne borç değil. Ancak Allah hidayeti kime dilerse ona verir. İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faidenizedir. Zaten siz, Allah'ın rızasını aramaktan başka bir sûretle infâk da etmezsiniz ya."[974] âyetini inzâl buyurdu; onlar da tasadduklarına devam ettiler.[975]

Din ve inançlar sebebiyle her türlüsüne başvurarak baskı ve zulümde bulunmak ancak müşriklerin ve kâfirlerin kârı idi. Bi'setin yedinci senesinden itibaren üç sene süren muhasara esnasında Mekke'lilerin müslümanlara alış-veriş hakkı tanımadıkları, haram aylarda bile dışarıdan gelen kabilelerden bir şeyler satın almalarına müsaade etmedikleri hatırlardadır.[976]

Şu halde İslâm davetçisi, ekonomik baskıyı dine girmede icbâr unsuru olarak kullanamaz ama, tebliğini sunmada iktisadî ilişkilere müracaat onun uygulayacağı bir metottur. O, ticarî faaliyetlerinde doğru ve dürüst olacak, İslâmî esaslardan kat'iyyen ayrılmayacak, alış-verişte bulunduğu insanların ruhlarına yaşayışıyla, sözleri ve davranışlarıyla etki ederek davet vazifesini îfa edecektir.

---

974 2 Bakara: 272.

975 Râzî, Tefsîr VII, 82; Kurtubî, Tefsîr III, 337.

976 İbn Hişâm I-II, 350,375; Bidâye III, 84-86.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKKE VE MEDİNE DEVRİ DAVET METOTLARINA TOPLU BİR BAKIŞ

MEKKE VE MEDİNE DEVRİ DAVET METOTLARINA TOPLU BİR BAKIŞ

Biz, buraya kadar Peygamber Efendimizin davet metodunu zamana ve zemine uygun biçimde gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleler açısından inceleyerek 23 senelik Mekke ve Medine dönemlerini içine alan bu merhalelerde uygulama alanına konulan psikolojik ve sosyolojik unsurlar üzerinde durduk. Bu konularda bu sahifeye kadar verilen bilgilerden biliyoruz ki Rasûlüllah'ın davet hayatında her merhale değişik mahiyetler arzetmekte, değişik durumlar getirmektedir. Bu münasebetle davet esnasında bu değişik şartları nazar-ı itibara alarak duruma uygun tarzda hareket etmek, pozisyona muvafık metotlar uygulamak, bizzat davetin sıhhat ve selameti, neticeye ulaşması yönünden zaruridir.

Elbette Rasûlüllah S. Efendimizin davet merhalelerinde bu değişen şartlara göre metot farklılıkları mevcut bulunacaktır. Biz bu farklılığı, Mekke ve Medine devirlerine göre ele almak istiyoruz. Zira nübüvvetle başlayan hazırlık (bu merhalenin nübüvvetten önce de mevcûdiyetini kabul etme mecbûriyetindeyiz.), kadrolaşma ve kitleleşme merhaleleri, Mekke dönemi ile sona ermemiş, Medine'de de devam etmiştir. Ama devletleşme merhalesi, kesin hatlarıyla Medine döneminde ortaya çıkmış, İslâmî devlet mefhûmu Medine'de vücut bulmuştur. Bu sebeple hususuyle Mekke ile Medine devri davet metotları birbirinden bir hayli farklılıklar göstererek gelişme kaydetmiştir.

Davet için muhtevada tedrice riayetin ehemmiyyetini biliyoruz. Muhatabı ürkütüp korkutmamak için dinin bütün

mükellefiyyetlerini bir anda ona yüklemeksizin önce dinin esasını teşkil eden ana unsurdan tebliğe başlamak gerekiyor; esastan, kökten hareket ederek nihaî hedefe doğru yol almak icap ediyor. İşte Rasûlüllah'ın Mekke ve Medine dönemleri, bunun en güzel örneğini verir bize. O, önce hak dinlerin temel özelliği olan tevhidle davetine başladı; Mekke'de şirkle mücadele etti; insanları iman esaslarına çağırdı; herşeyden önce sağlam bir akide teessüsüne gayret gösterdi. Hem de bu şirkle mücadelesinde her türlü fevrîlik ve taşkınlıklardan, neticeye götürmeden uzak, sırf heyecan dolu davranışlardan tamamen kaçınarak... O, Kâbe'de gecenin karanlığı ve ıssızlığında Rabbine müteveccihen ibadet ederken kimsenin görmediği bir anda önünde Kâbe'yi dolduran putları yıkıp yerle bir etmeye hiç kalkışmadı. Zira biliyordu ki, bu fevrî hareket davete hiç bir şey kazandırmayacaktır; ertesi gün daha güzeliyle bir put daha dikilecektir yerine ve inandıkları ma'bûdun bizzat vücuduna yapılan hakaret müşrikleri çileden çıkaracak, bunu yapana karşı kalblerini hınç ve kinle dolduracak, intikam hisleriyle onları harekete geçirecektir. Halbuki yapılması gereken iş, zihinlerdeki şirki izâle etmek, bataklığı kurutmak, put yapan elleri, hakkı müdafaa için canını vermeye hazır bilekler haline getirerek bizzat onların putları devirmesini sağlamaktır.[977] İşte Rasûlüllah, Mekke'de öncelikle bunu yapmaya çalıştı.

Bir de kişiyi ahlâksızlıklardan koruyacak, nefsi tezkiye edecek, Rabbine bağlayacak prensipler getirdi; öz halinde ibadetleri belirtti.[978]

Artık Medine'ye hicretten sonra İslâm'a samimiyetle bağlanan, verilen her emri anında îfaya hazır bir cemaat, İslâmî prensiplerin uygulanmasına müsait, fertlerin İslâmî davranışlarını yadırgamayan bir cemiyet ve tatbikatın titizlikle îfasını sağlayacak bir devlet vardı. Mücmelen verilen ibadet esasları tafsil ve tasrih edilebilir, muâmelâtla ilgili ahkâm, teşri olunabilirdi; zina, içki, kumar, Medine'de yasaklandı. Alış-verişle ilgili kanunlar, nikah, talak meseleleriyle ilgili hükümler hep

977 Mustafa Meşhûr, Tarîku'd-Da've I, 41.

978 Ğazzâlî, Fıkhu's-Sîra, s.98; Hasen İbrahim, Târîhu'l-İslâm I, 172; Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s.71-73.

Medine'de vaz' olundu; şer'î cezalar getirildi ve böylelikle İslâm ikmâl edildi.[979]

Mekke döneminde de, Medine'de de bütün bu ahkâmın insanlara tebliği ve tatbikini talep, şüphesiz güzellikle iknaya, hüsn-ü muameleye, yumuşak davranışa, deliller beyanına dayanacaktır, metot olarak. Ama bütün bu hüsn-ü niyet ve güzel davranışlara rağmen davetin karşısına dikilen, tebliğe engel olan, inananlara zulmeden, eziyet ve işkencelerde bulunan, gözleri görmez, kulakları duymaz, beyinleri işlemez güçler görülecektir. Davetin kaderidir bu. Ta Hz. Adem'den beri her hak davanın karşısına böyle engellemeler çıkmıştır. İslâm davetinin bunlara karşı tavrı ne olacaktır? İşte bu noktada Mekke ve Medine devri metotları birbirinden ayrılıyor. Mekke'de bu durumlar karşısında Hz. Peygamber'e inen âyetler hep sabrı tavsiye ediyor,[980] sert davranma, çarpışma izni vermiyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber de zulüm ve işkencelerle inim inim inleyen ashabına sabır tavsiyesinde bulunuyor ve onlara Cennet va'd ediyordu.[981] Hatta gördükleri dayanılmaz eziyetlerden dolayı sızlanıp şikayette bulunan, bu durumdan kendilerini kurtarması için Allah'a dua ve müşriklere lanet okumasını isteyenlere O'nun verdiği cevap, her türlü belaya katlanarak sebat etmeye sevkedici idi: "Sizden evvelki müminler, imanları sebebiyle vücutlarındaki etler demir taraklarla taranarak ve tepelerinden itibaren ikiye biçilerek işkenceye uğratılıyorlardı da yine imanlarında sebat ediyorlardı. Allah'a yeminle söylüyorum ki bu din, yayılıp izzet bulacak. Hatta bir adam kalkıp ta San'â'dan Hadramût'a kadar hiç bir şeyden endişe etmeden tek başına seyahat edebilecek. Fakat siz acele ediyorsunuz."[982]

İbn Abbâs'ın rivayetine göre ilk iman edenlerden Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları gördükleri hakaret ve hücumları, "Artık bıçak kemiğe dayanmış" telakki edince gelip Rasûlüllah'a müracaatta bulundular: "Ya Rasûlallah! Biz müş-

---

979 Hasen İbrahim, a.g.e. I, 173.

980 Örnek olarak bak: 6 En'âm: 68; 7 A'râf: 199; 15 Hıcr: 85; 16 Nahl 96; 20 Tâhâ: 130,135; 43 Zuhruf: 89; 46 Ahkâf: 35; 53 Necm: 29.

981 Bidâye III, 58-59

982 Buhârî, Menâkıb 25, İkrâh 1; Ebû Dâvûd, Cihâd 97; İbn Hanbel V, 109-111.

rik iken izzet içindeydik. İslâm'la şeref bulduk, fakat müşrikler bizi zillete uğrattılar. Artık izin ver de gerekeni yapalım." Hz. Peygamber'in cevabı, Cenab-ı Hakk'ın tevcihini hatırlatıcı idi: "Hayır! Ben, af ile emrolundum. Sakın bir çarpışma ve çatışmaya meydan vermeyiniz."[983]

II. Akabe Biatı'nda bile İslâm'a gönül vermiş, canlarını fedaya and içmiş bir grup varken biatlarını öğrenen Mekke'lilere karşı kılıçlarını çekmeye davranan ve Hz. Peygamber'den hücum emri bekleyen Ensar'a Rasûlüllah'ın emri, yine "sabır" olmuş ve henüz müdafaa için bile olsa savaşla emrolunmadığını hatırlatmıştı.[984]

Mekke'de müslümanlara kıtâl izninin verilmemesinde elbette bir takım hikmetler vardı. Öncelikle, bilindiği gibi müslümanların sayısı çok azdı, güçleri yoktu. Böyle bir çarpışmaya girildiği takdirde kolaylıkla yok olabilirlerdi. Sonra İslâm insana değer vermiş ve kanına hürmet göstermiştir. Önce o güzellikle ve ikna ile insanın temel vasfı olan aklının faaliyete geçerek hakikatı idrâk etmesini sabırla bekler; bu uğurda, mensuplarına uğradıkları eziyetlere karşı sabır tavsiye eder. Böyle olmayıp da müslümanlar bir çarpışmaya girmiş olsalardı koskoca Mekke şehrinin her hanesi bir harp meydanına dönecek ve İslâm'ın katiyetle arzu etmediği şekilde kan dökülecekti. Hem başlangıçta İslâm'a karşı çıkanların bilâhare onun halis müdafii olacaklarını Cenab-ı Hak biliyordu. Henüz hareketin başında bunlara harp ilan ederek vücutlarını ortadan kaldırmaya çalışmak, müstakbel İslâm davetçilerini imha demek olacaktı. Bir de harp ve husûmet, muârız tarafa karşı kin ve adaveti artırır; inat ve isyanı kolaylaştırır. Halbuki İslâm'ın güttüğü siyaset, yaklaştırmak ve kazanmaktır. Bu sebeple çaresiz kalındığı zaman müstesna, harp arızîdir ve mes'uliyeti, sebebiyet verene aittir.

İşte bu hikmet ve sebeplere mebnî olarak Mekke döneminde kıtâl emredilmemiş, müslümanlara sabır ve sebat tavsiye olunmuştur. Bir kaç muktedir kişinin kendilerine yapılan

983 Nesâî, Cihâd 1.

984 Bidâye III, 164.

eziyet ve hücuma misliyle mukabelesi ise şahsî ve münferid hadiselerdir;[985] Rasûlüllah'ın emri ve iznine bağlı değildir. Mekke döneminde uygulanan bu metodu değiştirecek müessiriyyete sahip bulunmamaktadır.

Rasûlüllah'ın şahsına ve müslümanlara yöneltilen hücumlara sabırla mukabelesinden başka, Mekke döneminde davetini neşr için müşriklerin himayesini bile kabul ettiğini belirtmek mecburiyetindeyiz. Bi'setinden itibaren on sene müddetle iman etmemesine rağmen amcası Ebû Tâlib'in onu himaye ettiğini hep biliyoruz. Ebû Tâlib sağ iken ona yapamadıkları eziyet ve hakaretleri, müşriklerin Allah'ın Rasûlü'ne reva görmeleri üzerine taş kalpli İslâm düşmanı Ebû Leheb'in bile vicdan azabı duyarak gelip Hz. Peygamber'e kendisini himayesine alacağını belirttiğini ve bunu Kureyş'e ilan ettiğini İbn Kesîr'den öğreniyoruz.[986] Rasûl-ü Ekrem'in Mekke'den gizlice ayrılarak Tâif'e gidip onlar tarafından reddedilince Mekke'ye girebilmek için Kureyş eşrafından Mut'ım b. Adî'den himaye talebinde bulunduğunu, onun da bu teklifi kabul ettiğini kaynaklarımız belirtirler.[987] Nihayet hac ve ticaret için gelen kabileler arasında Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ ederken "Beni kavmine götürecek birisi yok mu? Kureyş, Rabbimin risaletini tebliğime mâni oluyor"[988] diyerek hâmi aradığını ve himayeye fevkalade ehemmiyet veren Arapların bu duygusunu harekete geçirmek üzere "himayelerinin nasıl olduğunu" sorduğunu[989] görüyoruz.

Şu halde ihtiyaçlar gerekli kıldığı zaman müşrik bile olsa bir gayr-i müslimin himayesine girmek ve ondan yardım talep etmek caizdir. Elbette müşrikler tarafından verilen bu himaye

---

985 Mesela Sa'd b. Ebî Vakkâs ve müslümanlardan bir grup Mekke dışına çıkarak kimsenin görmeyeceği bir geçitte gizlice namaza durmuşlardı. Fakat müşrikler onları takip ediyordu. Müslümanlar namaza durunca alay etmeye, hakaretler yağdırmaya, kaba sözler söylemeye başladılar. Derken bunların arkasını darbeler takip etti. Sa'd, orada bulduğu bir deve kemiği ile birisinin başını yarmaya muvaffak olunca hepsi dönüp kaçtılar; müslümanlar da bir müddet onları kovaladılar (İbn Hişâm I-II, 263.)

986 Bidâye III, 134.

987 Bidâye III, 137.

988 Ebû Dâvûd, Sünnet 20; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân 24; İbn Mâce, Mukaddime 13; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân 5.

989 Bidâye III, 143-146; Kândehlevî I, 132.

ve yapılan yardımın, İslâm davetini engellememesi, dinî ahkâmı değiştirmemesi veya tatbikine mâni olmaması, İslâm'a muhalif icraatlara ses çıkarmamayı gerektirmemesi şarttır. Şayet bu şart yerine gelmiyorsa gayr-i müslimin yardımı ve emanına başvurmak caiz değildir.[990]

Bu, davet açısından lüzum hasıl olduğu, ihtiyaçlar gerekli kıldığı zaman... Ama İslâmî bir devletin teşekkül ettiği devrede müslümanlar güç ve izzet buldukları zaman onlar, nefislerini ve dinlerini müdafaa etmişler, İslâm davetinin engellerini ortadan kaldırarak yeryüzünden fitneyi izâle için uğraşmışlar, hüsn-ü muâmeleden anlamayan ve müslümanlara zarar veren güçlere, yerine göre, daha önce belirttiğimiz[991] sert davranış şekillerinden birini uygulamışlardır. Rasûlüllah'ın davet hayatında bu merhale Medine dönemi ile başlamıştır. Ve imkânlar müsait olur olmaz hicretten kısa bir müddet sonra kıtâl âyetleri nazil olmuştur.[992]

Netice olarak diyebiliriz ki, Rasûlüllah S. Efendimizin Mekke'de de, Medine'de de davet metodu, tedric esasına riayetle insanlara dinî ahkâmı hüsn-ü muamele ile, hikmet ve güzel öğütle, yılmadan, usanmadan tebliğ etmektir. Bunlara karşı anlayışlı davranmayan, inat gösteren, üstelik davete engel olarak müslümanlara eziyet ve cefada bulunanlara Mekke devri boyunca sabırla ve afla mukabele etmiştir. Zira Cenab-ı Hakk'ın emri böyledir. Medine devrinde ise bunlara verilecek en uygun ceza, Rasûlüllah tarafından tespit edilerek tatbike konulmuş, yeri gelince sert davranışa müracaat edilmiştir.

Şüphesiz davetçi, davetinde kat'ettiği merhaleleri bilerek içinde bulunduğu safhaya uygun davet metotlarına müracaat edecektir. Peygamber S. Efendimizin İslâm'a davette uyguladığı metotlar ve takip ettiği merhaleler de onun için büyük değer ve önem taşımaktadır. Bu noktada umumiyetle şöyle bir soru zihinleri meşgul ediyor: Şimdi biz, Rasûlüllah'ın davet merhalelerine kıyasla Mekke döneminde miyiz, Medine döneminde mi?

---

990 Bennâ, Risaletu't-Te'âlîm, s.11; Bûtî, Fıkhu's-Sîra, s.102.

991 Bak: 214-228

992 Derveze, Sîratu'r-Rasûl II, 269-270.

Bu soruya cevap vermeden önce "Rasûlüllah'ın Gayeye Ulaşmak için Takip ettiği Merhaleler Açısından Davet Metodu" bölümümüzde uzun uzun izah ettiğim[993] kanaatımı belirtmek mecburiyetindeyim: İnsanlara hitap eden hangi doktrin ve ideal olursa olsun kabul görebilmesi, tutunabilmesi ve uzun müddet tatbikat imkânı bulabilmesi için, bu ideal ve doktrin koyucusu ve savunucusu, her şeyden evvel, takdim ettiği fikre kendini hazırlamalıdır. Söyledikleri ve çağırdıkları ile yaptıkları farklı olursa inandırıcı olamaz. Sonra bu idealin ilk mübelliği, getirdiği esasları samimiyetle benimseyen ve başkalarını da kendi seviyelerine getirmeye hararetle arzulu elemanlar yetiştirmeli, bir kadro oluşturmalıdır. Böyle bir kadro, yeni yetişen filiz gibidir, dallanıp budaklanacaktır, etrafa yayılacaktır. İşte davanın bu samimi elemanları, halk topluluklarına hitap ederek, çevrelerine onları toplamak mecburiyetindedirler; mesajlarını onlara kabul ettirebilmek zorundadırlar. Aksi takdirde bu bir avuç insan, kitleye önem vermeden ve eğilmeden tepeden inme bir hareketle ideolojilerini tatbik safhasına koymak, halk gruplarına tahakkümde bulunmak isterlerse bu faaliyet kat'iyetle başarıya ulaşamaz veya çok kısa ömürlü olarak söner gider; gayretli fertlerin enerji ve aktivitelerini de imha eder. Nihayet, davet bir tabana oturduktan, bir kitleye mal olarak efkâr-ı umûmiyye haline geldikten sonra davanın esaslarının muntazaman uygulanmasını sağlayabilecektir. Bir cümleyle ana fikrimizi tekrarlayacak olursak, hak veya batıl bir sistemin muvaffakiyyeti için gerekli merhaleleri sırasıyla takip ve tatbik etmesi mutlaka şarttır.

Şimdi sorulan soruya verilecek cevabı bulmak üzere bütün İslâm ülkelerine, memleketimiz veya daha yakın bir çevre olarak camiamıza, kendimize bakalım. Herşeyden evvel, davet ve tebliğ için kendimizi hazır buluyor muyuz?! İslâm'ın, hayatın bütün yönleri ile ilgili hüküm ve prensiplerini biliyor muyuz; gayr-i İslâmî fikir ve ideolojiler hakkında yeterli malûmatımız var mı; muhataplarımızın ilmî ve kültürel seviyelerine, sosyal davranış ve psikolojik hallerine uygun hareket edebilecek kabiliyet ve kapasitede miyiz?!. Sonra, İslâmî bir birlik ve bera-

---

993 Bak: 79-190.

berlik içinde miyiz? Ve halkla münasebetlerimiz, onlara İslâm'ı tebliğimiz, ne derecededir; onların İslâmî bir cemaat oluşuna sarfettiğimiz çaba nedir?!

Bence "Mekke döneminde miyiz, yoksa Medine döneminde mi?" sorusu yerine bütün bu sorular üzerinde dikkat ve gayretle düşünmeliyiz; bütün bu sorular, samimiyetle bizi faaliyete sevkeden muharrik bir unsur olmalı. Diyelim ki oturduk, müzâkere ettik, tartıştık ve neticede bir karara vardık: "Mekke"de veya "Medine"deyiz, dedik. Bu bize ne sağlayacaktır?! Kalkıp, İslâm tamam olduktan sonra geçiş merhalesidir diyerek yalnızca Rasûlüllah'ın Mekke dönemiyle ilgili ahkâmını mı uygulayacağız? Veya İslâm hakkında henüz bilgisi olmayan, kendilerine sıhhatli bir şekilde tebliğ sunulmamış kimselere, bunlar gayr-i İslâmî düşünce ve yaşayıştadırlar diye kıyasıya harp mi ilan edeceğiz?! Hayır, hayır!.. Bu, çıkış yolu değildir; neticeye götürücü hiç değildir... Yol, Rasûlüllah'ın yoludur. Herşeyden önce davetçi, rûhen, bedenen, ilmen ve maddeten davete hazırlıklı olacak, davet hayatı boyunca da bu hazırlığı ikmâle devam edecektir. Sonra o, tebliğini kabule meyyal olanlardan başlayarak etrafında bir kadro oluşturacak, bu kadro ile halka inecek, davetini bütün bir millete mâl edecektir.

İşte o zaman, onun arzuları gerçekleşecek, ümitleri hakikat olacaktır. Şüphesiz tevfik ve hidayet Allah'tandır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RASÛLÜLLAH'TAN GÜNÜMÜZE DAVET

1. ÇAĞDAŞ DAVET HAREKETLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

2. RASÛLÜLLAH'TAN SONRAKİ DAVETLERİN EKSİK VE AKSAK YÖNLERİ

3. DAVETTE VASITALAR

RASÛLÜLLAH'TAN GÜNÜMÜZE DAVET

Rasûlüllah S. Efendimizin irtihalinden sonra O'nun davasına halef olanlar tarafından günümüze kadar İslâm'a davet faaliyetleri yürütülegeldi. Kâinatın Efendisinin beyan ettiği gibi kıyamete kadar İslâm davetini sürdürecek, hak uğrunda mücadele ve mukâtele edecek bir grup elbette bulunacaktı.[994] Sayıları çok az da olsa, faaliyetleri bir ümmete teşmil edilmeyecek kadar zayıf kalarak Cenab-ı Hakk'ın İslâm'a davetleri sebebiyle bu ümmete verdiği "hayırlılık" vasfını[995] idâme kudretinde bulunamasalar da bu gayretli insanlar vasıtasıyla, bazan harp ve çarpışmalar yoluyla, bazan anlatarak ve ikna ederek, bazan daha değişik vasıta ve şekillerle İslâm, bugüne gelinceye kadar pek çok ülkede yayılma imkânı buldu ve dünyada müntesibi en fazla dinler arasında yer alma fırsatına kavuştu.

Elbette ülke ülke ele alarak İslâmî davetin yayılış şekli ve bugüne kadar çeşitli merhale ve devrelerde İslâm açısından arzettiği durum, bu ülkelerdeki İslâmî faaliyetler ve bu faaliyetleri idare eden teşkilatlar birer birer incelenmeye değer. "Çağdaş İslâm Ülkeleri İktisadî ve Siyasî Doktrinler Tarihi" tarzında İslâm davetinin ülkelere göre ele alınması, elbette mümkündür ve gerçekten önemli bir çalışma sahası teşkil eder. Konumuzla doğrudan ilgili olmayan bu mühim sahayı müstakil ve hacimli bir çalışma gerektirdiği inancı içerisinde azimli araştırıcılara bırakıyoruz. Ancak biz, çağdaş davet hareketleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz:

---

994 Buhârî, İ'tisâm 10, Tevhîd 29; Müslim, Îmân 247, İmâret 170, 171, 173.

995 3 Âlu İmrân: 110.

1- ÇAĞDAŞ DAVET HAREKETLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Dün olduğu gibi bugün de davet farîzası, müslümanların üzerinden kalkmış değil. İslâmî esasların cemiyette ve insanlık âleminde şüyû bulmasına ve yaşamasına gayret, gayr-i İslâmî hususların da her vesile ile imhası, bütün müslümanlar üzerine düşen bir vecibe... Bu vecibe yerine getirildiği zaman çıkacak İslâmî cemiyet, huzur ve saadetin, refah ve selametin sembolü olacaktır.

Ama günümüz insanları, maalesef bu saadet ve huzurdan çok çok uzakta bulunuyorlar. Hemen hemen dünya üzerinde küçük bir nüve teşkil etmiş olarak bile oturmuş İslâmî bir cemiyet mevcut değil. Burada, asrımız müslümanları ve insanlarının panaromasını çizmeye kalkışacak değiliz. Az çok herkes bu konuda bilgi ve malûmat sahibidir. Durumu tek cümleyle rapor edecek olursak 20. asır, İslâm'dan uzak kalışın çağıdır.

Şüphesiz bu, İslâm davetinin günümüzde yeterince îfa edilmeyişindendir; asrımız, İslâm'ı hidayete götüren eşsiz prensipler olarak müslümanlara ve bütün bir insanlığa sunuverecek güçlü davetçilerden mahrumdur. Bunların yürüteceği hayırlı faaliyetlerin hasret ve iştiyâkı içerisindedir. Şu içinde yaşadığımız ihtiyar gezegende mevcut beş milyara yakın insandan, müslim-gayr-i müslim, her bir milyona bir davetçinin kâfi geldiğini düşünsek -ki, bu, hayale yakın bir faraziye olur- o zaman beşbin kadar güçlü davetçiye ihtiyacımız olacaktır. Oysa asrımız, esefle kaydedelim bir kaç ondan fazla davetçiye sahip değildir.[996] Buna göre faaliyetlerinden iftiharla bahse-

---

996 Zehebî, Muşkilât, s.20, 22-23.

debileceğimiz, güçlü, tutarlı ve yaygın İslâmî hareketlerin mevcûdiyetinden söz etmek imkân dahilinde kalmayacaktır.

İçinde bulunduğumuz şu ülkeyi, Türkiye'yi arayalım. İslâm'a davet vazifesini îfada yeterli, gayret ve çalışmaları sebebiyle takdirler kazanmış, etrafında davetçiler toplamış, İslâm adına hizmetler vermiş kişiler ve kuruluşlardan bahsedebilecek miyiz? Ben, bu soruya kendimi, üzülerek "hayır" cevabını verme mecbûriyetinde görüyorum. Diğer İslâm ülkelerinde de İslâmî faaliyetlerin vechesinin pek değişik olduğu iddia edilemez. Bu sebeple ben burada, İslâm âlemine yayılmış, bu arada ülkemizde de bağlıları ve aleyhtarları bulunan bazı teşkilatları incelemek, kuruluş ve mahiyetleri, gaye ve hedefleri, çalışma tarzları ve güçleri hakkında ayrı ayrı değerlendirmeler yapmak yerine Rasûlüllah'tan sonraki davetlerin eksik ve aksak yönlerini tespitin daha faydalı olacağına inanıyorum.

2- RASÛLÜLLAH'TAN SONRAKİ DAVETLERİN EKSİK VE AKSAK YÖNLERİ:

Diyebiliriz ki ta Emevîlerden bu yana, asırlardır İslâm daveti, sıhhatli faaliyetlerden ve neticeye götürücü çalışmalardan mahrum kalmıştır.[997] Münferid kişi ve grupların gayretleri, elbette bir ümmete teşmil edilemez ve vazifesi davet olan ümmetin mes'uliyetini üzerinden almaya kifayetli değildir. Ta Rasûlüllah'tan beri İslâm milletinin omuzlarında olan bu vazifenin îfası için elbette önceki çalışmalarda görülen hataların ve doğruların tespiti, buna göre hareket tarzının ayarlanması, zaruridir. Bu sebeple biz, Rasûlüllah'tan sonraki davet faaliyetlerinin eksik ve aksak yönlerine, İslâmî bir harekette bulunması gerekli vasıflara göre temas edeceğiz:

a- Davet için en mühim merhale, hazırlık merhalesidir. Da'vetçiler, her an tebliğe hazır bulunmalıdırlar. Bu sebeple onlar, daha önce genişçe izah ettiğimiz[998] rûhî, ilmî ve bedenî yönden eğitime tabi tutulmalı, gerekli maddî imkânlara sahip kılınmalıdırlar. Davet, sıkıntı ve güçlüklere göğüs germe ister, ferağat ve fedakârlık ister, cesaret ve şecaat ister. Bu sebeple henüz yolun başında İslâmî hareket, fertlerine akıbeti, ama buna karşılık elde edilecek semere ve neticeyi hatırlatmalı, samimiyetle davasına bağlanan, şuurlu insanlarla yola çıkılmalıdır. Bu şekilde rûhî, ilmî ve bedenî yönden sıhhatli davetçiler yetiştirebilmek üzere küçük yaştan itibaren intihâp olunacak kabiliyetli gençler çeşitli sahalarda özel bir eğitime tabi tutul-

997 Tefsîru'l-Menâr VIII, 378; Merâğî, Tefsîr IV, 29.

998 Bak: 81-103

malıdır. Ne yazık ki Rasûlüllah'tan sonraki davetler, hazırlığa ve eğitime gereken önem ve değeri vermemişlerdir.

b- Davetçiler üzerinde böyle titizlikle durularak yürütülen bir eğitim çalışması, olgun bir kadro oluşturacak ve harekete yön verecek mümtaz liderler yetiştirecektir. İslâm daveti için kadroya duyulan ihtiyacı ve liderlerin davette fonksiyonunu biliyoruz. Bugün ise, İslâm alemindeki en büyük boşluk, durgunlaşmış ve donuklaşmış kitleleri harekete geçirecek, ölmeye ve sönmeye yüz tutmuş his ve duygulara hitap ederek onlara heyecan ve ruh verecek liderlerin bulunmayışı, bir kadronun olmayışıdır. Dünyaya bakınız; İslâm'ın sesini ülkeden ülkeye yansıtan kaç davetçimiz vardır. Bırakın, bizzat İslâm ülkelerine bakın, müslümanlar arasında İslâm'ı tebliğ eden kaç mübelliğ görebileceksiniz?! İslâmî hareket, bu boşluğu çok iyi tespit ederek güçlü, kabiliyetli liderler ve İslâmî bir kadro oluşturmaya ihtimam gösterme mecburiyetindedir.[999]

c- Kabiliyetli bir liderle faaliyet sahasına giren bir kadro her şeyden evvel gaye ve hedefini gayet güzel tespit edecek, vesile ve vasıtalarını ortaya koyacaktır. Onun davası gizlilik ve mübhemiyet içerisinde yürümez; şüphe ve tereddütler İslâm davası etrafında toplanamaz. Bu sebeple İslâmî hareket, hedefini vuzûhla ortaya koyacak, bu hedefe varabilmek üzere faaliyetini yürütecektir. Günümüz davetlerinde hedef tespitinde en büyük yanılgı, tedavi edilmesi gerekli hastalıklardan biri "sathîlik" tir. Onlar, İslâm'a davet faaliyetini cüz'î bir yamalama ameliyesi, çevre ve şartlara uydurma çabası olarak görüyorlar. Oysa ki İslâm'a davet, gayr-i İslâmî her türlü inanış ve davranıştan sıyrılarak İslâmî yaşayışı tesis faaliyetidir.[1000]

d- İslâm davetinde uygulanacak metotlar belirlenecek, takibi gerekli merhaleler bilinecektir. Zamana ve zemine, şartlar ve durumlara uygun hareket için de Rasûlüllah'ın davet hareketi çok iyi bilinmeli, ona göre hareket edilmelidir. Kitleye ehemmiyet vermeden, davayı kamuya benimsetmeden neticeye ulaşma ümidi hayalden ibaret kalır.

---

999 Zehebî, Müşkilât, s. 20-23; Nedvî, Sırâ, s.191, 194-195, 208-210.

1000 F.Yeken, Muşkilât, s.12-13; S. Emîn, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, s. 75.

e- Böylece metodunu da tespit eden İslâmî bir hareket artık, hareket stratejisini belirleyerek, önceden hazırlanmış plân ve programlara göre çalışmasını başlatacaktır. İslâm, programsızlığın her çeşidine karşıdır. Dünyada İslâm kadar insanın günlük ve özel hayatını bile bir düzen ve programa bağlayan hiç bir sistem yoktur. Bu sebeple İslâmî faaliyetlerde bulunanlarda umûmiyetle görülen plânsızlık ve programsızlık, üzerinde önemle durulması gerekli bir aksaklıktır.[1001]

f- İslâmî davetin temel prensibi "esastan işe başlama ve tedrîcen teferruata inme"dir. Bu sebeple İslâm davetçileri herşeyden evvel müslümanların ve insanların içerisine düştükleri imanî teşevvüşü izâle ile tevhid esasını ikâme mecburiyetindedir. İslâm sağlam bir akide üzerine bina edilebilir ancak. Bu, sağlanmadan fer'iyyat ile iştiğalin davete getireceği herhangi bir fayda yoktur.[1002]

g- İslâmî davet, ameli, nazariyeye tercih etmeli, İslâm'ı fikrî bir manzûme ve sadece laftan, münakaşadan ibaret, donuk bir zihnî bilgi haline getirmemelidir.[1003] Davetçilerin sözlerinden çok, bizzat yaşayışları İslâm'a çekici olmalıdır. Bu yönden günümüz davetçilerinin eksiklikleri aşikârdır.

h- İslâmî arzu ve gayeler, şahsî istek ve menfaaatlerden üstün tutulmalı, İslâmî bir cemiyet tesisi için fert, kendi nefsî emellerini gerçekleştirmek üzere uğraştığından fazla gayret sarfetmelidir. Bu çabasında onun talebi, Cenab-ı Hakk'ın rızasıdır; insanların övgü ve itibarları değil... Bu sebeple davetçi, mütevazidir, sadedir, gösteriş ve âlayişe itibar etmez. Bu esaslardan hareket eden kaç İslâmî kuruluş, kaç samimi İslâm bağlısı sayabiliriz?!..

i- Nihayet, çok önemli bir nokta ile bu bahse son verelim: İslâm'ı hiç tanımayan bir muhitte ve İslâm adına faaliyet gösteren başkalarının bulunmadığı bir çevrede bugün İslâm'ın neşri, çok daha kolaydır. Müslümanlar, bugün, İslâm'a yamadıkları düşünce ve davranışlardan vazgeçmedikleri gibi, hakikatı ken-

---

1001 F.Yeken, a.g.e., s. 75.

1002 S.Kutub, İslâm Davasının Stratejisi, s.83-84.

1003 S. Emîn, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, s.78.

dilerine anlatmak için uğraşanları gayr-i İslâm ilan ediyorlar. Bu durumda kalan davetçinin artık İslâm için çabalarının ne derece güçlüklerle karşılaşacağı ve davetin ne derece verimli olacağı aşikârdır.

İslâm adına faaliyet gösteren bazı gruplar da, İslâm davetinin neticeye ulaşmasını engelleyen büyük manialar olabilmektedir. Metotlarında, hareket tarzlarında, biraz da gayelerinde değişiklik olan bu gruplar, bir araya gelip anlaşmıyorlar; ittifak ettikleri noktalarda birbirleriyle yardımlaşmaya yanaşmıyorlar; ihtilaflı hususlarını müsamaha ile karşılamıyorlar. En azından kendileri dışındakiler hakkında müspet-menfi herhangi bir karar ve hüküm vermekten imtinayı beceremiyorlar ve gayelerini tahakkuk ettirmeye çalışmak yerine, durmadan birbirleriyle uğraşıyorlar. Birinin yaptığını, diğeri yıkıyor. Müslim-gayr-i müslim, böyle bir manzarayla karşılaşan insanlar, elbette tereddüt ve hayretler içinde onlardan ve davalarından uzaklaşıyorlar. Halbuki İslâm, birlik ve beraberlik dinidir; bizzat kendileri de bunu dilleriyle söyleyip duruyorlar. Bu noktada takip edilecek siyaset:

" تَتَعَاوَنُ فِمَا اتَّفَقْنَا عَلَيْهِ وَيَعْذِرُ بَعْضُنَا بَعْضًا فِيمَا اخْتَلَفْنَا فِيهِ = İttifak ettiğimiz hususlarda yardımlaşır, ihtilaflı konularda birbirimizi mazûr görür ve müsamaha ile karşılaşırız" kaidesine uygun olmalıdır.

Şayet bu hususlara riayet olunsa, Allah şahit ki Cenab-ı Hak, mü'minlere verdiği va'dini yerine getirecek, İslâm'ı muzaffer kılacaktır. Zira O, va'dinden caymaz ve ihlâslı mü'minlere nusratta bulunur. Üstelik bugünün davette istifade edilecek imkân ve vasıtaları, düne nispetle kat kat fazla, tesir sahası, evvele göre kat kat geniştir.

3- DAVETTE VASITALAR:

Davetin müessiriyyetinde, davetçinin kabiliyet, özellik ve gayretleri yanında davette kullandığı vasıtaların da rol ve fonksiyonu vardır. Bu sebeple davetçinin, davetine kolaylık sağlayacak ve neticeye tesiri bulunabilecek her vasıtaya müracaatı gereklidir. Biz, bu bölümde Rasûlüllah S. Efendimizin davet imkân ve vasıtalarını uzun izahlara girmekten imtina ederek kısaca zikretmek, çağdaş davetçileri gayrete getirme ümidi ile davette kullanılabilecek vasıtaların şümûlünü belirtmek üzere bir mukâyese imkânı sağlamak istiyoruz:

a- Rasûlüllah'ın Davet Vasıtaları:

Hz. Peygamber'in davetini sunmak üzere kullandığı vasıtaları, şu gruplarda toplayabiliriz:

I- **Sözlü Vasıtalar**: Davet esaslarının tebliğinde aslolan, sözdür ve söz, büyük ehemmiyeti hâizdir; Rasûlüllah'ın davetinde en belirgin unsur olarak karşımıza çıkar. Sözlü davetin de nevileri vardır: Va'z, hutbe, nutuk, sohbet gibi hitabet mahiyetinde olanlar, ders mahiyetinde olanlar, konferans mahiyetinde olanlar ve münakaşa ve cedel mahiyeti arzedenler gibi.

Bu şekilde sözlü vasıtaların kullanılması esnasında Hz. Peygamber tarafından, konuşma ve tebliğin tesirinde mutlaka rolü olan şiir, kıssa, mesel gibi türlere, teşbih, tasvir, mukâyese gibi edebî san'atlara yer verilmiştir.[1004]

1004 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 452-463; Behî, Tezkira, s. 44-45, 59-62, 66, 111; Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 306-310; Saka, K.K.in Da'vet Metodu, s. 116-119.

II- Yazılı Vasıtalar: Hz. Peygamber, yazılı davet vasıtalarına da başvurmuştur. O'nun çevreye İslâm'a davet mektupları gönderdiğini biliyoruz. Rasûlüllah'ın fevkalâde ihtimamıyla Kur'an-ı Kerim'in, ashabın ve daha sonra gelen zevatın itina ve gayretleriyle hadis-i şeriflerin yazılı olarak muhafaza edilmesiyle İslâm'ın ebedîliği, risaletinin tazeliği, bunlara dayanarak davetin sürekliliğini belirtecek olursak herhalde davette yazının önemi vuzûh kesbetmiş olacaktır.[1005]

III- Fiilî - Maddî Vasıtalar: Fiilî - maddî vasıtalara müracaat, amelî ve tatbikî olarak iyi ve güzel bir şeyi îfa ve ikâme, kötü ve fena olan bir şeyi de izâle ile olur. Mesela davet faaliyetleri için infâk ve yardımda bulunmak, cami ve mektepler yaptırmak ile kötülüklerin önlenmesi için zecrî tedbirler almak, Şeriatın koyduğu cezaları (hadleri) uygulamak gibi. Davette bu fiilî vasıtanın kullanılabilmesi için güç ve kudrete ihtiyaç duyulacağı aşikârdır.[1006]

IV- Örnek Yaşayış: Rasûlüllah, güzel ahlâkı ile sözlerine uygun davranış ve yaşayışını davetine bir vasıta kılmıştır. Ashabının da buna riayetine büyük ehemmiyet göstermiştir. Elbette biz, örnek yaşayışın davette en müessir vasıta olduğuna vâkıf bulunuyoruz.[1007]

Rasûlüllah tarafından bu vasıtaların muvaffakıyet ve maharetle kullanılması bütün bir beşeriyet için örnek teşkil edecek bir toplum çıkarmış, davetten istenilen neticenin alınmasına, gayeye erilmesine vesile olmuştur.

b- Günümüzde Davet Vasıtaları:

Rasûlüllah'tan günümüze kadar geçen vakitler, gerçekten hayret edilecek teknik gelişmeler ve icatlara şahit oldular. O kadar çok yeni imkânlar ortaya çıktı ki, dünün insanı bunlarla karşılaşmış olsaydı, muhtemel ki inanmazdı. Davette istifade edilmesi gerekli günümüz imkân ve vasıtalarını biz yine, ana gruplara ayırarak gözden geçirelim:

1005 Ğazzâlî, Ma'allah, s. 339.

1006 A.Zeydân, Usûlu'd-Da've, s. 464-467.

1007 A. Zeydân, a.g.e. s. 467-469; Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 226-305;

I- Sözlü Vasıtalar: Yukarda belirttiğimiz sözlü davet vasıtaları, daha büyük kitlelere hitap edecek şekilde hoparlör sistemi ile gelişirken aynı yerde bulunmayan insanlar ve gruplar da, radyo, televizyon ve telsizle muhataplar sınıfına alındı; bir yerde yapılan konuşma, bantlara kaydedilerek teyp ve plâklarla sürekli bir tesir alanı kazandı. Böylece hoparlör, radyo, telefon, telsiz, teyp ve plaklar, kulağa hitap eden davet vasıtaları olarak davetçilerin emrine girmiş oluyordu.

II- Hem Göze, Hem Kulağa Hitap Eden Vasıtalar: Yukarıda saydığımız sadece kulağa hitap eden vasıtalar yanında, hem göze, hem de kulağa hitap eden vasıtaların, insan düşünüş ve yaşayışına daha etkili olacağı aşikârdır. Televizyon, video, teyp, film, sinema ve tiyatrolar, bunlar arasında yer alır. Bazı İslâm alimleri, her türlü İslâmî mahiyeti hâiz olsa bile sinema ve tiyatronun İslâm davetini yaymada müessir bir vasıta olamayacağı, aktör ve aktrislerin sahnelerdeki yapmacık ve zoraki rol ve durumları ile İslâm davasına hiç bir fayda temin edemeyecekleri görüşünü savunuyorlarsa da[1008] gençlik üzerinde televizyon, sinema ve tiyatronun icra ettiği tesir ve yönlendirme, inkâr edilemez.

III- Yazılı Vasıtalar: Evvelce, elle, taşlar, kemikler, deriler vs. üzerine yazılan yazı, bugün en lüks kağıtlarda matbaacılıkta alınan hızlı mesafe ile en modern ve gelişmiş makinalarda basılarak muhataba arzedilen bir mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan yazı ve metinlerin davette önemi büyüktür.[1009] Kitap, gazete, mecmua, bülten, broşür, bildiri, afiş, pankart, mektup, tebrik, kartpostal, fotoğraf, yazılı davet vasıtalarının günümüzdeki çeşitlerini teşkil eder.

IV- Fiilî - Maddî Vasıtalar: Rasûlüllah gününün basit ve sade yapılı mescid ve mekteplerine karşılık bugün modern tarzda yapılmış okullar, tezyin edilmiş camiler, İslâm âleminin her yanını doldurmaktadır. Ama bu muazzam binaların içi, özlenen ruh ve anlayıştan bugün tamamen boş ve uzak bulunmaktadır. Bu sebeple de güç ve kudretini yitiren, Batı taklitçi-

---

1008 Mesela: Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 332.

1009 Ğazzâlî, Ma'allâh, s. 338-339.

liği hastalığına kapılan, dünyaya ve dünyalıklara bel bağlayan müslümanlar, olanca imkânlarına rağmen fiilî ve maddî vasıtaları değerlendirme saadetinden maalesef mahrumdurlar.

V- Örnek Yaşayış: İslâm'dan uzaklaşan bir toplum içinde yetişen cılız davetçiler, yukarıda sıralanan imkân ve vasıtaları kullanarak davetlerini îfa edebilseler, örnek bir yaşayış ortaya koyabilseler, insanların kalbini kazanma yolunu açmış olacaklar. Ama maalesef günümüz davetçileri, örnek bir yaşayış sergileyemiyorlar.

Fakat her şeye rağmen günümüz davetçisinin vazifesi, bir taraftan İslâm'ı bizzat kendi nefsinde yaşamaya var gücüyle gayret sarfederek, aynı inanış ve yaşayıştaki kardeşleriyle bir birlik teşekkül ettirmesi, yukarıdaki vasıtaların bir çoğunun idaresi elinde değilse de istikbalin İslâm'ın olacağı inancı içerisinde bu vasıtaları fırsat geçtiği zaman hiç bir bocalama ve acemilik geçirmeksizin İslâm davetinde kullanmak üzere her nevi teknik alanda ihtisas sahibi elemanlar yetiştirmesidir.

Gayret ve ihlasla yapılan çalışmalar mutlaka neticeye varacak, işte o zaman İSTİKBAL İSLÂM'IN OLACAKTIR!

NETİCE

İslâm'a davet, kişinin kendi şahsından başlayarak, en yakın çevresinden itibaren merhale merhale bütün insanlığa kadar uzanan mukaddes bir vazifedir. Kur'an-ı Kerim'den, hadis-i şeriflerden ve İslâmî kaynaklardan aldığı bu mana muvacehesinde davetin şümûlüne şahsın nefsini ıslahı, çocuklarını terbiyesi, yakınlarının eğitimi ile ilgilenmesi, bir dostuna nasihatı, bir iyilikte bulunuvermesi ve hayra teşviki, kötülüklere karşı bir tavır takınarak onları ortadan kaldırmaya gayret etmesi, bir gayr-i müslimin hidayeti için uğraşması, yeryüzünden fitne ve fesadın kalkması için İslâm ordusunda yer alması, kısacası gayr-i İslâmî bir hal ve durumdan İslâmî bir hal ve duruma geçişi sağlaması hep girmektedir.

Bu geniş mana sebebiyle davetin cereyan edeceği sahayı kısıtlayıp dar tutmak doğru değildir. Davet, imanî konularda olduğu gibi, ibadet ve muamelatta, ahlâkî prensiplerde de cârîdir ve Cenab-ı Hakk'ın bütün müslümanlara yüklediği bir mükellefiyettir, bir mes'ûliyettir. İslâm davetinin temelini teşkil eden emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker'i îfa, İslâm ümmetinin vasfıdır ve Cenab-ı Hak tarafından bütün müslümanlara emredilmiştir. Emrin umumiliği sebebiyle bütün müslümanlar güçleri nispetinde ve bilgi sahibi oldukları konularda İslâm'a davet vazifesini yerine getirecekler, yetişkin bir davetçiler grubunun yapabileceği faaliyetlerde de, maddî ve manevî yönlerden onlara destek ve yardımcı olacaklar, tensip ettikleri davetçilerin İslâmî ölçüler dairesinde hareketlerini her an kontrol ederek davetin sıhhatle yapılmasını sağlayacaklardır.

Davetin sıhhatle yapılabilmesi için en önemli unsur, davet için uygun bir metodun uygulanmasıdır. Davette metot, davetin bir parçasıdır, davetten bir bölümdür. Şayet takip edilen metot, hatalı ve uzaklaştırıcı ise, sadece davanın yüceliği kifayetli olmayacaktır. Binaenaleyh İslâm davetçisi, gayesine ulaşabilmek için İslâmî kaynaklarda yer alan ve onların ruhuna ters düşmeyen, sıhhatli ve doğru metotları tespit etmeli, hareket stratejisini, plân ve proğramını ortaya koymalıdır. Bizzat Cenab-ı Hak, İslâm davetçilerine metodik çalışmayı emretmekte, onlara yol göstermektedir: "(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et. Onlarla mücadeleni en güzel (yol) hangisi ise onunla yap."[1010], "De ki (Habibim): "İşte bu, benim yolumdur. Ben (insanları) Allah'a (körükörüne değil) bir basiret üzerine davet ediyorum. Ben de, bana tâbi olanlar da (böyleyiz)."[1011] Zira hangi davaya olursa olsun körükörüne, usûlsüz davet, neticeye götürücü değildir.

Bu sebeple Cenab-ı Hak tarafından gönderilen bütün peygamberler, hak davalarında metodik çalışmışlar, davetlerini usûlü dairesinde yürütmüşlerdir. Bizzat Rasûlüllah S. Efendimiz de, davetinde yaşayışıyla, davranışıyla ve sözleriyle en geçerli metotları uygulamıştır.

Bütün bir beşeriyetin hidayeti, insanlığın saadeti için, Rasûlüllah'ın tebliğine vâris olan İslâm davetçileri, mutlaka Hz. Peygamber'in yolundan gitmek O'nun davet metotlarını bilmek ve tatbik etmek mecburiyetindedirler. Müslümanlar ve davetçiler için dinlerini ilgilendiren her hususta ve her zamanda Allah Rasûlüne itaat ve O'nun Sünnetine uyma farzdır. Kur'an-ı Kerim, Rasûlüllah'a itaatı emreder[1012]; Hz. Peygamber, ümmetine Kitab'ı ve Sünnet'ini emir ve tavsiye buyurur.[1013] Zira Rasûlüllah'ta gerçekten güzel bir imtisal nümûnesi vardır.[1014]

Şu halde müslümanlar ve İslâm davetçileri, Rasûlüllah'ın İslâm'a davet metodunu gayet iyi bilmeli ve hayatlarında, davetlerinde tatbik etmelidirler.

1010 16 Nahl: 125.
1011 12 Yûsuf: 108.
1012 3 Âlu İmrân: 32,132.
1013 Muvatta', Kader 3; Ebû Dâvûd, Talâk 40; Dârimî, Mukaddime 24.
1014 33 Ahzâb: 21.

O'nun davet metodunu çok çeşitli yönlerden ele alıp incelemek mümkündür. Ama öncelikle bilinmelidir ki Hz. Peygamber'in 23 senelik davet hayatı boyunca tarihî seyri içerisinde gelişen, ilerleyen davet hareketi, bizzat bir metodun uygulanışıdır; O'nun gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleler sistemli bir metodun tatbik safhasına konulmasıdır. Dört merhale vardır, O'nun davet hayatında:

1- Davete Hazırlık Merhalesi: İslâmî davet vazifesini yürütmek, sabır ve tahammül, azim ve irade, şefkat ve merhamet, ümit ve istikamet, tevazû ve vakar gibi ruhî olgunluklar, tebliğ esaslarına vukufiyet, muhatabın psikolojik ahvalini teşhis, ikna kabiliyeti, beyyine ve delillere dayalı konuşma gibi ilmî seviye, güçlüklere dayanabilecek, yorulma bilmez, basit sebeplerle yıpranıp çöküvermeyen, davetin her türlü yükünü çekebilecek kuvvetli bir bünye ve davetin müessiriyyeti için bir takım maddî imkânlar isteyen meşakkatli ve mukaddes bir iştir. İşte böyle bir vazifeye önceden rûhen, ilmen, bedenen ve maddeten hazır olmak gerekir.

Rasûlüllah'ın davetinde bu merhalenin, O'nun ta doğumundan, hatta nesebi söz konusu edilecek olursa çok öncesinden başladığını ve hayatı boyunca devam ettiğini görürüz. Elbette O'nu bu davete hazırlayan ve devamlı O'na yön veren bizzat Cenab-ı Hak'tır.

2- Kadrolaşma Merhalesi: Hangi hareket ve çalışma olursa olsun gayretinin semeresini alabilmek için faaliyetini bir kadro eliyle yürütmek mecburiyetindedir. Kadrosu olmayan bir düşünce ve hareket, aksiyoner olamaz; nazariye olmaktan kurtulamaz. Bu sebeple bir sistem, faaliyet sahasına girerken gerekli hazırlıkların ikmâlinden sonra ilk iş olarak kadro oluşturma gayreti içinde olmalıdır.

İslâm davetinin ilk tebliğcisi Hz. Peygamber de, faaliyetini başlattığı ilk merhalede bunu gerçekleştirmek üzere ilk adımını atmış ve ailesine, yakînen tanıdığı, güvendiği şahıslara davayı benimsetmeye çalışarak kadrosunun ilk elemanlarını muhatapta tedrice riayetle intihap etmiştir. Rasûlüllah'ın kadrosunu teşekkülünde dikkatimizi çeken bir husus, yeni filizlenmekte olan hareketin

müşrikler tarafından baltalanıp tamamen yok edilme tehlikesi karşısında üç sene müddetle gizli faaliyette bulunmasıdır.

Hz. Peygamber'in Dâru'l-Erkam'dan idare ettiği davet çalışması, bu şekli temsil eder ve İslâm davetinin en kıymetli elemanlar yetiştirdiği dönemi simgeler.

3- Kitleleşme Merhalesi: Bir hareket için kadro ne derece önemliyse kitle de en az o kadar ehemmiyet arzeder. Kitleye dayanmayan bir hareket, tabanın tasvip etmediği bir faaliyet ve efkâr-ı umûmiyye'nin kabul etmediği bir çalışma, temeli olmayan, sağlam temeller üzerine oturmayan bir bina gibi çökmeye mahkûmdur. O halde davet, mesajını halka iletmek, onlara mal etmek, halkla bütünleşerek bir kitle teşekkül ettirmek, kamuoyu oluşturmak mecburiyetindedir.

Peygamber Efendimiz, üç senelik bir gizli davet devresinden sonra belli ölçüde bir kadro tesis ederek kadrolaşma çalışmalarını yine devam ettirirken Cenab-ı Hakk'ın emriyle davetini ızhar etti ve alenî davete başladı. Artık o andan itibaren Rasûlüllah'ın davet metotları içinde kitleleşme merhalesi başlamış oluyordu. Önce O, yakın akrabalarını ve Mekke'lileri davet etmişti. Sonra bütün Arap kabilelerine elde ettiği her imkân ve vesile ile davetini sunuyor, davasını yüklenecek bir kitle arıyordu. Akabe'de karşılaştığı Medine'liler, toplu olarak iman ederek O'nun bu çalışmalarının büyük semeresini veriyorlardı. Artık müslümanlara ve Rasûlüllah'a hicret kapısı görünüyordu; halkı zalim diyardan, sulh ve sükûn vatanına... Hicretten sonra da Hz. Peygamber'in çevre kabilelerle sürdürdüğü münasebetler, kitle çalışmalarının devamını teşkil ediyordu.

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in İslâm daveti etrafında bir kadronun oluşmasında ve kitleleşmenin sağlanmasında rolü büyüktü. O, düşünenleri, arzulayanları doğruya ve hakka götüren, öğütler veren, hidayete erdiren bir kitap idi.[1015] Bu sebeple Hz. Peygamber, tebliğlerinde Kur'an-ı Kerim'e büyük değer veriyor, her İslâm'a davet ettiği kimseye Kur'an okuyordu. Diyebiliriz ki Rasûlüllah'a iman edenlerin büyük çoğunluğu, Kur'an-ı Kerim'in cazibesi, çekiciliği ve ilahîliğinden İslâm'ı

1015 17 İsrâ: 9; 72 Cinn: 1-2.

kabul etmiştir. Bu sebeple Cenab-ı Hak da, Rasûlüne davetinde Kur'an'a sarılmasını, Kur'an'la hareket etmesini ve onunla cihadını emrediyordu.[1016]

4- Devletleşme Merhalesi: Hz. Peygamber Efendimiz getirdiği İslâm Dini'nin ilk tebliğcisi olduğu gibi aynı zamanda bir devlet başkanıdır. O, tebliğ ettiği esaslar etrafında üzerine devleti tesis edebileceği bir kitle teşekkül ettirdiği zaman İslâm cemiyetinin devlete olan ihtiyacını çok iyi biliyordu. Ama bir devlet için her şeyden önce bir "yurt" gerekliydi. Senelerdir yaptığı ısrarlı ve sabırlı çalışmaların bir tecrübesi olarak Rasûlüllah biliyordu ki Mekke, İslâm için yurt niteliği taşıyabilecek bir yer değildi. "İslâm Yurdu" nu aramak, Devlet'ini kuracağı bir yer bulmak üzere devletleşme faaliyetlerine başladı. Karşılaştığı kabileler arasından Medine'liler İslâm'la izzet bulunca Hz. Peygamber artık devletini ikâme için ilk adımı atıyordu. Akabe'deki hararetli biatı hicretler takip etti. Rasûlüllah, Medine'de mescidin inşası, ezanın meşrû kılınması, devlet hudutlarını tespit, nüfus sayımı, anayasa ve antlaşmalarla devletleşmenin tahakkuku için gerekli çalışmaları ikmâl ediyordu. Daha sonra gazveler, diplomatik münasebetler, Tebûk Gazvesi İslâm Devleti'ni çevreye kabul ettiren vesileler oldu. Nihayet Veda Haccı ile Hz. Peygamber, davetinin neticesini almış olarak ayrılık mesajını sunuyordu.

Biz, Rasûlüllah'ın gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleler açısından uyguladığı bu metodun, her devirde İslâm davetçileri için geçerli olduğu, bu seyirler içerisinde yürüyen İslâmî hareketlerin muvaffak olacağı, bunlara aldırış etmeyen, hazırlığı bulunmayan, kadrosu mevcut olmayan, kitleye ehemmiyet vermeyen çalışmaların boşuna çaba harcadıkları tezini savunuyoruz.

Merhaleler açısından Rasûlüllah'ın davet metodu öncelikle incelendikten sonra psikolojik unsurları açısından da ele alınmalıdır. Zira ceset ve ruhtan müteşekkil iki yönü olan insan fıtratında çeşitli duygular, muhtelif hisler ve bir takım ruhî özellikler vardır. "Psikolojik unsurlar" denilen bu motifler, insan düşünce ve fikriyatına, inanç ve yaşayışına tesir ederek kişinin

---

1016 43 Zuhruf: 43; 6 En'âm: 19,51; 25 Furkân: 52.

hayatında mühim tesirlere yol açarlar. Davetçi, muhatabındaki bu his ve duygulara hitap edecek, muhatabı davaya kazandıracak şekilde onda psikolojik etki icra edecek davranışlarda bulunacaktır. Mesela Rasûlüllah'ın davetinde bu esasa riayetle muhatabı fevkalâde yaklaştırıcı ve çekici olarak kolaylaştırma ile hüsn-ü muameleye büyük değer verilmiştir. Yumuşak davranışın aksine bazı durumlarda sert davranmak gerekebilir; ama bu durumlar istisnaîdir ve mükellef sebebiyet vermiştir. Muhataba psikolojik etki icrası yönüyle Rasûlüllah'ın uyguladığı bir kaç metodu daha sıralayalım: O, muhataplarına daima değer vermiş, ilgi göstermiş, itibar ve iltifatta bulunmuştur; yakınlaşma tesisine gayret etmiştir; muhataplarının temel özellik ve hislerine hitap etmiştir; müşterek noktalarda birleşmeyi, yakınlaşma ve anlaşmaya bir vesile kılmıştır; tekrarın kalıcı bir tesiri vardır. Rasûlüllah buna dikkat etmiş, nihayet hediyeler takdim ederek ve dünyalıklar vererek muhataplarının kalbini kazanmak istemiştir.

Davetçi muhataba nispetle böyle davranırken bizzat kendisindeki his ve duyguları da terbiye etmek, bu şekilde davetinde neticeye müessir olacak psikolojik unsurlardan istifade etmek durumundadır. Bu meyanda Hz. Peygamber Efendimiz, sabır ve azimde, şefkat ve merhamette, ümit ve istikamette, tevazu ve ahlâkta hep örnek teşkil etmiş, ashabına ve ümmetine bu hususlara riayeti emretmiştir. O, davetinde adam kazanma gayret ve arzusu içerisindedir; örnek bir yaşayış ve muhatabına itimat telkin edecek bir endam sahibidir. Her türlü vesile ve vasıtaya başvurarak, geçerli metot ve yolları kullanarak davetini sunduktan sonra neticeyi Allah'tan beklemiş, hidayeti O'ndan istemiştir. Zira yalnız ve yalnız Allah'tır kalblere imanı nasip eden ve hidayetini bahşeden.

Diğer taraftan insan, tabiî olarak bir cemiyet içerisinde yaşama, hemcinsleri ile devamlı irtibat halinde bulunma mecburiyetindedir. İslâm da, müslümanlara yüklediği davet ve tebliğin îfası için insanlarla ihtilâtı, onlarla münasebetler kurmayı öngörmüştür. İşte bu şekilde tabiî olarak ve İslâm'ın verdiği vazifeyi îfa için insanlar arasına karışan, onlarla irtibat ve münasebetler kuran davetçi, insanlararası bu münasebetler-

den doğan sosyal müesseselerden azamî derecede istifade ederek, çıkan fırsatları davet lehine değerlendirecektir. Bir insan olarak Hz. Peygamber Efendimizin bu sosyal münasebetlerde bulunacağı ve doğan sosyal müesseselerden bir davetçi olarak azamî derecede istifadeye çalışacağı aşikârdır.

İşte bu esastan hareketle sosyal müesseselerle irtibatı açısından Rasûlüllah'ın davet metodunu incelediğimiz zaman görürüz ki O, müslim-gayr-i müslim akrabaları ve çevresiyle alâkasını her zaman devam ettirmiş ve ilk önce onlara daveti sunarak hareketine başlamıştır. Bu akrabalığı ve yakınlığı sağlayan bir unsur olarak evlilik müessesesine değer vermiş, sırf, İslâm'ı bu müessesenin sağladığı imkânla yeni çevrelerde yayabilmek üzere izdivaçlarda bulunmuştur. Toplulukların inanış ve yaşayışlarında reis ve başkanların tesiri büyük olduğu için onlarla özel olarak ilgilenmiş, insanın muhitinden mutlaka etkileneceği prensibinden hareketle iyi bir muhit teşekkülüne büyük önem vermiştir. Her vesileyle daveti sunmak üzere toplantılar tertip etmiş, toplantı yerlerine gitmiş, çarşı, pazar, panayır ve evleri kendisi için tebliğ mahalleri seçmiştir. İstihbarat müessesesi ile ekonomik ilişkilerden de davetinde faydalanmıştır. Bu arada Rasûlüllah'ın davetinde mescidin ve üniversite vazifesi gören Suffa'nın ayrı bir yeri vardır.

O'nun Mekke ve Medine dönemlerinde dağınık olarak yer alan bu metotlarından ayrı olarak Mekke devri metotlarında görülen en büyük özellik, her türlü eziyet ve baskıya karşı aldırış etmeksizin sabır ve sebattır. Medine döneminde ise, yeri gelince misliyle mukabeleye, yeri gelince müdafaaya, yeri gelince de hücuma yer verilmiş, sert davranış şekillerinden uygun olan birisi, bunu muhatap gerekli kıldığı için uygulanmıştır.

O'nun bu şekilleriyle tebârüz ettirdiğimiz davet metodunu İslâm adına hareket eden kişi ve gruplar, gayet iyi bilmek ve da'vetlerinde uygulamak mecburiyetindedirler. Rasûlüllah'tan kısa bir müddet sonra daveti terkeden veya metodunu anlamadan, ruhunu kavramadan sadece kendi his ve duygularıyla, kısır bilgi ve tavırlarıyla davet hareketine koyulanlar, günün gelişen imkân ve vasıtalarına da müracaat ederek Rasûlüllah'ı,

O'nun davetini ve davet metodunu örnek ve önder ittihaz ederlerse gayelerine erecek, arzulanan İslâm cemiyetini sergileme imkânı bulacaklardır ve işte o zaman yeryüzünde fitne ve fesat kalmayacak, refah, saadet ve kardeşlik hükümfermâ olacaktır. Şüphesiz hüküm Allah'ın, hidayet Mevla'nındır.

BİBLİYOGRAFYA

'ABDULBEDÎ Sakr, Keyfe Ned'û en-Nâs, 7. Bsm., el-Kâhira 1977.

'ABDULĞANÎ ed-Dekır, ed-Da'vetu mine'l-Kur'an ve ile'l-Kur'ân, Beyrut, tsz.

'ABDULKÂHİR el-Bağdâdî, Ebû Mansûr 'Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî (429 / 1037), Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak), Çev: Doç. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul 1979.

'ABDULKERÎM el-Hatîb, el-Hılâfetu ve'l-İmâme, 2. Bsm., Beyrut 1975.

'ABDULKERÎM Zeydân, Usûlu'd-Da've, 3. Bsm., Bağdad 1976.

'ABDURRAZZÂK, Ebûbekr b. Hemmâm es-San'ânî (211 / 827), el-Musannef, C. I-XI, 1. Bsm., Thk: Habîburrahmân el-A'zamî, Beyrut 1970 - 1972.

'ABDURRAZZÂK Nevfel, ed-Da'vetu ile'l-İslâm, el-Kâhira, tsz.

el-'ADEVÎ, Muhammed Ahmed, Da'vetu'r-Rusül ilallâhi Te'âlâ, Mısır 1935.

AHMED Fâiz, Tarîku'd-Da've fî-Zılâli'l-Kur'ân, C. I - II, Beyrut 1978.

AHMED b. Hanbel (241 / 855), el-Musned, C. I - VI, Mısır 1313 H.

el-'AKKÂD, 'Abbâs Mahmûd (1964), el-İslâm Da'vetun 'Âlemiyye, Beyrût, tsz.

el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd (1270 / 1854) Rûhu'l-Me'ânî fî-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'ı'l-Mesânî Cz. I-XXX, Beyrut, 1353 H.

el-'ÂMİRÎ, 'Imâduddîn Yahya b. Ebûbekr (893 / 1488), Behcetu'l-Mehâfil ve Buğyetu'l - Emâsil fî-Telhîsı'l-Mu'ci-zâti ve's-Siyeri ve'ş-Şemâil, C. I-II, el-Medîne 1330-1331 H.

ARNOLD, T.W. (1930), İntişâr-ı İslâm Tarihi, (Çev: Halil Halit), Sad: Hasan Gündüzler, Ankara 1971.

'ÂSIM (Ef.) Ebu'l-Kemâl es-Seyyid Ahmed (1235 / 1820), el-Okyânûsu'l - Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, C. I-IV, İstanbul 1305.

el-'ASKERÎ, Ebû Ahmed el-Hasen b. 'Abdillâh (382 / 922), Tasfîhâtu'l-Muhaddisîn fî-Ğarîbi'l-Hadîs, C. I-IV, (en-Nihâye fî-Ğarîbi'l-Hadîs altında hâmiş), el-Kâhira, tsz.

ATAR, Fahreddin, İslâm Adliye Teşkilatı, Ankara 1979.

el-'AYNÎ, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (855 / 1451), 'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Cz. I-XXVII, Beyrut (1348'den ofset).

AYTUNA, Hasip A., Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, 3 Bsm., İstanbul 1974.

el-'AZÎMÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak (1273/ 1858), Avnu'l - Ma'bûd, Cz. I - XIV, 2.Bsm., Thk: 'Abdurrahmân Muhammed Osmân, el-Medîne 1968-1969.

el-BÂKILLÂNÎ, Ebûbekr Muhammed b. et-Tayyib (403 / 1012), İ'câzu'l-Kur'ân, 1 Bsm., Mısır 1951.

el-BEHÎ el-Hûlî, Tezkiratu'd-Du'ât, 5 Bsm., Dimeşk 1977.

el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya (279 / 892), Ensâbu'l-Eşrâf, Cz. I, Thk: Muhammed Hamîdullah, Mısır 1959.

el-BELÂZURÎ, Futûhu'l - Buldân, C. I - II, Çev: Zâkir Kâdirî Ugan, İstanbul 1955-1956.

el-BENNÂ, Hasen (1949), Mecmû'atu Rasâili'l-İmâm Hasen el-Bennâ, C. I-III, (Risâletu't-Te'âlîm, el-İhvânu'l-Muslimûn tahte râyeti'l-Kur'ân, Da'vetunâ fî-Tavrin Cedîd, Risâletu'l-Cihâd, Beyne'l-Ems ve'l-Yevm, ile'ş-Şebâb, Muşkiletunâ fî-Dav'i'n-Nizâmi'l-İslâmî, Risâletu'l-Mu'temer el-Hâmis, Da've-tunâ, ilâ Eyyi Şey'i'n-Ned'û en-Nâs, Nahve'n-Nûr), y.y., tsz.

el-BENNÂ, Hasen (1949), Muzekkirâtu'd-Da've ve'd-Dâıye, y.y., (1385 H.).

el-BENNÂ, Hasen (1949), Allâh fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye, el-Kâhira, tsz.

BERGER, Gaston, Yöneticileri Yetiştirme Metodları, Çev: Süheyl Gürbaşkan, İstanbul 1971.

el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî Nâsıruddin Ebu'l-Hayr 'Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (791 / 1389), Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, C. I - II, Dersaadet 1314-1317.

el-BUHÂRÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (256 / 870), Sahîhu'l-Buhârî, Cz. I-VIII, y.y., 1315 H.

el-BÛTÎ, Muhammed Sa'îd Ramadân, Fıkhu's-Sîra, 7. Bsm., Beyrut 1978.

CANAN, İbrahim, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye (Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1977, Daktilo edilmiş nüsha.

CANAN, İbrahim, Les Méthodes de L'Enseignement du Prophéte Muhammed (Doktora Tezi), Paris 1972, Teksir edilmiş nüsha.

CARREL, Alexis, İnsan Bu Meçhul, Çev: Vedat B. Nazikoğlu, İstanbul 1965.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usûlü ('Ilmu Usûli't-Tefsîr), 2. Bsm., Ankara 1976.

CUBRÂN, Mes'ûd, er-Râid, 2. Bsm, Beyrut 1967.

ÇAKAN, İsmail Lütfi, Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları, 2. Bsm., İstanbul 1976.

ÇANTAY, Hasan Basri (1969) Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim, C. I-III, 9. Bsm., İstanbul 1976.

ÇELEBİ, Ahmed, İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi, Çev: Ali Yardım, İstanbul 1976.

DAĞ, Mehmed - Hıfzırrahman R. Öymen, İslâm Eğitim Tarihi, 1. Bsm., Ankara 1974.

DAHLÂN, Ahmed Zeynî (1304 / 1886), es-Sîratu'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye, C I-II, 2.Bsm., Beyrut (Mısır 1310 H.'den ofset).

DALE Carnegie, Söz Söylemek ve İş Başarmak San'atı, 8. Bsm., Çev: Ö.Rıza Doğrul, İstanbul 1961.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân (255 / 869), Sunenu'd-Dârimî, C I-II, Thk: 'Abdullâh Hâşim Yemânî el-Medenî, el-Kâhira 1966.

DERVEZE, Muhammed 'Izzet, Sîratu'r-Rasûl, C. I - II, Mısır 1965.

ed-DİYÂRBEKRÎ, Huseyn b. Muhammed b. el-Hasen (990 / 1582), Târîhu'l-Hamîs fî-Ahvâli Enfesi Nefîs, Cz. I - II, Beyrut (Mısır 1283 H.'den ofset).

DOMENACH, Jean Marie, Politika ve Propaganda, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul 1969.

EBU'L-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsâ el Huseynî el-Kefevî (1095 / 1684), el-Kulliyyât, y.y., 1287.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (275 / 888), es-Sunen, Cz. I - IV, Thk: Muhammed Muhyiddîn 'Abdul-hamîd, y.y., tsz.

EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrâhîm (182 / 798), Kitabu'l-Harâc, 3.Bsm., el-Kâhira 1382.

EBÛ ZEHRA, Muhammed (1974), İslâm'da Beşerî Münasebetler, Çev: Hüseyin Algül - Osman Şekerci, İstanbul (1971).

ELMALILI , Hamdi Yazır (1942), Hak Dini Kur'an Dili, C. I-IX, İstanbul (1971).

FETHÎ Yeken, Muşkilâtu'd-Da've ve'd-Dâ'ıye, 3. Bsm., y.y., 1974.

FETHÎ Yeken, Keyfe Ned'û ile'l-İslâm, 1. Bsm., Beyrut 1970.

FETHÎ Yeken, Kavâribu'n-Necât fî-Hayâti'd-Du'ât, Beyrut 1977.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (817 / 1414), el-Kâmûsu'l-Muhît, 6. I-IV, Beyrut, tsz.

GUSTAVE le Bon, Kitleler Psikolojisi, Çev: Selahattin Demirkan, İstanbul 1969.

el-ĞAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505 / 1111), İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn, Cz. II, Mısır, tsz.

el-ĞAZZÂLÎ, Muhammed, Fıkhu's-Sîra, 6. Bsm., y.y., 1965.

el-ĞAZZÂLÎ, Muhammed, Ma'allâh Dirâsât fi'd-Da'veti ve'd-Du'ât, 4. Bsm., el-Kâhira 1976

el-HACCÎ, 'Abdurrahmân 'Alî, Nazarât fî-Dirâseti't-Târîhı'l-İslâmî, 2. Bsm., Dimeşk 1975.

el-HALEBÎ, 'Alî b. Burhâniddîn (1044 /1634), İnsânu'l-Uyûn fî-Sîrati'l-Emîni'l-Me'mûn, C. I-III, Beyrut (1320 H.den ofset).

HAMÎDULLAH, Muhammed el-Haydarâbâdî, Mecmû'atu'l-Vesâikı's-Siyâsiyye li'l-'Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hılâfeti'r-Râşide, 2. Bsm., el-Kâhira 1956.

HAMÎDULLAH, Muhammed el-Haydarâbâdî, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmâm İbn Münebbih, 1. Bsm., Çev: Kemal Kuşçu, İstanbul 1967.

HAMÎDULLAH, Muhammed el-Haydarâbâdî, İslâm'da Devlet İdaresi, Çev: Kemal Kuşçu, 1.Bsm., İstanbul 1963.

HAMÎDULLAH, Muhammed el-Haydarâbâdî, İslâm Peygamberi, C. I - II, 2. Bsm., Çev: M.Said Mutlu-Salih Tuğ, İstanbul 1966-1969.

HAMÎDULLAH, Muhammed, Hz. Peygamber'in Savaşları, Çev: Salih Tuğ, İstanbul 1962.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar) C. I - VI, 1. Bsm., İstanbul 1976-1979.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, Felsefe Sözlüğü, İstanlul 1970

HASEN İBRÂHÎM Hasen, Târîhu'l-İslâm, C. I, 7. Bsm., el-Kâhira 1964.

el-HUDARÎ Bek, Muhammed (1927), Nûru'l-Yakîn fî-Sîrati Seyyidi'l-Murselîn, 17 Bsm., el-Kâhira 1963.

el-HUDAYBÎ, Hasen İsmâ'îl (1973), Du'ât.... Lâ Kudât Ebhâs fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye ve Menheci'd Da'veti ilallâh, el-Kâhira 1977.

HUSEYN Muhammed Yûsuf, Bidâyetu'd-Dâ'ıye, 1. Bsm., el-Kâhira 1977.

'IMÂDUDDÎN Halîl, Dirâse fi's-Sîra, Beyrut 1977.

İBN 'ABBÂS, 'Abdullâh (68 / 687), Tenvîru'l-Mikbâs min-Tefsîri İbn 'Abbâs, el-Kâhira 1959.

İBN 'ABDİ'L-BERR, Ebû 'Ömer Yûsuf el-Kurtubî (463 / 1070), Câmi'u Beyâni'l-Ilm ve Fadlih ve Mâ Yenbeğî fî-rivâyetihî ve Hamlih, el-Kâhira 1975.

İBN CUZEYY, Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Ğırnâtî (741 / 1340), Kitâbu't-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl, Cz. I-IV, el-Kâhira, tsz.

İBN HACER, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî (852 / 1448), Fethu'l-Bârî bi-ŞerhıSahîhı'l-Buhârî, Cz, I-XXIII, Thk: Abdul'azîz b. Bâz-Muhammed Fuâd Abdulbâki-Muhıbbuddîn el-Hatîb, y.y., tsz.

İBN HACER, Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî (852 / 1448), el-Metâlibu'l-'Âliye bi-Zevâdi'l-Mesânîdi's-Semâniye, C. I-IV, 1. Bsm., Thk: Habîburrahmân el-A'zamî, Kuveyt 1973.

İBN HALDÛN, 'Abdurrahmân b. Muhammed (808 / 1405), Târîhu İbn Haldûn (Kitâbu'l-'Iber ve Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haber fî-Eyyâmi'l-'Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve Men 'Âsarahum min-Zevi's-Sultâni'l-Ekber), C.I-VIII Beyrut 1971.

İBN HALDUN, 'Abdurrahman b. Muhammed (808 / 1405), el-Mukaddime, el-Kâhira, tsz.

İBN HAZM, Ebu Muhammed 'Alî b.Ahmed b. Sa'îd (456 / 1064), Cevâmi'u's-Sîra ve Hams Rasâil Uhrâ, Mısır, tsz.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed 'Abdulmelik (213 / 828), es-Sîratu'n-Nebeviyye, Cz. I-IV, 2. Bsm., Thk: Mustafâ es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-'Abdulhafîz Şilbî, Mısır 1955.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (751 /1350), Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-'Ibâd, Cz. I-IV, Mısır 1970.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr, et-Turuku'l-Hukmiyye fî-Siyâseti'ş-Şer'ıyye, el-Medîne 1971.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'îl (774 / 1372), el-Bidâye ve'n-Nihâye, Cz. I-XIV, 2.Bsm., Beyrut 1977.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il (774 / 1372), Tefsîru'l-Kur'âni'l -'Azîm, C.I-VII, 1.Bsm., Beyrut 1966

İBN MÂCE, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275 / 888), Sunenu İbn Mâce, C.I-II, Thk: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Beyrut 1975.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Celâliddîn Ebi'l-Azm Mukerram b. Necîbiddîn el-Efrîkî (711 / 1311), Lisânu'l-Arab, Cz.I-XX, 1. Bsm. Bulak 1300-1307 H.

İBN SA'D, Muhammed (230 / 844), et-Tabakâtu'l-Kubrâ, C.I-IX, Beyrut 1968.

İBN SEYYİDİ'N-NÂS (734 /1333), 'Uyûnu'l-Eser fî-Funûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâili ve's-Siyer, C. I-II, Beyrut, tsz.

İBN TEYMİYYE, Şeyhu'l-İslâm Takıyyuddîn (728 / 1328), es-Siyâsetu'ş-Şer'ıyye fî-Islâhı'r-Râ'î ve'r-Ra'ıyye, 4.Bsm. Mısır 1969.

İBN TEYMİYYE , Şeyhul-İslâm Takıyyuddîn (728 / 1328), el-Hısbe fi'l-İslâm ev Vazîfetu'l-Hükûmeti'l İslâmiyye, Thk: Abdul'azîz Rabâh, Dimeşk 1967.

İBNU'L-'ARABÎ, Ebûbekr Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî (543 / 1148), 'Ârıdatu'l-Ahvezî bi-Şerhı Sahîhı't-Tirmizî, Cz. I-XIII, y.y., tsz.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferac, Abdurrahmân (597 / 1200), el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ, Cz. I-II, 1.Bsm.,Thk: Mustafâ Abdulvâhıd, Mısır 1966.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferac Abdurrahmân (597 / 1200), Sıfatu's-Safve, C. I-IV, 1.Bsm., Thk: Mahmûd Fâhûrî, Haleb 1969-1973.

İBNU'L-ESÎR, 'Izzuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Keram (630 / 1232), el-Kâmil fi't-Târîh, C.I-XIII, Beyrut 1965-1966.

İBNU'L-ESÎR, Mecduddîn Ebu's-Saâdât el-Mubârak b. Muhammed el-Cezerî (606-1209), en-Nihâye fî-Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser, C.I-V, el-Kâhira 1965.

el-KÂNDEHLEVÎ, Muhammed Yûsuf (1965), Hayâtu's-Sahâbe, C.I-IV, 1.Bsm., Dimeşk 1969.

KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul 1974.

el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn (1914), Mehâsinu't-Te'vîl, Cz.I-XVII, 1. Bsm., Thk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Mısır 1957.

el-KASTALLÂNÎ, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (923 / 1517), İrşâdu's-Sârî li-Şerhı Sahîhı'l Buhârî, C.I-X, Beyrut (Bulak 1323 H, 7. Bsm'dan ofset.).

KAVAKÇI, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilatı (Doçentlik tezi), Erzurum 1975.

el-KETTÂNÎ, Abdulhayy, et-Terâtîbu'l-İdâriyye (Nizâmu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye), C.I-II, Beyrut 1346.

KİTAB-I MUKADDES, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1972.

KRECH, David-Richard S. Crutchfield, Sosyal Psikoloji-Nazariye ve Problemler, C. I, 2.Bsm., Çev: Erol Güngör, İstanbul 1970.

KUR'ÂN-I KERİM.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671 / 1272), el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Cz. I-XX, 3.Bsm., el-Kâhira 1967.

KÜÇÜK, Hasan, İslâm'da Kitle Eğitimi, 1. Bsm., İstanbul 1976.

LOUGOVOY, Constantin, Halkla Münasebetler, Çev: Süheyl Gürbaşkan, İstanbul 1970.

el-MAHALLÎ, Celâluddîn Muhammed b. Ahmed (864 / 1459), Celâluddîn es-Süyûtî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîru'l-Celâleyn), Cz. I-II, el-Kâhira, tsz.

MÂLİK b. Enes (179/795), el Muvatta', Cz. I-II, Thk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, el-Kâhira 1951.

el-MAVERDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb (450 /1058), el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtu'd-Dîniyye, 3. Bsm., el-Kâhira 1973.

el-MERÂĞÎ, Ahmed Mustafâ (1945), Tefsîru'l-Merâğî, Cz. I-XXX, 3.Bsm., Mısır 1962-1966.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1979), İslâm'da Hükümet, Çev: Ali Genceli, Ankara 1976.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1979), Hilafet ve Saltanat, Çev: Ali Genceli, Ankara 1972.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1979), İslâm Da'vetçilerine, Çev: Halil Günenç, İstanbul 1969.

MUHAMMED Ahmed er-Râşid, el-Muntalak, 2.Bsm., Beyrut 1976.

MUHAMMED Ahmed er-Râşid, el-'Avâik, 2.Bsm., Beyrut 1978.

MUHAMMED Fuâd Abdulbâkî, el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm, y.y., tsz.

MUHAMMED el-Hıdr Huseyn, ed-Da'vetu ile'l-Islâh, el-Kâhira 1346.

MUHAMMED es-Seyyid el-Vekil, Üsüsü'd-Da've ve Âdâbu'd-Du'ât, el-Kâhira 1979.

MUNN, Norman L., Psikoloji-İnsan İntibâkının Esasları, C. I, 5.Bsm., Çev: Nahid Tendar, Ankara 1976.

MUSTAFA Meşhûr, Min-Fıkhı'd-Da've Tarîku'd-Da've, C. I, el-Kâhira 1979.

el-MÜBÂRAKFÛRİ, Ebu'l-Âlî Muhammed 'Abdurrahman b.'Abdirrahim (1353 /1934), Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhı Câmi'ı't-Tirmizî, Cz. I-X, 2.Bsm., el-Medine 1963-1967.

MÜSLİM b. el-Haccâc, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (261 / 874), Sahîhu Müslim, C. I-V, 2.Bsm., Thk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Mısır 1955.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali el-Hasenî, es-Sırâ' beyne'l-Fikrati'l-İslâmiyye ve'l-Fikrati'l-Ğarbiyye fi'l-Aktâri'l-İslâmiyye, 2.Bsm., el-Kuveyt 1968.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali el-Hasenî, el-Muslimûn fi'l-Hind, Dimeşk 1962.

en-NEDVÎ, Ebu'l-Hasen 'Ali el-Hasenî, en-Nubuvve ve'l-Enbiya' fi-Dav'i'l-Kur'an, 2.Bsm., el-Kâhira 1965.

en-NEDVİ, Mes'ûd, Târihu'd-Da'veti'l-İslâmiyye fi'l Hind, y.y., (1370 H.).

NEDVİ, Seyyid Süleyman, Büyük İslâm Tarihi Asrı Saadet Peygamberimizin Tebliğat ve Talimatı, C. II, Çev: Ali Genceli, Haz: Eşref Edip, İstanbul 1967.

en-NESÂÎ, Ebû 'Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303 / 915), es-Sunen, C. I-VII, 1.Bsm. Mısır 1930.

en-NEVEVÎ, Muhyiddîn (676 / 1227), Şerhu Sahîhı Müslim, Cz. I-XVIII, 2.Bsm., Beyrut 1972.

ÖYMEN, Hıfzırrahman R.-Mehmet Dağ, İslâm Eğitim Tarihi, 1. Bsm., Ankara 1974.

ÖZDEMİR, Emin, Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı, İstanbul 1976.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul 1962.

PAZARLI, Osman, Din Eğitim ve Öğretiminde Genel Metotlar, İstanbul 1967.

PEDERSEN, Johs., "Mescid", İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul 1960.

er-RÂFİ'Î, Mustafa Sâdık (1937), İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye, 9.Bsm., Beyrut 1937.

er-RÂĞIB el-Isfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (502 /1108), el-Mufradât fî-Ğarîbi'l-Kur'an, Thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Mısır 1961.

er-RÂZÎ, Fahruddin (606 / 1209), et-Tefsiru'l-Kebîr, Cz. I-XXXII, 1.Bsm. Mısır, tsz.

REŞİD RIZÂ, Muhammed (1354 / 1935), Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr), C. I-XII, 4.Bsm., el-Kâhira 1954-1961.

RUSSELL, Bertrand, Terbiyeye Dair, Çev: Hamit Dereli, 2.Bsm., Ankara 1964.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed 'Alî, en-Nubuvve ve'l-Enbiyâ, 2. Bsm., Haleb 1975.

SÂDIK Emîn, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, Ammân, tsz.

SA'İD Havva, er-Rasûl, C.I-II, 3.Bsm. Beyrut 1973.

SAKA, Şevki, Kur'an-ı Kerim'de Da'vet Metodu (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1979, Daktilo edilmiş nüsha.

SCHEIN, Edgar H., Örgüt Psikolojisi, Çev: Mustafa Tosun, Ankara 1978.

es-SEMHÛDÎ, Nûruddin 'Ali b. Ahmed el-Mısrî (911 / 1505), Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa, Cz. I-IV, 2.Bsm., Beyrut 1971.

SEYYİD Kutub (1966), Fî-Zılâli'l-Kur'an, Cz. I-XXX, 5.Bsm., Beyrut 1967.

SEYYİD Kutub (1966), et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, Beyrut, tsz.

SEYYİD Kutub (1966), İslâm Davasının Stratejisi, Çev: Akif Nuri, İstanbul 1977.

es-SEYYİD Sâbık, Da'vetu'l-İslâm, 1.Bsm., Beyrut 1973.

es-SEYYİD Sâbık, Fıkhu's-Sunne, C.II, 3.Bsm., Beyrut 1977.

es-SEYYİD eş-Şerîf el-Curcânî (816 / 1413), et-Ta'rîfât, el-Kâhira 1938

SİBÂÎ, Mustafa, Hz. Muhammed ve Hayatı (İbretler-Öğütler), Çev. Said Şimşek- Nezir Demircan, Ankara 1976.

es-SİNDİ, Ebu'l-Hasen Nûruddin b.Abdilhâdi (1138 / 1725), Hâşiyetu's-Suneni'n- Nesei, Cz. I-IV, 1.Bsm., Beyrut (Mısır 1930'dan ofset).

SUBHİ, es-Sâlih, 'Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhû, 3.Bsm., Beyrut 1965.

es-SÜBKÎ, Mahmud (b.?) Muhammed Hattâb (1352 / 1933), el-Menhelu'l-Azbu'l-Mevrûd Şerhu Suneni'l-İmâm Ebî Dâvûd, Cz. I-X, 2. Bsm., y.y., 1394 H.

es-SÜHEYLÎ, Ebu'l Kâsim Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed b. Ebi'l-Hasen (581 / 1185), er-Ravdu'l-Unuf, Cz. I-IV, (Mısır) 1971-1973.

es-SÜYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (911/ 1505), el-Hasâisu'l-Kubrâ, C.I-III, Mısır 1967.

es-SÜYÛTİ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (911 / 1505), Tarihu'l-Hulefâ, 4.Bsm., Mısır 1969.

es-SÜYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (911 / 1505), el-İtkân fî-'Ulûmi'l-Kur'an, C. I-II, 1.Bsm., Mısır 1306 H.

es-SÜYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Ebîbekr (911 / 1505), Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm (Tefsîru'l-Celâleyn), Cz. I-II, el-Kâhira, tsz.

ŞİBLİ Mevlânâ, Asrı Saadet (İslâm Tarihi) C.I-V, Çev. Ö.Rıza Doğrul, Sad: O. Zeki Mollamehmedoğlu, İstanbul 1973-1975.

ŞİRVÂNÎ Hârûn Han, İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdâre Üzerine Araştırmalar, Çev. Kemal Kuşçu, İstanbul 1965.

et-TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310 / 922), Târîhu't-Taberî (Târîhu'r- Rusul ve'l-Mulûk) C. I-X, 2.Bsm., Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Mısır 1968-1969.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310 / 922), Câmiu'l-Beyân 'an-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî), Cz. I-XXX, 2.Bsm., Mısır 1954.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsa Muhammed b. Îsâ b. Sevra (279 / 892), es-Sunen, C. I-X, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdulbâkî-İbrahim 'Atve 'Ivad, y.y., tsz.

TUĞ, Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), İstanbul 1969.

ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti, İstanbul 1975.

ULUDAĞ, Süleyman, İslâm Düşüncesinin Yapısı, 1. Bsm. İstanbul 1979.

el-VÂHIDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî (468 / 1075), Esbâbu'n-Nuzûl, el-Kâhira 1968.

WENSINCK, A.J., el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Hadîsi'n-Nebevî, C.I-VII, Leiden 1936-1969.

WENSINCK, A.J., Miftâhu Kunûzi's-Sunne, Arapçaya çev: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Lahor 1971.

el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (284 / 897), Târîh, C. I-II, Beyrut 1960.

YALÇIN, Mikdâd, Minhâcu'd-Da've ile'l-İslâm fi'l-'Asri'l-Hadîs, 1.Bsm., y.y., 1969.

ez-ZEBÎDÎ, Zeynuddîn, Ahmed b. 'Abdillatîf (893 / 1487), Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C. I-XII, 2. Bsm., Çev: Ahmed Naim-Kâmil Miras, Ankara 1960-1973.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, Muşkilâtu'd-Da'veti ve'd-Du'ât, el-Kâhira 1977.

ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (528 / 1133), el-Keşşâf an Hakâikı Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vucûhi't-Te'vîl, C. I-IV, 2.Bsm., el-Kâhira 1953.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed 'Abdul'azîm, Menâhilu'l-'İrfân fî' Ulûmi'l-Kur'ân C. I-II, el-Kâhira 1943.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed (794 / 1392), el-Burhân fî'Ulûmi'l-Kur'ân, C.I-IV, 1. Bsm., el-Kâhira 1957-1958

ZÜMRÜT, Osman, İslâm'da Kamu Oyu Oluşumu (Doktora Tezi), Ankara 1977.

ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdilbâkî b.Yusuf (1122 / 1710), Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye, C.I-VIII, 2.Bsm., Beyrut 1973.

ez-ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbâkî b.Yusuf (1122 / 1710), Şerhu'l-Muvatta, C. I-IV, Mısır 1310 H.

İNDEKS*

A

Abbas: 123

Abbâs: 123, 279

benû Abdillah: 232

Abduddâr Oğulları: 279

Abduleşhel Oğulları: 249

Abdu'l-Kays: 182, 183

Abdullah b. Amr: 207

Abdullah b. Mes'ûd: 26, 295

Abdullah b. Mes'ûd': 194

Abdullah b. Sebe: 45

Abdullah b. Selam: 97, 98

Abdullah b. Selâm: 275, 290

Abdullah b. Ubeyy: 209, 267, 289, 290, 300

Abdullah b. Ummi Mektûm: 307

Abdurrahman b. Avf: 184, 288, 317

Abdülkerim Zeydân: 18

Abdülmelik (b. abdilaziz): 202

Abdülmuttalib: 95, 233

benû Abs: 181

Âd: 132, 149

Addâs: 258

Adem, Hz.: 41, 55, 65, 73, 82, 96, 211, 255, 308, 317

Adî b. Hâtim: 195, 230, 236, 237

Afrika: 122

Ahmed b. Hanbel, İmâm: 11, 97, 139

Aişe, Hz.: 100, 209, 270, 304

Akabe: 115, 126, 138, 139, 215, 216, 231, 298, 318, 340, 341

---

* Allah, Hz. Peygamber, hz. Muhammed, Rasulullah, Kur'an, âyet, hadis, Kitap, Sünnet, İslâm, Kureyş, Mekke, Medine gibi lafızlar pek çok kullanıldığı için İndeks'e alınmamıştır.

Dipnotlardan sadece açıklamalar İndeks'e dahil edilmiştir.

Alfabetik sıralamada, isimlerde "el" harf-i tarifine, kabile adlarında "bnû" lafzına itibar edilmemiştir.

Akabe Biatı (I ve II), Akabe Biatları: 115, 126, 318

Alak Suresi: 90

Ali (b. Ebî Tâlib), Hz.: 108, 109, 120, 123, 130, 155, 163, 180, 234, 266, 288

Âlu İmrân Suresi: 27

Amerika: 274

Âmile: 187

Âmir b. Sa'sa'a: 235, 286

Âmir eş-Şa'bî: 97

Ammâr b. Yâsir: 113, 152

Amr b. Abese: 110

Amr b. el-Âs: 171, 230, 233

Amr b. Hişâm (Ebû Cehl): 278

Amr b. Umeyye: 286

Arafat: 174

A'râf Suresi: 25

Arnold: 113, 140

Ashâbü'l-Yemin: 69

Ashâbü'ş-Şimâl: 69

Ashame, Necâşî: 174

Asr-ı Saâdet: 18, 74, 273

Asr Suresi: 256

Asya: 122

Ateistler: 163

Attâb b. Esîd: 265

Avrupa: 34, 72, 122, 274, 296

Ayyâş b. Ebî Rabî'a: 134

B

Bâbil: 237

Bahreyn: 172, 175

Bakara Suresi: 156

Batı: 239, 335

Bâzân: 230

Bedr: 169

Bedr Gazvesi: 250, 259, 273, 307

Bekr b. Vâil: 175

el-Belâzurî: 113

Belî: 233

Belkis: 63

Beytullâh: 167

Beytü'l-Mâl: 154

Beyyine Suresi: 134

Bilâl, Hz.: 22, 113, 152, 185, 186, 265

Bi'ru Ma'ûne: 286

Bizans: 21, 82, 102, 175, 178, 185, 187, 188, 229, 276

Bu'âs: 125

el-Buhârî, İmâm: 139, 158, 215

Burayde b. el-Husayb: 232

Büvâne: 83

C

Ca'fer b. Ebi Tâlib: 174

Ca'fer es-Sâdık: 89

Carrel, Alexis: 275

Celâleyn: 139

Cem'u te'hîr: 183

Cerbâ: 186

Cerîr: 32

Cezîre: 158

Cihan harbi (I): 124, 303

Cin (-ler): 128, 186

Ci'râne: 245

benû Cuheyne: 144

Culendî: 271

Cuveyriye: 168, 287

Cuzâm: 187

benû Cuzâme: 175

D

benû Damre: 127, 144

Dârimî: 79

Dâru'l-Erkam: 102, 103, 112, 113, 114, 115, 297, 340

Dâru'l-harb: 156

Dâru'l-İslâm: 156

Dâru'l-Kurrâ: 307

Dâru'n-Nedve: 112

Dâvud, Hz. , A.S.: 26, 57, 60

Descartes, filozof: 52

Devs (benû): 132, 171, 278, 279

Dıhye, Hz.: 187, 276

benu'd-Di'l: 290

Duhâ Suresi: 90

Dûmetu'l-Cendel: 175, 186, 288

E

Ebûbekr, Hz.: 38, 102, 109, 113, 123, 130, 131, 154, 158, 180, 181, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 288

Ebû Ca'fer el-Bâkır: 27

Ebû Cehl (Amr b. Hişâm): 259, 278

Ebû Dâvûd: 165

Ebû Eyyub el-Ensâri: 185

Ebû Hanîfe, İmâm: 158

Ebû Hüreyre, Hz.: 27, 270, 280

Ebû Katâde: 218

Ebû'l-Âs b. er-Rabî: 108

Ebû Leheb: 108, 119, 120, 121, 131, 212, 319

Ebû Musâ el-Eş'arî: 155

Ebû Müslim el-Hûlânî: 255

Ebû Râfi: 228

Ebû Rifâ'a: 231

Ebû Süfyân: 82, 167, 223, 230, 243, 249, 279, 286, 310

Ebû Tâlib: 83, 96, 110, 124, 125, 319

Ebû Tâlib Mahallesi: 125

Ebû Ubeyde (b. el-Cerrâh): 154

Ebû Zer: 110, 270

Ehl-i beyt: 31

Eksem b. Sayfî: 173

Elçiler Sütunu: 180

En'âm Suresi: 60

Enes b. Mâlik, Hz.: 143, 221, 241, 244

Ensâb ilmi: 231, 232

Erkam b. Ebi'l-Erkam: 112, 113

Ersoy, M. Akif: 141

Eslem: 220, 232, 233

Eş'as b. Kays el-Kindî: 288

Evs (-liler): 125, 126, 231

Eyle: 186, 224

Ezruh: 186

F

Fâtıma, Hz.: 108, 288

Fâtiha Suresi: 184

Fethi Yeken: 18

Feth Suresi: 170

Filistin: 59

Fir'avn: 207, 210, 259

Foch, Mareşal: 124

Fransız İhtilâli: 72

Fransız (-lar): 72, 124

Fussılet Suresi: 27, 132

G

Garb: 42

Gıyâbî cenaze namazı: 174

Gustave Le Bon: 192, 240

Güney Arabistan: 171

Ğ

Ğassân: 175, 187, 219

benû Ğıfâr: 110

H

Habbâb, Hz.: 113

Habeşistan: 119, 122, 131, 132, 174, 175

Habeşliler: 304

Hacc-ı Ekber: 156

Hac emiri: 154

Hadramût: 260, 317

Hafsa, Hz.: 307

el-Hakem b. Ebi'l-Âs: 227

el-Hakem b. Keysân: 267

Hâlid: 167, 230

Hâlid b. el-Velid: 155, 171, 286

Halîme: 82

Hamidullah, Muhammed: 112, 143, 167, 172, 173, 306

benû Hanîfe: 185, 208, 222, 264, 273

Harbu'l-Ficâr: 85

Hâris b. Abdi Külâl: 229

Hâris b. Müslim b. el-Hâris: 165

Hârun, A.S.: 62, 207, 210

Hârun, er-Reşid, Halife: 210

Hasâ: 172

Hasan el-Hudaybî: 86

Hasen el-Bennâ: 296

Hassân, Hz.: 79

Hâşim Oğulları: 125

Hatâî (şâir): 212

Hâtıb b. Ebî Belte'a: 238

Hatice, Hz.: 107, 108, 124, 130

Hayber: 168, 172, 173, 175, 220

Hayber Gazvesi: 266, 287, 310

Hazrec (-li, -liler): 125, 126, 231, 289

Hemedân: 235

Herakliüs: 21, 82, 188

Hevâzin (-liler): 178, 279, 291

Heyetler Yılı: 155, 178

Hılfu'l-Fudûl: 85

Hımyer: 134, 280

Hicret: 81, 88, 97, 102, 108, 115, 118, 119, 126, 127, 131, 132, 139, 140, 142, 143, 151, 153, 170, 175, 178, 187, 208, 233, 275, 286, 287, 289, 293, 299, 304, 306, 316, 320, 340, 341

Hicret: 59, 138, 154, 157, 161, 166, 186, 223, 232, 249

Hilâl b. Umeyye el-Vâkıfî: 218

Hind: 211

Hind fakirleri: 251

Hindistan: 210

Hind (Ummu Meymûne): 287, 288

Hira: 85, 88

Hîre: 175, 237

Hûd, A.S.: 32, 149

Hudeybiye: 166, 170, 171, 172, 173, 175, 243, 288

Hudeybiye Musalehası: 223, 309

Humus: 154

Huneyn: 178, 245

Huneyn Gazvesi: 169, 245, 279, 291

Huyey b. el-Ahtab: 168

benû Huzâ'a: 232

Hüdhüd: 64

I

Imrân b. Husayn: 230

Irak: 122, 140, 303

İ

İbn Abbas: 27, 90, 185

İbn Abbâs: 163, 317

İbn Abdi'l-Berr: 92

İbn Hişâm: 178

İbn İshak: 83

İbn Kesîr: 27, 139, 178, 181, 186, 233, 300, 319

İbn Ömer: 71

İbn Sa'd: 108, 113, 134, 178, 184, 186

İbnu'r-Ruşd: 247

İbrahim, Hz., A.S.: 56, 59, 61, 63, 66, 67, 122, 207, 222, 283

İkrime b. Ebî Cehl: 167
İmâmiyye: 45
İncil: 175, 239
İran: 21, 122, 172, 175
İsa, Hz. , A.S.: 175, 239, 269
İslâm Ansiklopedisi: 113
İsmail, Hz. , A.S.: 122
İsrâfil A.S.: 97
İsrâil (benû-, -Oğulları): 26, 27, 46, 292
İsrâ Suresi: 139
İstiklâl Marşı: 141
İstiklâl Muharebesi: 303

J

Jean Dark: 72
Joffre, General: 124

K

Ka'b b. el-Eşraf: 228
Ka'b b. Mâlik: 142, 215, 219, 220
Kâbe: 95, 106, 112, 122, 155, 237, 261, 265, 316
Kâbe tamiri: 83, 85, 108
Ka'bu'l-Ahbâr: 255
Kaffâl: 27, 150
Kahtân: 187
Kapitalizm: 69
Kâre: 131
benu Kaynukâ': 223, 299
Kayser: 260, 261
benû Kelb: 232
Keramet: 251, 261
Kettânî: 176, 180, 307
Keysâniyye: 45
Kıptîler: 229
Kinde: 133, 180, 203, 288
Kisra: 21, 260, 261
Kitab-ı Mukaddes: 207
Komünizm: 69, 137
Kubâ': 304
benû Kureyza: 167
benu Kureyza Gazvesi: 167
Kurtubî: 27, 139
Kuteybe b. Müslim: 164
Kuzey-Doğu Arabistan: 172
Küttâb: 307

L

Lahm: 187
Liberalizm: 69
Lokman Hakîm: 133
Lût, Hz.: 59

M

M. Abduh: 50
Mahreme b. Nevfel: 307
benû Mahzûm: 266
Mâlik b. Avf: 230, 291
Mâlik b. ed-Duğunne: 131

Mâlik (b. Enes), İmâm: 158

Marn: 124

Materyalizm: 34

Mecenne: 122

Mecmûatu'l-Vesâikı's-Siyâsiyye: 176

Medyen: 66, 149

Mekke Fethi: 148, 167, 245, 249, 265, 293

Mescid-i Nebevi): 178

Mescidu'd-Dırâr: 298

Meymûne, Hz.: 287, 288

Mısır: 21, 57, 59, 122, 175, 238, 294

Minâ: 155

Mu'âviye b. el-Hakem: 209

Muâz b. Cebel: 92, 216, 241

Mudar: 178, 187

benû Mudlic: 127, 144, 159

Muğîra b. Şu'be: 185

Muhâcir b. Ebî Umeyye: 229

Mukavkıs: 21, 238

Murâra b. er-Rabî' el-Amri: 218

Mus'ab b. Umeyr: 115, 126, 134, 289

Musâ, Hz.: 62, 207, 210

benu'l-Mustalık: 168

benu'l-Mustalık Gazvesi: 168, 267, 287

Mut'ım b. Adî: 319

Muzeyne: 178

Muzzemmil Suresi: 90

Müellefe-i kulûb: 245

Müseylime: 185, 222

Müslim, İmâm: 11, 28, 32, 110, 280, 295

N

Nabat'lılar: 219

Napolyon: 240

Necâşî: 119, 121, 174, 177, 182

Necid: 201

Necm Suresi: 110

Necran: 133, 175, 244

Nemrud: 61

Nesâî, İmâm: 110

Nevevî, İmâm: 30

Nuh: 56, 59, 61

Nuh, Hz.: 32, 64, 148

Nûn Suresi: 90

O

Osman (b. Affân), Hz.: 89, 102, 109, 140, 166, 186, 227, 288

Osman b. Talha: 171

Ö

Ömer b. Abdülaziz: 164, 202

Ömer (b. el-Hattâb), Hz.: 38, 102, 140, 154, 158, 160, 180, 267, 278, 288, 290, 303, 304, 305

P

Paris: 124

R

Râfıza (Râfizîler, Ravâfız): 45

Rahmân Suresi: 241

Rakûsiyye: 195

Ramle bint el-Hâris: 184

Râzî, İmâm: 25, 150

Reckendorf: 113

Reşid Rızâ, M.: 50

Rukâne: 100, 249

Rukayye (bint er-Rasûl), Hz.: 108, 288, 307

Rum (-lar): 154, 229

Rusya: 167

S

Sabiîlik: 195

Sâbit b. Kays: 222

benû Sa'd: 82

Sa'd b. Ebî Vakkâs: 319

Sa'd b. Mu'âz: 134, 289

Sa'd b. 'Ubâde: 300

Safâ tepesi: 298

Safâ Tepesi: 112, 121

Safiyye, Hz.: 168, 287

Safvân b. Umeyye: 167, 245, 250

Saka, Şevki: 18

Sakîf (-liler): 178, 182, 183, 279, 304

San'â: 260, 317

Sasaniler: 172

Sebe': 45, 63

Sebeiyye: 45

benû Sehm: 232

Sel' Dağı: 220

benû Seleme: 216, 218

Semerkand: 164

Semhûdî: 305

Semûd: 132

Senetu'l-Vüfûd: 155, 159, 178

Sevbân: 185

Seyfullâh (Hz. Hâlid): 171

Sindî: 110

Sokrat: 237

Sosyalizm: 69

Suffa: 102, 115, 185, 305, 306, 343

Suheyb b. Sinân er-Rûmî: 113

Suriye: 122, 187

Süheyl b. Amr: 230

Süleyman, Hz.: 57, 60, 63, 64

Sümâme b. Üsâl: 208, 264, 265, 273

Süveyd b. es-Sâmit: 133

Ş

Şâfi'î, İmâm: 158, 294

Şam: 59, 219

Şark: 42

Şerh-i sadr: 82

benû Şeybân b. Sa'lebe: 234

Şeybe: 279, 280

Şeybe b. Rabîa: 124

Şî'a: 45

Şifâ Ummu Süleymân b. Ebî Hatme: 307

Şihâbuddîn Ebû Şâme: 97

Şu'ayb, A.S.: 57, 66, 149

T

Taberî: 129, 139

Tahannüs: 85

Tahıyyât: 183

Tâif: 38, 122, 124, 138, 178, 183, 227, 258, 273, 319

Tâif'liler: 124, 138

Tâif'liler: 266, 279

Tâif muhasarası: 279

Talha b. Ubeydillâh: 220

Tayy kabilesi: 195, 236

Tebûk: 178, 187, 188, 215, 216, 217, 218, 221

Tebûk Gazvesi: 102, 157, 185, 186, 187, 224, 298, 341

Tecrid-i Sarih (Zebîdî): 158

tedric: 106, 200, 201, 202, 203, 204, 283, 315, 320, 339

Tedric: 205

Temîm (-liler): 173, 174

Tenûh: 188

et-Terâtîb (Kettânî): 176, 181, 184

Tevbe Suresi: 154, 156, 157, 158, 161, 162

Tevrat: 146, 175, 239, 255

Tirmizî, İmâm: 139

Tufeyl b. Amr: 132, 278

Türkiye: 328

U

Ubeyy b. Ka'b: 307

Uhud Gazvesi: 171, 303

Ukâz: 122, 174, 235

Uludağ, Süleyman: 18

Umeyr b. Vehb: 250

Ummân: 175, 271

Ummu Eymen: 223

Ummu Ferve: 288

Ummu Gülsüm: 108

Ummu Habîbe: 286

Ummu Külsûm: 288

Ummu'l-Kitâb: 183

Ummu Seleme: 182, 286

Umratu'l-Kadâ': 288

Urayne: 227

Usâme, Hz.: 299

Useyd b. Hudayr: 134, 249, 289

Uşeyra Gazvesi: 127

Utbe: 108, 124

Utbe b. Rabîa: 132

Uteybe: 108

Uzlet: 89

Uzzâ: 164

Ü

Üstuvânetu'l-Vüfûd: 180

V

Vatikan: 246

Veda Haccı: 33, 188, 190, 341

Veda Hutbesi: 189

Y

Yemâme: 208, 222, 265

Yemen: 122, 172, 180, 202, 288

Yunus Emre: 212

Yusuf, Hz.: 66, 271, 276

Z

Zeyd b. Hârise: 108, 124, 130

Zeydiyye: 45

Zeyneb (bint er-Rasûl), Hz.: 108

Zeyneb bint Huzeyme: 286

Zimmî (-ler): 153, 154, 300

Ziya Paşa: 271

Zü'l-Mecâz Panayırı: 122